

Som var det mine egne

omsorg som kundskab og arbejde i to kulturer

Dybbroe, Betina

Publication date:
1999

Citation for published version (APA):

Dybbroe, B. (1999). *Som var det mine egne: omsorg som kundskab og arbejde i to kulturer*. Roskilde Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

"SOM VAR DET MINE EGNE"

Omsorg som kundskab og arbejde i to kulturer

Ph.d.-afhandling

Betina Dybbroe
September 1999
Roskilde Universitetscenter
Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen

Indhold

Forord	9
1. Indledning	11
1.1 <i>Fra en anden praksis</i>	11
1.2 <i>Voksenuddannelse til kortuddannede kvinder</i>	12
1.3 <i>Første blik på dagplejen</i>	14
1.4 <i>Projektet flytter sig</i>	15
1.5 <i>Kulturel eksponering</i>	16
1.6 <i>Hvordan jeg bevægede mig rundt i feltet</i>	17
1.7 <i>Forskningsspørgsmål</i>	18
1.8 <i>Afhandlingens afgrænsning og opbygning</i>	21
2. Socialisation, kultur, omsorg og praksis	27
- teoretiske indgangsvinkler til forståelsen af viden hos dagplejere og miguillas	
2.1 <i>Intention i teorivalget</i>	27
2.2 <i>Praksisviden</i>	28
2.3 <i>Kultur og hverdagslivet</i>	29
2.4 <i>Kvinders dobbeltsocialisering</i>	31
2.5 <i>Model</i>	34
2.6 <i>Omsorg som praksisviden</i>	36
2.7 <i>Selvrefleksion i forbindelse med forskningsspørgsmål</i>	39
3. Biografi og livshistorie	41
3.1 <i>Peter Alheits biografiske teori</i>	42
3.2 <i>Individer skaber deres historie</i>	43
3.3 <i>Identitet eller subjektivitet?</i>	44
3.4 <i>Fritz Schützes teori om narrative fortællinger</i>	46
3.5 <i>Den samlede formning af biografien</i>	47
3.6 <i>Erindringsfremstilling hos Peter Alheit</i>	48
3.7 <i>Biografi udfra Bourdieu</i>	51
3.8 <i>Betydning i forhold til afhandlingen</i>	53
4. Forskningsdesign og metodiske tilgange	55
4.1 <i>Kritisk teoretisk tilgang</i>	55
4.2 <i>En "grounded theory" tilgang</i>	58
4.3 <i>Etnografisk tilgang</i>	60
4.4 <i>Projektdesign</i>	62
4.4.1 <i>Empiriens kontekstbundethed</i>	63
4.4.2 <i>Begrebsliggørelse</i>	63
4.4.3 <i>En åben kvalitativ indholdsanalyse</i>	65
4.5 <i>Den objektiverende hermeneutiske tolkning</i>	65

4.6	<i>Tolkningen af sproget</i>	66
4.7	<i>Karakteren af data</i>	68
4.8	<i>Undersøgelse i Andalusien</i>	69
5.	Dagpleje imellem institution og hjem	71
5.1	<i>Dagplejens aktuelle udvikling som offentlig service</i>	71
5.2	<i>Kvalifikationskrav i dagplejen</i>	72
5.3	<i>Dagplejeres baggrund</i>	73
5.4	<i>Dagplejearbejde som valg</i>	78
5.5	<i>Kompetenceudvikling i dagplejen</i>	79
5.6	<i>Tilsyn og vejledning</i>	80
5.7	<i>Virksomhedsplanen som vejen til faglig profil?</i>	81
5.8	<i>Særlige kvalifikationskrav</i>	83
5.9	<i>Observationer i dagplejen</i>	85
5.9.1	Den fysiske nærhed	85
5.9.2	Tilpasning til behov	87
5.9.3	At opføre sig ordentligt	88
5.9.4	Fastholdt asymmetri	90
5.9.5	Dagplejeren er deltager	92
5.9.6	Sammenfatning	93
6.	Præsentation af to dagplejere	95
6.1	<i>Anne: "Man føler man slår ikke til vel, og man har stadigvæk kun to hænder; du kan ikke gøre alt for alle"</i>	95
6.1.1	Præsentation og livsløb	95
6.1.2	Om at tilpasse sig børns behov og mærke sig selv	96
6.1.3	Det autobiografiske blik: skæbne og overraskelser	100
6.1.4	Følelsesmæssig nedslidning og aggression	101
6.1.5	At være overladt til sig selv	104
6.1.6	Erfaringer og problemstillinger	105
6.2	<i>Connie: "Jeg kunne ikke klare de små...at jeg ikke kan bare få lov til og måske løbe ned ad en bakke, som jeg har lyst til"</i>	107
6.2.1	Præsentation og livsløb	107
6.2.2	Perspektiv og det autobiografiske blik	108
6.2.3	Hønemoder som arbejdsidentitet	111
6.2.4	Dagplejeren som offer	112
6.2.5	Arbejdets forvandling af engagement til rutine	113
6.2.6	Erfaringer og problemstillinger	115
7.	Andalusien	117
7.1	<i>Introduktion</i>	117
7.2	<i>Offentlighed</i>	118
7.3	<i>Franquismens betydning for kvinderne</i>	119
7.4	<i>Kvinderne imellem hjem og arbejde i 90'erne</i>	121
7.5	<i>Børnepasning og pædagogiske tilbud</i>	123
7.6	<i>Miguillas' arbejde med børn</i>	124
7.6.1	Involvering og autonomi	125

7.6.2	Voksenrum og børnerum	127
7.6.3	Miguillas' måde at relatere sig til børn	128
7.6.4	Sammenfatning	129
8.	Præsentation af to miguillas	131
8.1	<i>Concha: "Da vore egne børn var små, så kunne vi ikke gøre det, fordi vi ikke havde tid.."</i>	131
8.1.1	Præsentation og livsløb	131
8.1.2	Det autobiografiske blik: del af et fællesskab	132
8.1.3	At danne erfaring om det sociale og det religiøse	135
8.1.4	Om moderideal og "moderfejl"	137
8.1.5	Tilstede og til rådighed	139
8.1.6	Omsorg som kompensation og belastning	140
8.1.7	Tid og perspektiv i Conchas beretning	143
8.1.8	Erfaring og problemstillinger	147
8.2	<i>Carmen: "Barnet vil altid komme på højde med dig"</i>	149
8.2.1	Præsentation og livsløb	149
8.2.2	Autobiografisk blik: forbundet til sin sociale arv	150
8.2.3	Dobbeltarbejde kræver organisation	154
8.2.4	Et objektiverende blik	155
8.2.5	Erfaring og problemstillinger	158
9.	Metodiske refleksioner over livshistoriske interviews	161
9.1	<i>Interviewprocessens betydning for data</i>	161
9.1.1	Interviewets dynamik	162
9.1.2	Interviewpersonens krav	163
9.1.3	Måltrettet samarbejde eller konflikt?	164
9.1.4	Spejling og selvindsigt	165
9.1.5	Det meningsfulde er det nødvendige	167
9.1.6	Kønnet som identifikation	168
9.1.7	Interviews som kulturelt møde	169
9.1.8	Interviewets bidrag til indsigt i egen kultur	170
9.2	<i>Perspektiv og objektivering i fremstilling af livshistorie</i>	173
9.2.1	Om at lukke og åbne for horisont	173
9.2.2	Blikket hæver sig over tiden	175
9.2.3	Overskud og horisont	176
10.	Synet på børn og opfattelsen af arbejdet med børn	179
10.1	<i>Måltrettethed i handlinger med børn</i>	179
10.2	<i>Udvikling af børn vs. omsorg</i>	182
10.3	<i>Opmærksomhedspunkter fra analyserne af subjektiviteter - dagplejerne</i>	184
10.4	<i>Miguillas</i>	185
10.5	<i>Værens- og projektsyn som socialt indlejrede</i>	186
10.6	<i>Børn udtrykker den sociale arv eller har nye udviklingspotentialer</i>	188
10.7	<i>Opbrud i synet på børn</i>	190
10.8	<i>Sammenfatning</i>	191

11. Italesættelse af dagplejeviden	193
11.1 <i>Har dagplejeviden et sprog?</i>	194
11.2 <i>Den afskærmede refleksion</i>	195
11.3 <i>Regelstyret praksis og øjeblikkets uforudsigelighed</i>	197
11.4 <i>Om at tale ind i et felt</i>	199
11.5 <i>Eksemplet Connie: Hjem og arbejde som sammenvævede erfaringsområder</i>	202
11.6 <i>Når dagplejere fylder sproget med erfaring i uddannelsesrummet</i>	203
11.7 <i>At tale om arbejdet fra hjemmet</i>	204
12. Familiestrukturen som ramme for omsorgsarbejdet	207
12.1 <i>Familiestrukturernes bestandighed og bevægelse i Andalusien</i>	207
12.2 <i>Et modernitets blik på andalusiske kvinder i relation til familien</i>	210
12.3 <i>Modernisering af sociale relationer i danske familier</i>	211
13. Moderkompetencer og modringspraksis	215
13.1 <i>Moderskab som imperativ</i>	215
13.2 <i>Moderskabet står - modring bevæger sig</i>	217
13.3 <i>Modring som interaktivt indsocialiseret</i>	218
13.4 <i>Modring er erfaringsbestemt</i>	220
13.5 <i>Modring som livslang socialisering</i>	221
13.6 <i>Moderskabet som natur</i>	221
13.7 <i>Kontrollen over kroppen</i>	223
13.8 <i>Forestillinger om moderskab hos miguillas</i>	226
13.9 <i>Forestillinger om moderskab hos dagplejere</i>	228
13.10 <i>Netværket som forudsætning for moderskabets praksis i Andalusien</i>	230
13.11 <i>Moderskab i generationer</i>	230
13.11.1 <i>Miguillas</i>	230
13.11.2 <i>Dagplejerne</i>	232
13.12 <i>Kontrasterende betragtning over livshistorierne som kohorter</i>	233
14. Omsorgsarbejdet som modring	237
14.1 <i>Moderrolle som arbejdsidentitet</i>	237
14.2 <i>Adskillelse og tilknytning</i>	238
14.3 <i>At tilpasse sig børns behov som en kompetence</i>	239
14.4 <i>Eksempel: Jette og et barn der græder meget</i>	240
14.5 <i>Tid til modring</i>	242
14.6 <i>Modercentrering</i>	246
14.7 <i>Asymmetri og kompensation</i>	247
14.8 <i>Sammenfatning</i>	249
15. Samlede refleksioner	253
15.1 <i>Praksis som arbejde</i>	253
15.2 <i>Den historiske dimension</i>	255
15.3 <i>Omsorg i kulturel kontrast</i>	255

15.4	<i>Refleksivitet og læreprocesser</i>	256
15.5	<i>Spørgsmål</i>	258
	Litteraturliste	261
	Bilag 1	273
	Bilag 2	275
	Bilag 3	279

Forord

*Work is what you have done
after the play is produced
and the audience claps.
Before that friends keep asking
when you are planning to go
out and get a job.*

(Fra: For the young who want to, af Marge Piercy i digtsamlingen: The Moon is always Female)

Det har været uendelig svært at sætte det sidste punktum, fordi så skulle jeg afslutte processen og give det fra mig. Acceptere at noget der virkede som en uendelig proces, hvor mit eget fokus og udsyn blev fastholdt i lang tid, alligevel ikke kunne være uendeligt. Afslutte en tid med meget møje, men som i udpræget grad blev oplevet både af mig selv og mine omgivelser som "ikke rigtigt arbejde", fordi det var selvvalgt ud til fingerspidserne, var sjovt, ikke for pengenes skyld, frit og fleksibelt. Efter punktummet skal jeg overlade det til andre at vurdere om det var umagen værd. Om det repræsenterer et tilfredsstillende arbejde, og om jeg har lært tilstrækkeligt om at forske. Og finder de det bare tilnærmelsesvist så interessant som jeg gør! Det er også dejligt at sætte det sidste punktum, fordi møjen og besværet måske bliver synligt, også for dem omkring mig, især mine to børn, der tit har undret sig over, at det kunne tage så lang tid. Og alligevel må jeg se i øjnene, at besværet var mit eget, og det jeg lærte ligger gemt heri, og er en glæde jeg kan bevare tæt til kroppen.

En ensom proces var det ikke. Jeg har mange gange været forundret over, hvor meget samværet med interviewene og erindringerne i forbindelse hermed kunne holde mig med selskab. Til en grænse, hvor de kunne forstyrre mig, og jeg måtte "pakke dem væk." Til dagplejere og miguillas, der lukkede deres hjem op og delte deres tid, tanker og sorger med mig, gælder den største tak. Til dem der ledte mig hen til dagplejere og miguillas, delagtiggjorde mig i deres viden på feltet, banede vejen igennem personligt at anbefale og betrygge omkring undersøgelsen, gælder også en stor tak. Dette indbefatter i særdeleshed tillidsrepræsentanter, dagplejeledere, fagforeningsrepræsentanter og medarbejdere i Pædagogisk Sektor i Forbundet af Offentligt Ansatte.

Mine to vejledere, Kirsten Weber og Tine Rask Eriksen, vil jeg takke for at tro på mit projekt og støtte mit engagement, og lade mig følge den vej jeg satte ud på. I delte jeres tanker med mig, og jeres arbejde har inspireret og næret min for forståelse og analyse. En særlig tak til EVU-sekretariatet for personlig og praktisk støtte i forskellige faser af projektet. Jeg er også glad for den opfordring og støtte jeg har fået i EVU-gruppen til at komme til udlandet, hvilket gav en masse besvær og en mængde nye perspektiver på voksenpædagogik og forskningen heri, udover at bidrage til mine feltstudier. Jeg høstede især gavn af en faglig ph.d.-sammenhæng omkring barndoms- og daginstitutionsforskning tidligt i mit forløb, men som efter det første år gik i opløsning. Senere har flere ph.d.-studerende og fastansatte kolleger bidraget igennem at diskutere udvalgte afsnit, interviewanalyser m.m. eller igennem fælles diskussioner af de teoretiske udgangspunkter jeg har arbejdet med. Særlig værdifuldt har det været for mig at være tilknyttet Livshistorieprojektet i EVU gruppen, hvor jeg har deltaget i forskellige faser af projektet.

Til alle de der på forskellig vis har gjort undersøgelsen i Andalusien mulig er jeg også taknemmelig. Professor Manuel Collado Broncano, Voksenpædagogik på Universitetet i Sevilla, bidrog væsentligt til min forståelse af Andalusiske politiske, sociale og uddannelsesmæssige forhold, den historiske udvikling, samt skabte kontakter af væsentlighed for projektet. Han inviterede mig bl.a. ind i det folkelige pædagogiske arbejde blandt kvinder i flere arbejderkvarterer i Sevilla. Adskillige undervisere, ph.d.- og masters-studerende i voksenpædagogik hjalp mig desuden med at skabe kontakt til ressourcepersoner og miguillas, samt bidrog selv til at bibringe mig en forståelse for andalusiske kulturelle særtræk. Langt senere i processen har lektor José Gonzalez Monteagudo, Universitetet i Sevilla, samt bachelor i spansk ved RUC, Tekla Canger, hjulpet mig med forståelse af udvalgte passager i de spanske interviews.

Betina Dybbroe, September 1999

1. Indledning

Denne afhandling drejer sig om en særlig type viden, dens indhold, form og vilkår. En viden som besiddes af kvinder, der drager omsorg for børn som et lønarbejde, udenfor institutionerne og oftest i eget hjem. Afhandlingen kan forhåbentlig bidrage til beskrivelsen af et arbejdsområde og de mennesker, der arbejder i det på en ny måde.¹ Det drejer sig om dagplejere i Danmark og miguillas i det sydlige Spanien, og begge grupper er kortuddannede kvinder fra arbejderklasse og småborgerskab, der arbejder med omsorg i et overvejende alenejob. Disse betingelser har de tilfælles med hjemmehjælperne og i et vist omfang også pædagogisk personale på mange døgninstitutioner i Danmark. I Spanien omfatter det paralleller til mange typer af socialarbejdere, både lønnede og ulønnede, selvstændige og offentligt ansatte, som arbejder alene.

Men intentionen er også, at denne afhandling skal handle om den kulturelle og sociale bestemmelse af omsorgsviden. Både i forhold til den kontekst hvori den reproduceres, dannes og udfolder sig, og i forhold til de socialt kønnede og socialt differentierede livssammenhænge og livshistorier. Derudover håber jeg, at dagplejeviden og dagplejeerfaringer kan bidrage til at belyse arbejdsidentitet, det sociale rum der åbner sig og eksisterende livsudkast, i forhold til strukturelle betingelser - for kvinder indenfor bestemte kulturer i arbejderklassen hovedsagelig (og i mindre grad i småborgerskabet).

1.1 Fra en anden praksis

Igennem 18 år har jeg arbejdet med pædagogiske og organisationsudviklende tiltag i forhold til voksne i arbejdslivet i den offentlige sektor, overvejende i sundhedsvæsenet. Inden jeg indledte dette ph.d.-studium, havde jeg haft lejlighed til igennem 5 år at arbejde med større projektopgaver, hvor jeg havde indledt en objektivisering af den praksis, jeg arbejdede med og deltog i. Det drejede sig om kvalifikationsanalyser, udviklingsprojekter og uddannelsesevalueringer. Det betød, at jeg vekslede imellem at være udøvende og deltagende konsulent og underviser og i en mere observerende position. Jeg prøvede at kategorisere og objektivere praksis som empiri og var begyndt at eksponere min egen rolle i feltet noget mere. Jeg oplevede, at jeg befandt mig i et ret politiseret praksisområde, hvor det, jeg lavede, oftest havde en tilsigtet eller utilsigtet funktion i forhold til en politisk dagsorden. Det betød en stadig påvirkning i at tænke brugsorienteret, i positiv og negativ forstand. Jeg blev ph.d.-stipendiat på et tidspunkt, da jeg ikke længere syntes, at feltet jeg bevægede mig i, tillod en så tilpas distance til praksis, at det var muligt at foretage den nødvendige refleksion.

¹ Dagplejen i Danmark er tidligere overvejende blevet beskrevet kvantitativt med vægt på forskellige aspekter af dagplejen: dagplejepædagogernes arbejdsforhold, forældrebestyrelsernes arbejde, dagplejernes kvalifikationer og uddannelsesbehov, kvalitetsudviklingsprojekter i dagplejen m.m. Undtagelser herfra er Puk Stryhn: Børn i dagpleje. Gyldendals pædagogiske bibliotek, 1978, Ole Berthelsen: Den kommunale dagpleje og forældrene, SFI 1992 (selvom denne også er overvejende kvantitativ) Betina Dybbroe: Private erfaringer og offentlig service, Arbejdsmarkedsstyrelsen 1996, samt endelig Lis Nielsen: Dagplejen idag og i morgen, Kroghs Forlag 1997. Lis Nielsens analyse, som er den mest omfattende og dybdeborende undersøgelse af dagplejen, der hidtil er lavet, drejer sig om kvaliteten i dagplejen. Jeg har kun kendskab til én undersøgelse, hvor dansk dagpleje analyseres i sammenhæng med dagpleje i andre europæiske lande, Marlene Karlsson: Dagplejen i Europa, Stockholm. Denne licentiatafhandling er ikke udgivet. Licentiatafhandlingen beskæftiger sig ikke med dagplejerne, men med dagplejen som børnepasningstilbud og organisation.

1.2 Voksenuddannelse til kortuddannede kvinder

Jeg har i min tidligere praksis været meget optaget af udviklingen af nye uddannelsesstanker i forhold til kortuddannede voksne, og det er herigennem, at jeg er kommet til at interessere mig for dagplejerne. Dagplejerne er en af de mange grupper, som tilbydes mere voksenuddannelse i slutningen af 90'erne, men som ikke bare tager initiativerne til sig.

Mange forskellige uddannelsesundersøgelser, men især undersøgelser af holdninger, værdier og kultur blandt de kortuddannede, har belyst årsagerne til fravalg af uddannelse.² Det drejer sig om: 1) mennesker med nederlag i forhold til uddannelsessystemet, som gerne vil undgå ethvert møde med noget, der minder om skolen senere hen i livet, 2) mennesker med helt andre livsstrategier, hvori uddannelse ikke har særlig værdi, fordi man ikke har haft uddannelsesmuligheder og har valgt andre måder at lade sig integrere i samfundet på og 3) mennesker som oplever egne kompetencer fuldt tilstrækkelige til at bestride de arbejdsfunktioner de har og det liv de har, og som ikke tiltrækkes af perspektivet om personlig udvikling via uddannelse. Hvad enten disse oplevelser udefra set forekommer "rationelle" ud fra de pågældendes livsbetingelser, så rummer de øjensynlig en subjektiv rationalitet, en tolkning af individernes interesser.

Denne "ulyst" rejser nogle spørgsmål, som også bliver relevante at stille i forhold til dem, der deltager i voksenuddannelse. Hvordan opleves voksenuddannelsers intentionalitet af de kortuddannede? Oplever de kortuddannede at kunne formulere og gennemsætte en egen intentionalitet i voksenuddannelser, som har mening i forhold til deres livsbetingelser og arbejdsforhold? Kan de kompetencer de i forvejen har, bæres med ind i voksenuddannelserne og gøres til genstand for refleksion, eller udgrænses de? Utallige uddannelsesevalueringer og uddannelseseffektundersøgelser i Danmark viser dels, at tilfredsheden med voksenuddannelserne blandt de kortuddannede, der deltager, er høj. Og dels at effekten, hvad enten det er set i forhold til arbejdsmarkedspolitikken eller i forhold til den individuelle kompetenceudvikling ud fra eget liv, er meget uklar.³

Tilfredsheden er størst blandt kvinderne, som også i højere grad søger voksenuddannelse end mænd. Kirsten Webers undersøgelse af kvinder i fagbevægelsens interne uddannelse i Danmark⁴ foreslår nogle synsvinkler at forstå dette ud fra. Hendes undersøgelsesfelt er et specielt område af voksenuddannelserne, men jeg tror det har mere almen udsagnskraft for kortuddannede kvinder under uddannelse. I analysen ser Weber en sammenhæng imellem den subjektive mening for den enkelte kvinder med at være på voksenuddannelseskursus, og de centrale konfliktområder i hendes sociale læring som kvindelig arbejder. Analysen beskriver, at uddannelses tilfredsheden blandt kvinderne er uafhængig af, om kvinderne har mulighed for at bringe eget erfaringsmateriale med ind i uddannelsen, og om dette kan fungere styrende i forhold til læreprocessen. Og uafhængigt af om deres livsstrategier og livsbetingelser spejles og bearbejdes i uddannelsen. Ikke desto mindre formår

² De kortuddannede mænds forhold til uddannelse er undersøgt i Søren Dupont, Leif Hansen, Tricia Gale og Lillian Christensen: Travle, halvgamle mænd i uddannelsessamfundet, RUC, 1997, samt Tricia Gale og Lillian Christensen: Erfaring - problem eller potentiale?, speciale, RUC 1997. Også APL-undersøgelsen af 3% af LO's medlemmer underbygger at dele af arbejderklassen har et værdigrundlag og en orientering, hvori uddannelse spiller en lille eller negativ rolle. Tage Bild, Henning Jørgensen, Morten Lassen, Morten Madsen: Sikke nogen typer, Rapport over en interviewundersøgelse blandt medlemmer i LO forbundene, LO og CARMA, Aalborg 1993.

³ Se f.eks. Aarkrog m.fl.: Uddannelses tilbud til langtidsledige. Danmarks Lærerhøjskole og Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenuddannelse, 1991.

⁴ Kirsten Weber: Ambivalens og erfaring, mod et kønsdifferentieret læringsbegreb, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, RUC, 1995.

uddannelseskurserne at give mening, at blive en social ramme for kvinderne og blive identitetsskabende.

Deltagelse i voksenuddannelse betyder for mange kortuddannede kvinder en række behagelige oplevelser, en oplevelse af god behandling og "værdighed", som de ofte savner meget. Men på et dybere plan opstår tilfredsheden udfra kvindernes sociale kompetence i at fornægte "ulyst", og håndtere oplevelser af modsætningsfyldte livsvilkår på en måde, der sætter dem i stand til at bemestre den realitet, de er i. Nogle kvinder tager en "uddannelsesidentitet" til sig i forhold til en svag arbejdsidentitet og familieidentitet. Andre tager uddannelse til sig netop fordi de smertelige erfaringer ved kvinders liv og arbejde **ikke** tematiseres i uddannelsen, og konflikter derved undgås. Og atter andre bruger uddannelsen til at flytte identifikationen væk fra egen smertelig virkelighed, og over i andres livstemaer. Dette har jeg kunnet genkende i dagplejen.

Hermed er ikke konkluderet, at progressive læreprocesser for de kortuddannede kvinder ikke finder sted på voksenuddannelsesforløb i dag. Men tilfredshed hos de kortuddannede kvinder betyder ikke nødvendigvis, at der foregår læreprocesser, som bidrager konstruktivt til kvindernes udvikling af subjektivitet og kompetencer i arbejdsliv og eget liv i det hele taget. Kvinderne kan acceptere en intentionalitet i uddannelse, som ikke er deres egen og alligevel finde personlig mening med uddannelsesdeltagelse. Endvidere peger det på, at vi ved for lidt om de dynamikker, der udgrænser kortuddannede kvinders kønnede erfaringer og tavse viden fra uddannelsesrummet.

Min forståelse af de kortuddannedes betingelser for at kunne indgå i uddannelse og muligheder for at drage et udbytte indrammes af, at jeg ser voksenuddannelse i den offentligt menneskearbejdende sektor som et konsensus område styret af flere intentioner, og derfor med underliggende konflikttemaer. Voksenuddannelse i arbejdet med mennesker i dag udspringer af en intentionalitet om humanisering og oplysning, samtidig med at det udspringer af en intentionalitet om at udviske konflikt imellem opfyldelsen af menneskelige behov og økonomisk rationalisering af den offentlige sektor. Kortuddannede kvinder både tilbydes og konfronteres her med uddannelse, som skærer sig ind i deres liv som et tveægget sværd. På den ene side tilbyder det dem jobsikkerhed og større kapacitet/kvalificering, og dermed f.eks. udvidelsen af deres potentielle jobmarked. Og på den anden side bringer det øget selvundertrykkelse af den oparbejdede livserfaring til fordel for effektivisering og lønarbejder rationalitet.

Voksenuddannelse af de kortuddannede skal samtidig ses som en del af professionaliseringsprocessen i de fagområder, de arbejder i, der både er initieret af moderniseringsprocessen som helhed og delvist er en reaktion herpå. I professionaliseringsprocessen efterspørges den tavse eller implicite, uformelle praksisviden og "ny" viden kommer på denne måde i fokus. Dette sker via dokumentation, refleksion og evaluering. Den positive side af dette er, at det bliver muligt at belyse manglende opfyldelse af menneskelige behov i det professionelle omsorgsarbejde. Den negative side er, at de mest verbalt reflekterede producerer viden for de mindre verbalt reflekterede, som samtidigt er nærmest opfyldelsen af de menneskelige behov og den erfaringsdannelse, der alternativt kunne være mulighed for.

Mit synspunkt var og er stadig, at disse muligheder for erfaringsdannelse ville jeg gerne medvirke til at åbne op for, som et led i at bidrage til "empowerment" af kortuddannede kvinder i disse arbejdsområder. Dels igennem en kritik af den igangværende moderniseringsproces af menneskearbejde udfra denne vinkel. Og dels igennem en synliggørelse af den viden de kortuddannede kvinder har i relation til den praksis, de skaber.

1.3 Første blik på dagplejen

Forbundet af Offentligt Ansatte, hvor jeg var ansat som konsulent i 1994-95, satte på det tidspunkt fokus på dagplejen som et område, der skulle opkvalificeres igennem grunduddannelse og efteruddannelse. Jeg udarbejdede en kvalifikationsundersøgelse i dagplejen for Arbejdsmarkedsstyrelsen: "Private erfaringer - offentlig service". Den havde sit fokus på de kvalifikationer dagplejerne allerede var i besiddelse af, og på i hvilket omfang dagplejen som organisation og miljø stimulerede læreprocesser og motivation hos dagplejerne til at udbygge deres kvalifikationer. Undervejs i undersøgelsen blev det i 1996 vedtaget at igangsætte en pædagogisk grunduddannelse, som også omfattede dagplejere. I kølvandet på beslutningen om den nye uddannelse bølgede debatten om uddannelsens indhold, form og intentioner, og behovet for efteruddannelse. Uddannelse har hidtil spillet en meget lille rolle for dagplejerne, både som værdi og erfaring.

Det første, der fangede mit blik, og som skulle vise sig sværere for mig end først antaget rigtigt at forstå "dybden" af, var dagplejens indramning imellem reproduktiv og produktiv sfære. Rammen for dagplejen er både den private familie med intime relationer, samt den offentlige institutions rammer, hvor lønarbejderforhold betinger, at relationerne er afgrænsede (man trækker sig, desengagerer sig efter kl. 16.30). Som i familien er der kontinuitet og et nærvær, idet der er én og samme omsorgsgiver hele tiden; ingen skiftende personer dagen igennem. Alligevel eksisterer tiden som regulerende faktor i et eller andet omfang, der opdeler og styrer: afleveringstider og hentetider, legestuetider og pausetider. Som i familien står opfyldelsen af menneskelige behov i centrum, men som i institutionen drejer det sig ikke om egne børn, men om et lønarbejderforhold styret også af en anden logik: om det er pengene værd. Personlig kvalitet, moral og værdier for børneopdragelse og kærlighed står her i centrum ligesom i familien. I modsætning hertil står den uddannelsessanktionerede og teoretisk begrundede kvalitet og værdinormer og i tilknytning en administrativ logik, som er udgangspunkt for institutioner. Fra første færd var kontrasten imellem hjem og institution til stede, og mangelen på klare grænser iøjefaldende. Ligesom det private og intime er til stede i daginstitutionerne, i det mindste i børnenes indbyrdes relationer og ofte i relationer imellem bestemte børn og voksne, så er det institutionelle også tilstede i dagplejen. Men hvor hjemlig/institutionel er dagplejen, og hvilke aftryk sætter det på arbejdet og dem, der arbejder her?

Min placering i forhold til forskningsobjektet er kendetegnet af både nærhed og fjernhed, indforståethed og uforståenhed. Kvinders bevægen sig rundt imellem arbejde og hjem, valgsituationerne m.m. vækker følelser og erfaringer hos mig og en undren over, hvorfor og hvordan dagplejerne og miguillas får det til at fungere. Usynligheden og den lave vurdering af det hjemlige arbejde og omsorgsarbejdet for børn føler jeg, at jeg kender i et vist omfang. Jeg er på omtrent samme alder som dagplejere og miguillas, og oplever en vis identifikation med erfaringer, livsbetingelser og eksisterende livsudkast. Som mødre til børn og ud fra mange erfaringer med at leve sammen med og passe andres børn er der berøringspunkter i vores viden. Men de sociale forskelle indebærer, at uddannelse, arbejde, familiedannelse, kvinderolle m.m. placerer sig forskelligt i vores liv og giver mulighed for forskellige måder at kombinere arbejde og familie.

I arbejdet med "Private erfaringer - offentlig service" åbnedes nye forståelser for mig, af dagplejernes livsbetingelser, viden og problemområder - i forhold til min forforståelse og dermed den position jeg indtog. Mine subjektive erfaringer har været i spil i mit arbejde fra første færd, som bruger af børnepasningssystemet i Danmark og specifikt også dagplejen. Jeg har selv haft engagerede følelsesmæssige fordomme: inden jeg havde haft barn i dagplejen (mit første barn var i vuggestue), var jeg kritisk indstillet overfor dagplejen som tilbud, og som bruger var jeg ovenud tilfreds med

den dagplejer, mit barn havde og de rammer, det gav mit barn. Om end der var mange forhold, bl.a. legestuerne, som jeg var stærkt kritisk overfor. Rammerne, hverdagsproblemerne, rutinerne m.m. synes jeg dermed, at jeg kender. Jeg har mange oplevelser med dagplejen i forhold til mit eget barn: om at føle mig i konkurrence med dagplejeren om "at være den bedste mor", om at være ængstelig for om mit barn blev accepteret i gruppen og dagplejefamilien, om sårhed når dagplejeren misbilligede min måde at være sammen med mit barn og meget andet. Disse oplevelser er dukket op og danner del af baggrundsviden i arbejdet med tekster og observationer. Det har krævet en refleksion over, hvorvidt min måde at forholde mig kunne tages som udtryk for mere almene måder at forholde sig eller var specifikt for mit sociale lag, køn, kultur, subjektive forhold m.m.

Jeg opdagede bl.a., at jeg i fokuseringen på dagplejerens håndtering af det unikke (mit barn), som er en væsentlig bestemmelse ved dagplejekompetencer, var tilbøjelig til at overse kompetencer i at gentage handlinger, eller jeg reagerede endda negativt på visse former for almengørelse og rutinisering i dagplejearbejdet, som også er en del af dagplejeviden. Jeg oplevede endvidere, at jeg tendentielt naturaliserede omsorg og overså de kulturelle og sociale kontekstuelle forskelle. Jeg var med andre ord på jagt efter den "rigtige" omsorg og var tilbøjelig til at opfatte privatsfære genereret omsorg som mere "naturlig" end offentlig omsorg og som den rigtige model herfor. Jeg blev med andre ord opmærksom på mine kulturelle og subjektive briller.

Dagplejen blev i starten af undersøgelsen præsenteret af andre end dagplejere: fagforening, arbejdsgivere, pædagoger og det igangsatte min egen fantasi om, hvordan dette arbejde kunne forstås i en arbejdsmarkedssammenhæng udfra forskellige positioner. Der blev præsenteret opfattelser af, at dette ikke var et rigtigt arbejde, men et forsøg på at forlænge husmodertilværelsen, at det var et let arbejde, at det var en art social deroute efter længere arbejdsløshed m.m. Dette blev en vigtig del af min forforståelse, som blev stillet overfor en mængde data, der pegede på et meget bevidst valg af dagplejearbejde. Det var en overraskelse for mig. Jeg var tilbøjelig til at medtænke to forhold i min forforståelse: 1) dets lave status i samfundet og på arbejdsmarkedet og 2) den isolerede og kønsmæssigt traditionelle ramme den satte kvinderne i set i forhold til forestillinger om aftraditionisering som en del af den aktuelle samfundsudvikling. Her begik jeg en meget stor fejl ved først og fremmest at overse den måde, det segmenterede arbejdsmarked ser ud for kortuddannede kvinder. Samt de kortuddannede kvinders behov for aktivt at bruge en meget stor del af deres kompetencer, som bygger på kønnede erfaringer, men ofte ikke eksplicit efterspørges og dermed heller ikke bringer anerkendelse på arbejdsmarkedet. Kvalifikationsundersøgelsen kastede lys over, hvordan kvinderne havde bevæget sig fra arbejdsområder og erhvervsuddannelser, de havde været i p.g.a. økonomi, forældres forventninger, tradition, tilfældigheder m.m. Det havde for dem oftest været et arbejde som forudsætning for livet i den familiære sfære. Som kontrast hertil var der en meget større tilfredshed med egne kompetencer i dagplejearbejdet.

1.4 Projektet flytter sig

Jeg bar projektet med "ind på universitetet" med den klare hensigt at distancere mig mere fra praksis og opstille min egen optik i stedet for andre mere magtfulde interessenter, som jeg havde oplevet dem. Men på dette tidspunkt uden en klar forståelse for, at det nødvendigvis ikke kunne være det samme projekt mere. Det at skifte praksisfelt, betyder ikke kun nye vinkler på det samme projekt, men at projektet må ændre sig, og værdien af bestemte aspekter af det må også ændre sig. Jeg flyttede mig væk fra et felt, hvor handlingsanvisninger i forhold til praksis var det værdifulde i forhold til feltets reproduktion, og hvor temaet aktuelt var adgangen til demokratiet og velfærden og

uddannelsens rolle heri. Over i et andet felt, et felt hvor teoriproduktion og reproduktion af viden-
skabssyn er af værdi.

Jeg kunne langsomt “se” fagforeningsinteresser i forhold til de kortuddannede eller se dem på en ny
måde, som en del af det karakteristiske ved feltet og dermed nemmere se, hvordan min egen positi-
on var influeret af den måde at se på problemstillingen. F.eks. at jeg måtte indtage en uddannelses-
fjendtlig indstilling overfor et opfattet uddannelsesimperativ. Jeg fik nu på en anderledes måde øje
på, hvilken viden jeg synes det var muligt for mig både at skabe, sandsynliggøre og formidle - og
som måske kunne gøre en forskel. Og dermed trådte uddannelsestemaet i baggrunden.

1.5 Kulturel eksponering

Det sprang mig i øjnene allerede mens jeg arbejdede med kvalifikationsprojektet, at forståelsen af
omsorg og omsorgskvalifikationer i den nordiske analytiske tilgang⁵ er tæt knyttet til opfattelser af
omsorg, moderskab og køn indenfor vores del af verden og på vores samtidige historiske niveau.
Det empiriske grundlag for mere sociologisk at analysere omsorgen som praksis udgøres endvidere
af data om nordiske kvinders og børns livsvilkår, socialisering, arbejdsmarkedsvilkår og subjekti-
vitetsdannelse. Dette har givet mig lyst til at have et andet kulturelt, socialt og historisk blik med i
undersøgelsen.

Dette er også udtryk for mine livserfaringer og subjektivitet. Jeg er vokset op i flere kulturer, hvor
det fremmede og det kendte har skiftet plads flere gange og krævet subjektive bevægelser “imel-
lem” kulturelle positioner. Den danske kultur var kun én af disse kulturer, hvor den forekom mig li-
geså fremmed da jeg var 10 år, som den indonesiske gjorde da jeg var 6 år, eller den caraibiske
gjorde, da jeg var 13 år. Samtidig har jeg, på forskellige tidspunkter, følt mig “hjemme” i alle tre
kulturer, foruden at have følt genkendelse i udtryk fra atter andre kulturer jeg mødte. Det har affødt
en oplevelse hos mig af, at kulturelle og miljømæssige skift stimulerer min “væren” og skærper mit
blik og analytiske formåen i forhold til at forstå mit eget og andres liv og de sociale og kulturelle
processer, vi er en del af. En etnometodologisk forestilling om at se det universelle i det fremmede,
det kendte i det fremmede og det fremmede i det kendte har jeg genkendt på den måde, at de samme
rum og fænomener har været både kendte og fremmede på forskellige tidspunkter, hvor jeg som et
menneske i udvikling fra barn til voksen har været deltager. Hvis jeg i psykodynamisk forstand er

⁵ Sygeplejeforskning og børne- og daginstitutionsforskning i Norden er frem for alt de områder som har fokuseret på
omsorgen som begreb og som praksis. Indenfor sygeplejeforskningen har norske forskere spillet en stor rolle. De norske
omsorgsteoretikere, Kari Martinsen, Karen Jensen, Lars Løvlie, Torunn Lauvdal og i mindre grad Kari Wærness tager
deres udgangspunkt i moralfilosofien, hos Heidegger, Løgstrup, Nodding og Gilligan. Teorier om det at være menneske
og at kunne skelne den gode handling overfor medmennesker fra den ikke-gode handling - set fra et højt udviklet indu-
strisamfund mod nord. Disse teorier er i sygeplejeforskningen indgået i en brugsmæssig sammenhæng med de udvik-
lingsprocesser, der foregår i den offentlige sektor i Norden, hvor omsorg bliver et offentligt anliggende. Positionerne i
omsorgsdiskussionen er her tæt knyttet til forståelsen af de ændringsprocesser, der foregår i de moderne skandinaviske
lande, især om overskridelser af grænserne imellem det hjemlige og det offentlige, ændringer i den sociale lagdeling og
kønnenes positioner og opløsninger i traditionelle morallbegreber. Se f.eks. Karen Jensen: Omsorgsideologi i endring,
fra bogen: Hjemlig omsorg i offentligt regi. En studie av kunskapsutvikling i omsorgsarbeidet, 1992, Universitetsforla-
get, Oslo, og Omsorg som kritik og utopi, i Social Kritik nr.27. Indenfor børne- og daginstitutionsforskningen har dan-
ske og svenske forskere fokuseret på omsorg dels udfra samme udgangspunkt, og desuden udfra et udviklingspsykolo-
gisk udgangspunkt, hvor omsorg i forhold til børn forstås som et resultat af børns udviklingspsykologisk betingede be-
hov, sådan som disse forstås i den samtidige udviklingspsykologiske diskussion (herunder også de kritiske positioner).
Se f.eks. Sven Thyssen (red): Omsorg for de 2-6 årige, Danmarks Pædagogiske Institut 1991, og Dion Sommer: Barn-
domspsykologi, især kapitlet: Den moderne familie som udviklingsarena, Hans Reitzels Forlag, 1996.

styret af en gentagelsestvang i “fremmedoplevelsen”, er jeg også styret af gentagelsestvangen i at opleve “at føle mig hjemme”, hvilket rummer genkendelse og identifikation i det fremmede. Dette virker som opfordring til refleksion og indgyder tryghed ved mine oplevelser, også som basis for forskningsarbejdet.

Jeg forsøger derfor i afhandlingen at lade den danske dagpleje samt min kulturelle indforståethed med opfattelser af moderskab, omsorg og arbejdet med børn blive udsat for kulturel eksponering i en social, historisk og kulturel kontekst, som er anderledes og dog klart sammenlignelig, som bevæger sig ad samme brede europæiske udviklingsvej, men med andre forudsætninger, en anden timing og andre muligheder. Jeg har valgt at inddrage et feltarbejde fra en del af Europa, hvor familiens opgaver i vid udstrækning ikke er samfundsopgaver, hvor familiestrukturer stadig er præget af traditionalisme, og hvor kvindernes deltagelse i den produktive sfære er langt mindre end i Danmark. Valget stod imellem Irland, Grækenland, det sydlige Italien og det sydlige Spanien.⁶ Det er pragmatisk faldet på det sidste, fordi det er et område, jeg havde et vist forhåndskendskab til og en realistisk mulighed for at nærme mig sprogligt og kulturelt.

Dagplejearbejdet kunne betragtes som næsten uberørt af modernisering af den offentlige sektor, eller at processen foregik langsommere eller atypisk. Ved at kontrastere med et samfund som det andalusiske, hvor disse træk kan genkendes, træder særtrækkene ved danske dagplejere muligvis bedre frem. Samtidig kan den danske udvikling spejles i den andalusiske, hvor institutionalisering og professionalisering af børnepasning og dermed uddannelsens indtog på omsorgsområdet er under udvikling, selvom det foregår udfra et andet grundlag.

Efter forstudier i Andalusien i 1996 traf jeg beslutning om, at undersøgelsen skulle finde sted i Andalusien. I forhold til den målestok der hedder: udbygning af en offentlig servicering af børnefamilier, socialt, politisk og økonomisk, ligger Andalusien som en modpol i et mangefacetteret spektrum i Europa. Jeg fandt bl.a. frem til, at kun ca. 10% af alle børn bliver passet af det offentlige eller i private institutioner. Herudover er der et “sort” arbejdsmarked og en “sort” børnepasning, som har eksisteret i århundreder for arbejderfamilier på land og i by. Børnepasningen er karakteriseret ved at være billigere og nær både i geografisk, kulturel, social og personlig forstand, idet den foregår i eget lokalområde, hverdagslivsområde, udført af kvinder fra samme miljø, “las miguillas”. På den anden side finder en vis inddragelse sted af kvinderne på arbejdsmarkedet og en udbygning af daginstitutioner med medfølgende udvikling af nye forestillinger om køn, børn og barndom. Patriarkat, religion og traditionelle familiestrukturer så ud til at sameksistere med indtrængen af forskellige udtryk for modernitet.

1.6 Hvordan jeg bevægede mig rundt i feltet

Det danske datamateriale i afhandlingen kommer væsentligst fra en interview- og observationsundersøgelse foretaget i 1997 udfra det foreliggende projektdesign. Dernæst er også inddraget obser-

⁶ Spanien, Grækenland og Irland er alle kendetegnet af bevarelsen af traditionelle køns- og klassestrukturer, reguleret både af den katolske kirkes indflydelse og i stadig højere grad af et liberalt politisk system, der fastholder de reproduktive opgaver i familien, og at kvinderne ikke kan komme ud på arbejdsmarkedet. Det er de lande i Europa, der har den laveste andel af kvinder på arbejdsmarkedet, kun 30% af samtlige kvinder over 16 år er på arbejdsmarkedet i Spanien, og dette er endnu lavere i Andalusien (i modsætning til f.eks. Italien, hvor over 50% af kvinderne er på arbejdsmarkedet). I Syditalien er udviklingen dog meget mere traditionelt bundet og strukturerne anderledes end i det nordlige Italien, hvorfor dette område også er sammenligneligt). Se Susanne Schunter-Kleemann: Welfare States and Family Policies in the EU Countries, i Nora nr.2, 1995

vationer samt interviews foretaget i 1995-96 i forbindelse med kvalifikationsundersøgelsen "Private erfaringer - offentlig service" for Arbejdsmarkedsstyrelsen. Datamaterialet fra Andalusien er indhøstet i forbindelse med et halvt års ophold ved universitetet i Sevilla 1997-98.

I Danmark har min tid som konsulent i OPUS og FOA og især kontakt til den pædagogiske sektor været indgangsvinkelen til at bevæge mig rundt i dagplejen. I forlængelse af projektet for Arbejdsmarkedsstyrelsen har jeg undervist mange steder i landet for både dagplejere og dagplejepædagoger og har mødt interesse for undersøgelsen overalt. Dagplejen og kommunerne har været indstillet på samarbejde på alle niveauer, og det har gjort undersøgelsen mulig. Der har været en åbenhed og beredvillighed fra fagforbund, lokalfagforeninger, tillidsrepræsentanter, uddannelsesledere, institutionschefer, dagplejeledere, tilsynsførende pædagoger - og ikke mindst dagplejerne. Den måde deltagelse i undersøgelsen er blevet diskuteret og behandlet på imellem de forskellige niveauer i både arbejdspladsorganiseringer og fagforeningsorganisationer og disse indbyrdes, viser stor grad af fælles vilje til synliggørelse og debat om dagplejen. Konfliktområderne i dagplejen: uddannelse, tilsynets rolle, arbejdsmiljøet som nogle af de vigtigste har ikke optrådt forstyrrende i forbindelse med dataindsamlingen.

Forholdene omkring dataindsamling i Andalusien har været meget vanskelige og meget anderledes end i Danmark og kun kunnet lade sig gøre igennem personlige kontakter og diskretion, uden nogen organisationers medvirken eller viden. Miguillaerne var enkeltindivider uden at være dele af arbejdsplads- eller faglige organisationer som i Danmark, om end de var deltagere i mindre og mere lokale foreninger. Mit manglende kendskab til lokalsamfundene betød, at det tog lang tid at finde frem til dem. At finde den legestue, som netop den beboerforening havde organiseret, eller det servicenetværk, som netop den religiøse forening havde organiseret eller den kvindegruppe, der netop havde organiseret en miguilla-ordning. Der var dernæst flere forskellige forestillinger og fjendebilleder, som jeg måtte forsøge at modbevise, hvoraf to var meget væsentlige. Det ene udsprang af, at miguillas tilhører et sort arbejdsmarked, som det siden Franquismens fald har været regeringens store ønske at komme til livs. Overhovedet at kontakte en miguilla "udefra" lokalområdet kunne opfattes som et udslag af kontrol: at jeg var sundhedsmyndighed, fra de sociale myndigheder etc. Det andet drejer sig om, at arbejdet foregår som hverdagslivets upåagtede aktiviteter, som ingen interesserer sig for udenfor lokalområdet og slet ikke den pædagogisk uddannede verden, som benægter miguillaernes eksistens. Det forekom dermed underligt og usandsynligt, at en højtuddannet udlænding skulle kunne finde reel interesse for deres liv og arbejde, og dermed måtte andre motiver være tilstede. Hertil kom frykten for at "tabe ansigt", ikke at kunne slå til i interviewsituationen, at blive kulturelt nedvurderet m.m., som jeg også genfandt i de daginstitutioner jeg besøgte som baggrund for undersøgelsen. Mange sagde derfor nej tak til at lade sig interviewe, også efter besøg. Betaling for interviews er en metode jeg ikke har afprøvet, idet jeg opfattede tillid og interesse som forudsætning for både interviews og observationer.

1.7 Forskningsspørgsmål

Hovedproblemstillingen i afhandlingen er:

Hvad er dagplejeviden, -erfaring og -kompetencer? Og hvordan er den sociale og kulturelle kontekst, de strukturelle livsbetingelser, samt den subjektive livserfaring og biografikonstruktion bestemmende herfor? Der fokuseres især på omsorgsviden, og på betydningen af adskillelsen imellem privat og offentlig sfære for produktion af denne specifikke praksis viden og for dannelsen af dagpleje erfaringer.

Dagpleje viden bruger jeg som betegnelse for den viden, både danske dagplejere og spanske miguillas har, om at passe og drage omsorg for små børn som et lønarbejde, og samtidigt som en måde at reproducere sig selv og leve sit liv på. Problemstillingen både forudsætter og afføder en række spørgsmål, som hænger sammen med en række antagelser i forforståelsen, der både udspringer af teoretiske antagelser, men også af resultater fra den tidligere undersøgelse i dagplejen "Private erfaringer - offentlig service". I den forstand vil undersøgelsen af miguillas skulle ses i forhold til dette blik, som er opnået udfra danske forhold.

Mestring og kunnen

Nogle dagplejere **mestrer arbejdet** og dets krav, således at arbejdet fremstår problemfrit, uden at det særlige ved denne praksis kan observeres, men kræver en tolkning af den mulige viden og forståelse, der ligger bag. Andre dagplejere **kæmper** hver dag på arbejdet, og intet i praksis virker selvfølgeligt. Herimellem er mange variationer og nuancer. Dagplejerne italesætter ikke umiddelbart betragtet dette **"tag" på arbejdet**, eller mangel på "tag", ej heller hvad der er dets forudsætning. Betegnelsen **naturtalent** bruges til at betegne dagplejekvalifikationer fra arbejdsgivere og vejledere, og er mange dagplejeres selvforståelse.

Er der tale om en bestemt viden, som dagplejerne og miguillas er i besiddelse af, når de mestrer arbejdet ?

Når dagplejere og miguillas ikke mestrer det, hvilken sammenhæng er der imellem deres viden og henholdsvis de specifikke livserfaringer de har og de rammer der er for dagplejearbejde?

Hvad karakteriserer denne viden som omsorgsviden, set som en tolkning af arbejdets krav og som socialt og kulturelt indlejret ?

Valget

Dagplejere vælger generelt arbejdet af tre årsager, hvor den ene drejer sig om **at forene hjem og arbejde**. Det som hidtil har været mere skilt ad i tid og rum i deres liv, føres sammen, når de vælger dagplejearbejde. De fleste dagplejere har **forestillinger om, at valget af dette arbejde er harmoniskabende** i deres liv. Når de lever og arbejder som dagplejere og miguillas bevæger de sig i et rum, der **er behersket af forskellige og modsatrettede rationaliteter fra den offentlige og den private sfære**, som dagplejerne har mødt i deres tidligere arbejdsliv, og nu møder og skal håndtere på en ny måde.

Hvordan optræder adskillelserne imellem sfærerne og sammensmeltningen som betydende faktorer for erfaringsdannelsen hos dagplejere og miguillas, og i hvor høj grad er dette bestemt af de særlige karakteristika ved dette arbejde?

Hvilken betydning har den særlige måde offentligt og privat optræder på i deres arbejde, set udfra samfundsmæssig hierarkisering, for deres subjektive forståelse af sig selv som omsorgsarbejdere?

Livserfaringer

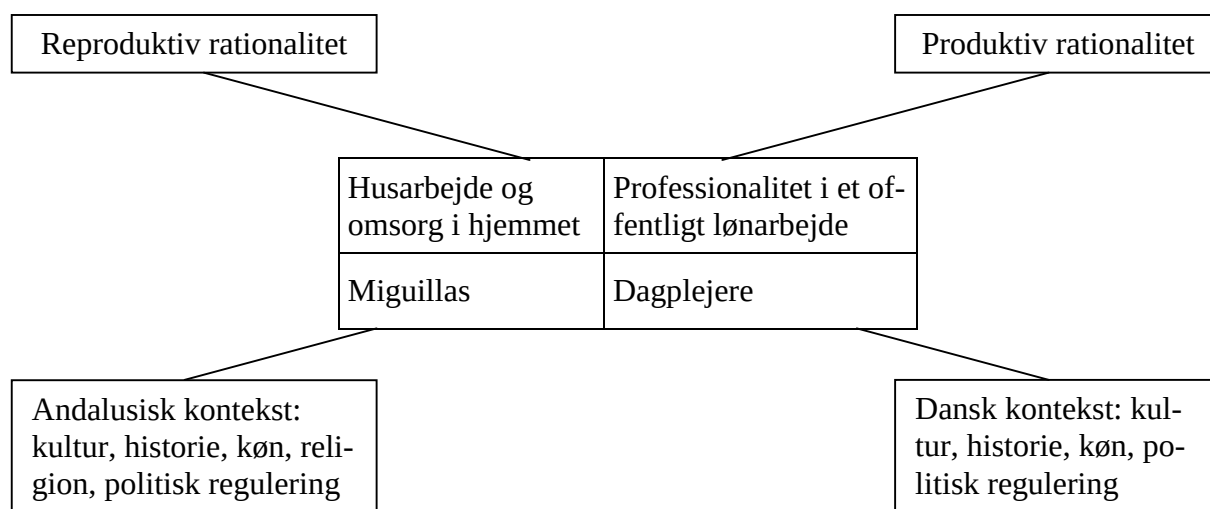
Dagplejere arbejder uden nogen grunduddannelse som grundlag for arbejdet og få har en omsorgsuddannelse fra andre områder. Dagplejerne **benytter deres livserfaringer** og de erfaringer der skabes igennem **dagplejearbejdets praksis**. De erfaringer dagplejerne bærer med sig skaber en **social læring**, som er kønnet, skabt af **erfaringer** i forhold til kravene til piger og til voksne kvinder, herunder kravene til moderskabet og måden at udøve praktisere dette på. **Arbejdsfunktionen, hvori**

den socialt kønnede læring benyttes ligner moderens praksis og måden at relatere sig til egne børn - men det er ikke egne børn.

I hvilket omfang er dagpleje viden kønnet, skabt af kvinders livserfaring og socialisering, og skabt i kvinders socialt kønnede praksis, især som mødre?

I hvilket omfang er dagpleje viden professionel, og knyttet til lønarbejdet?

Lidt forenklet skitseret rummer problemstillingen to kontrasteringer: 1) imellem miguillas og dagplejere og 2) imellem husarbejde og omsorg i hjemmet og professionalitet, i et offentligt lønarbejde. Præget af forskellige rationaliteter og i forskellig kulturel kontekst.

Udgangspunktet for illustrationen er at fastholde opmærksomheden på, at skel som optræder samfundsmæssigt, her optræder subjektivt på en måde, vi ikke ved meget om. Den ulønnede omsorg i hjemmet bliver oftest forstået som knyttet til de intime funktioner og private relationer, der foregår og er i et hjem. Denne omsorg er af historisk specifikke årsager blevet privat, personlig, unik og intuitiv. Det knytter sig til forståelsen af den privatisering familien historisk har været udsat for efter industrialiseringen. Individueringen finder i denne historiske epoke først og fremmest sted i familien som social enhed, og familien bliver med moderniteten arenaen for udfoldelsen af individualitet og intimitet.⁷ Omsorgen bliver individrettet og en del af kvaliteten ved personlige relationer. Mødrens omsorg i offentligt regi og arbejde med mennesker i det hele taget opfattes som upersonlig og præget af distance, først og fremmest med udgangspunkt i en forståelse af lønarbejderrelationernes betydning for menneskers manglende mulighed for at udfolde egne værdier og egen subjektivitet fuldt ud igennem arbejdet, samt behov for beskyttelse af subjektiviteten.⁸ Omsorgshandlinger i offentligt regi vil blive udført på baggrund af planlægning, refleksion og uddannelse, fordi man ønsker forudsigelighed og regelbundethed i omsorgsopgaverne, som en del af opgaver med helt andre formål. De relationer omsorgen her skal indgå i er ikke personlige, og virksomheden har ikke til formål at opretholde relationer med kvalitet for personer, men er derimod forbigående og underordnet andre produktive formål.⁹ Denne underordning betyder, at omsorgen enten bliver fremmedbe-

⁷ Harriet Holter m.fl.: Familien i klassesamfundet, Pax, Oslo 1975

⁸ Se J. Felding m.fl.: Pædagogik og Barndom, København 1980

⁹ Eksempelvis underordnet hospitalets produktionsplaner og med arbejdspladsens lønarbejderrelationer som det deter-

stemt som vare, og dermed et vrægbillede på sig selv, eller forsvinder helt ud, og ikke er at finde i det professionelle arbejde.¹⁰

Blander man imidlertid de to sfærer og de to former for virksomhed, ved at placere lønarbejdet i hjemmet, og gøre omsorgen rettet imod individer udenfor familien, skulle resultatet kunne blive en personliggørelse af offentlige omsorgsrelationer, en opløsning af professionelle idealer om ensartethed og forudsigelighed. Samtidigt må man kunne forudse med en bureaukratisering af hjemmet, f.eks. igennem en indtrængning af regler og styring af tid og opgaver. En adskillelse af private og offentlige opgaver indenfor hjemmets rammer er derimod utænkelig. Omsorgsopgaverne vil i praksis blande sig med de huslige og hjemlige opgaver, og på denne måde blive en del af hverdagslivet og den tilgang til hverdagslivet, der er rodfastet i netop dette sociale lag, denne kulturelle sammenhæng, denne familie, og på baggrund af den specifikke kvindes kønnede socialisering.¹¹ Denne type offentlig omsorgs viden vil produceres og reproducere som en integreret del af produktion og reproduktion af den kulturelle og sociale viden i denne sfære, i disse sociale lag, i disse familier, og som bidrag til kvindernes socialisering, ikke kun som lønarbejdere.

1.8 Afhandlingens afgrænsning og opbygning

Det har været mit ønske, at *dagplejeres og miguillas' viden* skulle fremstå på to måder i fremstillingen. Som den viser sig på subjektivt niveau, formidlet igennem den enkelte livshistorie som case, hvori der gives nogle bud på, hvordan dynamikken imellem kvindernes dannelse af viden og bestemte socialisationsmæssige forhold og livsvilkår kan forme sig. Som eksemplariske analyser, der ikke indrammer alle måder dette former sig på, men igennem udvælgelse og analytisk dybde øger forståelsen for, hvordan central viden i arbejdet genereres i feltet. Dernæst har jeg ønsket at forsøge at give et mere generaliseret billede af dagplejeres og miguillas' viden, hvori subjektiviteterne, og livshistorierne som cases, stadig dukker op. Men hvori hele det livshistoriske materiale samt observationer og baggrundsviden bliver bragt i anvendelse. Forbindelsen imellem subjektiviteterne og dette generaliserede niveau bliver især skabt af bearbejdningen af fænomener fra interviewanalyserne i forhold til hele materialet, som en cross-case analyse. De fænomener, der var fundet, mente jeg at kunne behandle ved at vælge flere foki: viden set i forhold til moderskab som ideal og praksis, praksis begrebet som arbejde, forståelsen af at arbejde med børn, italesættelse af viden, uddannelse som rekonstruerende/udgrænsning af viden, og omsorg i hjemmet behandlet som offentlig service i forhold til modernisering. Jeg valgte at begrænse indkredsningen og at centrere den tværgående analyse om moderskabet, og i tilknytning hertil familien, omkring italesættelsen og forståelsen af at arbejde med børn. Dette kom til at repræsentere en udbygning af analysen af de udvalgte subjektiviteter, som på flere måder kom til at fremstå nærmest som "eksemplariske cases". De viste

minerende, se Tine Rask Eriksen: Omsorg i forandring, Munksgaard, København 1995

¹⁰ Dette er grundtonen i megen kritisk omsorgsdiskussion, se f.eks. John Berthelsen m.fl.: Da omsorgen gik på arbejde, Forlaget Børn og Unge, København 1992. Som påpeget af Els Johansen og Ejler Johansen: Omsorg som mangelvare, i Social Kritik nr.3 1989 er der en sammenhæng imellem omsorgens forsvinden fra den offentlige service og en opblusning af faglig interesse for bestemmelse af omsorgens væsen.

¹¹ Tidligere omsorgsforskning som inddrager den ulønnede omsorg udført i hjemmet viser, at omsorgshandlinger og opgaver ikke kan udskilles som særlige kategorier af aktivitet, eller afgrænset i tid, sted eller formål, fra andre huslige gøremål. Se f.eks. Hanne Haavind: Liten och stor, Universitetsforlaget, Oslo 1987. I Karen Jensens undersøgelse af hjemmehjælp og ældreomsorg finder hun, at det samme gør sig gældende når det udføres som lønnet arbejde. Se Karen Jensen: Hjemlig omsorg i offentlig regi, Pedagogisk Forskning, Universitetsforlaget, Oslo 1995,

sig at indeholde fænomener, som havde central betydning for hele feltet, om end ingen af subjektiviteterne i sig selv kunne give et samlet billede af den viden, der er tilstede.

I arbejdet med fremstillingen, som tog sin start allerede midt under analysearbejdet, var afhandlingen tænkt opdelt på en sådan måde, at de to forskellige måder at anskueliggøre denne viden, ville fremstå som to forskellige niveauer, hvori det generaliserede niveau ville indebære en teoretisk bearbejdelse af materialet, der skabte ny viden. Hvorimod analysen af subjektiviteter ville fremstå mere empirinært og uden forbindelse til resten af datamaterialet. Samtidigt ville det forekomme adskilt fra forforståelse og bredere problemindkredsning af mere videns reproducerende karakter. Således så jeg afhandlingen for mig opdelt i tre fremadskridende niveauer. Dette forsøg på tredeling kan stadig ses igennem kapitlernes disponering: fra *kapitel 1-4, hvori forforståelse og metodiske tilgange præsenteres, til kapitlerne 5-8 hvori de to kulturelle empirifelter samt analysen af subjektiviteter præsenteres, og endelig til kapitel 9 til 14 hvori hele materialet belyses med forskelligt fokus.*

Imidlertid er denne opdeling væltet og min opfattelse af niveauerne i arbejdet i dag helt anderledes, således, at jeg ikke ser en sådan klar opdeling for mulig. Som ovenfor omtalt kunne jeg vende tilbage til analysen af subjektiviteterne udfra analysen af det samlede materiale, som en cross-case tilgang, hvor casenes position i forhold til hele materialet var blevet mere klart. At kunne rejse subjektiviteterne i afhandlingen, som de fremstår her, er i sig selv en bearbejdning af empiri, der udtrykker ny viden i den måde, det er bearbejdet på. Og hvor viden fra andre cases kunne producere ny viden i forhold til den enkelte subjektivitets analyse, og således skabe forbindelser imellem de enkelte cases. Denne bearbejdning, som refleksion over de metodiske aspekter i hele undersøgelsen, har bragt mig derhen, at mine valgte nøglepositioner fra projektets start (omsorgsteori, biografisk metode, praksisviden m.m.) har måttet rekonstrueres kritisk. Især erfaringerne med og refleksionerne over anvendelsen af biografisk metode har givet ny viden, som har bidraget til en forståelse af dette metodiske og teoretiske udgangspunkt. Ligeledes har nye teoretiske positioner, nogle af mere socialkonstruktionistisk art, andre af mere vidensfilosofisk art måttet inddrages, fordi de havde væsentlige analytiske pointer at bidrage med i forhold til den viden der var genereret i undersøgelsen. Dette afspejler sig i udvalg og måde at fremstille teori og metode, og således at der er en vis dialog imellem *kapitel 2 og 13 og 14, og imellem kapitel 3 og 9.*

Afhandlingens struktur er også udtryk for, at problemstillingen og forskningsspørgsmålene som beskrevet i forrige afsnit, har været spændt ud imellem de to kontrasteringer: miguillas i Andalusien og dagplejere i Danmark. Og imellem omsorgsarbejdet i hjemmet og omsorgsarbejde som lønarbejde i et offentligt rum. *Indkredsningen af de to praksisfelter* i Danmark og Andalusien har været nødvendige forudsætninger for at forstå de erfaringer og den viden, der udfolder sig i arbejdet i de to felter, og for at forstå måden de er spejlet i hinanden. Her har det spillet en væsentlig rolle, at afhandlingen også har ønsket på dokumenteret vis at beskrive dette menneske-arbejde, med bevarelsen af forskelligheder i de to kulturer. Hvor miguillas arbejde slet ikke er italesat som arbejde, er dagplejearbejde italesat som lønarbejde, men der findes ingen egentlige forsøg på anamneser over arbejdet, eller samlede fænomenologiske, industrisociologiske eller arbejdspsykologiske beskrivelser og analyser af arbejdet.

Derfor indeholder afhandlingen også nogle bidrag til en beskrivelse af arbejdet som praksis og proces, arbejdets strukturelle betingelser, arbejdets kvalificerende potentialer, arbejdsidentiteten, og arbejdsviden. Dette dog beskrevet og analyseret udfra arbejdskraftens perspektiv, med det særlige ønske her at indkredse det subjektive erfaringsindhold, der knytter sig til arbejdet. Det betyder, at arbejdet ses indlejret i kvindernes måde at leve og danne erfaringer på mere omfattende i deres liv,

fordi det offentlige og private blander sig på særlig måde i dette arbejde. Dermed fremstår menneskene i arbejdet, menneskene som udtryk for hvad dette arbejde er, og arbejdet som et resultat af disse menneskers erfaringer og formning, som det væsentlige. Man kan måske føle sig snydt for betragtninger og fokus på en række andre væsentlige aspekter ved arbejdet, der vedrører arbejdets organisering, arbejdet som Kooperation, rammer, dets placering i den offentlige sektor m.m. Men det har været fravalgt i afgrænsningen.

Det har været en ambition at kunne lade de to grupper kvinder fremstå i deres egenart og samtidigt at lade kontrasteringerne imellem de to kulturer gennemlyse de fokuspunkter, der er fremlagt i kapitlerne 9-14. Dette har vist sig temmelig vanskeligt. Kontrasteringen har virket efter hensigten i den forstand, at blikket hele tiden er blevet skærpet i forhold til det, der forekom forskelligt og uforklarligt forskelligt, og en opmærksomhed overfor mine reaktioner på det mest fremmede, i forhold til mine reaktioner overfor det kendte. Men samtidig har kontrasteringen også haft den mindre heldige funktion, at jeg blev optaget af at indfange konstanter: hvad er ens, hvad ligger midt imellem, hvad kan forstås på samme måde osv. Efter i kapitlerne 5 til 8 at have holdt fokus på de to grupper adskilt, opstår der i kapitlerne 9 til 14 et forsøg på at foretage en analyse, hvori de to grupper optræder glidende i kontrasteringer i forbindelse med forskellige problemstillinger, medens det unikke for hver gruppe søges opretholdt. Dette har haft den vanskelighed, at nogle fænomener ud fra materialet ikke fremstår særlig tydeligt i forhold til miguillas, og jeg har i et enkelt tilfælde, kapitel 11, valgt kun at bearbejde et fænomen, "italesættelse af viden" i forhold til dagplejere. Kontrasteringen har hele tiden taget sit udgangspunkt i mit langt større kendskab til og kulturelle indforståethed med de danske dagplejere på en lang række områder.

Kapitel 2 præsenterer den første forståelse af genstandsområdet og de spørgsmål jeg har ønsket at stille hertil; forskningsspørgsmålene. Fænomener og problemer ses indledningsvis indkredset og italesat ud fra henholdsvis erfaringer og teori om omsorg, hverdagsliv, praksisviden og kvinders socialisering. Undersøgelsens fokus på de processer på subjektivitetsniveau, der producerer den særlige praksisviden omsættes i opstilling af en søgemodel, hvori indgår tre dimensioner: individets erfaringer, individets ideale jeg-forestillinger samt forståelse af egen praksis i arbejdet, i et dynamisk spændingsforhold.

Kapitel 3 uddyber hvorfor livshistorien er valgt som den væsentligste indgangsvinkel til kvindernes viden og erfaringer, ud fra en forståelse af livshistorie, der ligger i forlængelse af erfaringsbegrebet hos Oskar Negt, men også ud fra livshistoriens rolle i subjektivitetskonstruktionen under indtryk af forandringerne i det moderne, fremført af Peter Alheit. Den livshistoriske tilgang hos Alheit og Fritz Schütze som er benyttet i arbejdet, præsenteres på en kritisk måde, der overvejende bunder i overvejelser over livshistoriens placering imellem kulturel reproduktion og produktion, og dermed dels dens udsagnskraft og dels de metodiske implikationer. Denne kritik udvides senere i kapitel 9 ud fra erfaringerne i undersøgelsen.

Kapitel 4 præsenterer forskningsdesignet. Inspirationen ligger ret forskelligt både i kritisk teoretisk arbejds sociologi, grounded theory og etnografien. I kapitlet har jeg særlig fokuseret på etnografisk metode, fordi genstandsfeltet indebærer undersøgelse af fremmede kulturer (både den andalusiske og dagplejekultur) og jeg har fundet mange erfaringer, ikke blot i de indledende skridt i projektet, men navnlig i de senere refleksioner over arbejdet, hos de etnografiske feltforskere, som ligner de erfaringer jeg har gjort med det livshistoriske arbejde.

Fra *kapitel 5* fokuseres på de to feltområder adskilt, således at afhandlingen følger to spor for igen at samles i *kapitel 9*. *Kapitel 5 og 7* tager fat på det empiriske materiale igennem en fremstilling ikke blot af baggrundsviden, men også analyser af ressourcepersoners interviews og af observationerne. Dagplejeres baggrund og erfaringer, kompetenceudvikling og dagplejeorganisationens profil som service beskrives. I indkredsningen af dagplejearbejdets betingelser har jeg især vægtet to forhold. Det ene er de selvstændige og kreative aspekter ved dagplejearbejde set udfra arbejdets organisering og tidligere arbejds erfaringer. Det andet forhold vedrører kvalifikationskravenes uforudsigelighed, elasticitet og lederafhængighed. Miguillas præsenteres i en langt bredere sociologisk og historisk kontekst, som historiske produkter af Franquismen og de særlige klassemæssige, kulturelle, køns-mæssige og arbejdsmarkedspolitiske forhold i dag. Samt i forhold til dagpasningsforhold for børn aktuelt, men uden en egentlig bredere beskrivelse af arbejdsfeltet, da det ikke anerkendes som et arbejdsfelt, men er et marginaliseret og i vid udstrækning ikke-italet arbejde.

Igennem observationerne i de to grupper har jeg søgt fænomenologisk at bestemme træk ved dagplejeres og miguillas viden og kunnen i deres arbejde. Jeg har udvalgt observationsanalyserne udfra det typiske, set som hyppigt forekommende, og det ekstreme, det der har vakt opmærksomhed, og dermed er observationerne set i forhold til hinanden. Den omsorgspraksis, der er observeret blandt dagplejere har mange paralleller til den ikke professionelle omsorg, set udfra andre undersøgelser i Norden af forældres omsorgspraksis. Den omsorgspraksis der observeres hos miguillas adskiller sig fra den danske på flere punkter, og væsentligst kan den karakteriseres af ikke at foregå i og reproducere en kernefamilielignende struktur, men i at være orienteret i forhold til større sociale fællesskaber, hvor der indgår en opdeling imellem børne- og voksenfællesskaber, selvom disse også har deres overlappende zone, hvor et møde foregår.

Kapitel 6 og 8 præsenterer to dagplejere og to miguillas, som fire subjektiviteter der rejses fra det livshistoriske materiale. Livshistorierne præsenteres med de tegn, der er på en konstruktion af både kvinderne selv og deres arbejde i indbyrdes forbundethed. Der lægges sammenfattende vægt på at fremdrage de erfaringer kvinderne drager og de fænomener og problemer, der fremstår via analysen af det livshistoriske materiale, som kvinderne ikke kan drage erfaring omkring, og at forsøge at sætte det i forbindelse med genkendelige socialisationsmæssige forhold, som er virksomme i den pågældende livshistorie.

Kapitel 9 indleder de mere samlende refleksioner i afhandlingen, hvor fokus først er det metodiske. Det er mine praktiske erfaringer, der danner udgangspunkt for at prøve at forstå fænomener, der har optrådt undervejs i arbejdet med de livshistoriske interviews. Interviewet ansues her langt mere som interaktion og kommunikativ proces, end det bliver i den livshistoriske tilgang, jeg valgte i undersøgelsen. Den hermeneutiske tolkning har ført mig til at forstå det livshistoriske interview i sig selv som en proces, der kan objektiviseres og opfattes som kulturel reproduktion. Interviewprocessen ses i lyset af et sociologisk og et psykologisk meningsbegreb, og der fremhæves særlige problemer i at lade interviewpersonens subjektivitet træde frem i forbindelse med interview i fremmede kulturer. Der optræder igennem afhandlingen en fokusering på tid, som den optræder i kvindernes viden og som den kan være strukturerende for deres refleksion. Her tages kvindernes fortælle strukturer i forhold til tidsdimensionen op.

Kapitel 10, 11, 12 og 13 udtrykker fire blikke på den viden, forståelse og kompetence dagplejere og miguillas har om at drage omsorg for små børn, hentet fra væsentlige fænomener i interviewanalyserne. I *kapitel 10* fokuseres på dagplejere og miguillas' blik på børn og barndom, og forståelse af måder at arbejde med børn, som en meget væsentlig del af deres viden. Blikket på børn ses både

som et udtryk for livshistorie, socialisering og ideale jeg-forestillinger om sig selv og barnet, og om hvordan man indgår i forhold til barnet. Jeg finder, at det barndomsfilter hvorigennem barndom konstrueres og barnet forstås, er udfra de voksnes ret forskellige kulturelle ståsted. Blikket på børn og barndom analyseres i sammenhæng med kvindernes praksis, fra observationerne, men især som den tolkes af kvinderne selv, og som den forstås udefra i italesættelsen af dagplejearbejde. De forhold jeg finder omkring forståelsen af dagplejepsikis overføres her på miguillas arbejde.

I *kapitel 11* overføres forståelsen fra dagplejerne imidlertid ikke til miguillas. Blikket er her på italesættelsen af dagplejeviden, som sættes ind i sammenhæng med et praksisvidens begreb, og med en forståelse af omsorgsviden. Den både mangelfulde, ”dobbelte” i den forstand at der er to forskellige og modstridende italesættelser, og ”sammenvævede” i den forstand at det private og det arbejdsmæssige ikke kan skilles ud fra hinanden i italesættelse, diskuteres udfra forskellige synsvinkler. Stærkest fokus lægges på teoretisk at kunne forstå dagplejeviden som tavsgjort, og positioneret ind i et pædagogisk felt. En case fra uddannelsesobservationer fremdrages som udgangspunkt for at påpege processer der producerer italesættelse, som kan rumme dagpleje erfaringer.

Kapitel 12, 13 og 14 fokuserer på familien og moderskabet, for at belyse mulige sammenhænge imellem dagplejere og miguillas' socialisering til at reproducere familiære strukturer og dynamikker, og især moderskabet heri som praksis og som ideale jeg-forestillinger,- og bestemte forståelser af arbejdet og en bestemt vidensdannelse i arbejdet. *Kapitel 12* belyser familiestrukturen i Andalusien i lyset af forestillinger om udviklingen i moderniteten, men set i sammenhæng med den sociale udvikling i Spanien og de traditionelle samlivsformer. Dagplejefamilier ses i lyset af udviklingen af de sociale relationer i danske og nordiske familier. *Kapitel 13* tager fat på en beskrivelse af moderskabets praksis og forestillinger om moderskab og moderlig omsorg i de to grupper. Omsorgskompetencerne forstås spændt ud imellem det private og det offentlige, som strukturerende på den måde, at der i arbejdet vil være en sammenvævning: praksis ligner og italesættelsen ligner. Men samtidig foregår dagplejere og miguillas' erfaringsdannelse hele tiden parallelt i to forskellige praksisfællesskaber: i egen familie og sociale fællesskaber og arbejdsfællesskabet med ikke- egne børn.

Derfor behandles den moderlige praksis her først i *kapitel 13 i forbindelse med egne børn*, og i *kapitel 14 i forbindelse med børnene på arbejde*, hvor linier forsøges trukket imellem de to praksisser. I *kapitel 13* analyseres kvindernes opfattelse af moderskab og af egen praksis. Hele materialet er blevet skåret på en ny måde, således at den historiske forandring med betydning for moderrolle i familien, position i samfundet, omsorgsorientering m.m. bliver synlig i en generationsmæssig opdeling. Teoretisk anlægges tre forståelsesrammer for at forstå indlæringen af de moderlige omsorgskompetencer: moderskabet som interaktivt indsocialiseret i forbindelse med moderskabets praksis i forhold til det lille barn, moderskabet som livslang socialisering igennem også forholdet imellem piger og mødre, og moderskabet som mere generel erfaringsbestemt kompetenceudvikling og konstruktion hos den voksne kvinde.

I *kapitel 14* tages nogle enkelte cases fra arbejdet op, der viser dynamikker i relationen imellem dagplejere og miguillas og børn, som bedst forstås udfra moderskabet. Jeg forsøger at anskue den moderlige praksis udfra de psykologisk funderede men normative forestillinger hos Winnicott og Haavind, og diskutere afvigelserne herfra, som er forskellige i de to kulturer. Jeg lægger en kritisk socialpsykologisk forståelse af moderskab ind over og anskuer de empiriske fænomener ”grædebørn” og ”tid til modring” udfra forestillingen om modercentrering og asymmetriske relationers betydning i et hierarkiseret kønsforhold og et hierarkiseret forhold imellem den private og offentlige sfære.

2. Socialisation, kultur, omsorg og praksis

teoretiske indgangsvinkler til forståelsen af viden hos dagplejere og miguillas

2.1 *Intention i teorivalget*

Paradigmet i den kritiske teori, overvejende tilegnet som tolkning og videreudvikling hos Gudrun-Axeli Knapp og Regina Becker-Schmidt udfra Adorno¹², har været den sammenhængende forudsætning i forskningsprocessen. Centralt heri ligger:

- en skelnen imellem bagvedliggende strukturer og processer, og den realiserede virkelighed som historisk specifik form
- en forståelse af den måde individet indgår i forhold til det sociale, som både indlejring af de bagvedliggende strukturer og kreativ skabende omgang hermed, og at dette konstituerer subjektivitet,
- at al viden og forståelse skal ses dynamisk i forhold til sin situerethed og positionering
- og at samfundet forstås som behersket af modsætninger og dominansforhold

Det stiller bl.a. de krav til den foreliggende undersøgelse: at enkeltfænomener, bliver studeret og reflekteret i forhold til samfundsforhold mere bredt og udfra en samlet forståelse af samfundet. Når viden om omsorg analyseres udfra det empiriske, er forskellige begrebssætninger af omsorg, som intim og offentlig, som arbejde og hverdagspraksis, udfra en samlet forståelse af den reproduktive og produktive sfæres måde at indgå i forhold til hinanden vigtig.

Det stiller også krav om, at fokus eller blikket rækker udover de konkret forekommende historiske, kulturelt og socialt bestemte empirisk registrerbare processer, samtidigt med at fænomenerne studeres som konstituerede af den historiske sammenhæng. Det vil f.eks. sige, at kvindernes biografiske kompetencer både forstås som udtryk for de historisk forekommende muligheder for erfaringsdannelse og eksisterende sociale rum, samtidigt med at dette relativiseres udfra teoretiske forestillinger om strukturelle betingelser for at skabe biografisk kompetence.

Og endelig at subjektivitet undersøges også som struktur, samtidig med en opmærksomhed på den begrænsede udsagnskraft dette har overfor de processer og strukturer, som er skjult for subjektiviteten. At der f.eks. kan analyseres på baggrund af en tolkningsbasis som ikke er manifest for de undersøgte, og at dette samtidigt fastholdes som hypotetisk i en dialog med teoridannelse om det subjektive.

Udfra denne intention er genstandsområdet søgt indkredset igennem flere forskellige tilgange, som ikke for alles vedkommende har den kritiske teori som udgangspunkt. Ingen enkelt teoridannelse har været tilstrækkelig, og det har været væsentligt at kunne trække på teoridannelse, der mere specifikt er udviklet i relation til genstandsfeltets temaer.

¹² Se f.eks. Gudrun-Axeli Knapp: *Fragile Foundations, Situated Questioning, Strong Traditions: Critical Theory in German-Speaking Feminism*, in Maggie O'Neill (Ed.) *Adorno, Culture, Feminism*. 1997

2.2 Praksisviden

Den viden, der undersøges, er situeret og udviklet overvejende i en praksis i et lønarbejde og i et hverdagsliv, og sammenhængen imellem dem, betydningen af dem, samt betydningen af andre faktorer, ved vi ikke meget om. Hverdagsviden og praksisviden i arbejdet ser jeg i udgangspunktet som vævet ind i hinanden, både i forståelse, erfaring, kunnen m.m. Begrebet om viden er både inspireret af Bourdieus praktik begreb, begrebet om praksis viden hos Donald Schön og Bengt Molander, samt erfaringsbegrebet hos Oskar Negt.¹³

I praktik begrebet hos Bourdieu ligger det særegne, i forhold til kritisk teori, at individers viden opfattes både ikke- bevidst, kropsligt indlejret, foruden bevidst og verbaliseret, og der skelnes i udgangspunktet ikke imellem teoretisk og praksis viden, idet de opfattes som vidensformer, der blot knytter sig til forskellige praktikker. Viden defineres ud fra feltbegrebet, i forhold til den position og kontekst man befinder sig i: hvad man har mulighed for at se, opleve, forstå og erfare derfra, og hvilken viden og kvalifikationer en bestemt position kræver for at leve sit liv. På denne måde ses viden som situeret og positioneret i den aktuelle kontekst. Men samtidig også som individuelt båret, som "habituelt" indlært. Det indlæres ud fra sociale, traditionsmæssige, kønsmæssige m.m. vilkår og fortolkning af disse vilkår, som ikke nødvendigvis er individet bevidst, uden at være i psykodynamisk forstand ubevidst. Denne bestemmelse (som det ikke er mit ærinde, at uddybe her) af viden indeholder nogle pointer i at placere viden ind i felter af interesser og magt, at gøre viden ikke-neutral, men som grobund for magt.

Dette magtforhold beskæftiger Donald Schön og Bengt Molander sig ikke med, men deres konklusioner er forenelige med Bourdieus. De forstår begge praktikerens viden som eksisterende explicit i handling og ord, som implicit og tavs. Schöns analyse af en række praktikere viser, at refleksion er en del af praksis og praksisviden, selvom den ikke nødvendigvis er verbal. Han tager nogle vigtige skridt til at ophæve kravet til viden om refleksivitet, og dermed den kognitive bestemmelse. Viden ses derimod som uadskillelig fra kundskab i dens udfoldelse, praksis. Begge opløser de traditionelle forestillinger om videnshierarkiet, hvori teoretisk og praktisk viden adskilles. Molander fokuserer især på omsorgsområdet og skærper pointen derhen, at i disse praksisområder er al viden i udgangspunktet tavs, fordi den ligger som mening og forståelse i en ordløs praksis. Hans forståelse af tavs viden omfatter "den tavsgjorte" viden, idet han mener dette bestemmes af processer i både kulturen, praksis og individet. Imidlertid forbliver indkredsningen af tavsgørelse meget hypotetisk.

Erfaringsbegrebet hos Oskar Negt rummer det dynamiske vidensbegreb, der bedst opløser dikotomier imellem praksis viden og teoretisk viden. Hos Negt er erfaring ikke bare italesættelse af oplevelser, som er struktureret af hverdagsbevidsthedens¹⁴ rutinerede opfattelser af livet og omgivelserne. Men erfaring indeholder forståelse af den faktiske sansning og forståelse af sig selv som sansende, via at kunne identificere individuelle oplevelser med noget kollektivt i den kultur man er en del af. Begrebet indeholder dermed forestillingen om en transcendens, en både kognitiv og affektiv bevægelse, hvorved mennesker overskrider både det individuelle og det situerede og sætter sig i forbindelse med helhed. Det er et begreb, der både hævder vidensproduktionens udgangspunkt i den

¹³ Pierre Bourdieu: *The Logic of Practice*, Polity Press 1990. Donald Schön: *The Reflective Practitioner*, New York 1983. Bengt Molander: *Kunnskap i handling*, Daidalos, Göteborg 1996. Oskar Negt og Alexander Kluge: *Geschichte und Eigensinn*, bind 1, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993.

¹⁴ Thomas Leithäuser: *Hverdagsbevidsthedsteorien*. Red.: Kirsten Weber. *Tekster til voksenpædagogisk teoriudvikling*, nr.3, RUC, marts 1993.

enkelte, den har subjektivt præg, og samtidigt trækker linien til det kollektive, helhed, generalisering og kulturel produktion af viden. Med dette begreb kan man betragte teoretisk viden som bestemte måder at sætte sig i forbindelse med helhed på udfra bestemte menneskelige udgangspunkter i tid og rum, som historisk produceret erfaringsdannelse, - eller som løsrevet fra erfaringsdannelse, og dermed ikke i forbindelse med helheden, men bundet til det situerede og individuelle, trods påstande om det modsatte.

I afhandlingen er ”erfaring” blevet benyttet både i den hverdagslige brede forståelse som menneskers tolkninger af deres oplevelser i livet og i arbejdet især, som ikke altid er erfaringer i Negtsk forstand. Idet det faktisk sansede kan være udgrænset og/eller der er ingen forståelse af sig selv som sansende i forhold til de vilkår man lever under, den sociale sammenhæng man indgår i, eller ingen forståelse af det oplevede på et kollektivt kulturelt niveau. Det er også brugt i en mere bred sociologisk forstand om de sociale erfaringer, der går generationer tilbage, og som videreleveres igennem afbildninger af handlemønstre og tolkning af praksis. Det omfatter det, som Bordieu ville benævne habituelle tilbøjeligheder, dispositioner og distinktioner. Det er det, der sætter mennesker i stand til at handle udfra det sociale rum de befinder sig i, at indplacere sig selv i en social klasse, indtage en bestemt kulturel bevidsthed m.m. Endelig er det brugt i den Negtske forstand, om det der sker, når mennesker afprøver nye måder at forstå og handle, der overskrider den rutinerede måde at opleve og forstå. Herved oplever de konflikter, der modsvarer eksisterende modsætninger, som hidtil har været harmoniserede i måden at forstå, og dermed skabes erfaring om disse modsætninger og én selv som handlende i forhold til dem.

Dagplejeres og miguillas viden forstår jeg udfra alle disse vinkler. Jeg forudsætter den vil være repræsenteret både som ikke italesatte sansninger, oplevelser og refleksioner. Oplevelser præget af hverdagsbevidsthed og som reflekterede erfaringer om f.eks., hvad der sker, når man overskrider grænsen mellem produktiv og reproduktiv sfære. Men også som tilegnede refleksioner udfra andre positioner: den såkaldte teoretiske viden om børns udvikling, pædagogik og omsorg. Ligesom der er forbindelser imellem de symbolske tankefigurer på samfundsmæssigt plan om moderskab, kvinde m.m. og dagplejeres ideale jeg-forestillinger, er der forbindelser imellem dagpleje praksiskundskab og pædagogiske tankefigurer. I den forstand bliver al viden ideologisk behæftet udfra den kultur, den er en del af.¹⁵

2.3 Kultur og hverdagslivet

Kultur begrebet i afhandlingen er tilsyneladende modsætningsfuldt, idet det udspringer af to meget forskellige positioner.¹⁶ Den ene er Bourdieus i den ene af de to betydninger han giver begrebet (ik-

¹⁵ Dette er udgangspunktet for en del kritiske professionsteoretikere, se f.eks. Elzinga: Kunnskapsanalys och klassanalys. Når det drejer sig om kønnet viden indenfor de samfundsmæssigt hierarkiserede kønsforhold, som det gør i denne afhandling, er det vigtigt at pointere opfattelsen af den viden, der produceres i livssammenhængene. Gudrun-Axeli Knapp kritiserer den socialvidenskabelige feministiske teoridannelse og diskussion for overvejende udfra et handlings-teoretisk udgangspunkt at opfatte viden om de samfundsmæssige sammenhænge som praksisviden, uden også at se disse som indlejrede i samfundet på en sådan måde, at skellet imellem denne praksisviden og de sprogligt symbolske mekanismer, den herskende kulturs viden, (herunder naturalisering, essentialisering m.m. af kønsforholdet) ikke er så skarpt. Således kan kvinders viden om de kvindelige livssammenhænge ikke idealiseres og helt adskilles fra de herskende ”diskurser”. Se: Das Seiende als Text seines Wernes lesen, i K.Weber(red.): Life History, Gender and Experience, Life History project, Roskilde University,1997.

¹⁶ Inspirationen til at tage begge afsæt ligger hos Tine Rask Eriksen, som i afhandlingen: Omsorg i forandring, Munksgaard 1995, har haft sit hovedudgangspunkt i Bourdieu, men til bestemmelsen af kultur har benyttet bl.a. Birte Bech-Jørgensen, fordi hun knytter kultur til livsmåder og socialisering.

ke som betegnelse for kapitalformer i borgerskabets besiddelse). Men i den betydning, der ligger i hans teori om historisk produktion og reproduktion af klassemæssige habitus' udfra bestemte sociale rum og livsvilkår. Begrebet bygger på en antagelse om samfundet, som et socialt rum fuldt af adskillelser og forskelle, der er behersket af strukturer, hvis princip ikke er synligt. Kulturen er ikke disse strukturer, men derimod det klister af betydning, der giver fornuft til aktørernes kollektive og gruppe-specifikke handlestrategier. Der findes følgelig mange kulturer udfra de forskelle og adskillelser, det sociale rum beherskes af. Men udfra feltbegrebet følger samtidig, at der findes et magtens felt og en dominerende kultur, og de andre kulturer vil optræde som modkulturer og delkulturer, uden at være helt adskilt fra den herskende kultur. Herudfra bestemmer Bourdieu adfærd og handlinger indenfor bestemte grupper, og dermed kan deres adfærd forstås som skabelse og genskabelse af kultur. Kulturen er indlejret i aktørers måder at handle på, og uanset deres bevidsthed herom. Det har forskelligt udtryk og adfærd hos grupper i bestemte geografiske og sociale rum.¹⁷

Et andet bidrag knytter sig til hverdagslivet, idet undersøgelsen drejer sig om en gruppe kvinders hverdagslivs erfaringer, og det har været vigtigt at indkredse det kulturelle på et niveau, hvor det kan beskrive sammenhænge i en bestemt gruppe menneskers måder at leve på og tolke deres liv. Birte Bech-Jørgensen har, med udgangspunkt især i Schutz's begreb om hverdagslivet, defineret hverdagslivskultur, som sammenfletningen af flere former for kultur i et bestemt geografisk og socialt afgrænset rum, hvor mennesker bearbejder deres livserfaringer. Dette har både en kollektiv og en temporær dimension, idet kulturen skabes igennem de fælles handlinger og erfaringsdannelserne herover. Udfra denne bestemmelse findes der uendeligt mange kulturer, og indenfor kulturer kan der foretages underopdelinger på mange måder, og f.eks. skelnes mellem aldersgrupper og køn, som f.eks., mande og kvindekultur på en enkelt afgrænset arbejdsplads eller lignende.¹⁸

Bech-Jørgensen antager udfra Schutz, at hverdagslivet naturaliseres for deltagerne, som det optræder i deres liv, hvorved refleksion og forståelse holdes ude. Men samtidig producerer hverdagslivet meningsfuldhed. Det Birte Bech-Jørgensen kalder de "upåagtede aktiviteter", alle de ting mennesker gør i hverdagen uden at tænke over dem, bygger på en viden, som det delvist er denne afhandlings mål at afdække hos en bestemt gruppe kvinder. At fremdrage de upåagtede aktiviteter som kulturskabende og vedligeholdende, og som kilden til at forstå menneskers viden. Birthe Bech Jørgensen opfatter de upåagtede aktiviteter som ikke-bevidste, uden at være i psykoanalytisk forstand ubevidste (fortrængte, udgrænsede). Overfor hverdagslivets opsplittetheder og mangfoldigheder skaber de upåagtede aktiviteter en opretholdelse af selvfølgelig orden. I den forstand opfatter hun hverdagslivet som helende. Et vigtigt træk ved de upåagtede aktiviteter er, at de skaber en anden tidsoplevelse, en indre tid, der er karakteriseret ved en stadig udifferentieret strøm, i modsætning til samfundsmæssig ydre tid, der kvantificeres og dermed optræder lineært. Det forenelige med Bourdieu ligger i præciseringen af livets meningsfuldhed for mennesker uanset, at det ikke forstås af deltagerne. Samt at den viden, der gør os i stand til at leve vores liv, ikke er bevidst, men dermed ikke nødvendigvis fortrængt, blot i kroppen indlejret og tilstede som praksis, der bygger på generationers viden og erfaringer, internaliseret som en upåagtet viden.¹⁹

¹⁷ Pierre Bourdieu: *Distinction*, Routledge and Kegan Paul, New York, 1986. I afsnittet: Culture and politics, benytter Bourdieu kultur i disse begge betydninger. Hele værket er en redegørelse for klasse og kulturforskellens parallelle linier og udtryksformer, knyttet til forskellige praktiker og positioner i sociale felter. I afhandlingen er Bourdieus habitusbegreb ikke anvendt, idet jeg ikke opfatter det som en subjektivitets bestemmelse på handlingsniveau, men som mere abstrakt filosofisk kategori, som ikke betegner forholdet imellem struktur og subjekt.

¹⁸ Birthe Bech Jørgensen: "Noget med mennesker eller noget på et kontor", Forstadsliv, pigekultur, arbejdsløshed. Samfundsfagsnyt, 1985.

¹⁹ Birte Bech-Jørgensen: *Når hver dag bliver hverdag*, Akademisk Forlag, 1993, afsnittene 3,4 og 5.

Det modsætningsfyldte i forhold til Bourdieu består imidlertid i, at det strukturelle ikke medinddrages. Dermed er den dominerende kulturs indflydelse på disse hverdagslivs kulturer ikke synlig. Ud fra kritisk teori forudsætter jeg de samfundsmæssige modsætningers tilstedeværelse i de upåagtede aktiviteter, som et produkt af socialisering, og dermed inddrager jeg Bech-Jørgensens begreb om hverdagslivskultur på en begrænset måde. Forestillingen om de upåagtede aktiviteter set som helende, giver bidrag til forklaringsbaggrund for, hvordan livet leves med en hverdagsbevidsthed, men kun delvist. Det omfatter ikke en forståelse for de aftryk den dominerende kultur sætter - igennem opdelinger og opsplittings overfor hverdagslivet- i bevidstheden på individ niveau. Thomas Leithäusers begrebsætning om hverdagsbevidstheden er derfor også en del af forforståelsen, idet han opfatter det "virkelige liv" som en bevidsthedsmæssig størrelse, der ikke kan adskilles fra kapitalistiske logikker. Hverdagslivet er ikke adskilt fra en del af samfundet, men det udgør helt enkelt måden samfundet optræder på for den enkelte. Blandt mange faktorer, der karakteriserer dette hverdagsliv, er, at de enkelte situationer i det vil være præget af flere modsatrettede krav, samtidigt med at individets indre kræfter vil være dynamisk tilstede.²⁰

I Bech-Jørgensens arbejde med en både sociologisk beskrivelse af hverdagslivet og en begrebsindkredsning, ligger undersøgelser og bestemmelser af hjemmet og det hjemlige. Marianne Gullestad har med samme teoretiske udgangspunkt beskæftiget sig endnu mere dybtgående med "hjemmets fænomenologi," igennem en undersøgelse af det der foregår i og de værdier der er i norske hjem. Hun hæfter sig bl.a. ved hjemmet som arena for skabende aktivitet, idet hjemmet har stor symbolsk værdi for mennesker i det. Som en måde at skabe sig selv og livet. D.v.s. at hun ligesom Bech-Jørgensen i mindre grad hæfter sig ved det kulturelt reproducerende, og i højere grad ved det kulturelt producerende. I hjemmet forsøges skabt unikke oplevelser og bidrag til ekspressivitet, for at individerne i hjemmet og familien kan udtrykke identitet, socialt tilhørsforhold m.m.²¹ Denne vinkel i begrebsætningen af hverdagslivet, med ovenfor angivne forbehold, anser jeg for væsentlige i forhold til genstanden i afhandlingen i særlig grad. Hjemmet må p.g.a. sin betydning for dagplejere og mi-guillas på symbolsk niveau have indflydelse på en udvikling af arbejdet og kunnen i omsorgsarbejdet, der rækker udover den kulturelle reproduktion, og i særlig grad opfordrer til unik og værdiskabende praksis.

2.4 Kvinders dobbeltsocialisering

Teorien om kvinders dobbeltsocialisering, og ambivalens som centralt begreb heri, udviklet af Regina Becker-Schmidt og Gudrun-Axeli Knapp, bidrager væsentligt til at forstå, hvordan kvinder kan handskes med modsætningsfyldt realitet på et bevidst og også ubevidst niveau, uden at møde hverdagslivet som helende, men igennem en psykisk kapacitet, som deres særlige socialisering har frembragt. Teorien er en kønnet lærings og socialiserings teori, med udgangspunkt i Lorenzers socialisationsteori, objektrelationsteorien, feministisk psykoanalyse og ikke mindst Adornos bidrag til den kritiske teori.²² Teorien bidrager med en sammenhængende socialpsykologisk forståelse af kvinders måde at omgås de særlige modsætninger, uligheder, ufriheder og levevilkår, som er kvinders i det aktuelle samfund. Heri spiller forholdet imellem reproduktive og produktive opgaver og

²⁰ Thomas Leithäuser: Hverdagsbevidsthedsteorien, Arbejdstekster, Voksenpædagogisk Teoriudvikling, arbejdstekster nr.3, RUC 1993

²¹ Marianne Gullestad: Kultur og hverdagsliv, Universitetsforlaget, Oslo 1989.

²² Regina Becker-Schmidt: Geschlechtertrennung – geschlechterdifferenz: Suchbewegungen sozialen lernens, Dietz Verlag, 1987. Se også Kirsten Weber, som i Ambivalens og erfaring, EVU, RUC 1996, har givet en meget udførlig fremstilling og tolkning af teorien.

socialisering i forhold hertil en vigtig rolle. Dermed tilbydes både en ramme til at forstå kvinders aktive reproduktion af egne livsbetingelser, samt hvilke erfaringsdannelser, der fører til forandring i evnen til at opretholde kønsforholdet, i både negativ og positiv retning.

Udgangspunktet for teorien er en bestemmelse af det socialt kvindelige køn (genus, i modsætning til det biologiske køn) udfra de samfundsmæssige kønsforhold, altså en relativ bestemmelse af kønnet. Kønsforhold som begreb sammenfatter både reglerne fra den sociale struktur de fungerer i, og principperne for den måde de to køn er organiseret i forhold til hinanden på et givent historisk tidspunkt. De to køn komplementerer ikke hinanden i en arbejdsdeling, men udgør to grupper, der er positionerede igennem en under- og overordning i forhold til hinanden. Kønsforhold, som begreb, gennemkrydser og præger andre kategorier såsom klasse og lag og bliver samtidigt præget heraf.²³

Hierarkiseringen af kønnene som indlejret i den sociale struktur er således en afgørende karakteristik, der ligger som baggrund for dobbeltsocialiseringsteorien. Bestemmende for denne hierarkisering af kønsforholdet er den samfundsmæssige adskillelse af produktion og reproduktion, hvor det reproduktive arbejde med børn og hjem er blevet adskilt fra det samfundsmæssige arbejde. Dette indgår i denne undersøgelse i en forståelse af dagplejeres måde at positionere sig ind og de konsekvenser det har for deres viden. En anden afgørende karakteristik er, at de kønnede erfaringer, udfra Becker-Schmidt og Knapp, skal forstås i forhold til det andet køn indenfor den pågældende sociale klasse eller lag, og i forhold til den generelle sociale mobilitet, ændringer i klassesdeling m.m., og aldrig uafhængigt heraf.

Regina Becker-Schmidt har i sit arbejde været optaget af at afdække både, hvordan adskillelsen af de to sfærer, som fremstilling af virkeligheden og som logik, og også hierarkiseringen i kønsforholdet indvirker på kvinders socialisering og subjektivitetsdannelse. Ved hjælp af Marx's ideologibegreb går hun teoretisk ud fra forestillingen om, at virkeligheden fremstiller sig i en samfundsmæssig objektiv nødvendig bevidsthed, og at denne indeholder en forestilling om adskillelsen og hierarkiseringen af de to sfærer. Men hun mener også, at på usynligt niveau eksisterer de logikker, der udtrykker sammenhængene, om det reproduktive arbejde som værdifuldt, og det kapitalistisk produktive arbejdes afhængighed heraf.²⁴ Det er disse sammenhænge og eksistensen af logikken der udtrykker dette, som danner grundlag for Oskar Negt's bestemmelse af det levende arbejde: "De såkaldte reproduktionsområder er i grunden centrale produktionssammenhænge. Det drejer sig ganske vist ikke om produktion af varer, men om skabelsen, opretholdelsen og udviklingen af den levende arbejdskraft som grundlag for livet i et samfund, hvor genstandsmæssig aktivitet er forudsætningen for en meningsfuld udformning af livet."²⁵

Hun har forsøgt at undersøge, hvordan kvinder eventuelt oplever logikken i disse sammenhænge, fordi kvinders livssammenhænge består i at bevæge sig i begge sfærer på en sammenhængende måde, og de er socialiseret i forhold til begge. I den industrisociologiske forskning i Tyskland i 70'erne og 80'erne dominerede produktionssfæren reproduktionssfæren næsten totalt, mens feministernes på den anden side overbetonedes den reproduktive sfæres betydning. Becker-Schmidt og Knapp kunne

²³ Gudrun-Axeli Knapp: Das Seiende als Text seines Werdens lesen, i K.Weber(red) Life History, Gender and Experience, Life History Project Roskilde University, 1998.

²⁴ Regina Becker-Schmidt: Früher-später, innen-aussen: Feministische Überlegungen zum Ideologiebegriff, i Zeitschrift für Kritische Theorie nr. 3, 1996., samt: Ideologie als verstellte erfahrung, i K.Weber: Life History, Gender and Experience.

²⁵ Oskar Negt: Det levende arbejde – den stjålne tid, Politisk Revy, København 1985, s.159

ikke se kvinder som socialt køn i disse undersøgelsesresultater og teoretiske konklusioner. Nøglen til nye erkendelser blev undersøgelse af fabriksarbejderkvinder i dialog med netop de teoretiske spørgsmål Becker-Schmidt og Knapp stillede.²⁶ Heraf skabte de en teori om den dobbelte socialisering, som senere blev ”forfinet” ved hjælp af psykoanalysen.

Becker-Schmidt og Knapp fandt, at kvinders handlinger, erfaringer og bevidsthed skulle forstås ud fra strukturerede socialisationsforhold som barn og voksen, der skabte ambivalenskonflikter, som kvinderne havde udviklet tolerance overfor. Kvinder er indsocialiseret dobbelt i samfundet igennem både familiens og arbejdets krav, som er meget forskellige og delvist modsatrettede, og ydermere kravet om at kunne balancere imellem de modsætningsfyldte krav her imellem. Kvinder i arbejderklassen og mellemlagene bevæger sig imellem de to sfærer ikke kun af økonomisk nød, men som en forudsætning for oplevelse af anerkendelse, hvilket imidlertid ikke kan foregå som en harmonisk proces. Det er hele tiden både lyst og ulystbesat at bevæge sig i de to sfærer, og også imellem dem, hvilket giver den individuelt uløselige situation, at det hverken er tilfredsstillende at opgive den ene sfære (familieliv eller arbejde), eller at leve i begge. Kvinder erfarer, at adskillelserne imellem de to sfærer, som symbolsk fremføres, i praksis overskrides: f.eks. at det reproduktive arbejde er livsnødvendigt og værdifuldt for individuelle mennesker og familier, og også for den samfundsmæssige produktion – og det tager kvindernes tid og ressourcer. Men samfundsmæssigt kan det ikke værdisættes, og nedprioriteres både i produktionen og i den samfundsmæssige planlægning af menneskers tid. Kvinder reagerer overfor adskillelserne og overskridelserne i sig selv – og overfor benægtelserne heraf.

Den socialisering og erfaringsdannelse, der følger hermed, bliver modsætningsfyldt. For at overleve skal kvinderne kunne udholde modsætningerne og kunne neutralisere det lystbesatte og det ulystbesatte. Dette sker dog ikke på harmoniserende vis, fordi konflikterne er reelle og reproduceres til standighed. Det kræver, at kvinder skaber antagelser om, at de negative og positive erfaringer eksisterer som samhørende: ”Ambivalens er derfor svaret på indre såvel som ydre splittetheder. Vor psykiske realitet er ligeså behersket af modsatrettede ønsker som den sociale virkelighed er gennemtrængt af modsætninger. I begge tilfælde er ”de blandede følelser” udtryk for subjektive og objektive konflikter. Når vi stiller os problemer, står overfor konflikter og holder det ud, taler vi om ambivalens-tolerance, når vi viger tilbage fra dem om ambivalensforsvar.”²⁷ Erfaringer og producerede følelser kan betyde, at individerne ikke har mestringsstrategier for at overkomme diskontinuitet og arbejde fremadrettet, men derimod har udviklet psykisk tolerans overfor diskontinuitet.

Den kvindelige socialisering kompliceres yderligere i og med at objektivitet og subjektivitet ikke er positioneret éns, men befinder sig dikotomiseret og hierarkiseret. Kønsformningen vil derfor foregå uharmonisk. Becker-Schmidt mener, at vejen til subjektivitetskonstruktionen går via lyst- besættelse: *jeg vil have* (udfra objektrelationsteorien). Men hun mener, at der ligger en anden kvalitet og bevægelse i denne lystbesættelse også, som spiller en større og større rolle efterhånden som subjektivitetskonstruktionen skrider frem: *jeg vil være ligesom. Det jeg vil have, det jeg begærer, det vil jeg være*. Den sidste bevægelse er social ærgerrig og måske derfor overset for piger. Dette er to forskellige bevægelser, som kan foregå sammen, men i vores samfund må den spalte sig kønsmæssigt. Som dobbelt identifikationsprocess kan piger bevare begge i forhold til moderfiguren, men da de

²⁶ Regina Becker-Schmidt og Gudrun-Axeli Knapp: Vi har ikke et minut, det er minutterne der har os, i B. Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC, 1994.

²⁷ Regina Becker Schmidt: Dynamiken socialen lernens, 1987, oversat af Kirsten Weber i: Ambivalens og Erfaring, mod et kønsdifferentieret læringsbegreb, RUC 1995

reproduktive opgaver ikke er forbundet med samme sociale anerkendelse, som de opgaver der tilskrives faderfiguren, indfinder begærets tilfredsstillelse sig ikke ved denne bevægelse. Piger vil derfor være tilbøjelige til at overføre relationen til faderen, ikke forstået som Freudiansk ødipal drift: *jeg vil have*, udelukkende, men også som en anden bevægelse i forhold til det ydre, det sociale: *jeg vil være ligesom*. Dette kan indebære, at man modtager anerkendelse, og dermed tilfredsstillelse af begæret om at opleve selvet.²⁸

Dette er en meget problemfyldt bevægelse for piger og for kvinder. Dette skal forstås både konkret i forhold til den faderlige og moderlige figur i pigers egen familie, samt forstås mere abstrakt, at piger vil søge identifikation med de mandlige kvaliteter og symbolske værdier og ikke kun de kvindelige. Piger bliver på denne måde indføjet i samfundet i dobbelt forstand, dobbeltsocialiseret. Dette fortsætter som de voksne kvinders dobbeltsocialisering i forhold til arbejde og familie, og endog tredobbelte socialisering, i og med at de modsætningsfyldte krav og erfaringer med at afbalancere de to sfærer skal kunne indoptages, kunne neutraliseres som sammenhørende.

Teoridannelsen er ikke særlig anvendt i Danmark, og indvendingerne er f.eks., at den er udviklet udfra tyske forhold, hvor kvinders erhvervsdeltagelse er langt mindre end i Danmark, dobbeltarbejdet langt mere socialt udbredt og omfangsrigt for kvinder, og hvor kvinders isolation i den reproduktive sfære mens børnene er små er langt mere udpræget. Men for det første er teorien udviklet i forhold til erhvervsarbejdende kvinder, netop for at forstå de måder kvinder forholder sig til arbejdet og familien på, som var usynligt i den øvrige arbejdslivs forskning- og er ikke udviklet udfra hjemmegående kvinder. Dernæst må man fremhæve teoriens begrebssætning af de samfundsmæssige kønsforhold og deres hierarkisering, som baggrund for at kvantitative ændringer i dobbeltarbejdets omfang ikke ændrer på den grundlæggende forskellige socialisering i forhold til mandligt og kvindeligt, og de to sfæres positioner som socialiserende faktorer for de to køn. Også selvom mænd laver mere husarbejde i Danmark..

Dog er der heri klart nogle klasseforskelle: dobbeltarbejde og i nogen grad dobbeltsocialisering og ambivalenskonflikter rammer også i et vist omfang mænd fra arbejderklassen og lavere mellemlag i Danmark i dag. Regina Becker-Schmidts kommentar til den historiske udvikling og de nationale forskelle er, at p.g.a. den historiske usamtidighed imellem mænds og kvinders placering i reproduktiv og produktiv sfære, og socialiseringen hertil, bliver kvinder normativt stadig først og fremmest knyttet til den familiære sfære. Der er altså et historisk efterslæb, hvor orienteringen imod både familie og arbejde vil optræde på et personligt plan, hvor individuelle mænd vil have andel i reproduktive opgaver, men hvor det stadig ikke optræder på samfundsmæssigt niveau som en ændring af hierarkiseringen eller splittelserne.²⁹

2.5 Model:

Jeg har opstillet en søgemodel, som redskab for mere specifikt at kunne analysere dagplejeres og miguillas på én gang strukturerede og skabende vidensgenerering i omsorgsarbejdet. Modellen er et udtryk for de processer på subjektivitetsniveau, som afhandlingen især vil belyse. Den skal skitsere dimensionerne i den socialisering til dagplejer, der både er foregået og til stadighed foregår.

²⁸ Regina Becker-Schmidt og Gudrun-Axeli Knapp: *Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozialwissenschaft*, Frankfurt am M., New York 1995

²⁹ Regina Becker-Schmidt i foredrag på seminaret: *Køn, arbejde og erfaring*, marts 1996

Udgangspunktet for modellen er Alfred Lorenzers socialisationsteori³⁰, som danner grundlaget for bl.a. Becker-Schmidts teoridannelse. Lorenzers projekt har været at bygge en teori op om det subjektives dannelse på psykoanalysens grund, men som et brud med psykoanalysens ahistoriske kategorier, og samtidig som et brud med den traditionelle historiske materialisme. Hans bestemmelse af menneskelig udvikling kombinerer det materielle og det psykiske ved først og fremmest at forstå mennesket som både biologisk og socialt væsen, behersket af indre drivkræfter, der i udgangspunktet ikke er adskilt fra det sociale. Herigennem ophæver han modsætningerne imellem subjekt og objekt i opfattelsen af socialiseringsprocessen, og forstår subjektivitet som noget, der dynamisk udvikler sig parallelt til udviklingen af den objektive verden, således at subjektet også er struktureret heraf, og omvendt. I denne socialisering spiller de tidligste interaktioner imellem barnet og omverdenen en afgørende rolle som mønstre for senere interaktionsformer, der bliver til forskellige former for udkast til det liv der leves, og det liv der ikke leves. Til mere utopiske forestillinger og til livspraktiske forantagelser, om at handle og leve, som er betingelser for praksis.

Lorenzer bygger på objektrelationsteorien hos især Donald Winnicot, både til bestemmelsen af processerne i den tidlige socialisering, samt til begrebssætningen af dennes betydning for forholdet imellem subjekt og objekt.³¹

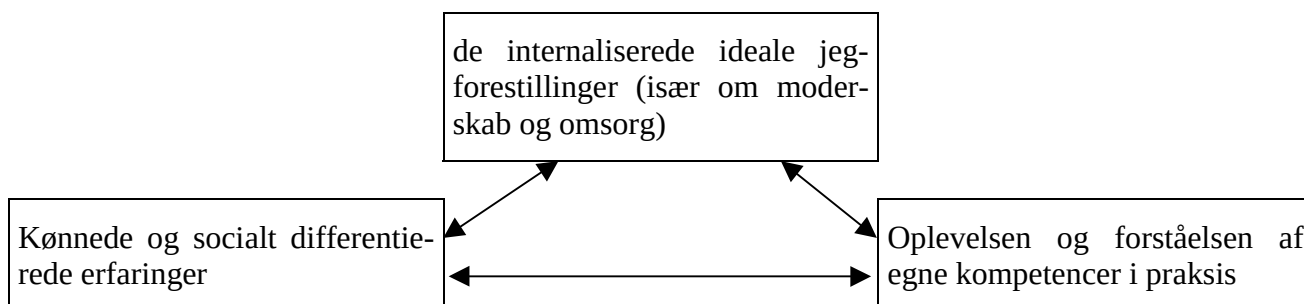
For Winnicot er der en klar sammenhæng imellem den voksnes kreativitet i forhold til sin omverden, aktive dynamik overfor omverdenen, herunder evne til omsorg, og den tidlige socialisering i det dyadiske forhold til moderen. De subjektive processer i dagplejearbejde, som modellen her skal skabe opmærksomhed om, har denne forståelse som implicit. Det er en bemestring af realiteten dagplejere udøver i deres arbejde, som kan bero på ganske særlige socialisationsmæssige karakteristika ved den tidligste bemestring af realiteten. Ydermere har dagplejere mange muligheder for at måtte genspille de dyadiske scener og relationer, der har formet deres livspraktiske forantagelser fra den tidlige socialisering p.g.a. de kundskaber arbejdet fordrer.

Trekanten er udtryk for et dynamisk spændingsfelt på subjektivitetsniveau. Dimensionerne på subjektivitetsniveau indvirker gensidigt på hinanden, således at forandringer i én dimension ændrer på de andre, og således at det dynamisk vil kunne vise, hvordan dagplejerne skaber deres arbejde indenfor det sociale rum og den meningssammenhæng de befinder sig i. Ændringer i feltet vil ikke kun ændre på én dimension men på alle. Idéen har været, ikke at forsimple eller forfladige subjektivitetsbegrebet fra kritisk teori, men også på mere håndgribelig vis i en undersøgelsessammenhæng, hvor subjektivitet er central, at komme udover subjektivitet som "black box", og angive, hvad der kan være grund til særligt at forvente her.

Dimensionerne på subjektivitets niveau beherskes af udefrakommende rationaliteter og logikker, først og fremmest fra den produktive og reproduktive sfære, men også under indflydelse af bestemte rationaliteter, der vedrører netop dette arbejde, såsom institutionel rationalitet m.m.. Dimensionerne er kulturelt, socialt og historisk struktureret, i dette tilfælde imellem Danmark og Andalusien, hvilket vil ændre dynamikken, men ikke modellen.

³⁰ Lorenzer and Orban: Transitional objects and phenomena, in Grolnick m.fl.: Between Reality and Fantasy, Jason Aronson 1978, Lorenzer: Die Analyse der subjektiven Struktur von Lebensläufen und das gesellschaftlich Objektive, i Baacke og Schultze (red): Aus Geschichten lernen, München 1979, se også fremstillingen i afsnit 4.

³¹ Udfra Donald. D. Winnicot: Leg og virkelighed, Hans Reitzels Forlag, 1971 samt Winnicot: Spædbørn og deres mødre, Hans Reitzels Forlag, København 1997.

Praksisviden har jeg forsøgt at indkredse ovenfor, ligesom kvaliteten i forskellige måder at se erfaringer på er beskrevet. Jeg benytter begrebet **ideale jeg-forestillinger**, udfra Lorenzer og i et vist omfang Winnicot, som de bevidsthedsmæssige forestillinger, individet har udviklet om sig selv på en mere eller mindre realitetsorienteret måde. Thomas Leithäuser og Birgit Volmerg benytter begrebet i forbindelse med en forståelse af arbejdets betydning i menneskers liv: ”Jeg-idealet har indflydelse på, hvad det er, der for den enkelte forekommer meningsfyldt. Den forestilling man har om, hvordan man selv burde være, har indflydelse på, hvordan man arrangerer sig med de roller, man må indtage i sit arbejdsliv, dvs. den måde, man spiller rollerne, skifter mellem dem osv., og hvordan man er i stand til at bemestre situationer, hvor man må skifte job og flytte et andet sted hen. Hvis jeg-idealets forestillinger om, hvad der er meningsfyldt, fjerner sig for meget fra den ofte ulystfyldte realitet, der kendetegner arbejdslivet, og hvis forestillingerne om ens egne muligheder, evner og mål ikke længere relateres til realiteten, så får jeg-idealet i bedste fald blot den opgave at være en trøster...”³² Forestillingerne om hvordan man ”bør” være er med til at give livet mening og kan indgå i individets måde at handle på, eller de mister deres handlingsorientering. De er grundlagt i den tidlige socialisering i forbindelse med de kulturelle tankefigurer og symboliseringer, der er samfundsmæssigt sanktionerede, og fornys og ændres til stadighed med udviklingen heraf.

2.6 Omsorg som praksisviden

I forhold til problemstillingen i afhandlingen er de ideale forestillinger om moderskab og omsorg meget væsentlige, da disse netop hører til den tidlige socialisering af piger og sætter sig i forbindelse med dette arbejdes krav. I den tidlige socialisering formidler mødre billeder og prægninger til deres døtre af moderlighed, kvindelighed og kønsidentitet, som bidrager til den måde piger forbereder sig til at blive mødre og integreres i jeg-idealene.³³ De påvirkes til stadighed af erfaringsdannelsen og udefra strukturelt, af f.eks. det historisk specifikke institutionaliserede moderskab som det symbolske fremstilles. Denne dimension i den subjektive dynamik indeholder således det kulturelle reproduktive aftryk på dagplejeres og miguillas handlinger, men ikke på en harmonisk måde, idet erfaringer fra den faktiske udfoldede praksis og fra dagplejerfaringer som et andet kulturelt udtryk (måske en modkultur?) til stadighed vil produceres.

Omsorg undersøges her som viden og kompetence - som den udfoldede kundskab i handling, og den viden og forståelse, der ligger i handlingen og bag handlingen. Omsorg optræder i handling, og har intention og mening i den kontekst den udfoldes i - men ikke kun. Viden om omsorg har sub-

³² Thomas Leithäuser og Birgit Volmerg: Arbejde og socialisation, i B.Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC 1994, s.131-132.

³³ Regina Becker-Schmidt: Geschlechtertrennung-geschlechterdifferenz, Dietz Verlag, 1987.

ektiv og strukturel mening igennem menneskers socialisering, og kvaliteten og karakteren af den dannes herved. Omsorgen udtrykker socialiseringen, både de individuelle erfaringer og kollektive erfaringer, etniske, klassemæssige og kønsmæssige differentieringer, kulturen.

Udgangspunkt er Rask Eriksens arbejde, hvor hun begrebsætter omsorg, og samtidigt undersøger den som kulturel, historisk og social specifik forekommende, kontekstuel bestemt. Rask Eriksen forstår omsorg som en bestemt menneskelig praksis, der kan være vidt forskellig, men kan bestemmes dels som den funktion, at liv skabes og næres. Og dels bestemmes som en særlig kvalitet i relationen imellem mennesker. De kvindelige omsorgskompetencer betragtes af Tine Rask Eriksen som nogle "kvindelige praktikker" som habituelt indlæres i Bourdieus forstand, med udspring i moderskabets praksis.³⁴ Tine Rask Eriksens analyse viser, hvordan omsorgskompetencer hos professionelle kan ses som reproducerende moderskabs kompetencer og mor-barn relationen indenfor forskellige familier, set ud fra klasse og livsform. Hun bygger her bl.a. på Ulrike Prokop.³⁵ Prokop har begrebsat de kapaciteter / kvalifikationer, som kvinder i særlig grad er bærere af, ud fra praksis i familien som kvindelig produktionsmåde, og betegner dem som kvindelige produktivkræfter. Moderskabets praksis ses som en del heraf. Jeg benytter ikke disse begreber om kvindelig produktionsmåde og kvindelige produktivkræfter, idet det analytisk kan fastholde den dikotomiske idealforestilling: kvinder socialiseres til reproduktion, mænd socialiseres til produktion. Med udgangspunkt i Becker-Schmidt antager jeg, at kvinder socialiseres også i forhold til det omgivende samfund. At kvinder faktisk bevæger sig og erfarer i begge sfærer, om end på en anden måde end mænd (den dobbelte socialisering). Imidlertid er Prokops bidrag til en bestemmelse af de særlige kvindelige kvalifikationer ud fra de livssammenhænge kvinder bevæger sig i, som Rask Eriksen arbejder ud fra, også udgangspunktet for denne afhandlings opmærksomhed omkring moderskabets betydning for kvalifikationer i arbejdet.

Tine Rask Eriksens analyse har været udgangspunkt for dette projekt, som en antagelse om sammenhængen imellem den professionelle omsorgskundskab hos kvinder og moderskabets praksis. Samtidigt med at hun analytisk beskriver lønarbejderrelationernes indtrængen i det professionelle omsorgsarbejde, der tendentielt igangsætter aflæringsprocesser i forhold til det habituelt indlærte. Dermed leverer hun en kulturkritisk analyse af omsorgskvalifikationernes gradvise løsrivelse fra de kvindelige livssammenhænge og moderskabets praksis, præget af de sammenhænge omsorgen indgår i, i det professionelle arbejde. Hun betoner her handlingsaspektet i omsorg, i forhold til at give mening i en kontekst, som dagliglivets producerede koder, ud fra Birte Bech-Jørgensens begrebsætning af hverdagslivets kultur, snarere end ud fra mere moralske bestemmelser af omsorgen.

Omsorgsforskningen i sundhedsvidenskaberne er derimod generelt præget af at udgå fra et filosofisk paradigme. Med udgangspunkt især i Løgstrup³⁶ ses omsorgen som en human altruistisk ansvarlighed i relationer til medmennesker, uden anden funktion end at tage hensyn til andre mennesker. Kari Martinsen, som er forudsætning for Rask Eriksens arbejde, tager dette moralske udgangspunkt, men indtager det som det kulturkritiske standpunkt, at omsorgen er blevet individualiseret og privatiseret i dagens samfund, og henvist til kvinders livssammenhænge, hvor den i sin kerne er almen og tilhører menneskers livsverden.³⁷ Omsorgen har for Martinsen en form for væsen,

³⁴ Tine Rask Eriksen: Omsorg i Forandring, Munksgaard, 1995. Se især kapitel 4 i forhold til nærværende begrebsætning af "moderskabskompetencer".

³⁵ Ulrike Prokop: Kvindelig livssammenhæng, GMT, Kongerslev 1976

³⁶ Se f.eks. K.E. Løgstrup: Den etiske fordring, København 1956

³⁷ Bliver omsorgen sanseløs? Samtale med Kari Martinsen, i John Berthelsen m.fl.: Da omsorgen gik på arbejde, Forla-

der retter sig også mod den generaliserede anden, og ikke primært den konkrete anden, set med Seyla Benhabibs begrebssætning. Imidlertid skelner Martinsen imellem forskellige former for omsorg, omsorgens væsen og den måde den optræder på i henholdsvis familien og den offentlige sfære. I familien mener hun også som Rask Eriksen, at den udgår fra moderskabets praksis, eller mere fænomenologisk: fra barnets kalden. Dette kunne danne grundlag for mere socialisationsmæssig og psykoanalytisk funderet forståelse af omsorgen i forbindelse med udviklingen af moderskabet og individueringen. Men det filosofiske udgangspunkt betyder, at Martinsen opfatter omsorgen som en dybere værdi ved menneskelig væren, og omsorgspraksis er dermed moralsk, og ikke en del af konkret socialisering. Som Martinsen siger: omsorg er ingen steder, og burde være alle steder.

Nogle omsorgsforskere forsøger at opstille kriterier i forhold til omsorgens rettethed: om det drejer sig om børn, raske mennesker, syge mennesker etc. Det forekommer væsentligt netop at lave disse skel, men ikke for at generalisere herudfra uden hensyn til det rum, hvori omsorgen udspiller sig, hvor forskellige intentionaliteter, der er kulturelt bundne, optræder. To indgangsvinkler er særligt interessante for undersøgelsen her, Donald D. Winnicots psykoanalytisk funderede bestemmelse af den tidlige socialisering³⁸, samt Hanne Haavinds undersøgelse af omsorg for børn i Norge.³⁹ Winnicot beskæftiger sig via analysen af vellykket og mindre vellykket socialisering med det han kalder for moder- opgaver, omsorgen udøvet af moderfigur(er). Han bestemmer det som de opgaver i barnets tidlige udvikling, der drejer sig om at nære barnets liv igennem etableringen af en enhed imellem barnet og moderen. For dernæst at "give barnet sit selv tilbage" igennem en støtte til at kunne skelne imellem den indre og den ydre verden. Han opererer med tre karakteristika ved omsorg i den primære socialisering af spædbarnet: 1) at kunne identificere sig med barnet og på den måde formidle kærlighed. I forlængelse heraf, at kunne se barnet som en anden, og ikke kun som sig selv. 2) at kunne tilpasse sig barnet fuldstændigt og tilfredsstille barnets behov at holde barnet, at håndtere barnet, at made barnet etc. 3) at kunne hjælpe barnet til adskillelse, være til at regne med, og igen "legende" prøvehandling og introduktion af symboler for moder-barn enheden at støtte barnets realitetsbemestring. Disse bestemmelser kan synes som kriterier, som fordringer, men Winnicot mener de vil og bliver reproducerede nærmest intuitivt. Det disse bestemmelser ikke siger noget om, er det rum, moder og barn befinder sig i, hvor omsorg skabes og kulturelt bestemmes. Bestemmelserne har jeg inddraget i analysen af dagplejeres og miguillas' viden på dette område, men med en fokusering på, hvordan også rummet kunne farve og præge omsorgen.

Hanne Haavind beskæftiger sig både med at vurdere den faktiske evne til at yde omsorg for børn i moderne norske familier i forhold til forskellige kontekster. Og hun forsøger at bestemme omsorgen for børn, udfra den måde hun ser, at især kvinderne aktivt tolker kravene til omsorgen for børn i den kontekst de indgår i. Hun tolker dog også psykologisk forældrenes forståelse af børns behov i forhold til samfundets krav, og sætter det i forhold til forestillinger om børns udvikling. Dermed forsøger Haavind at almengøre omsorgsbehov hos børn i norske familier - men på baggrund af den sociale kontekst forældre og børn indgår i. Mødrenes omsorg søges undersøgt igennem at afdække primært to fænomener: deres omtanke for børnene og deres tilgængelighed for børnene. Det udviklingsmæssige lys undersøgelsen er lavet udfra, betyder at omsorgen bliver mere eller mindre bestemt som det forældrene skal gøre for udviklingen, som børnene ikke selv kan klare. Heri finder

get Børn og Unge, København 1992. Heri reflekterer Kari Martinsen i højere grad sammenhængen imellem hendes moralsk filosofiske udgangspunkt og det kulturkritiske end i f.eks. Omsorg i Sykepleien- en moralsk utfordring, i Karen Jensen (red): Moderne Omsorgsbilleder, Gyldendal, Oslo 1991.

³⁸ Donald Winnicot: Leg og virkelighed, Hans Reitzels Forlag, 1971

³⁹ Hanne Haavind: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo 1987

Haavind, at hjælp til stadig større selvstændighed er et væsentligt kriterium. Et andet er, at der skal skabes stadig større gensidighed i relationen. Dette rejser en lang række spørgsmål, om graden af gensidighed, om ensidigheden skal ophøre tendentielt, om brud kontra gradvis udvikling i et omsorgsforhold etc. Asymmetriske strukturers bestandighed og reproduktion imellem børn og voksne er kendetegnende for omsorg i mange kulturer indtil et (kulturelt) bestemt punkt, hvor strukturen f.eks. vendes på hovedet, så børnene nu drager omsorg for forældrene. Ser man på omsorg imellem forældre og børn i Danmark, ser symmetri/asymmetri, ensidighed/gensidighed også meget forskellig ud, før og efter 1960'erne, i sammenhæng med at kvindernes position i omsorgsforholdet til mænd er blevet mindre asymmetrisk. På den anden side er Haavinds analyse meget væsentlig i sit fokus på omsorg som en kulturel kompetence, og omsorgens funktion i forhold til den kulturelle og sociale sammenhæng især mødrene hjælper børnene til at kunne leve i.

Forsøget på at bestemme forskellen imellem den offentlige og private omsorg begrebsmæssigt har oftest først til naturalisering af den private omsorg. Dette dukker op i en lidt anden udformning hos Kari Wærness⁴⁰, der forsøger at bestemme omsorg i dens forskellige udtryk. Det professionelle omsorgsarbejde ses som asymmetrisk og ensidigt i sin kvalitet, og omsorg i intime relationer ses gensidigt og symmetrisk. Denne definitoriske opdeling afklarer imidlertid ikke problemerne i at kontekstualisere omsorg, idet forskellen imellem det offentlige og det private rum, som udgangspunkt for omsorg, kun er en af mange vigtige forskelle i de sociokulturelle rum omsorgen er indlejret i. Karen Jensen har derimod en mere nuanceret tilgang, idet hun siger at kriterier for omsorgens karakter og kvalitet ikke kan opstilles på forhånd.⁴¹ Hendes undersøgelse af hjemmeplejen og ældreomsorgen i Norge går meget konkret ind i at bryde op i de oftest hævdede forskelle på omsorgen imellem den offentlige og private sfære.⁴² I de hjemlige rammer kunne omsorgen til tider befri sig fra den systemiske indespærring (med udgangspunkt i Habermas's begrebssætning), og trække på hverdagslivets skabende kræfter. Udnytte at der var tid nok, at der var personlige relationer og sansning, i modsætning til den af Martinsen hævdede sanseløshed. På den anden side kunne omsorgen i andre situationer ikke skabe udvikling og ikke foregå igennem refleksion, men fungerede lukkende, fordi der ikke var den nødvendige afstand, men personlige normer derimod fik lov til at råde og opløse ethvert professionelt ideal, eller humanistisk ideal om magtfrie forhold. Dette har jeg opfattet som en "åbning af blikket" i forhold til en forståelse af den viden der skabes i et både privat og offentligt rum, som dagplejen er.

2.7 Selvrefleksion i forbindelse med forskningsspørgsmål

I kritikken af den sociale virkelighed indgår at reflektere, i hvilken forstand forskningen kan bidrage til at ændre på de forhold, der belyses og de problemer, der tolkes og diskuteres. Eller i hvilken forstand forskningen (også) bidrager til den sociale reproduktion. I udgangspunktet kan man stille sig selv mindst to typer spørgsmål: 1) om det overhovedet er i overensstemmelse med de erkendelsesledende interesser at opstille forskningsobjektet? 2) Og om den forforståelse, herunder ens egen forskerpersonlighed og det erfaringsmateriale, man besidder, gør én i stand til at gennemføre arbejdet med den nødvendige refleksivitet?

Genstandsfeltet er karakteriseret ved en række markante træk, som inviterer til kritik på en meget

⁴⁰ Kari Wærness: Omsorgen som lønearbete - en begrepsdiskussion, i *Kvinnovetenskapligt Tidsskrift* 1:3.

⁴¹ Karen Jensen: *Moderne Omsorgsbilleder*, Innledning, Oslo, Gyldendal 1990

⁴² Karen Jensen: *Hjemlig omsorg i offentligt regi*, Universitetsforlaget, Oslo 1992

håndgribelig måde. På et tidligt tidspunkt var en kommentar til projektidéen: “kvinder, der arbejder med omsorg, uden uddannelse, og så oven i købet i eget hjem - kan man komme lavere i det samfundsmæssige hierarki?” Denne form for betragtning af feltet - som jeg ikke vil erklære mig uenig i - har betydet, at i selve synliggørelsen af dagplejen, som dette arbejde også kan bidrage til, er der søgt at holde en balance imellem “elendigheden og værdigheden”. Det er efterstræbt at fremskrive værdigheden, hvor det er videnskabeligt forsvarligt. Det er ikke kun det upåagtede og det usynlige, der er trådt frem, men også det værdiløse og det tabuiserede, der er blevet båret subjektivt frem i undersøgelsen, og som det har været en udfordring at tilskrive værdi, udfra analysens teoretiske forudsætninger for tolkning.

Arbejdet har impliceret en eftersporning og analyse af kritisable forhold og forestillinger, ”elendighed” som “bør” forandres. De forandringer, der allerede foregår på dette arbejdsområde, undslipper dermed tendentielt, eller næsten uundgåeligt fokus, og analysen kan fremstå fastfrysende i sin beskrivelse. F.eks. overfor dagplejernes bevægelser aktuelt i “det pædagogiske felt” for at indtage nye positioner, eller f.eks. i forhold til fagbevægelsens forsøg på at forandre forestillinger om dette arbejde, ved at understrege dets lønarbejds karakter. For kritisk at forstå dette felt er et design valgt, som både skal kunne fremskrive de finere nuancer i forandringer, samt de strukturelle forhold og en forståelse for, hvilken viden de har genereret, som er de små forandringers forudsætning.

Det problematiske kan ligge i, at afhandlingens analyse og beskrivelser ikke blot bidrager til værdighed for dagplejere og værdisætning af dagpleje viden, hvor denne er undervurderet eller ikke vurderet, men også i sig selv reproducerer krav til dagplejerne, fra andre agenter i feltet, om synliggørelse. Hvilket, forstået udfra de strukturer og processer, der ses udfra denne afhandlings optik, kan bidrage til at rykke denne viden ind i feltet, løsrevet fra dagplejerne som agenter, og dermed styrke andre positioner relativt i forhold til dagplejerne, og muligvis i modsætning til et subjektivt dagpleje perspektiv på denne viden og på feltet. Dette er måske uundgåeligt. Men den kritisk teoretiske indgangsvinkel til genstandsfeltet skulle åbne mulighed for, at den viden, der fremkommer, ikke bare “kan tages”, men at andre agenter vil føle sig foranlediget til at spejle sig i den, og se på sig selv og feltet med kritiske øjne.

Reproduktionen af de strukturer, der regulerer dagplejernes viden, erfaringsdannelse, forestillinger m.m. er samtidigt med til at forstærke reproduktionen af disse strukturer og forestillinger i forhold til andre områder af samfundet. Først og fremmest i reproduktionen af den socialt kvinde kønnede, og socialt og kulturelt differentierede omsorgsviden, som en del af reproduktionen af arbejderkvindernes positionering i omsorgsarbejdet og i familien. Men det omfatter også reproduktionen af mere generelle samfundsmæssige tankefigurer f.eks. om moderskab, og symbolske forestillinger om kvindelig omsorg. Der ligger dermed nogle kritiske intentioner om at se andre former for omsorgsviden udfra denne afhandlings optik, som tendentielt vil kunne hæmme, at denne viden kan inddrages udelukkende som en styrkelse af feltets reproduktion.

3. Biografi og livshistorie

Livshistorien er valgt som indgangsvinkel til dagplejeres og miguillas viden og erfaringer i forbindelse med deres arbejde. Dette har både en principiel begrundelse og en begrundelse, der knytter sig tættere til forskningsgenstanden. Principielt giver den livshistoriske indgangsvinkel nogle muligheder for at overvinde problemer med de determinerende faktorer, der er vanskelige at "se", fordi "livshistorien udvikler sig ved at sammenvæve subjektive og objektive dimensioner."⁴³ Hvor livsløbet kan forstås som fortløbende interaktioner mellem individer og den omgivende verden, som er struktureret af de samfundsmæssige vilkår, så er livshistorien det, der produceres, når individet subjektivt tilegner sig disse interaktioner.

Psykoanalysen har også de individuelle livshistorier som udgangspunkt – men ikke for at forstå interaktionerne som struktureret af de samfundsmæssige vilkår, men for at forstå individets oplevelser og indre erfaringer. I denne afhandlings tilfælde bliver livshistorierne interessante for at få et indblik i den dynamik, hvorved særlige erfaringer og viden i et arbejdsområde genereres i sammenhæng med socialisationsforhold og livsvilkår. Som Lorenzer anfører, er der ikke et komplementært forhold her imellem sociologi og psykoanalyse, men man kan prøve at udskille bestemte fænomener og knudepunkter i den individuelle struktur og vise, hvordan det hænger sammen med identificerede socialisationsprocesser.⁴⁴

Den livshistoriske indgangsvinkel skal gøre det muligt at sætte de ukendte subjektive erfaringer, og den i hverdagen forankrede viden i centrum for forskningen, og bringe dem i spil med objektive faktorer. I stedet for at enten strukturerne og dimensioner bagved, som vil være skjulte i en hverdagsammenhæng falder ud af forskningen, eller fylder det hele, som et studie i strukturer. Men det vigtigste er måske at understrege, at historisk producerede forhold, som mennesker bevæger sig i som livspraksis, herunder de brud og nye orienteringer mennesker foretager, vanskeligt lader sig afdække på nogen som helst anden vis.⁴⁵ Livspraksis som en helhed i et liv, socialisering, orienteringer og perspektiver kan ikke observeres, men må fortælles som et liv. Ikke nødvendigvis som en samlet historie, men som en mængde beretninger.

Den anden begrundelse knytter sig til genstanden, til forhold vedrørende køn og klasse. Fordi det drejer sig om kvinder, hvis socialisering, livsverden og orienteringer er under forandring, er det meget væsentligt at have subjektivitet i fokus. De kortuddannede, overvejende arbejder- kvinder, i denne undersøgelse, tilhører en gruppe kvinder, hvor vores viden er forholdsvis lille. Dette kunne give anledning til at interessere sig mere for særtræk ved disse kvinders livsforløb, i sammenhæng med de samfundsmæssige forandringer, som er velkendte udfra andre undersøgelser af kvinder. Det

⁴³ Kirsten Weber: Towards a new understanding of adult learning, i Weber (red): Life History, Gender and Experience, Life History Project, Roskilde University, 1998, s.11

⁴⁴ Alfred Lorenzer: Die Analyse der subjektiven Struktur von Lebensläufen und das gesellschaftliche Objektive, i Baacke og Schultze (red): Aus Geschichte Lernen, München, 1979

⁴⁵ Det giver mulighed for det, som f.eks. Tine Rask Eriksen har gjort: at afdække de sociale realiteter for en gruppes (de syges) liv som en dobbelthed af ydre og indre. Hermed forsøgte hun, at finde frem til kræftpatienternes måde at være syge på, som en måde at leve livet på, der var et aftryk af både sociale vilkår og subjektive perspektiver. Se sidste del af dette kapitel. Tine Rask Eriksen: Livet med kræft, i et støtte og omsorgsperspektiv, Munksgaard, København 1996

er imidlertid intentionen, at kvinderne ikke skal fremstå som typer, der repræsenterer bestemte undersøgte samfundsmæssige udviklings træk, ej heller at skabe deres livshistorier som sociale konstruktioner for forskningen slet og ret. Men hvordan kvinderne orienterer sig, og hvordan deres orientering og erfaringer udspringer af deres livspraksis, hvordan de samfundsmæssige modsætninger ”leves”, er det intentionen at opnå større viden om.

I dette afsnit vil jeg præsentere og diskutere en bestemt livshistorisk tilgang, den biografiske hos Peter Alheit, med inddragelse af Alfred Schütze, hvis metode Alheit arbejder udfra. Denne tilgang har bidraget til forskningsdesignet, udformningen af dataindsamlingen, samt analysen, og vist sig at have givet substantielle resultater. I dette afsnit præsenterer jeg min forståelse og diskuterer de teoretiske og metodiske implikationer i forhold til min øvrige teoretiske forforståelse. Det er blevet klarere for mig undervejs i processen, at der er nogle væsentlige problemer i denne biografiske tilgang, som bl.a. drejer sig om biografiens funktion imellem kulturel produktion og reproduktion, for den enkelte og for forskeren. Samt forståelsen af subjektivitet og biografi som kategorier i forhold til hinanden. Derfor diskuterer jeg her også nogle af de teoretiske forudsætninger og implikationer i teorien. Det drejer sig væsentligst om at spørge: hvilken udsagnskraft har den fortalte biografi om subjektivitets konstruktionen og dennes dannelse i forhold til de samfundsmæssige strukturer? Og hvilken udsagnskraft har biografi om de samfundsmæssige strukturer, og om hvordan subjektiviteten bidrager til at skabe disse strukturer? På baggrund af interviewanalyserne forsøger jeg senere i afsnit 10, at hævde vigtigheden af at se de livshistoriske interview som kommunikativ proces, hvorved det bliver muligt mere konkret at problematisere den biografiske tilgangs forestillinger om biografisk kompetence og om det nære forhold imellem subjektivitet og biografi.

3.1 Peter Alheits biografiske teori

Peter Alheit har i samarbejde med den psykoanalytisk funderede Fischer-Rosenthal begrebspå biografi og biografiske processer i forhold til den aktuelle samfundsudvikling, og samtidigt udviklet bidrag til en metodologi til udforskningen af biografi, som skal ses i sammenhæng med Fritz Schützes metodologi.⁴⁶ Alheit har sit udgangspunkt i Bourdieu som socialkonstruktivist, og konstruerer selv biografi som strukturel kategori, på linie med køn, klasse etc. Han tager delvist udgangspunkt i habitusbegrebet, og lægger en sociologisk bestemmelse nedover biografibegrebet. Han forstår biografi som mere end aktuelt kontekstbundet, idet det også er socialt struktureret, hvilket implicerer mønstre og strukturer i erfaringsindholdet hos individer. Individer danner hele tiden erfaringer, og disse blander sig til stadighed med nye erfaringer. De følger ikke arbitrære veje, men er strukturerede materielt og klassemæssigt og betinger bestemte sociale bevidstheder.⁴⁷ Biografier vil derfor i stort omfang følge linier der kan bekræftes på generelt sociologisk niveau, og samtidigt direkte kan bidrage til den sociologiske viden.

Biografibegrebet er hos Alheit bundet op på tolkningen af det moderne, både teoretisk og empirisk

⁴⁶ Peter Alheits bidrag præsenteres her udfra: Taking the Knocks, Cassel, London 1986, Det biografiske spørgsmål, i Social Kritik nr. 36, 1995, Changing Basic Rules of Biographical Construction: Modern Biographies at the end of the 20th Century, Arbejdstekster i Voksenpædagogisk Teoriudvikling, RUC, 1993. Erzählform und ”soziales Gedächtnis”, in Alheit und Hoerning: Biographisches Wissen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrung, Frankfurt am Main, Campus Verlag 1989.

⁴⁷ Alheit: Taking the knocks, op.cit.

sociologisk. Aftraditionaliseringen og åbningen af det sociale rum overfor traditionel reproduktion af klasseforskelle. Men de strukturelle begrænsninger for biografi konstruktionen diskuterer Alheit i en kritik af individualiserings tesen hos Ulrik Beck, og påpeger, at det sociale rum der åbner sig, er vidt forskelligt, alt efter hvilken del man har i den kulturelle kapital, samt er afhængig af de sociale forhold i øvrigt. Han konstaterer f.eks. ud fra empiriske data, at store dele af arbejderklassen og småborgerskabet langt fra er lige påvirket af aftraditionalisering, og foreslår i stedet en typologisering af biografier, som udtryk for forskellige måder at forholde sig til sin biografi og danne biografikonstruktioner, afhængigt af en række sociologiske data.⁴⁸

Samtidigt løsner han kategorien biografi noget fra Bourdieu, idet han mener at indholdet skal udvikles abducerende ud fra empirien, som overrasker med de hurtige forandrings processer, der sker i kulturen. Han går her ud fra det handlingsteoretiske paradigme hos Glaser (omtalt i forbindelse med Bettina Dausien i afsnit 4), der ser den kommunikative handling som struktur og kulturproducerende. Produktionen af biografien kan blive et vigtigt oplysningsprojekt, idet individer dermed skaber selvforståelse og nye strategier i forhold til de nye krav de stilles overfor. Alheit ligger her tæt op ad mere pragmatisk biografi forskning indenfor voksenpædagogik med udgangspunkt i Dewey. Eksempelvis har franske biografiforskere interesseret sig for biografiers bidrag til personlighedsudvikling. De ser produktion af biografi som en del af nogle autonome læreprocesser og en autonom praksis, der kan løsrive sig fra uddannelsesfeltets magtstruktur.⁴⁹ Alheit vil ikke hævde en sådan løsrevethed fra magtstrukturene, jvf. det ovenfor anførte, men inddrager på den anden side ikke forestillingen om subjektivitet (også) som struktur i sin biografiske tilgang.

3.2 Individer skaber deres historie

Alheit definerer biografien som den bevidste omgang med og fortolkning af livsforløbet. Biografien indeholder både de planlagte og de ikke planlagte dispositioner, eller kompromiserne i forhold til at leve sit liv - ud fra individets egen opfattelse af disse dispositioner og disse handlemønstre. Dermed indeholder biografien det retrospektive i relation til det levede liv, men også i forhold til det ikke levede liv. Individets tolkning af, hvad der blev valgt og valgt fra, og herunder det man kunne have gjort. Den teoretiske forudsætning for dette er noget andet end habitus bestemmelsen. Der ligger en forestilling om *personlig autonomi*, hvormed individet vil forsøge at organisere/planlægge sit liv. Dermed er de subjektive dispositioner omkring biografien, om end ikke hele biografien, altid et produkt af bevidste handlemønstre. Dette er afgørende for at kunne bevare *identitet*, dvs. opfattelsen af selvet og egne kvaliteter og kompetencer i relation til den sammenhæng, man lever i og til andre mennesker. Som eksempel på, hvordan Alheits empiriske forskning har bidraget til denne teori udvikling, er en undersøgelse af arbejdsløse i Tyskland. Alheit fandt imod forventning, at denne gruppe var energisk optaget af et *biografisk konstruktions arbejde med at skabe kontinuitet ud af diskontinuitet i livsløbet*, og at dette var et aktivt identitets bevarende arbejde. Den subjektive bevægelse var fremadrettet og ikke bagudrettet. Alheit mener, at biografien altid vil fremstå fuld af diskontinuiteter, men at de subjektive dispositioner vil forsøge at forlene biografien med kontinuitet.

⁴⁸ Peter Alheit: Changing Basic Rules of Biographical Construction: Modern Biographies at the End of the 20th Century, op.cit.

⁴⁹ Et eks. er Gerard Pineau, som anskuer biografiproduktion som en individuel reflekterende erfarings afsøgning, der skaber personligt rum overfor strukturerne i processen. G. Pineau et Marie-Michèle: Produire sa vie - autoformation et autobiographie, 1983, Montreal: Editions Saint-Martin

Ikke kun mentalt, men også på et handlingsplan. Bestræbelserne på at skabe kontinuitet for at bevare identiteten skaber en *biografisk baggrundsviden* om muligheder, forhindringer og alternativer. Den har en tilbøjelighed til at blive til *baggrundsstruktur*, som vi ikke er bevidste om, men som er indirekte styrende for vores subjektivitet og de *processuelle strukturer* i vores biografi. Det skal ikke forstås psykoanalytisk, som ubevidste drifts- og forsvarsmekanismer, men som ikke-bevidste orienteringer (dette er på linie med habitus begrebet), der snarere følger sociologiske mønstre. Det skal forstås som oplevelser og erfaringer, der berører det sociale og de samfundsmæssige modsigelser, men som glider tilbage som struktur for individet. Denne kan kontaktes refleksivt, men er overvejende ikke-bevidst. Dermed er oplevelsen af autonomi for så vidt indbildt, men som handlingsorientering autentisk nok. Denne biografiske baggrundsviden sætter os i stand til at udfylde og tolke det sociale rum vi bevæger os i. I denne tilgang er struktur altså bundet til den individuelle livshistorie, som den optræder determinerende for biografien som produkt, samtidigt med at det har karakter af tolkningen af det sociale afhængigt af sociologiske kategorier som køn, klasse m.m.. Men det omfatter ikke en begrebssætning af de psykiske drivkræfter, hvorved tilgangen adskiller sig fra den socialisationsmæssige i afhandlingen i øvrigt..

Tolkningen, evnen til at tolke, som en særlig form for refleksivitet i forening med autonom skabende kraft er det, der udgør den *biografiske kompetence*, eller *biograficiteten*. Biograficiteten er en kompetence i at leve livet i forhold til stadige ændringer af samfundsforholdene, behovet for at kunne bevæge sig i det sociale rum, og være skabende i forhold til det sociale rum. Rummer den biografiske kompetence ikke evnen til at skabe nye dispositioner, der formår at bevare identiteten, opstår kriser: "De læreprocesser der foregår i spændet mellem struktur og subjektivitet er mangfoldige- og vi kan kun forstå dem, hvis vi yder begge poler retfærdighed: de strukturelle rammebetingelser, der styrer vores liv, og de dispositioner vi spontant foretager. Kriser der opstår i dét spændingsfelt er ikke kriser, der kan klares ved at nogen kommer med et godt råd... *Livskonstruktioner*, som forsøg på at skabe sig sin historie, opstår mellem strukturens og subjektivitetens to poler, og de forholder sig kun til realiteten, såfremt de virker tilbage på de underliggende strukturer."⁵⁰ Kriserne, som altid vil forekomme i et menneskes liv, producerer livskonstruktioner, som skaber den ønskede kontinuitet. Konstruktionerne bliver realitetsbundne, når de skaber forbindelse til det som i denne sammenhæng er struktur, tolkningen af det sociale og den viden man har om den individuelle livshistorie. Med det "radikalt moderne" skærpes behovet for denne kompetence til autonomt at konstruere sig sit liv, idet kriserne bliver hyppigere og idet det subjektive ønske og behov for at kunne bevæge sig autonomt og på nye måder i det sociale rum, og ind i nye sociale rum, stiger.

3.3 Identitet eller subjektivitet?

Det Alheit kalder livskonstruktioner, forekommer mig muligt at koble til erfaringsbegrebet fra kritisk teori. Livskonstruktionerne viser nogle betydninger, der kan henføres til de ikke levede liv, eller til de ressourcer og kapaciteter personer rummer, selvom de ikke nødvendigvis udfolder dem. De kan skabe forbindelser til den biografiske baggrundsviden, som måske kan opfattes som erfaringshorisonten, og fremadrettet rumme alternativer, overskud og utopiske horisonter. Alheit forfølger dette metodisk konkret i en afsøgning af "alternativ erindringer" på forskellige niveauer af bevidsthed og erindring som fortælling, og forskellige niveauer af erindring, hvilket jeg har benyttet og vil præsentere mere uddybet nedenfor. Dette forsøg på parallelisering åbner imidlertid for en række spørgsmål, omkring forholdet imellem biografi, identitet og subjektivitet.

⁵⁰ Peter Alheit: Det biografiske spørgsmål, op.cit.

Alheit forudsætter implicit, at individer altid vil arbejde med at forstå og konstruere deres liv på en for dem selv forståelig måde. Heri forudsættes, at individet er en sammenhængende størrelse, som indeholder en vis strukturel uafhængighed- en autonomt identitet, og kan opfattes som delvist adskilt fra historisk foranderlig virkelighed. Identiteten forsøger hele tiden at sikre kontinuitet og konstruere subjektiviteten, men hvordan de indre psykiske kræfter strukturerer subjektiviteten i bevægelse i forhold til den samfundsmæssige struktur, er ikke en del af denne teoridannelse. Henning Salling Olesen har rejst en kritisk pointe i forhold til Ute Volmergs bidrag til "arbejdets socialpsykologi", hvori jeg finder paralleller. Salling Olesen påpeger, at der opstår et teoretisk problem for Volmerg p.g.a. mangelen på historisk dynamik i analysen. Både socialisation og arbejde fikses i et modsætningsfrit billede af identiteten overfor industriarbejdets bestemmelse som truende overfor identiteten. Han påpeger, at der er en sammenhæng imellem denne éndimensionale betragtning af arbejdet og en underliggende forståelse af et én gang dannet subjekt med en identitet, der hele tiden må forsvare sig overfor den sociale realitet.⁵¹ Man kan også hævde, at hos Alheit fikses identitet og den samfundsmæssige sammenhængs trussel mod kontinuiteten og identiteten i et ahistorisk modsætningsfyldt billede. Alheit hævder, at individet altid er både et resultat af erfaringer, og danner nye erfaringer, hvorfor identiteten næppe skal opfattes som uforanderlig konstant. Men som en modsætning imellem ydre og indre, bliver biografien, som udtryk for den bevidste identitet, til "en hjemmefra pakket madpakke" som individet bærer med sig rundt, som et eget tolket autonomt og sammenhængende udgangspunkt.

Alheits opfattelse af individets autonomi kan man muligvis forstå socialisationsmæssigt som selvregulering og psykiske dynamikker imellem ydre og indre. Men ifølge den kritiske teoris socialisationsopfattelse er disse dynamikker ikke autonome, i betydning selvstændiggjort overfor strukturelle forhold. At operere med en sammenhængende identitets størrelse i begrebssætningen af biografi er at overse, at individet hele tiden vil tolke sig selv forskelligt i forhold til de adskillelser de oplever, og de roller, der skal spilles i de forskellige livsområder og livsafsnit. Dette er en del af hverdagsbevidstheden, og den dynamik der også vil være imellem driftsimpulser, ideale jeg-forestillinger og ydre skiftende krav, som vil skabe et bevægeligt og historisk bestemt individ. Benytter man begrebet subjektivitet, som bredere skal definere individets forhold til og tolkning af sin omverden, er dette følgelig ikke en konstant eller ahistorisk størrelse, men derimod en selvregulerings-evne i forhold til både ydre og indre kræfter. Det er enkeltindviders lod at rumme adskillelser og menings og betydnings forstyrrelser, som den måde samfundet fremtræder på for den enkelte som hverdag.⁵² Dette er en lærebetingelse, hvor den enkelte lærer at kunne rumme det som en psykisk kapacitet, hvilket betyder at diskontinuitet, også på et bevidsthedsmæssigt plan er et subjektivt accepteret psykisk vilkår.

Da Alheit ikke beskæftiger sig med, hvordan subjektiviteten dannes som proces også ud fra psykiske drivkræfter i forhold til samfundsstrukturen, kan subjektiviteten komme til at fremstå reduceret. Bliver subjektiviteten da en sociologisk kategori, som vi kan finde og beskrive udelukkende ud fra biografi, tilsat noget sociologisk baggrundsviden?⁵³

⁵¹ Henning Salling Olesen: Arbejdskraftens politiske økonomi, i Weber m.fl.: Modet til fremtiden. Om inspirationen fra Oskar Negt. Roskilde University Press, 1997.

⁵² Thomas Leithäuser og Birgit Volmerg: Arbejde og socialisation, i B. Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC 1994

⁵³ Alheit: Changing Basic Rules of Biographical Construction, op.cit.

3.4 Fritz Schützes teori om narrative fortællinger

Fritz Schützes metode⁵⁴ er kommunikations teoretisk funderet og fokuserer på den særlige kommunikationsform, som udgøres af fortællinger om det liv man lever, som han kalder *hverdagens spontanfortællinger*. Spontanfortællingerne adskiller sig fra andre verbale kommunikations former bl.a. deri, at de i højere grad er løsrevne fra den aktuelle kommunikations situation og følger bestemte genkendelige mønstre. Det mest bemærkelsesværdige forekommer mig at være dels Schützes bestemmelse af de tekstdele han kalder egentligt narrative, som vil være kendetegnet af *analoge processer*, hvori narrationer viser en stor overensstemmelse imellem oplevede begivenheder og erindringsfremstilling både på indholds og strukturside. Og dels opstillingen af de redskaber, hvormed det bliver muligt at analytisk fremskrive en *samlet formning af biografien*, som ikke nødvendigvis er fortælleren bevidst, altså ikke synonymt med tematiseringerne set i sammenhæng. Selve fortællingerne som kulturelle produkter mener han vil følge *skemaer for fortælling*, der omfatter de regler der styrer fortællingen, uafhængigt af interviewet som interaktion. Hermed placerer han den biografiske fortælling som en proces, der er anderledes end andre former for tale og samtale, ved at være mere emotionelt forbundet med individets eget erfaringsindhold og mere løsrevet fra selve kommunikationssituationen. Fortællingerne har så at sige ”deres egen dynamik”, som vil sætte sig igennem overfor fortælleren, der billedligt rider af sted på sin fortælling uden at kunne nå at hoppe af. Denne dynamik er det, der kan gøre både de analoge processer, det udgrænsede og fortrængte, perspektiverne m.m. synlige som genstand for analyse i det biografiske interview. Tvangsmekanismerne fra selve fortællingens form, der er virksomme overfor fortælleren, bevirker at fortællinger må detaljerres, må afsluttes, at fortællingen må fortsætte derfra i fortællingen, hvor man er kommet, selvom historiefortælleren når til et punkt i fortællingen, hvor hun gerne vil afbryde fortællingen.

De skemaer for fortælling der er virksomme indeholder mindst fire væsentlige *kognitive figurer*. Den første drejer sig om den måde fortælleren indfører sig selv som *biografi og hændelsesbærer*, andre hændelsesbærere og relationerne herimellem. Det ligger som et krav til fortællesegmenter, at de har hændelsesbærere, og Schütze mener, at fortællingerne hele tiden vil vende tilbage til biografibæreren, som vil fremstå med de forskellige strategier i forhold til det erindrede indhold hun er i besiddelse af. Disse begivenhedsbærere kan skifte igennem forskellige fortællesegmenter, og relationerne kan ændre sig således at biografibæreren fremstår med forskellig interaktionsdynamik i forhold til fremstillingen af andre hændelsesbærere og forskellige delerindringer. En anden kognitiv figur er, at *den sociale livsverden og anden social kontekst* vil være eksplicit tilstede i biografien, og dermed have en vis sociologisk udsagnskraft. Herudover, hvilket ikke kan henføres til de kognitive figurer, kan baggrundsstrukturerne kontaktes reflektivt, som en del af *de evaluerende passager* i det biografiske interview. En tredje kognitiv figur er de analoge processer imellem begivenhed og erfaringsfremstilling, som fremstiller sig i den måde der fokuseres i fortællingerne. Det vil bringe fortælleren tæt på måden begivenheder blev oplevet. Her forstået ikke som erfaring i Negts forstand, men som livshistorisk fremstillet erindring. Heri vil kunne fremanalyseres nogle skemaer for handling, der udtrykker de intentionelle principper bag erindringerne i biografien. Og der vil på den anden side kunne fremanalyseres nogle forløbskurver, som af biografibæreren opfattes som betingelser for måden livet er blevet levet på, altså udenfor det intentionelles område. Den fjerde kognitive

⁵⁴ Udfra Anders Siig Andersen og Kirsten Larsen: Autobiografiske spontanfortællinger som grundlag for socialvidenskabelig forskning - en præsentation af Fritz Schützes teori om autobiografiske spontanfortællinger, EVU, RUC, Arbejdspapir 1999. Samt Fritz Schütze: Kognitive Figuren des autobiografischen Stegreiferzählens, i Martin Kohli og Günter Robert (red.): Biographie und soziale Wirklichkeit, Metzler, Stuttgart 1984.

figur drejer sig om *måden biografien samlet er konstrueret på*. Det drejer sig om tematiseringernes måde at være ordnet på, principper for biografibærerens orientering. I analysen vil det herudfra være muligt at tolke på modsætningerne imellem forskellige linier i fortællingen, tilstedeværende diskussion af strukturen i biografien, brud og udeladelser, kontakten til baggrundsstrukturer m.m.

Til forståelse af fortællerens formidlings hensigter, til analysen af de analoge processer i de narrative passager, har Schütze udarbejdet et system af *segmentering* af fortællingen. Segmenteringen bliver til på baggrund af samlingen af fortælleenheder, der modsvares af faser i det livshistoriske forløb og/eller af tematiske erfaringssammenhænge i livsforløbet. Dette "anmeldes" af sproglige markører overfor tilhøreren, for at denne kan forstå, at der optræder en ny tematisk sammenhæng i indledning og afslutning. Og der vil optræde en eller flere kernesætninger, som videregiver et særligt erfaringsindhold, særlige ændringer i handlebetingelserne i fortællerens liv, eller særlige ændrede indre oplevelser hos fortælleren. Kort skematisk opstillet indeles segmenteringen i:

- *fortællesegmenter*, som er karakteriseret som ovenstående
- *delsegmenter*, som udtrykker et yderligere differentieringsniveau
- *suprasegmenter*, som udtrykker mere overordnede fortællesammenhænge, der indeholder en holdning, en refleksion, en teoretisering overfor hændelsesforløb, egen rolle etc., og som derfor vil kunne optræde igennem forskellige fortælleafsnit
- *randsegmenter*, fortællesegmenter som skiller sig ud ved at indeholde en afvigende dynamik i fortællingen, f.eks. skift i begivenhedsbærer i forhold til resten af fortællingen, eller helt andet perspektiv
- *fortællepræambelen*, der præsenterer fortæller og fortælling, udgør et særligt segment, der ikke nødvendigvis har fortælle struktur
- *kodaen*, der indvarsler afslutningen, har til hensigt at lede beretningen tilbage til nutiden og kommunikationsprocessen. Den vil ofte forholde sig diskuterende til, hvordan biografens struktur kan forstås.

Ud fra erfaringerne med tolkningsarbejdet har Schütze særligt interesseret sig for typisk forekommende forløb, perspektiver og autobiografiske blikke i erindringsfremstillingen, og heraf skal en især nævnes, fordi den knytter sig tæt til de kognitive figurer: begivenheds bærer, og enhed imellem oplevelse og erindring, hos Schütze. Indirekte problematiserer han her autonomien i den biografiske skabelse af enhed imellem oplevelse og mening. Det drejer sig om hans erfaring med *forløbskurver* eller "*trajectories*", som er en kategori overtaget fra Anselm Strauss, som brugte det om sammenhængen imellem ydre og indre processer. Disse forløbskurver repræsenterer den indre oplevelse af livsforløbet, når dette ses som styret af udefra kommende intentionalitet, i form af skæbne eller sociostrukturelle uafvendelige livsbetingelser. Schütze taler her om positive og negative forløbskurver, hvor det sociale rum enten opleves som åbnende sig, og oplevelserne erindres i det perspektiv, eller det sociale rum lukker sig. Erindringerne fremstilles herudfra som lidelsespåførende skæbne med en intentionalitet, der ikke er ens egen.

3.5 Den samlede formning af biografien

Schützes kognitive figurer savner psykodynamisk grundlag, samt overvejelser om disse figurers afhængighed af kulturel kontekst og genstanden for fortællingen. Anders Andersen og Kirsten Larsen anfører i deres fremstilling af Schützes teori, at for Schütze vil de kognitive figurer realisere sig tekstligt i løbet af den interaktive afvikling af fortællinger og empirisk eksistere som orienterings-skabelon i forhold til interaktionspartnernes aktivitet i interviews, men på den anden side vil det og-

så kunne udtrykke noget bagvedliggende som sætter sig tvangsmæssigt igennem.⁵⁵ Dette bagvedliggende drejer sig ikke om psykodynamiske strukturer, idet teorien ikke er psykoanalytisk funderet, men om tvangen til at reproducere baggrundsstrukturene, den kulturelle producerethed. Det som optræder kommunikationsmæssigt som kulturel produktion og reproduktion, er det der har betydning for Schütze. Det vil sige der indholdsmæssigt faktisk fortælles, og de strukturer i fortællingerne der kan fremanalyseres herudfra.

Forestillingen om den samlede formning af biografien, som tilgængelig for forskerens tolkning har jeg en række spørgsmål til. Den samlede formning forudsætter ikke, at denne er fortælleren selv bevidst, men inkluderer det udgrænsede og fortrængte, og rækker således udover fortælleren egen reflekterede kontakt til baggrundsstrukturer m.m. Den samlede formning kan således også fremanalyseres udfra fortællinger med mange brud. Men forestillingen forudsætter, at der ligger samlede grundmønstre for måden at leve livet på, som kan fremstå på individ niveau, og som danner sig i fortællingen alene på baggrund af tvangsmekanismerne i den kulturelle reproduktion fortællingen er.

Hverdagsbevidstheds teorien ser identitet, som en u- konstant og aktiv figur. Som noget individet tilkæmper sig i forhold til forskellige modsigelser man udsættes for, og forskellige roller man vanskeligt kan identificere sig med og som derfor hele tiden truer selvreguleringen. Individet vil tackle dette igennem bl.a. harmonisering, at gøre sig blind, og holde forhold og oplevelser adskilte.⁵⁶ Dette implicerer, at samlet konstruktion kan ses som et led i f.eks. harmonisering, og derfor noget der vanskeligt kan fastholdes, eller noget der slet ikke vil forekomme p.g.a. adskillelser m.m. Jeg mener man må forstå fortællere, som behersket af flere forskellige dynamikken, erfaringsindhold og selvforståelse, knyttet til forskellige livsfaser, begivenheder og sfærer de bevæger sig i, som vil optræde i beretningen. Heri ser jeg en overensstemmelse med Schützes forestilling om de analoge processer. Men det betyder, at jeg oplever det u hensigtsmæssigt at tage udgangspunktet i forestillingen om, at en samlet formning af den fortalte livshistorie vil træde frem, at der findes disse grundmønstre, der kan bygge bro over det intenderede og ikke intenderede. Men i udgangspunktet vil jeg snarere tage det modsatte udgangspunkt, om vanskeligt forekommende samlet formning af biografierne. Samt at narrationer ikke vil være en måde at formidle ethvert erfaringsindhold knyttet til bestemte begivenheder, fordi individet kan have vanskeligheder med at placere det ind i en struktur. Forståelsen af intenderede og ikke intenderede handlinger er muligvis slet ikke tilstede for individer, og derfor kan man forestille sig, at enkelte fortælledele vil fremstå kalejdoskopisk i sammenhæng med det kompromis et faktisk levet liv er, set udfra individ niveau.

3.6 Erindringsfremstilling hos Peter Alheit

Overensstemmelsen imellem Alheit og Schütze ligger dels i valget af et kommunikationsteoretisk udgangspunkt. Det som socialisationsteorien vil anskue psykodynamisk, det udgrænsede og tabuiserede erfaringsindhold, vil de opfatte som værende tilstede i erindringsfremstillingen tilgængeligt i den form, det kan indtage p.g.a. tvangen til at fremstille sig igennem fortælleskemaernes dynamik. Det kulturelle produkt en biografi er, både som reproduktion af herskende kulturer og modkulturer

⁵⁵ Anders Siig Andersen og Kirsten Larsen: Autobiografiske spontanfortællinger som grundlag for socialvidenskabelig forskning – en præsentation af Fritz Schützes teori om autobiografiske spontanfortællinger, EVU, RUC, Arbejdspapir, 1999, s.6

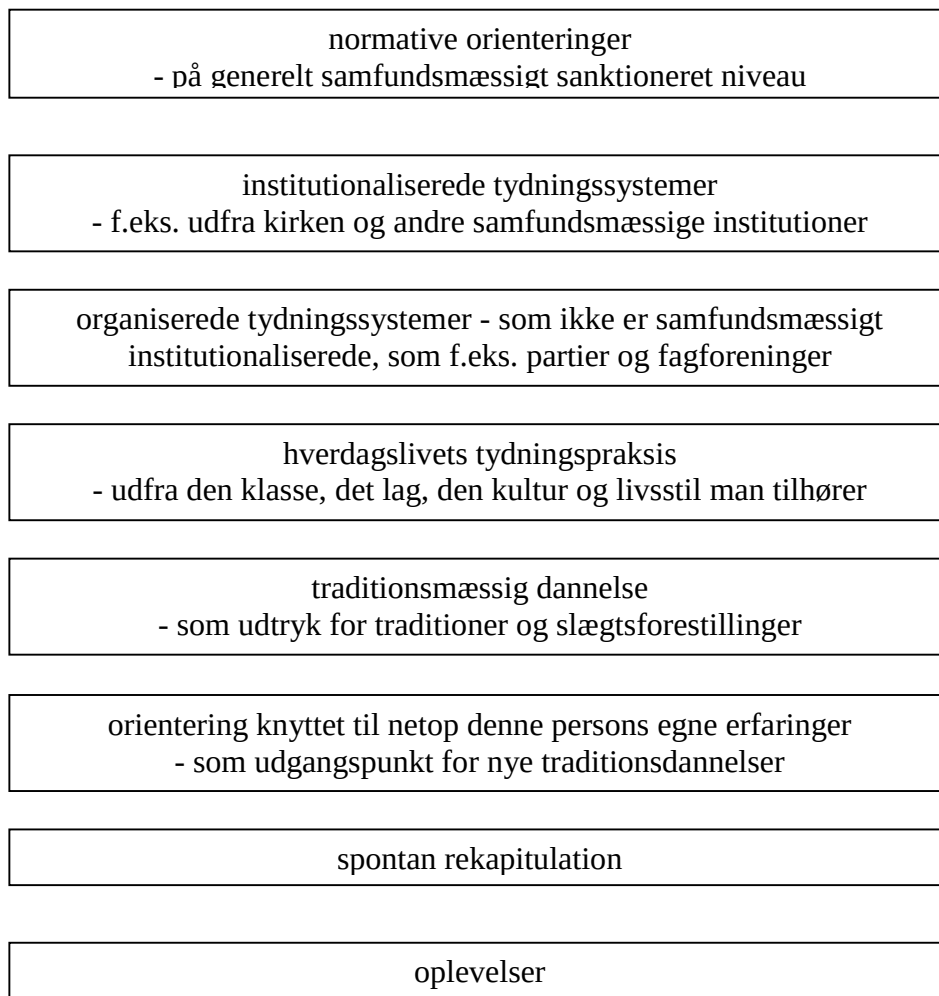
⁵⁶ Thomas Leithäuser og Birgit Volmerg: Arbejde og socialisation, i B. Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC, 1994

og forandrende elementer (i og med den selvforståelse, der kan opnås igennem at fortælle sit liv, skabe biografien) er det, der interesserer både Alheit og Schütze. Dels ligger overensstemmelsen i opfattelsen af enhed imellem begivenhed og erindring, således at erindringen vil konstrueres analogt med måden, det blev oplevet på. Herudfra følger hos begge, at narrative fortælleenheder, der er scenisk bundne i fremstillingen, knytter sig tættere til den faktiske erindring, end mere teoretiserende og argumenterende.

Alheit har udformet et forslag til syntetisering af den måde, hvorpå erindringer og måden at erindre på optræder i livshistoriske interviews.⁵⁷ Bevidsthedsteoretisk har han ønsket at komme udenom psykoanalysen og forestillingerne om det bevidste, ubevidste og førbevidste, som også danner baggrund for Lorenzers socialisationsteori, og Negts bevidsthedsteori. Han har funderet sig i det bevidstheds- og sprogteoretiske fundament hos Schütze. Alheits syntetisering indeholder en dikotomi i erindringsfremstillingen imellem *hovederindring* og *“alternativ erindring”*, hvor det sidste med Lorenzers briller på kunne forstås som det udgrænsede, det uønskede livsoverskud, det tabuiserede, som eksisterer i det ubevidste. Alheits pointe er her imidlertid, at dette ikke nødvendigvis opererer i et ubevidst, og at det vil dukke op “af sig selv” i erindringsfremstillingen. Eller med Schützes forståelse, at der er en enhed imellem erindring og begivenheder af scenisk karakter, som er underlagt en række tvangsmekanismer i fremstillingsformen, der betyder, at det der er udgrænset af hovederindringen vil dukke op, når der spontanfortælles indenfor en detaljeret scenisk ramme.

I Alheits syntetiserede model for erindringsfremstilling er denne anskuet ud fra de orienteringer mennesker fremstiller deres erindring ud fra. I modsætning til Schütze f.eks. fremhæver han de sociologiske kategoriers tilstedeværelse som struktur i orienteringen. Fremstillingsformerne for erindring optræder i en række lag, hvor det øverste lag er længst væk fra den egentlige rekapitulation, og det nederste lag er meget tæt på rekapitulationen. På alle niveauer kan der optræde alternativ eller moderindringer, ud fra divergerende forestillinger i forhold til hovederindringen. Jeg opfatter ikke, at inddelingen indebærer, at alle disse lag vil være tilstede omkring alle erindringsfremstillinger, men som mulige fremstillingsmåder for erindringer, der kan forstås hierarkisk, som værende tættere eller længere væk fra den virkelige oplevelse. Den skematiske fremstilling er således:

⁵⁷ Peter Alheit: Erzählform und sociales "Gedächtnis", op.cit.

Man kan diskutere den bevidsthedsteoretiske forståelse bagved, og man kan diskutere om det skal forstås som hierarkisk sammensatte lag. Men her har jeg valgt at se det som lag der er opmærksomhedskrævende for tolkningen. Inddelingen anerkender en meget stærk indflydelse fra den aktuelle socialiserende kontekst, som både strukturerer erindring fra oplevelsestidspunkt, og samtidigt på det tidspunkt, og i den sammenhæng en erindring fremstilles ind i. Som noget der nødvendigvis fjerner fremstillingen noget fra rekapitulationen, og dermed en lidt anden indgangsvinkel, end den der er Schützes.

Jeg mener på den anden side, at der er strukturelle forhold, som kan ligge i "baggrundsviden", som ikke aktiveres i en biografifremstilling. Alheit stiller spørgsmålet: Er social realitet biografisk konstrueret?⁵⁸ Han svarer, at nok er det rigtigt, at narrative biografi fremstillinger kan producere mytologier om identitet og ikke levet liv, men at det ikke er interessant. Han mener, at narrationer er meget "virkelighedsnære", idet det er præsentation af erfaring, som produceres af det materielle liv omend det hele tiden ændrer sig igennem berøring med nye erfaringer. "Any specific life course will not produce just any random life history. The relationship between "life course" and "life record" is narrower than the mythologization thesis would suggest. Narration itself, as a medium of recapitulation, also contains zugzwang (interactive compulsion) elements that cannot be violated

⁵⁸ Alheit: Taking the Knocks, s.10-18, op.cit.

arbitrarily.”⁵⁹ Dynamikken i den fortælling som fortælleren synes er værd at fortælle bæres igennem af det design fortælleren har givet erfaringen i sin erindring- det vil blive formidlet. Alheits pointe er selvfølgelig ikke "at dette er så begivenheden", men at "dette er så begivenheden for personen".

Ifølge det Negt'ske erfaringsbegreb, er erfaringsdannelsen imidlertid ikke en intuitiv spontan proces, der finder sted uanset kontekst og strukturelle processer. Tværtimod "er menneskers subjektive erfaringer ude af trit med deres objektive livsomstændigheder".⁶⁰ Erfaringer etableres i det omfang de indgår i en kollektiv offentlighed, hvorigennem interesser bliver eksisterende og eksponeret, og dette kan ikke foregå rent isoleret. Derfor må den individuelle tilgang til erfaring om det levede liv, i denne isolerede proces: at fortælle sin biografi for første gang til forskeren, tages med forbehold. Mennesker kan formidle erindrede oplevelser udsat for selvregulering, men ved at de fortælles bliver de ikke i sig selv, spontant, til forståede og integrerede erfaringer. P.g.a. smerte og tab kan oplevelser muligvis projiceres ud i fremtiden, eller slet ikke optræde.

3.7 Biografi ud fra Bourdieu

Bourdieu har en meget udtalt kritik af forskning i biografier, og da der i Bourdieus habitus og felt begreber både ligger en opfordring til at studere livshistorier, samtidigt med at der ligger en anden kritisk indgangsvinkel end den kritiske socialisationsteori, men med gode pointer, vil jeg kort ridse nogle punkter op her.

Udgangspunktet for Bourdieu er⁶¹ felt teorien, hvor de grundlæggende samfundsmæssige strukturer er tilstede som tilstande. Felterne består af sociale relationer ud fra positioner i forhold til det der anses for værdifuldt i feltet, og som agenterne indbyrdes kæmper om at besidde. De kæmper om at besidde forskellige former for kapital, en benævnelse som også kan forstås som magt. Individerne har andel i kapitalen som habitus. I forholdet mellem agent og struktur mener Bourdieu principielt teoretisk, at de objektive sociale strukturer strukturerer habitus hos den enkelte, mens agenterne giver social mening til og reproducerer strukturerne. Menneskers handlinger og meningstilskrivninger af disse handlinger mener Bourdieu er bestemt af deres habitus. Habitus- begrebets vigtigste funktion er at gøre rede for det paradoks, der består i, at menneskelig handlen kan være målrettet, uden at den handlende har målet klart for sig.⁶²

Biografi er for Bourdieu derfor to ting, på den ene side et produkt af biografiske hændelser, som er struktureret ind i det sociale felt af mængden af relationer, der forener individet (agenten) med den samlede mængde af agenter, der optræder i feltet og udsættes for samme betingelser og muligheder. Den retning bevægelserne følger i feltet bestemmes af forbindelsen mellem retning og værdi som positionerne har i det sociale rum. Livsbaner kan derfor ikke forstås ud fra biografier uden at man forinden har konstrueret de successive etaper i feltet som den befinder sig i.

På den anden side er biografi den fortalte fortolkning, individet foretager over sin praksis, hvorved individet konstruerer identitet som habitus. Men denne optræder ikke som sammenhængende histo-

⁵⁹ *ibid.*, s.12

⁶⁰ Kirsten Weber: Ambivalens og erfaring: Mod et kønsdifferentieret læringsbegreb, Skriftserie fra erhvervs og voksenuddannelses puljen, RUC, 1995, s.56

⁶¹ Her refereres især til P. Bourdieu: *The Logic of Practice*. Polity Press, 1977.

⁶² S. Callewaert: *Kultur, pædagogik og videnskab*, Akademisk Forlag 1992

rie, eller én identitet- tror man det produceres en illusion: "At producere en livshistorie, at behandle et liv **som** en historie, d.v.s. som en sammenhængende fortælling om logiske og fremadrettede hændelser indebærer muligvis, at man indordner sig under en retorisk illusion, en kollektiv opfattelse af livet, som en lang litterær tradition altid har støttet og stadig forstærker. Alain Robbe-Grillet siger netop: den moderne romans gennembrud/fremkomst falder sammen med opdagelsen af at virkeligheden er diskontinuerlig, den udgøres af sidestillede elementer, der alle er unikke og uden indbyrdes sammenhæng..."⁶³ Denne betragtning fra litteraturen skal ikke udtrykke, at Bourdieu ikke mener, at der er forbindelser imellem begivenheder, men at de samfundsmæssige modsætninger ikke producerer kontinuitet i menneskers liv eller helhed, og at mennesket er i stadig forandring i forhold til samfundsudviklingen, og ikke en rimelig konstant størrelse der kan sættes under lup.

Bourdieu hævder, at biografiske interviews skaber livshistorier, som ikke eksisterer: "Enhver der har prøvet at indsamle livshistorier vil vide, at de udspurgte ustandselig taber tråden og har svært ved at holde sig til en kronologisk orden. Både subjekt og objekt for biografien (udspørgeren og den udspurgte) har en fælles interesse i at bevare illusionen om, at der er en retning i det beskrevne liv (og derved i et hvilket som helst liv)."⁶⁴ Denne fokusering på det, der produceres i interviewsituationen finder jeg meget væsentlig, og i tråd med den dybdehermeneutiske indgangsvinkel til data som en fælles produktion, der også eksponerer forskeren og forskerintentioner. Denne problematik forsøger Alheit at overvinde igennem en overholdelse af en streng biografisk metode i dataindsamling og analyse. Det vil blive nærmere diskuteret i afsnit 10.

Bourdieu's teoretiske bidrag lægger imidlertid også op til at udforske menneskers livshistorier og herunder deres biografi, fordi hans intention bl.a. er at skabe forståelse både for det folk gør og det de selv forstår ved det de gør. Francine Muel-Dreyfuss har vist en måde, hvorpå Bourdieu kan tages på ordet, idet hun har analyseret, hvordan de objektive sociale strukturer strukturerer habitus hos individer, samtidigt med at individerne ikke blot reproducerer, men giver social mening til strukturerne og dermed forandrer dem. Således har hun fremhævet, at agenterne igennem at skabe de sociale strukturer også skaber sig selv. Hendes udgangspunkt er udforskningen af opkomsten af to professioner: "När man beskriver positionerna vid den tidpunkt de uppstår, beskriver man et märkligt tillfälle, rikt på sociologisk betydelse, när anpassningen mellan individ och yrke sker. Individen skapas genom att skapa yrket. Att "identifiera" sig med yrket innebär en integrerad bearbetning av yrket och av sig själv. Det beror på yrkets sociala historia och individens sociala historia om det är yrket eller individen som får ge vika."⁶⁵ Man kunne sige, at der også heri ligger en subjektivistisk position i biografi forskningen.

Tine Rask Eriksen viser endnu en måde at gøre det på ad samme spor som Muel-Dreyfuss. De livshistoriske interviews i hendes afhandling om sygeplejerskers omsorgshabitus⁶⁶, blev udgangspunktet for at forstå socialisationsforhold, livspraksis, og selvforståelse af livspraksis. Disse blev forstået som dispositioner i Bourdieus forstand, og igennem objektivisering blev dispositionerne struktureret således, at de kunne indholdsbestemme de abstrakte habitus former. De livshistoriske interviews blev set både som udtryk for social og kulturel reproduktion, men også som brud hermed og sub-

⁶³ P. Bourdieu: Den biografiske illusion, Social Kritik nr. 36, 1995

⁶⁴ *ibid.*

⁶⁵ F. Muel Dreyfus: Utbildning, yrkesförväntning och grusade förhoppningar, Le Metier d 'Educateur, i urval, s.127, op.cit.

⁶⁶ Tine Rask Eriksen: Omsorg i forandring, Munksgaard, København, 1995.

ektiv formning af det, der er sygeplejens omsorg som ”praktik”- handlinger, forståelse, viden, udtalt og udtalt. På denne måde skabte Rask Eriksen bidrag til at forstå dannelsen af nogle kvalifikationer i sygeplejen – udfra samme intention som Muel-Dreyfuss- i en dynamisk sammenhæng, hvor de også skabte mening og helhed i sygeplejerskers livspraksis, afhængig af en række strukturerende faktorer som var skjult i hverdagen.

Rask Eriksens kritik af biografi og narrativitet i livshistorisk forskning løber ad samme spor som Bourdieus m.h.t. påpegnings af, at livet ikke opleves som en helhed eller et projekt, og m.h.t. skepsis overfor hvad formkravet gør ved fortælleren. Men hun går videre til især at hæfte sig ved det tidlige perspektiv og det kontekstbundne i menneskers fortællinger. Her er den teoretiske ramme-forståelse bagved Bourdieus feltbegreb, idet menneskets positionering sig ind i felter har en tidlig og rumlig dimension Hun fremhæver, at det erindrede ses retrospektivt udfra den position individet indtager i dag, og ikke derfra hvor individet var dengang. Så ikke blot er det fortællinger om et levet liv, men det er en retrospektiv fremstilling af tidligere historier/ forståelser om dette liv. Fortællerens situation på fortælle tidspunktet vil have afgørende indflydelse. I hendes forskning omkring kræftpatienter⁶⁷ er denne opfattelse skærpet derhen, at livshistorien væsentligst danner udgangspunkt for at forstå de aktuelt eksisterende ressourcer, praktiker og orienteringer hos de syge, og i mindre grad disses dynamiske sammenhæng med socialisering, erfaringer og bestemte strukturer, sådan som de er subjektivt indlejret. I betragtning af den voldsomme forandring en døds truende sygdom skaber hos mennesker, er fokuseringen ved det nutidige udgangspunkt for tolkningen af livshistorien velbegrundet. På den anden side kan man hævde, at i et forsøg på ikke at ”overbelaste” livshistorierne, træder subjektivitet i baggrunden. Herved bliver patienterne i højere grad typologier for bestemte træk, hvis produktion og baggrund bliver mindre sandsynliggjort.

3.8 Betydning i forhold til afhandlingen

De overvejelser jeg her har gjort indebærer, at de livshistoriske interviews har fået central placering, men ikke set udelukkende som biografiske. Derimod både for det de kan fortælle om erfaringsindhold, som ikke eksplicit optræder biografisk, og som biografier, altså bevidste erindringsfremstillinger. Peter Alheits biografi begreb tages derfor ind i både tilrettelæggelse og analyse som et ”forsøg” med en kritisk forforståelse. De vigtigste antagelser jeg vil etablere dette ”forsøg” udfra er: 1. at individet tendentielt vil søge at distancere sig fra de strukturelle vilkår og udføre en delvis autonom konstruktion af biografi, 2. at skabelsen af biografi er en del af individets forhold til de strukturelle vilkår, som er skabende for den sociale realitet 3. At livshistoriske fortællinger samtidigt er delvist teori genererende i forhold til at forstå dynamikker i de kollektive strukturerende betingelser for grupper af mennesker, i form af afdækning af baggrundsviden samt livskonstruktioner.

Den biografiske teoridannelse har nogle tolkningsmæssige svagheder og begrænsninger, hvis væsentligste er, at de synes at erstatte subjektivitet med biografi, og dermed indskrænke mulighederne for at indkredse erfaringsindhold, som er udgrænset af biografien. Erfaringsindholdet, og ikke selve biografi fremstillingen er det væsentligste i denne afhandling, og derfor er kritikken vigtig. På den anden side, har denne biografiske tilgang en god pointe i, at når mennesker konstruerer deres autobiografi, konstruerer de nogle subjektive udtryk for kulturen, og at forandringsprocesser i kulturen vil have deres aftryk heri, især når mennesker befinder sig i krise i forhold til kompetencen i at leve deres liv. De metodiske redskaber, der udspringer af den biografiske teori, har den store fordel, at

⁶⁷ Tine Rask Eriksen: Livet med kræft, i et støtte- og omsorgsperspektiv, Munksgaard, København, 1996.

være udformet ud fra erfaringer med tolkning af biografier som specielle tekster. Tekster, der både er erindringer og fortællinger om erindringer, med det formål konstruere "hvem man er" i den bestemte interaktionssammenhæng - til forskel fra andre former for interviews og andre former for data. De tolkningsmæssige redskaber, der er benyttet til dette formål, er dels Peter Alheits model for erindring og erindringsfremstilling,⁶⁸ og Fritz Schützes teori om autobiografiske spontanfortællinger.

⁶⁸ Peter Alheit: Erzählform und "sociales Gedächtnis", op.cit.

4. Forskningsdesign og metodiske tilgange

Designet for undersøgelsen er empirisk fokuseret. Det er forsøgt udarbejdet med henblik på en kombination af en objektivisering af empiri ud fra de omrids til et forskningsobjekt, der ligger i afsnit 2. Og som en analyse i dialog med empirien på en mere åben, induktiv måde. Empirien skal kunne overraske, og empirien skal kunne åbne for at opdage nye fænomener samt nye aspekter af velbeskrevne fænomener. Det er også hensigten, at empirien skal kunne vise de subjektive former for den sociale reproduktion samt skabelses- og forandringsprocesser i omgang med den sociale virkelighed. Via disse to forskellige tilgange i kombination rummes forhåbentlig en mulighed for at producere data af så varieret karakter, at det kan berettige til en anlæggelse af flere forskellige optikker i forståelsen. Disse forskellige optikker, i dialog med teorien, kan give en mulighed for kreativitet i måden at abstrahere over empirien. Indenfor denne form for spændingsforhold imellem bred empirisk underbygning af forskningsobjektet og kreativ skabelse af data kan skabes en stor point-rigdom i tolkningen, der nødvendigvis vil indeholde nuancer og bestemmelser, der er "anderledes".⁶⁹ I konstruktionen af forskningsobjektet er truffet en række valg, f.eks. at dagplejen ikke analyseres ud fra en objektiviserende ramme, der udtrykker modernitet vs. social reproduktion. På den anden side rummer den induktive tilgang en åbning overfor at se det empirisk nuancerede billede, hvor modernitet som abstraktion ikke befinder sig, men hvor tendenser muligvis vil vise sig, som kan forstås ud fra forskellige forestillinger om modernitet.

I dette afsnit vil empiriens placering i forhold til den teoretiske tilgang blive diskuteret ud fra forskningsdesignets intention. Herefter vil forskningsdesignet samt de konkrete undersøgelsesmetoder og analytiske tilgange blive introduceret. Det er skrevet under indtryk af det valg, jeg har truffet om at gøre livshistorisk interviewmateriale til den centrale empiri og at benytte teoretiske antagelser og metoder udviklet i forbindelse med biografisk forskning (præsenteret og diskuteret i afsnit 3). Der er foretaget en særlig fokusering på den etnografiske metode, fordi genstandsfeltet indebærer undersøgelse af fremmed kultur, både den andalusiske og den danske, og de etnografiske feltforskere har en række erfaringer at bringe her. Da de teoretiske tilgange, jeg har valgt, er så forskellige både i deres videnskabsteoretiske forudsætninger og ud fra den genstand, de er udviklet i forhold til, har jeg i dette afsnit fundet det nødvendigt at præsentere deres antagelser om forskningsprocessens forhold til det empiriske, altså en del af deres forskningsmæssige paradigme. Jeg har forsøgt at vise, hvor de forskellige tilgange kan spille sammen, og hvor forskellighederne fremtræder, samt i hvilket omfang jeg gør brug af dem.⁷⁰

4.1 Kritisk teoretisk tilgang

I kritisk teori er fokus på bagved liggende strukturer og skjulte processer, og en forståelse af den realiserede virkelighed som historisk specifik form. Dermed er det tolkninger af empirien og abstraktioner, der er i fokus og i mindre grad empirien i sig selv. Ikke desto mindre er det et krav ud fra de

⁶⁹ Dette udfoldes som en inspirerende argumentation hos M.Alvesson og K.Sköldberg: *Tolkning och reflektion, Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Studentlitteratur, Lund, 1994.

⁷⁰ I præsentationen ydes der ikke mine reflektioner over de pågældende forskere, deres metoder samt teoretiske udgangspunkt fuld retfærdighed, men da jeg har valgt at lægge vægten på en uddybet fremstilling af afhandlingens metodiske tilgang, og ikke på en egentlig metode diskussion, er det foreliggende blevet resultatet. Der henvises i øvrigt også til kapitel 9, hvori interviewmetodikken diskuteres i forlængelse af dette kapitel, men med inddragelse af de konkrete erfaringer fra interviewundersøgelsen.

kritiske dimensioner i teorien, at man skaber sig sit eget empiriske grundlag, at man stiller spørgsmål til den sociale virkelighed, der ikke hidtil er blevet stillet. Hvor forskernes dialog med empirien er afgørende. Af subjektivitetsbegrebet følger, at det ikke er meningsfuldt kun at fokusere på struktur som objektivitet, men at stadige undersøgelser af subjektiviteter giver mulighed for at forstå den sociale virkeligheds dialektiske bevægelser. Subjektivitet er netop mere end struktur og derfor også uforudsigeligt, kreativt, levet liv, hvorved mennesker reproducerer sig selv og danner udgangspunkt for en fornyelse og skabelse, der kan ændre og række udover strukturerne.

Oskar Negts erfaringsbegreb peger bl.a. på muligheder for "dannelse" og ny viden, som er forandrende og overskridende igennem erfaringsdannelse forstået som mere end udveksling af erfaring også som teoretisk videreudvikling udfra forbindelsen imellem teori og subjektiv erfaret livshistorie. Herudaf kan læses en både filosofisk overvejelse og et historisk epokalt imperativ om at tilvejebringe historisk bevidsthed for at kunne danne utopier.⁷¹ Men også en meget konkret opfordring til både uddannelse og forskning om at interessere sig for at tilvejebringe livshistorisk erfaringsmateriale og lade dette indgå i dialog med teorien.

På denne måde udviklede Regina Becker-Schmidt og Gudrun-Axeli Knapp teorien om kvinders dobbeltsocialisering udfra livshistoriske interviews og arbejdspsykologiske observationer blandt tyske fabriksarbejdere i sammenhæng med en række teoretiske antagelser og hypoteser. Disse undersøgelser udtrykte ligeså meget som anden feministisk forskning i 70'erne og 80'erne nødvendigheden af at stille nye spørgsmål for ikke i forskningen blot at reproducere kvindernes position. "Vi tar fram en frågeställning som vi tror ger kvinnoforskningen en ny betoning. Vilken subjektiv betydelse har fabriksarbetet i kontrast till/konkurrens med de arbets- och erfarenhetsområden som finns i familjen? Vi anser att utvecklingen av innehållet i dessa aspekter med hjälp av fabriksarbetarskarnas berättelser om sina erfarenheter, är en meningsfull möjlighet att differentiera de hittillsvarande ståndpunkterna i frågan."⁷²

Christine Morgenroth har en stor praksiserfaring som baggrundsviden for sine forskningsprojekter⁷³, idet hun arbejder som psykoterapeut med grupper fra de områder, der indgår i hendes forskningsprojekter. Alligevel er projekterne stærkt empirisk baserede udfra detaljeret udformede forskningsdesigns, hvor graden af objektivisering af data stiger med niveauer i analysen. Morgenroth arbejder med dybdehermeneutisk analyse med brug af især begreber fra Lorenzer, Leithäuser og Volmerg. Men også med brug af begreber fra den freudianske driftsteori, fordi der til undersøgelser af subjektivitet også hører en driftspsykologisk vinkel, som må undersøges individuelt, men hvis kollektive og generaliserbare karakter er det, der interesserer hende.

⁷¹ Dette er f.eks. et af temaerne i: Hvad skal en arbejder vide og forstå for at finde sig tilrette i verden i dag? – Spørgsmålet om nye samfundsmæssige nøglekvalifikationer, i B. Steen Nielsen, m.fl.(red.): Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC 1994. Heri argumenterer Negt udfra sit erfaringsbegreb for skabelsen af en historisk kompetence, som udgøres af denne erindrings og utopiske evne i samme bevægelse.

⁷² Regina Becker-Schmidt, Gudrun-Axeli Knapp og Metschild Rumpf: Kvinnoarbete på fabrik - yrkessocialisation som läroprocess?, i Kvinnovetenskapligt Tidsskrift nr.2, 1979, hvor de diskuterer konstruktionen af deres forskningsobjekt. For resultaterne af undersøgelsen se: Vi har ikke et minut, det er minutterne, der har os, i Arbejde og Subjektivitet, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen, RUC, 1994.

⁷³ Her refereres til Morgenroth: Die Engagierte Frau, Frauen und Interessenorganisationen, Westfälisches Dampfboot, Münster 1996, (se også artiklen udfra denne undersøgelse: Frauen in Interessenorganisationen-Neue Zielgruppen der Gewerkschaften?, i K.Weber, red: Life History, Gender and Experience, Life History Project, Roskilde University, 1998) og til Morgenroth: Uden arbejde - en depressiv dynamik, i Arbejde og Subjektivitet, red. Birger Steen Nielsen m.fl., EVU-gruppen, RUC 1994 (se også Morgenroth: Sprachloser Widerstand. Zur Sozialpathologie der Lebenswelt von Arbeitslosen, Frankfurt, Fischer, 1990)

Som kritisk teoretiker ligger vægten i hendes arbejde på de dybdehermeneutiske tolkninger, men som empirisk induktivt orienteret lægger hun også vægt på de indledende faser i den empiriske analyse. Hun indleder arbejdet med en systematisk kvalitativ indholdsanalyse ud fra udarbejdede forskningsprotokoller for de enkelte interviewdeltagere i de gruppeinterviews, som er hovedkilderne - suppleret med spørgeskemaundersøgelser og observationer. Herved opstår kategorierne for analysen, som altså ikke ligger på forhånd ud fra en konstruktion af forskningsobjektet sådan som i en mere klassisk indholdsanalyse. Der foregår ikke en deduktion af kategorier fra teorien, som kan påvises i materialet, men det "primære" empiriske materiale omformes. Omformningen foregår til gengæld systematisk ud fra den teoretiske forforståelse i sammenhæng med forskerpersonlighedens opmærksomhed. Materialet analyseres med henblik på at udskille temaer af subjektiv betydning, kernesætninger i forhold til interviewkontekst og særlige, men usystematiske ytringer.

Hun indkredser herved de fænomener, der er på spil. Eksempelvis i hendes undersøgelse af arbejdsløse: de psykiske oplevelser af og konsekvenser af arbejdsløsheden, forholdet imellem individualitet og kollektivitet på det kommunikative niveau hos de arbejdsløse, retningen for aggressio-nerne og instrumentalismen i behandlingen af egen situation som arbejdsløs. Allerede på dette niveau, inden den dybdehermeneutiske tolkning, fremkommer ny viden i forhold til den arbejdsløshedsforskning, hun skriver sig ind i især i tematiseringen af individualiseringen og instrumentaliseringen. Når Morgenroth på et indledende, mere åbent niveau i analysen når frem til de resultater, skyldes det det åbne design i **sammenhæng** med en selvreflekteret forforståelse af feltet og den kritiske teoris socialpsykologiske beredskab. Men det er vigtigt at forstå den tilbagetrukne rolle, objektiveringen spiller på dette indledende stadium, og den mulighed det giver for dels: faktisk at forstå de undersøgte fænomener, som de også er, som de opleves af dem, der lever i dem og med dem. Og som en mulighed for at bidrage til teoridannelsen.

For kritiske teoretikere er refleksivitet i forhold til genstand, kontekst, teori og forskeren selv en løbende proces. Derfor spiller refleksivitet i forhold til empirien som tekst en stor rolle: hvorfor tales der om det, der gør og hvorfor på den måde? Birgit Volmerg og Thomas Leithäuser⁷⁴ arbejder med tolkninger med udgangspunkt i hverdagssproget i deres udforskning af arbejdersubjektivitet, arbejdet og konkrete arbejds-sammenhænge som liv og socialiseringssammenhænge. Intentionerne i fremgangsmåder for tolkningen er at bevare det kontekstafhængige og de talendes eget perspektiv, idet det er erfaringsindholdet, der er forskningens ærinde. Det indebærer en induktiv tilgang, hvor kategorierne vokser ud fra kontekst, og der hele tiden tilbagekobles til udgangspositionen for de erfaringer, der fremkommer, nemlig arbejds-sammenhængene og de enkeltes oplevelser heraf. Det adskiller sig dog fra Dausiens kodning og analyse (som præsenteres i det næste), idet kategorierne hos Volmerg og Leithäuser også udsættes for samlet objektivering i forhold til en sammenhængende teoretisk ramme. De opererer med tre tolkningsniveauer: det første er kognitivt/logisk og angår den åbne indholdsanalyse, hvor man tematiserer ud fra kernesætninger, der angiver fortællerens perspektiv, sagsindhold, intentionen med fortællingen, og hvem det er rettet til.⁷⁵

Volmerg og Leithäuser bygger ikke deres erfaringer på livshistoriske enkeltinterviews, men deri-

⁷⁴ Volmerg m.fl.: *Betriebliche Lebenswelt - eine Sozialpsychologie industrieller Arbeitsverhältnisse*, Westdeutscher Verlag, 1986.

⁷⁵ *ibid.*, afsnittet: *Auswertungsverfahren im Interpretativen Paradigma*, s. 267-276.

mod mere på temaorienterede gruppeinterviews. Denne forskellighed indebærer, at den subjektive livshistoriske betydning af et givent erfaringsindhold og sammenhængen imellem biografi (konstruktionen af livsfremstillingen og forståelsen) og erfaring ikke er i fokus hos Volmerg og Leithäuser. Deres fremgangsmåde skal i højere grad sikre fokus på overensstemmelser og uoverensstemmelser i oplevelser og syntetiseringen af et erfaringsindhold, der er konsensus omkring (ikke som indhold, men som oplevelse). Men til forskel fra Schütze indtræder hele den teoretiske forforståelse, funderet i socialisationsteorien hos Lorenzer, Jahoda, Negt m.fl. i Leithäusers hverdagsbevidsthedsteori og i psykoanalysen i en objektivering af sprogspillet og en abstrahering over erfaringsområderne. I den dybdehermeneutiske tolkning går man fra den hverdagssproglige betydning og videre til andet niveau for tolkningen, som er psykologisk og angår måden, erfaringer fremstilles på. Endelig er der det sceniske niveau, som beskæftiger sig med at forstå sammenhængen imellem at tale om bestemte temaer på bestemte måder, en kontekstualisering der både kan omfatte de scener, hvor erfaring blev gjort og aktuelle scener, hvori der italesættes. Dette følger af Lorenzers metoder og begreber, som præsenteres senere i dette afsnit.

4.2 En "grounded theory" tilgang

Bettina Dausien har arbejdet med livshistoriske interviews med tyske kvinder, hvori hun fokuserer på kønnets betydning også for fortællestruktur og biograficitet.⁷⁶ Hendes forskningsdesign lægger vægten på en åben kvalitativ indholdsanalyse, samtidigt med at hun udfra den teoretiske forforståelse arbejder med på forhånd fastlagte kategorier og, kunne man sige: konturerne af et konstrueret forskningsobjekt, selvom det ikke forekommer så markant som i Bourdieus forståelse. Hendes udgangspunkt er at forsøge at følge den empiriudmynte indstilling hos Glaser and Strauss, og i et vist omfang ligger Strauss handlingsteoretiske paradigme også til grund for hendes forskningsmetodik (og Peter Alheits). Derfor vil Glaser og Strauss kort blive præsenteret og diskuteret i sammenhæng med Dausien.

Glaser and Strauss' metodeudvikling er styret af ønsket om at stille genereringen af nye teoretiske pointer i forgrunden for forskningen i stedet for bekræftelsen af kendte teorier. De vil fremhæve et relevanskriterium for forskningen: den skal kunne fortælle noget nyt, som er mere end detaljerighed. Deres metodologiske rammeforståelse fremkom i polemik med to retninger: dels i en kritik af positivismen, idet de argumenterede, at teori ikke kan og skal afprøves og verificeres på feltet, men at teori hele tiden dynamisk skal genereres i forhold til feltet. Den anden kritik er vendt mod fænomenologien, som de hævder sætter værdi og meningstilskrivninger i centrum for forskningen i stedet for handlinger, social praksis. Dette blev siden i Anselm Strauss' arbejde også til en mere sammenhængende teoretisk forståelse, at handlingen danner udgangspunkt for forståelsen af det sociale i stedet for både mening, struktur og relationer.⁷⁷

Dausien arbejder med empiriens temaer, som hun kalder kategorier, og hun syntetiserer dem, hvorved hun danner begreber. Dette kaldes sensitiv kodificering, hvor det sensitive består i, at kodificeringen ikke er styret af på forhånd udvalgte teoretiske begreber og kategorier, men at dette står åbent og foretages i situationen af den "deltagende" forsker. Objektiveringen indtræder via, at kodning og analyse ikke opretholdes som to adskilte processer, men foregår løbende, således at kodningen forandres, beriges undervejs. Dette fører undervejs i processen til det, Glaser og Strauss kalder

⁷⁶ Bettina Dausien: *Biographie und Geschlecht*, IBL Forschung, Donat Verlag, Bremen 1996.

⁷⁷ Glaser and Strauss: *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine de Gruyter, New York, 1967. Se videre:

”teoretisk mætning”, hvor kategorierne genkendes og optræder objektiverende for nye data og i nye sammenligninger. Det centrale for Bettina Dausien er ikke at objektivere teoretisk i forhold til hypoteser, eller ved brug af samlet teori, men snarere at lade forskeren med sin erfaring objektivere data løbende, processuelt. Der foretages ifølge Dausien en abduction og ikke induktion i genereringen af teori, idet hypoteser opstilles udfra materialets eget grundlag. Således kunne man hævde, at der er tale om et teoretisk ”tomt” kodnings- eller tolkningsparadigme, selvom handlingsteorien og en forståelse af struktur også ligger som forskerens baggrund.⁷⁸ Heri ligger en forståelse af teoriens forankring og syntetisering ikke blot igennem forskerkvalifikationer, men også igennem forskerens personlighed overfor en mere objektiveret forståelse af teori. Samt en mere processuel forståelse af forskningen, hvor objektiveringen ikke opstår på ”et højere trin” i forskningsprocessen, men undervejs.

Til sammenligning er den metodiske tilgang hos Christine Morgenroth også åben og processuel, men hun foretager siden brud med det empiriske niveau på en samlet måde, hvor forhold, der ikke er tilstede i empirien, også kan gøres til genstand for tolkning. Når hun spørger: hvordan kan dette bestemte empiriske felt forstås udfra et teoretisk udgangspunkt som relationer, der strukturerer kvinders tilsløring af deres ulyst i forbindelse med seksuel chikane på arbejdspladsen? - samtidigt med at denne ulyst ikke er tilstede i det empiriske materiale.⁷⁹ Tilgangen er delvis induktiv, hvor forskerpersonligheden også spiller en væsentlig rolle, ligesom hos Glaser og Strauss. Men igennem den dybdehermeneutiske tolkning indebærer refleksivitet også, at forskerens egne umiddelbare reaktioner gøres til genstand for tolkning i analysen. Den induktive tilgang hos Morgenroth, Leithäuser, Volmerg m.fl. hører imidlertid sammen med en objektivering af alle data i sammenhæng udfra samme teoretiske udgangspunkt på et abstrakt niveau, hvor teorien og i mindre grad forskeren går i dialog med empirien. Dette brud ligger ikke i Grounded Theory tilgangen, idet det forskningsmæssige paradigme, som empirien tolkes udfra, ser interaktionernes udtryk i empirien, i teksten i interviewene, som teorigenererende.

Dausien mener, at handlingers intentionalitet udgår fra subjekter, der er indlejret i bestemte tydnings- og meningssammenhænge, som kan fremtolkes. Og at handlinger ikke kan betragtes isoleret, men indgår i kæder af handlinger og interaktioner, hvor både deres intenderede og ikke-intenderede konsekvenser danner udgangspunkt for nye handlinger. Dausien påpeger, at dette paradigme ligger til grund for det biografiske paradigme, hun og Alheit arbejder udfra. Det adskiller sig fra Bourdieu på flere punkter, idet han anser relationer imellem positioner i de felter, man bevæger sig i og disses relation til magtens felt som det væsentligste for at forstå menneskelig praksis og ikke handlinger og interaktioner. Det adskiller sig også på flere punkter fra kritisk teori, som ikke kun analyserer på baggrund af det manifeste på det imperiske niveau, men altid inddrager også det latente niveau, som ikke findes som interaktion eller handlingsproces i empirien. Teorigenereringen udgår ikke fra handlingsprocesser i sig selv, men vil inddrage også det ikke manifeste og forstå det på baggrund af objektivering igennem en samlet abstraktion.

⁷⁸ Bettina Dausien på forskningsseminar marts 1997, EVU, RUC understregede, at den teoretiske baggrund for den empiriske analyse ikke drejede sig om brugen af ”grand theory”, men om forskningsstil på et melleimteoretisk niveau. Det vigtige blev abduction og ikke induktion i genereringen af teori. Således kunne man hævde, at der er tale om et teoretisk ”tomt” kodnings- eller tolkningsparadigme i modsætning til de her nævnte kritiske teoretikeres induktive fremgangsmåde i forhold til tolkningen udfra hverdagslivets sprog, men hvor alle data belyses igennem samlet teoretisk objektivering.

⁷⁹ Christine Morgenroth: Die engagierte Frau. Frauen und Interessenorganisationen, Westfälisches Dampfboot 1996

Med dette forbehold forekommer det mig alligevel, ved at læse Dausiens eget analysearbejde som en metodisk inspirerende pointe, at de teoretiske begreber kan trækkes tilbage i bearbejdning af empirien. Samt at kodning og analyse ikke optræder som adskilte niveauer, men at det er en løbende proces, der tillader "det vage og prøvende", som dukker op hos forskeren undervejs at blive mere eksplicit inddraget i analysen og således skabe en mere "ærlig" analyse – som udtrykt af Glaser og Strauss.

4.3 Etnografisk tilgang

I arbejds sociologiske og arbejds psykologiske undersøgelser fokuseres ofte på arbejderne som deltagere og arbejderne som kollektiv, og dataindsamlingen lægger vægt på at få viden om det typiske, det fælles kulturelle m.m. Dette afspejler sig i designs, der lægger vægt på gruppeinterviews m.m. I undersøgelsen "Private erfaringer - offentlig service" vekslede jeg derfor imellem fokusering på gruppen igennem gruppeinterviews og legestueobservationer og enkeltperson interviews og observationer. Gruppeinterviewene var meget givende til at indkredse dagplejernes fælles sanktionerede forståelse af arbejdets karakter og dets typer af arbejdsopgaver, men ikke til at afdække dagplejernes erfaringsmateriale. Erfaringsmaterialet, som er knyttet til subjektivitets konstruktionen og altså kræver fokusering på subjektiviteter, er her i forfront, og derfor er hovedvægten lagt på enkeltinterviews. Den subjektive form, hvorunder de strukturelle forhold også optræder, er grundlaget for at kunne få øje på de aktive dynamikker og det typiske.

De ideale jeg-forestillinger, som undersøges, er en subjektivering af bl.a. symbolske figurer i den herskende kultur. Samtidigt er de ideale forestillinger også knyttet til den kulturelle selvforståelse i dagplejefeltet, omkring hvad dagpleje og dagplejere er for nogle. Den anvendte teoridannelse omkring biografi har netop dette fokus på biografikonstruktionen som et stykke kultur både reproducerende og skabende i og med, at mennesker forstår sig selv og kulturen igennem at konstruere biografien, f.eks. i det biografiske interview. Netop til undersøgelsen af kulturen og især det skjulte, det upåagtede, det ikke italesatte i kulturen stiller etnografien den deltagende feltobservation i centrum: "Det etnografiske projekt retter sig mod at begribe, hvad "kultur" er. Hvordan grænser for "det normale" og "det rationelle" trækkes. Derfor udfordres forestillinger om videnskabelighed, fordi der sættes spørgsmål ved definitioner på rationalitet og irrationalitet – og metoden åbent vedkender sig sin subjektivitet i udgangspositionen. Videnskabens opgave kan i vid udstrækning defineres som en bestræbelse mod at gøre det usagte omtaleligt. I feltet er det etnografens hovedopgave at registrere begivenheder, som er andet og mere end at dokumentere hændelser. Dette er det primære materiale, og det er netop igennem denne identificering af kulturelt betydningsfulde begivenheder, at kulturen viser sig, som den er." ⁸⁰

En etnografisk optik vil således udfordre konsensusopfattelser af den kultur, både dagplejere og jeg er en del af og fordomme omkring den kultur, jeg ikke er en del af. Samtidig er det som at skyde en genvej fra egen position udenom det kendte og ind i det ukendte, idet det tilsyneladende meningsløse, oversete m.m. bliver fokus for arbejdet. Forestillingen i denne optik er ikke, at et undersøgelsesfelt vil fremstå mere objektivt, tværtimod er den subjektive position, deltagelsen udgangspunkt for at forstå de dynamiske og skabende processer, mennesker indgår i. Den er afgørende for at forstå

⁸⁰ Linda Andersen: Bag facaden, Subjektive og symbolske dynamikker i institutionelle moderniseringsprocesser, ph.d.-afhandling, EVU, RUC, 1996, s. 44. Se en kritisk diskussion af den etnografiske tilgang udfra erfaringer med en kombineret brug af etnografiske og psykoanalytiske indgangsvinkler i udforskning af moderniseringsprocesser i det offentlige menneskearbejde, i kapitel 3: Et etnografisk blik.

kultur. At forstå det kræver nærmest at "tage bolig i" deltagerne, og med det som udgangspunkt lade det blive til genstand for refleksion. Det er her en pointe at forlade sin forforståelse enten om det, som er fælles kulturelt indforstået eller det, som ikke er indforstået, men befæstet af fordomme og forsøge at gå ind i feltets meningsunivers. Dette vil blive diskuteret nedenfor. En anden pointe drejer sig om etnografernes erfaringer med fremmede kulturer, at kulturer har deres måder at italesætte erfaringer, som er forskellige i form. Kultur er fortolkning af det sociale, livet og en selv, og formen for denne fortolkning er afhængig af genstanden. F.eks. at specifikke modsætninger i et samfund ikke kun optræder i det man, siger om samfundet, men også i måden man kommunikerer det på.⁸¹ Dette har jeg taget til mig som et opmærksomhedspunkt i forhold til undersøgelsen, og det vil kunne blive belyst nærmere i forbindelse med resultaterne.

Deltagerobservationer indgår også i denne afhandling netop for at forstå det rum og de processer, dagplejere og miguillas færdes i ud fra en forforståelse af manglende kulturel indforståethed. I særlig grad i forhold til Andalusien, men også i forhold til dagplejen. Mine bevæggrunde har været styret dels af denne etnografiske optik, idet jeg ønskede at benytte mine egne oplevelser af dagpleje og miguillas arbejdsituation og hverdag og eksponere disse. I den deltagende observation bruger man sig selv mere helt som forskningsredskab, som sansende og fokus rykker affektivt mere væk fra de andre deltagere, de egentlige deltagere i kulturen over imod forskeren selv. Men en bevæggrund har også været knyttet til genstanden, hvilket for så vidt også er etnografiens argument, idet det ikke italesatte er dominerende i dette felt, og i observationen kan der skabes tid og rum for at blive opmærksom på mange ikke italesatte detaljer i forhold til interviewsituationen. Den etnografiske feltobservation ser jeg dog også behæftet med en række problemer af metodisk karakter, som betyder, at de ikke er mere velegnede for denne undersøgelse end de livshistoriske interviews. De drejer sig om den forandring der sker, når forskeren bliver deltager og om hvilken udsagnskraft om betydningsindhold i feltet, der ligger i forskerens sansning.

Kirsten Hastrup beskriver den etnografiske feltobservation som ikke blot og bare en måde at sanse det fremmede, det andet og den anden, men som skabelsen af noget tredje: "Frem for at opfatte feltarbejdet og dets forlængelse i den antropologiske refleksion som en simpel dialog mellem to parter og to kulturer, der til enhver tid er adskilte, må man opfatte det som udtryk for en midlertidig etablering af en tredje kultur. Selvom etnografen både er engageret deltager og kølig observatør og mentalt stadig må skifte kultur under og efter et feltarbejde, så er det ikke denne svingning mellem to poler, der i sig selv er sandhedsskabende eller kreativ. Det er derimod den position, hvor modsætningerne mellem os og de andre og mellem deltagelse og observation bliver udvisket."⁸² Dette er dels en pointe i forhold til positivismen, om at et felt altid vil forandre sig, når forskeren træder ind i det, at forskningen er positioneret, og at forestillingen om det skarpe dikotomiske forhold imellem subjekt og objekt ikke holder. Men Kirsten Hastrup beskriver en nærmest symbiotisk bevægelse over imod forskningsobjektet, en forestilling om, at forskeren forlader sin position, altså at denne

⁸¹ Et meget tydeligt eksempel på dette er Peter Elsass' forskningsresultater. Han har i sin forskning hos sydamerikanske indianere igennem mange år udforsket sammenhængen imellem kultur og måder at tænke og udtrykke sig på. Han har særligt fokuseret på det for vores kultur meget afvigende ud fra ønsket om at påvise det kulturbundne i forståelsen af individuationsprocessen og subjektivitetskonstruktionen. De bemærkelsesværdige fund, f.eks. hos ecuadorianske højlandsindianere, hvis tænkning og sprog fremtræder delvist psykotisk (beskrevet i bogen: Jorden er vores moder), kæder han sammen med kultursammenstød og modstandsformer. Se f.eks. Kultur og tænkemåde. Tankeforstyrrelser som overlevelsesmekanisme hos et indiansk folk i Latinamerika, i Peter Elsass og Kirsten Hastrup (red.): Sygdomsbilleder, Medicinsk Antropologi og psykologi. Gyldendal 1986.

⁸² Kirsten Hastrup: Sandhed og synlighed - autenticitetsproblemet i antropologien, i Feltarbejde-oplevelse og metode i etnografien, red. Kirsten Hastrup og Kirsten Ramløv, Akademisk Forlag 1988, s.220

bevægelse faktisk finder sted. Udfra en kritisk hermeneutisk position er det sandsynligt, at der altid vil foregå en tilnærmende intersubjektiv bevægelse ligesåvel som en subjekt-objekt bevægelse, (som bl.a. kan beskrives psykoanalytisk udfra begreberne om overføring og modoverføring), idet dette er den kliniske erfaring, hvor der er en rettet opmærksomhed i menneskelig kommunikation og kontakt.

Men objektiveringen vil ikke forsvinde i og med, at forskeren hele tiden vil forsøge at identificere det fremmede udfra sit beredskab om det kendte. Ligesom kultur kun kan forstås komparativt udfra ligheder og forskelligheder, altså også udfra det det ikke er, så perciperes den fremmede kultur i observationen i forhold til det kendte for forskeren. "Det kendte" er også den teoretiske forforståelse og det teoretiske beredskab i det hele taget, for så vidt som det er en integreret del af forskerpersonligheden og for så vidt, der er en rettet opmærksomhed fra forskeren. Med det Negtske erfaringsbegreb kan man måske hævde, at det, der er på spil, er forskerens evne til i ensomhed at danne erfaringer på baggrund af oplevelser. Dette kræver perspektiv (f.eks. erkendelsesinteresse og målrettethed i begrebsafsøgningen) og de opfordringsstrukturer som det "teoretiske" rum kan give i forhold til de socio-organisatoriske strukturer, man bevæger sig i i feltet.

En anden overvejelse er, hvad det egentlig er, man tror, man ser og sanser? Hvis man tager sit afsæt i Bourdieus kulturbegreb⁸³ må det betyde, at feltobservationen kan være et væsentligt redskab til at "opdage" modkulturer og delkulturer og de udtryk af modoffentlighed, der kan være tilstede ret skjult for andre dele af samfundet. Men det betyder også, at de strukturerende principper bagved og dermed den mening, der er tilstede i agenternes handling, ikke egentlig kan observeres. Bourdieu mener, at betydning handler om positioner, man taler og handler fra, og ser fra. D.v.s. at man ikke ser det egentlige subjektive meningsindhold for deltagerne i kulturen, når man observerer den, men en anden mening. Når den etnografiske feltobservation foreskriver åbenhed og sammensmeltning og dermed tendentielt ophævelse af forforståelsen, vil jeg rejse det forbehold, at (for forskeren) meningsløse handlinger ikke kan perciperes sanseligt, men drejer sig om erfaringer, historie, socialisering, kulturel indforståethed. De meningsløse handlinger må nødvendigvis blive meningstilskrevne af den, der perciperer, af forskeren udfra hendes teoretiske og personlige position. Dermed vil jeg påstå, at mening løbende udfra forforståelsen indlæses i det rum, man undersøger og går i dialog med det, man sanser, uanset om det, man observerer, virker meningsløst eller antages at have en skjult mening. I den forstand er observationen ikke anderledes end interviewet; der foregår løbende en teoriladet sansning,⁸⁴ som det er meget væsentligt at reflektere som en løbende objektivering. At fastholde en subjekt-objekt bevægelse og ikke blive ét med objektet.

4.4 Projektdesign

Hovedpunkterne i designet er:

- at empiriens kontekstbundethed belyses og indkredses på så mangfoldige måder som muligt, og til stadighed er tilstede igennem de forskellige trin af arbejdet
- at en teoretisk begrebsliggørelse er udgangspunkt for udvælgelsen af det empiriske grundlag
- at en åben kvalitativ indholdsanalyse uden på forhånd opsatte kategorier finder sted i starten af

⁸³ Se Pierre Bourdieu: Af praktiske grunde, Hans Reitzels Forlag 1994, afsnittet: Socialt rum og symbolsk rum, hvori han i kort form fremstiller værket *La Distinction*. Oskar Negts begreb og offentlighed ser jeg som helt foreneligt hermed.

⁸⁴ Jette Fog, *Med samtalen som udgangspunkt*, Akademisk Forlag, 1997

tolkningsarbejdet

- at der foregår en hermeneutisk tolkning som løbende proces, og at objektiveringen synliggøres på alle niveauer igennem selvrefleksivitet
- et fokus på dynamikker på subjektivitets niveau, der sættes i forbindelse med strukturelle faktorer og repræsentationer på generelt samfundsmæssigt niveau.

4.4.1 Empiriens kontekstbundethed

Kontekstualisering af empirien er foretaget i forhold til det konkrete sociale og kulturelle rum, undersøgelsen foregår i og mere bredt og historisk i forhold til de positioner og relationerne imellem dem, der er i de “felter”, dagplejere og miguillas bevæger sig i. Dette betyder et forsøg på at beskrive dagplejen udfra:

- flere positioner i det pædagogiske felt: institutionschefer, dagplejepædagoger, og uddannelsesledere, og den pædagogiske professions selvforståelse
- kvantitativt udfra forskellige sociologiske kategorier: socialt lag, uddannelsesbaggrund, arbejdsmæssig baggrund, familiær sammensætning, forhold i barndomsfamilien m.m.
- samt kvantitativt med vægt på hyppigheden af forekomsten af fænomener, som ses i materialet.

Miguillas er som gruppe beskrevet udfra:

- baggrundsdata om relevante samfundsmæssige forhold i Spanien og specifikke forhold i den region og de kulturgeografiske områder, de lever i; den generelle demografiske struktur, arbejdsmarkedsforhold for kvinder, familiestrukturer, det sociale rum i forhold til disse sociale lag, de kulturelle kendetegn ved forskellige geografiske områder. Endvidere udfra
- “det pædagogiske felt”, som de bevæger sig i forhold til eller i udkanten af og de værdier, forestillinger og den praksis, der er tilstede her: dagtilbud for børn og deres brug, synet på børn og barndom, målsætning i pædagogisk arbejde, pædagogers profil og den professionelle selvforståelse.

Årsagerne til, at den kontekstualisering der herved fremkommer omkring dagplejerne og miguillas er så forskellig, er både principiel og pragmatisk. Det principielle er, at demografiske forhold, arbejdsmarkedsforhold for kvinder, familiestrukturer og synet på børn og barndom på dette generelle niveau forudsættes bekendt omkring Danmark, men ikke kan forudsættes bekendt for Andalusens vedkommende. Det pragmatiske er, at en kvantitativ undersøgelse af miguillas har ligget udenfor dette projekts muligheder, både omfangsmæssigt, organisatorisk og kulturelt.

I forhold til de enkelte interviews ses dagplejeres og miguillas livsløb i forhold til de samfundsmæssige forhold i samtiden og ovenstående. Og endelig forstås enkeltsekvenser i interviewene også i forhold til interviewene som samlede kontekster og i forhold til andre data fra observationer som bidrag til kontekst.

4.4.2 Begrebsliggørelse

Begrebsliggørelsen er udgangspunkt for udvælgelsen af det empiriske grundlag. Hermed menes både som udgangspunkt for indsamling af observationer, udarbejdelse af interviews, samt selektion af interviewpersoner og interviews til den dybere tolkning. Objektiveringen forstås således som nødvendig i flere faser af det empiriske arbejde. Eller man kunne sige, at der her er tale om kritisk teoris imperativ om refleksivitet, som ikke kun drejer sig om tolkningen, men er en del af forforståel-

sen. En styring af både den optik, der ses med og det felt, der stilles skarpt på. De teoretiske antagelser og den søgemodel, som er præsenteret i afsnit 2 har dannet udgangspunkt for udvælgelse af begreber (deres teoretiske baggrund er fremlagt i afsnit 2). Herudfra er en række opmærksomhedspunkter blevet defineret, som har ligget som semi-strukturerende forberedelse til interviewene. Det betyder, at de er ønsket belyst og i tilfælde, hvor livshistorien er tavs, bliver der spurgt ind til det i semistrukturerede passager:

1. **Ambivalenstolerance** (udfra Regina Becker-Schmidt og Lorenzer): realitetssans, handlingsstrategier overfor arbejde og familie, brud og kontinuitet i arbejdsforhold og ophold i hjemmet, lyst- og ulystoplevelse i forbindelse med arbejde og hjem og skift imellem dem, handlingsorientering, psykisk velbefindende/ikke-velbefindende i forhold til bestemte livsfaser.

2. **Erfaringshorisont og tidsdimension** (udfra Lorenzer og Negt): ønsker, perspektiver ind i fremtiden, vekslen imellem fortid, fremtid og nutid i fremstilling.

3. **Biografikonstruktion** (udfra Alheit, Dausien og Schütze): præsentation af baggrundsvARIABLE, forløbsopfattelse/forhold til skæbne, aktions-reaktions dynamik, logoér, værdier, idealer, valgssituationer.

4. **Moderskab** (udfra Winnicot, Lorenzer og Becker-Schmidt): erfaringer og billede af egen moder, eget moderideal, tilknytning og brud i forhold til forældre, søskende, egne børn, mand, venner, moderideal i arbejdet .

5. **Omsorg og omsorgskundskab** (udfra Rask Eriksen, Karen Jensen): måder og kunnen i relationsdannelse, tidsopfattelse, identifikation af behov, praksis og forståelse af praksis, symmetri og asymmetri i forhold til børn, kommunikative midler.

6. **Praksisviden** (udfra Schön, Molander og Bourdieu): arbejdets placering i livsløbet og den biografiske fremstilling, det smertelige og det glædelige i arbejdet, læreprocesser i arbejdet, eksempler på mestring/ikke-mestring i arbejdet, temaer i hverdagsfortællinger, udpegning af paradokser og konflikttemaer, det italesatte og det ikke italesatte.

Samtidig med at interviewene også er forberedt ud fra opmærksomhedspunkter, der skal sikre en livsløbsforståelse. Inddelingen er i:

- forældre og deres baggrund og liv
- barndom
- ungdom
- overgang til aktivitetsfase som voksen
- overgang imellem uddannelse og arbejde
- overgang fra enlig til familiemor
- overgang fra mor til ?
- voksen aktiviteter i arbejde og fritid
- dette nuværende arbejde
- aktuelle livssituation
- fremtidsperspektiver

4.4.3 En åben kvalitativ indholdsanalyse

Denne åbne første del af tolkningen starter egentlig i selve interviewsituationen med forsøget på at etablere en kontekstuel forståelse af interviewet: i hvilken situation befinder den interviewede sig aktuelt, og hvordan kan dette tænkes at have indflydelse på interviewet. Dette udgør indledningen til det, som i Leithäuser og Volmergs forståelse er det første felt for hermeneutisk tolkning. Udgangspunktet er her hverdags sproget inden en tolkning af måden, der tales på, og hvordan den måde, der tales på, og det der tales om kan forstås på en objektiverende måde. I denne del af tolkningen har jeg udarbejdet protokoller for hvert enkelt interview ud fra Bettina Dausiens og Christine Morgenroths principper, som på dette punkt fremtræder ret ens. I protokollerne gennemskrives en tematisering i den rækkefølge, de optrådte i interviewet, hvorved temaernes sammenhæng eller brud (i den kommunikationssammenhæng interviewet er) fremtræder. Temaernes karakter og hvilke temaer, der ikke berøres i forhold til opmærksomhedspunkterne, beskrives - og i forhold til de samlede protokoller: hyppigheden af temaernes forekomst opregnes.

I protokollerne fremstilles livsløbet derefter kronologisk for at få et faktuel overblik. Disse livsløb anskues ud fra de to livsområder: arbejdet og familien, og der noteres overgange, ændringer og brud i forhold til den biografiske linie.⁸⁵ Dette gør det muligt at se forskellige livsløbsmønstre i forhold til disse to faktorer. Endeligt opstilles den først fremkomne tematisering uden anden kronologi end interviewets ud fra tidsfaktorerne nutid, fortid og fremtid, hvilket leverer et materiale for tolkning både ud fra Peter Alheits definition af biografisk kompetence og Lorenzer og Negts antagelser om erfaringshorisont. Ud fra den åbne indholdsanalyse er en række fænomener blevet indkredset, som påkalder sig opmærksomhed - i relation til forforståelsen, herunder de teoretiske begreber uden at disse endnu er søgt benyttet i tolkningen. Enkelte af disse fænomener blev udvalgt som temaer for tolkning på generaliseret niveau. De er derpå blevet analyseret på tværs af interviewene, hvor segmenter er blevet taget ud og tolket. Disse fænomener har også dannet udgangspunkt for udvælgelse af observationerne. En dialog imellem disse tolkningsresultater og teorien er udgangspunktet for afhandlingens tredje del.

Den åbne indholdsanalyse har også været grundlaget for udvælgelse af de subjektiviteter, der skulle gøres til genstand for den kritisk reflektive tolkning. Hensigten var at fremstille polariteterne i interviewmaterialet i overensstemmelse med et samlet billede af gruppen og dermed ikke analysere ekstremerne, men få indrammet typiske forskelligheder i dagplejeviden. Faktorerne som mest simpelt ud fra indholdsanalysen og den overordnede problemformulering kunne definere spektret var: 1. den aktuelle psykiske tilstand i forhold til dagplejen, som velbefindende og lyst i arbejdet, overfor dårligt befindende og ulyst i arbejdet. Dette blev den ene akse i et koordinatsystem. Den anden akse var defineret af moderskabets vægt kontra lønarbejdets vægt i den livshistoriske fremstilling, opfattet som en orientering hos de pågældende. I dette koordinatsystem blev dagplejerne plottet ind ud fra en primitiv score. Bagrundsvariable som alder, geografi, tid i dagplejen m.m. spillede altså i denne udvælgelse ingen rolle, og anskuet på denne måde var billedet lidt overraskende, idet der ikke fremkom noget generations typisk billede (generationsforskellene drejer sig om andre faktorer.)

4.5 Den objektiverende hermeneutiske tolkning

I den hermeneutiske objektiverende tolkning forsøges at gå på to ben. Både at objektivere materialet

⁸⁵ Dette er inspireret af Tom Schuller: Images of the Life Course, i Zur Theorie der Erwachsenenbildung in Oesterreich, Thema: Europa, fra The Second International Conference on Life History and Adult Education of ESREA, Vienna 1994.

med de kritiske socialisationsteorier og det omsorgsteoretiske udgangspunkt, og samtidig fundere analysen i biografiteori. Derfor er overskriften til dette afsnit ikke "dybdehermeneutisk tolkning", fordi jeg har ønsket, at objektiveringen også skulle indeholde en formsmæssig analyse af interviewene som fortalte biografier og ikke som udelukkende sproglige tekster. Dette leverer biografiteorien mulighed for. Opdelingen imellem de felter af tolkningsarbejde, man går igennem i processen, som ellers kan synes mere klart defineret af, hvorvidt man bliver på hverdagssprogets grundlag og en rent kognitiv tolkning, eller hvor vidt man går igang med en tolkning af sproget som figurer for skjulte meninger, er her mere glidende.

En indre validitet er således søgt opnået igennem at tilpasse tolkningsreglerne til den genstand forskningen drejer sig om her snarere end at gøre det på standardiseret måde, og dette har ført mig til denne kombination af tolkningsmetoder. Dette skulle sikre gyldigheden forsåvidt angår konsistensen i fremgangsmåden. Genstandsafhængigheden har dog betydet, at hvor interviewene ikke havde tilstrækkelig detaljerighed, eller kontekst var for ringe kendt, og dette gælder især enkelte af de spanske interviews, er tolkningen så at sige blevet forkortet og har ikke været udsat for samme omfang af objektivering som andre interviews. I den forstand brydes kontinuiteten muligvis, men fremgangsmåden er stadig den samme.

Interviewene segmenteres ud fra Schützes fremgangsmåde, og derpå starter analysen af: dynamikker i forskellige segmenter og livsafsnit (hvis de fremstår klart), autobiografiske blikke og perspektivskift, intentionalitet og en evt. formning med inddragelse af bruddene. Dette giver en række mere præcise tematiseringer end i den åbne indholdsanalyse, og derpå prioriteres temaer ud fra begreberne, således at dialogen med teorien nu bliver det bærende. Disse temaer fremstår da allerede ud fra segmenteringen med de perspektiver og dynamikker, der er tilstede, herunder særlige perspektivskift, der påkalder sig opmærksomhed. Ved hjælp af segmenteringen fremstår de også som knyttet til bestemte livsafsnit, sfærer og livshistoriske begivenheder og scener. Den hermeneutiske tolkning går nu mere dybt ind i det "uforståelige" ved hjælp af Lorenzers begreber i dialog med forskerens sansning og den semantiske udforskning indenfor interviewets sproglige kontekst. Herudfra ekstraheres nogle prioriterede erfaringsdimensioner og problemer til nærmere uddybning.

4.6 Tolkningen af sproget

Lorenzers socialisationsteori ligger til grund for tolkningen, men Lorenzers begrebssætning i forhold til det sproglige niveau er også søgt anvendt. Det er anvendt med forsigtighed, dels fordi jeg ikke besidder træning i det, og dels fordi det er psykoanalytiske redskaber, der er udviklet i forhold til den terapeutiske situation, som p.g.a. en lang række forhold giver bedre mulighed for præcise tolkninger af denne art (en mere intim kontakt, en større kontinuitet, en stærkere fokusering på vanskelige områder, m. m.). Ud fra denne metode bliver figurer for praksis og deres repræsentation i teksten eller talen genstanden for tolkningen. Ud fra det manifeste i teksten kan der gives adgang til at forstå, hvilke praksisfigurer der kan være på spil latent, idet Lorenzer går ud fra, at det fortrængte også finder vej til sproget. Dermed er det en sproglig indgangsvinkel til menneskers livserfaringer og tidligere socialisationsprocesser på en anden måde end den biografiske tilgang.

Hos Lorenzer er begrebet om interaktionsformer det centrale for socialiseringen, den måde vi går ind i og relaterer os i subjekt-subjekt og subjekt-objekt forhold.⁸⁶ Dette forstås ikke som konkrete

⁸⁶ A. Lorenzer: Die analyse der subjektiven Struktur von Lebenläufen und das gesellschaftlich Objektive, i Baacke og Schultze (red.): Aus Geschichten lernen, München 1979, og A. Lorenzer og P. Orban: Transitional Objects and Phenomena: Socialization and Symbolization, i Grolnick og Barkin (red.) Between Reality and Fantasy, Jason Aronson 1978,

interaktioner, som dog er deres udgangspunkt, men som de mønstre, der opstår igennem den tidlige socialiserings interaktioner, og som siden regulerer al interaktion. Det fungerer for subjektiviteten som en måde at bemestre realiteten i forskellige situationer i livet, det Negt benævner selreguleringsvejen. De udmønter sig i livsudkast af både mere realitetsorienteret art og mere utopisk art. Disse livsudkast kan være levende tilstede for mennesker, som en stadig drivkraft i de nuværende interaktioner mod at realisere indre forestillinger. På en fastfrosset måde således at man hele tiden vender tilbage til et bestemt livsudkast, der ikke virkeliggøres, eller således at der realiseres ønsker og forestillinger, og man bevæger sig ud i nye praksiser, der skaber nye livspraktiske forantagelser. Det utopiske vil hos den voksne optræde som det fortrængte, ikke efterspurgt, ikke tilladte, en slags utopisk livsoverskud. Det omsætter sig også i menneskers livspraktiske forantagelser, hvorved de går ind i omgang med omverdenen. Det er ikke værdiladede forantagelser om et bestemt resultat, udbytte, bestemte påvirkninger, oplevelser, men forantagelser om hvordan man gør, og hvordan interaktioner sker: om hvordan man genkender og genkendes, hvordan man beriger og beriges, om hvordan der manipuleres/håndteres, m.m. Forantagelser hvormed mennesker udøver deres praksis. Lorenzer mener, at forantagelserne hos voksne altid vil antage den mere bevidste, realitetsorienterede karakter forstået som internalisering af ydre krav og også den mere fantasiprægede udfra det, man også fornemmer i sig selv. Han siger "at det i den voksne livet igennem er spændingen mellem sanselighed og bevidsthed, der er basis for den ønskeorienterede livspraksis."⁸⁷

Interaktionsformerne er abstrakte betydningsstrukturer og optræder ikke som konkrete sprogfigurer. Alligevel "dukker" de op i symbolsk form i sproget og har deres repræsentationer her, fra de forskellige stadier af udviklingen af interaktionsformerne i den tidligste barndom. I deres forbindelse til sproget har den sceniske dimension, som også har forbindelse til tidsdimensionen, en særlig vigtig plads. Interaktionsformerne dannes nemlig i forhold til en række vigtige scener i barnets og moderens interaktion: næringen med mad, vaskning, næringen på andre måder, at blive renlig osv. I de interaktioner dannes overensstemmelser imellem barn og moder om, hvad det er man gør, siger og mener her - og hvad man ikke gør, siger og mener her. For barnets oplevelse er hele scenen, hvori interaktionerne udspillede sig, betydningsfulde i forhold til at interaktionen var, som den var og blev til et mønster for senere antagelser om livets praksis. Når sproget kommer ind i interaktionen vil nogle af formerne kunne gå ind i sproget og andre ikke.

Scenerne ligger som erfarede hos den voksne bundet til den tid, hvori de blev oplevet og med det affektive indhold, der var. Eller de ligger som ubevidste eller som stivnede, løsrevne fra den tid, hvori de oplevedes uden at kunne være en del af en erfaringshorisont. Dermed er der en forbindelse imellem den sceniske og den tidsmæssige dimension. Når de ikke indgår i erfaringshorisont, så finder de ikke vej til en bevidst forventningshorisont. Hvis mennesker forsøger at gentage scener sidenhen, kan de forbinde det affektive med den tid, hvori det blev oplevet og muligvis åbne horisonten fremad, fordi de åbner den bagud. Dette vil derfor til stadighed være en bestræbelse. Det stivnede, eller det som Lorenzer kalder klichéerne, vil de indre psykiske kræfter til stadighed presse på for at få forenet med sit affektive indhold. Når scener gentages sker det ofte på fortættet måde, og vækker opmærksomhed. Det sceniske og det tidsmæssige har dannet to meget vigtige opmærksomhedspunkter i tolkningen af interviewene i afhandlingen.⁸⁸

og A.Lorenzer: Barndom, i Barndommen - de voksnes verden, Kontext nr.41, 1980, samt Birger Steen Nielsen: Opslag til Psykoanalytisk/psykodynamisk leksikon (red. Ole Andkjær Olesen) - arbejdspapir, RUC, 1997.

⁸⁷ Lorenzer: Barndom, i Barndommen- de voksnes verden, Kontext nr.41, 1980, s.177

⁸⁸ Tolkningen her er blevet inspireret stærkt af Christine Morgenroths konkrete analyser udfra Lorenzer, se f.eks. Uden arbejde- en depressiv dynamik, i B.Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC, 1994.

I sproget vil der være tidslige dimensioner, som bevæger sig på markant måde henover den konkrete lineære tid i forbindelse med hændelsesforløb, som udtrykker vigtige forhold i socialisationen. Det utopiske overskud vil være skudt frem foran, som ikke reelt, men knyttet til erindring af sanset karakter, bagud. For tolkningen i afhandlingen har det betydet en særlig opmærksomhed på tidslige dimensioner i fremstillingen både indenfor enkelte fortælledele, imellem fortælledele og som struktur for de samlede interviews. Det er anvendt som forståelsesramme for det perspektiv, hvor med dagplejere og miguillas ser sig selv, deres arbejde og det livsforløb, de gennemlever. I den sproglige tolkning ligger sprogforvirringen som en indgangsvinkel til at forstå, hvorfor sprogtegnene er helt tomme, ikke har det følelsesmæssige indhold, man kunne forvente ud fra det, der udtrykkes. Bagved kan ligge klichéer, som er fastfrosne udtryk for det udgrænsede, og ikke altid vil være tilstede i tegnene. Bagved klichéerne ligger på et førsprogligt plan symbolerne. I tolkningen er det klichéerne og den psykodynamik og betydning for det enkelte individ, der kan være interessant at få frem, som udtryk for mere generelle forståelser af nutidig måde at indgå i interaktion på. I dette tilfælde at indgå i relationsdannelse med dagplejebørnene.

Forenklet skitseret er:

Symbolerne - de umiddelbare repræsentationer for praksis, som bevarer oplevelsen og scenen for konkrete interaktioner. De er knyttet til det førbevidste og de billeddannelser, der er opstået her i en før subjekt-subjekt tilstand. De er knyttet til sansning og ikke-verbaliserede oplevelser.

Klichéer - figurer, der har symbolerne bagved sig, men på et ubevidst plan, de er blevet desymboliserede. De er knyttet til det ubevidste, det udgrænsede og fornægtede, som har haft symbolkarakter for individet på et tidligt tidspunkt, men er blevet fikseret i forhold til bestemte scener, hvor det udspillede sig. I individets praksis vil det være tilstede som handlingsstyrende stadigvæk, som en gentagelsestvang, både i sproglig og ikke-sproglig handling til at genspille det som scene i det ubevidstes forsøg på at gengive det sit dynamiske symbolske indhold.

Tegn - helt berøvet forbindelsen til symbolerne og scenerne, udelukkende knyttet til den aktuelle bevidste kommunikation. Det er figurer, der er knyttet til bevidstheden og afhænger hele tiden af den reale situation, mennesker befinder sig i uden indre forbindelse til sanselig erfaringsbase. Det er sproglige udtryk, der afspalter og inddeler i modsætning til at forbinde ydre og indre. Sproget her vil ikke have scenisk bundet karakter, da dette binder sanselig oplevelse til sig.

4.7 Karakteren af data

Der er forsøgt opnået en bredde i den indsamlede empiri fra dagplejerne med henblik på at forstå dagplejeviden ud fra forskellige situationer, hvor deres viden ville have forskelligt udtryk. Dagplejerne er observeret i eget hjem, i legestuer og i uddannelsessituationer. Miguillas er observeret i eget hjem og i legestuer. Det empiriske materiale, som denne afhandling er bygget over, indeholder samlet:

- en forundersøgelse med nøglepersonsinterview, observationer og gruppeinterviews i dansk dagpleje
- 5 dages observationer af danske dagplejere i arbejde i legestuer
- 15 dages klasserumsobservationer - sammenlagt - af dagplejere på langvarig efteruddannelse
- observationsbesøg i forbindelse med interviews af 22 dagplejere.

- med henblik på: sammenhængen imellem deres livserfaringer, konstruktionen af deres biografi, deres sociale, kulturelle og kønsmæssige livsbetingelser og italesættelsen af deres praksisviden i mødet med uddannelse. Det er en indgangsvinkel til at analysere dagplejernes møde med en mere teoretisk baseret pædagogik og andre agents blik på deres arbejde, samt dagplejernes måde at indgå i læreprocesser.

- 8 semi-strukturerede kvalitative gruppeinterviews med ialt 14 dagplejepædagoger og ledere
- biografiske og semistrukturerede interviews med 22 danske dagplejere, (fordelt på 6 kommuner)
- 16 nøglepersonsinterviews i Andalusien: forskere, ledere indenfor børneområdet, repræsentanter for de pædagogiske uddannelsesinstitutioner, behandlere i kontakt med især kvinder og børn m.m.
- baggrundsundersøgelse i Andalusien, herunder: institutionsbesøg, deltagerobservation i to kvindegrupper i to arbejderkvarterer i Sevilla over fire måneder
- 9 dages observationer - sammenlagt - i dagpleje og legestuer i Andalusien
- 1 gruppeinterview med 14 andalusiske kvinder, hvoraf nogle 8 havde været miguillas, og en enkelt var det aktuelt
- biografiske og semistrukturerede interviews med 7 miguillas i Andalusien

Den kvantitative undersøgelse i forbindelse med tidligere udarbejdet kvalifikationsundersøgelse i 95-96 "Private erfaringer - offentlig service", er benyttet som reference, men ligger udenfor forskningsdesignet, og data er derfor ikke nytolket.

4.8 Undersøgelse i Andalusien

Forundersøgelse fandt sted i Sevilla by i 1996 og indeholdt: observationsbesøg og interviews med lederne i 4 daginstitutioner og interviews med en række nøglepersoner, herunder socialchefen for delstatsregeringen, som også havde funktion af øverste institutionschef på daginstitutionsområdet.

Baggrundsundersøgelsen 97 indeholdt: litteraturstudier i analytiske arbejder vedr. familiestruktur, omsorg, moderskab og evt. arbejdsstudier blandt omsorgsarbejdere. Desuden opsøgte jeg viden omkring kvinders stilling på arbejdsmarkedet, foretog yderligere interviews med nøglepersoner, observationsdeltagelse i kvindegrupper, opsøgning af mulige interviewpersoner. For at finde konkrete interviewpersoner på dette "sorte arbejdsmarked" og for at kunne forstå det karakteristiske ved miguillas som et dagtilbud til børn i sammenligning med institutionerne har jeg opsøgt mange forskellige former for tilbud til børn. Jeg har talt med mange kvinder uden grunduddannelse, som har omsorgen for andres børn som arbejde under forskellige former. Dette omfatter: kvinder som arbejder som traditionelle "miguillas", et slangudtryk, der betyder noget i retning af "den lille nabo-veninde", alene, i eget hjem. Hvor omfangsrigt fænomenet er, har jeg ingen statistisk belæg for, da jeg ingen dokumentation har fundet for dets eksistens i dag. Formerne, hvorunder arbejdet foregår, er også meget forskelligt, og jeg er stødt på følgende i min eftersøgning: En miguilla tager sig af børn i sit hjem sammen med sin egen moder. En miguilla har ansat en pige på 14 år, som er gået ud af skolen, der hjælper hende (skolepligten overholdes ikke særlig strikt). Nogle miguillas arbejder i strukturer, som kunne være sammenlignelige med fælles dagpleje, børnehuse eller legestuer i Danmark og arbejder to eller tre sammen. Nogle miguillaer arbejder som hovedansvarlige for en gruppe børn, men mødrene deltager desuden på skift, så der altid er to. Nogle stifter en forening, et servicebureau, hvor de foruden at tage børn ind i eget hjem også kan tage ud til ældre mennesker og således udfylde det, der i Danmark hedder hjemmehjælp.

Feltet jeg har bevæget mig i har sit udgangspunkt i Sevilla by, ud i forstæderne og til landområder i en radius af 80-90 km. fra Sevilla. Interviewene er foretaget i: Sevillas gamle bydel, Sevillas store moderne arbejderkvarterer bygget i 70'erne i udkanten af byen, helt op til det åbne land, en lille landsby langt fra større byer og i to forstadsbyer 10-15 km. udenfor Sevilla. Det betyder, at det drejer sig om det østlige Andalusien og ikke det vestlige. Der er visse forskelle i de sociale strukturer imellem det østlige og vestlige, som vil blive omtalt i forbindelse med familiestruktur og moderskab i kapitlerne 7 og 12.

5. Dagpleje imellem institution og hjem⁸⁹

5.1 Dagplejens aktuelle udvikling som offentlig service

Dagplejen har som offentlig service mere end 30 års historie bag sig. Herudover er der kvinder, der åbner deres hjem for børn og arbejder på nogenlunde samme måde som dagplejerne. Af interviews med dagplejerne fremgår det, at nogle tidligere har passeret børn- naboens, andre familiemedlemmers børn m.m. - "sort", uden at være under offentligt tilsyn og beskyttelse. Og endnu flere har haft mødre, der gjorde det. Som offentlig service er dagplejen ikke opstået udfra overvejelser om det nære og familiære m.m., men som nødforanstaltning i forhold til et stigende antal kvinder på arbejdsmarkedet i forbindelse med den industrielle udvikling i 50'erne. Mødrehjælpen organiserede de første dagplejer til de enlige arbejdende mødre, og i 60'erne begyndte kommunerne at formidle dagplejer. Dagplejen har derfor i sit udgangspunkt været tilpasset arbejdsmarkedets behov som en besparende foranstaltning i forhold til daginstitutioner. Af mange, både i de faglige organisationer og de kommunale myndigheder, blev dagplejen ved sin oprettelse opfattet som et forbigående element, der nemt kunne nedlægges, når der blev udbygget med institutioner, eller hvis arbejdsmarkedet ikke mere efterspurgte kvindelig arbejdskraft i samme omfang.⁹⁰

Denne oprindelse har bl.a. den betydning, at få har følt sig foranlediget til at beskrive dagplejen som ramme og scene for pædagogisk aktivitet eller som arbejdsplads. Først i 1990'erne foreligger der forskningsmæssige undersøgelser af dagplejens kvalitet. Det, der har ændret billedet lidt i 90'erne, er både den stigende kritik af kvalitet i daginstitutionerne, den arbejdende befolknings meget store afhængighed af dagpasning af børn, samt endelig den stigende accept af dagplejen, som offentlig service. Igennem de sidste ti år, har der været en stigning i antallet af børn under to år i offentlig pasning. Dagplejen er vokset i omfang, mange har stiftet bekendtskab med den og brugertilfredsheden er stigende.⁹¹ Tilfredsheden er ikke dybtgående undersøgt, men der er, fra mindre undersøgelser på kommunalt niveau, kommet mange angivelser af årsager: at mange forældre foretrækker et lille miljø med samme omsorgsgiver til deres helt små børn, at både forældre og læger foretrækker dagpleje til børn med sundhedsmæssige problemer, og endelig at en del forældre føler sig bedre "serviceret" i dagplejen. Det synes at dreje sig om, at forældrene oplever større muligheder for at få opfyldt deres behov for individuel behandling af deres børn.⁹²

Igennem de sidste ti år har dagplejen gennemgået den største udvikling, fra ad-hoc løsning til en politisk accepteret del af det enstrengede pædagogiske pasningstilbud i Danmark. Kommunerne har lagt sig fast på en strategi for pasningen af de 0-2 årige, der indebærer, at dagpleje er det eneste tilbud til de 0-2 årige i landområderne. Og som indebærer, at der tilbydes både dagpleje og institutioner i byområder. Dette har kunnet lade sig gøre politisk, fordi målsætningen samtidigt er blevet, at børn over tre år skal være i børnehave. I områder, hvor man satser på integrerede institutioner, helt

⁸⁹ Dette afsnit bygger på interviews med dagplejeledere, institutionschefer og dagplejepædagoger i tre danske kommuner, hvor andet ikke er anført.

⁹⁰ Ole Berthelsen: Den kommunale dagpleje og forældrene, Social Forsknings Institut 1992

⁹¹ Fornylse af den offentlige sektor – hvad mener borgerne og medarbejderne?, Finansministeriet, april 1995

⁹² F.eks. Kvalitetsundersøgelse af børnepasningstilbudet i Herning Kommune, Herning Kommune 1994 og Morgendagens Institutioner, udarbejdet af Ugebrevet Mandag Morgen, 1996.

fra to-års alderen. Forskelsbehandlingen af by og land har forældrene i vidt omfang accepteret. Kommunernes strategi har været vigtig for den faglige udvikling i dagplejen. Dagplejen oplever sig mere værdsat og har fået klarere defineret, hvad dens opgave er. I dag passes ca. 83.000 børn på 0-3 år i dagpleje, hvilket svarer til ca. 70% af børnene i offentlig pasning i denne aldersgruppe.⁹³

5.2 Kvalifikationskrav i dagplejen

De krav kommunerne i hele landet stiller til dagplejen, dels til den enkelte dagpleje og dels som organisation, centrerer sig om tre forhold: de fysiske rammer, de sociale rammer og de personlige kvaliteter. De kan sammenfattes således⁹⁴:

- *at dagplejerne selvstændigt i eget hjem kan varetage at passe børn i alderen 0-3 år i en gruppe på op til 5 børn, (på baggrund af erfaring med at passe børn og med mulighed for vejledning).*
- *at dagplejere selvstændigt kan varetage at passe børn med mindre specielle behov*
- *at dagpleje hjemmet er en bolig egnet til børn, med mulighed for også at være udenfor under betryggende forhold, og hvor børnene ikke kun er henvist til et enkelt værelse inden i boligen*
- *at dagplejens familie er en stabil ramme for dagplejevirkomheden, og at familien er indstillet på at åbne hjemmet og også være sammen med dagplejebørnene*
- *at dagplejerne organiserer og deltager i legestuer, min. en halv dag om ugen, i nogle kommuner en hel dag (og derudover på frivillig basis)*

Det er stabile familier og gode ejerboliger lederne er på udkig efter. Det er hovedsageligt gifte kvinder med erfaring for at passe egne og andres børn. Der er kun enkelte mænd og udelukkende i stordagplejer i samarbejde med deres koner. Der stilles ingen krav til bestemte formelle kvalifikationer eller uddannelse, men dagplejelederen afgør igennem ansættelsessamtale, om dagplejeren er egnet. Dette er ikke formaliseret, men i mange kommuner arbejdes ud fra lokale aftaler, som bl.a. indeholder "etiske" regler for arbejdet. Som f.eks. at der ikke må ryges i dagplejehjemmet, eller at der ikke må holdes husdyr. Ud fra interviews med dagplejeledere fremgår det, at den subjektive faktor i ansættelse af dagplejere spiller en meget stor rolle. Væsentlige kriterier er, hvordan dagplejeren virker på den pågældende dagplejeleder og omvendt, og hvilke kvaliteter den pågældende dagplejeleder anser for væsentligst, f.eks. ordenssans og husmodererfaringer, følsomhed, åbenhed, godt humør, veltalenhed, sans for at formulere egne krav og stå på sine rettigheder, etc. Ansættelserne sker også under indflydelse af de problemstillinger og erfaringer, der er i den pågældende dagplejeorganisation, samt ledelsens tolkning af forældregruppens krav ud fra forældregruppens sammensætning. Dagplejelederne forholder sig subjektivt til disse uhomogene krav, ud fra om dagplejerne anses at ville blive socialt accepterede i de distrikter, hvor de bor og skal arbejde. Og ud fra princippet om at brugerne skal have kort afstand til deres pasningstilbud.

Der er imidlertid nogle fællestræk i det, som ledere i dagplejen oftest efterspørger. Det er dels personlige kvalifikationer af mere almen menneskelig karakter: selvtillid, åbenhed, at have overskud til

⁹³ Notat fra Pædagogisk Sektor, FOA, 1-6-99, samt Pædagogisk Medhjælper Forbund: Pasningsgarantien, der blev væk, 1996. I Per Kampmann og Fritz von Nordheim Nielsen: Tal om Børn, Det Tværministerielle Børneudvalg, 1995 fremgår det, at 58% af de 0-2 årige og 7% af de 3-5 årige er i dagpleje, i alt 68.437 børn. Men siden 1995 er antallet af børn i dagplejen steget meget, efter at have dalet i nogle år.

⁹⁴ Ud fra interviews med institutionschefer, dagplejeledere og dagplejepædagoger i Odense, Randers og Purhus kommuner 1994-95, samt ud fra informationer fra formand for Kommunernes Landsforening, Anker Boye, dagplejeledere og dagplejekonsulenter ved FOA-konferencen Nyborg Strand 1997, Falkoner Centeret 1997, og Nyborg Strand 1999.

at give til andre mennesker, at være aktiv, at have nemt ved kontakt med både voksne og børn, at have venlighed og varme, at kunne give og modtage kritik, at være fleksibel, hensynsfuld og tolerant (overfor forældre), at have evne til samarbejde, og at være udviklingsorienteret (villig til at tage på kursus). Dels er det almene kvalifikationer i forhold til samfundslivet, dvs. typiske lønarbejder kvalifikationer: hun skal kunne arbejde i en gruppe og ikke være for privat, hun skal opfatte sig selv som en del af en arbejdsplads og indrette sig herefter (regler for ferie og afspadsering m.m.) og kende egne rettigheder og pligter som sådan (et stort tema her er tavshedspligten). Hun skal kunne sige fra og adskille mellem egen tid og arbejdstid, f.eks. igennem nøje håndhævelse af dagplejens åbningstid. Og endelig kvalifikationer, der drejer sig om arbejdet med børn: at hun har omsorg for børn, at hun kan lære børn at omgås hinanden, at hun kan aktivere dem, at hun kan forstå og følge de små børns rytme, og at hun vil inddrage børnene i hjemlige gøremål. Kvalifikationerne der retter sig mod arbejdet med børn er de mest vagt formulerede. Dagplejeledere afgør oftest ud fra en intuitiv fornemmelse om dagplejerne er i besiddelse af de "rigtige" kvalifikationer i forhold til børn.

Kvalifikationskravene kan ses som indbyrdes modstridende, idet de retter sig mod forskellige sider af arbejdet. Dagplejeren skal kunne engagere sig, ikke holde sine private følelser for sig selv, men privatisere, "intimisere" arbejdet. Her fordres en total hengivelse til arbejdets konkrete indhold. Det drejer sig om tilknytningen til børnene og forældrene som brugere. Hun skal dog også kunne afgrænse sig fra, disengagere sig fra arbejdet, og finde tilfredsstillelse i, at hun tjener penge ved virksomheden. Hun skal kunne prioritere arbejdets abstrakte karakter, og samtidigt vægte dets konkrete indhold.

5.3 Dagplejeres baggrund ⁹⁵

Der arbejder ca. 24.000 dagplejere i Danmark i 1999 ⁹⁶. Gennemsnitsalderen ligger over 40 år. Meget få ansatte i dagplejen er under 30 år. Dette skyldes både, at meget få kvinder under 30 år søger om at blive dagplejere, og at kvinder over 30 år foretrækkes i dagplejeorganisationerne, fordi de har skolesøgende eller endnu ældre børn, og fordi de har anden erhvervserfaring bag sig. Hvor stor muligheden er for igennem en særlig indsats at rekruttere blandt kvinder under 30 år, er svært at sige på baggrund af de undersøgelser, der hidtil er udført om dagplejen. I modsætning til tidligere betragtes det ikke som en fordel i dagplejeorganisationen, at en dagplejer har egne børn i dagplejen, og meget få har dette. Flere af de unge i undersøgelsen har deres små børn i en anden dagpleje. Lidt under halvdelen af dagplejerne har prøvet at have børn i dagplejen tidligere, men kun 8% havde aktuelt egne børn i egen dagpleje. At passe egne børn i dagplejen er således et fænomen på retur.

Langt over halvdelen af dagplejerne er døtre af faglærte og ufaglærte fædre, ca. en fjerdedel er døtre af selvstændige og en mindre gruppe er døtre af funktionærer. Dagplejernes mødre er helt overvejende, (næsten $\frac{3}{4}$), arbejdende i hjemmet, som hjemmegående eller medhjælpende hustruer ⁹⁷. De selvstændige er helt overvejende landmænd, hvor deres hustruer arbejder delvist med i landbruget i små brug af husmands størrelse. Lidt under en fjerdedel har mødre som arbejdede ude, overvejende som ikke-faglærte:

⁹⁵ Dette afsnit, samt afsnittene 5.4 og 5.5 refererer udvalgte resultater fra undersøgelsen i forbindelse med udarbejdelse af: Private erfaringer, - offentlig service, Betina Dybbroe, Arbejdsmarkedsstyrelsen 1996.

⁹⁶ Notat fra Pædagogisk Sektor, Forbundet af Offentligt Ansatte, 1-6-99.

⁹⁷ De resterende procent er uoplyst. Der skal tages forbehold for, at besvarelsenerne ikke alle er så præcise, at der kan skelnes mellem tillærte og faglærte, idet det oftest er erhvervet der angives, eks.: "maler". Det er heller ikke helt klart, hvad der gemmer sig i "funktionær", idet nogle har skrevet "funktionær", og andre angivet typen: "bankfunktionær".

Forældrenes erhvervsfordeling, da dagplejerne var børn

Fædre

46 ikke-faglærte	(26%)
55 faglærte	(31%)
23 funktionærer	(13%)
41 selvstændige	(23%)
13 uoplyste	(7%)

Mødre

113 hjemmegående	(63%)
17 medhjælpende hustruer	(10%)
26 ikke-faglærte	(15%)
13 faglærte	(7%)
9 uoplyste	(5%)

Kvinderne har siden foretaget et skift socialt, idet de selv alle arbejder som lønarbejdere i modsætning til deres mødre, og har i langt højere grad giftet sig med mænd, som har en erhvervsuddannelse, og i langt mindre grad med selvstændige.⁹⁸

Ægtefællers og samleveres erhvervsfordeling

22 ikke-faglærte	(13%)
87 faglærte	(53%)
8 selvstændige	(5%)
34 funktionærer	(20%)
5 pensionerede el. arbejdsløse	(3%)
7 beskæftiget i andet erhverv	(5%)
15 uoplyst	(8%)

Set herudfra er langt de fleste dagplejere i dag både via eget arbejde og deres mands arbejde at betragte som en del af en moderne arbejderklasse, hvori der er social bevægelighed og forskellighed, på baggrund af forhold, der vedrører arbejdet: ansættelsesforhold, grader af uddannelse, arbejdsprocessens organisering, arbejdets indhold og karakter karakter. Og på baggrund af forhold, der vedrører de pågældendes livsvalg, værdier, tradition, kultur og geografiske placering.⁹⁹ Den inddeling, jeg ser dette udfra, er ikke en socialgruppeinddeling, hvor uddannelsesniveau som selvstændigt kriterium ville være determinerende for kategorisering af mennesker i det sociale hierarki. Dette har været kendetegnende for den socialgruppeinddeling SFI, og herunder Erik Jørgen Hansen i mange år arbejdede udfra. Imidlertid har Erik Jørgen Hansen i dag kritiseret dette og peger igen på klasse-

⁹⁸ Se Erik Jørgen Hansen: Sociale klasser og social ulighed, i Heine Andersen (red): Sociologi - en grundbog til et fag, Hans Reitzels Forlag, København 1998. Se Thomas Høyrup: Det glemte folk, Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Statens Byggeforsknings Institut.1983.

⁹⁹ Udfra den deskriptive opdeling af arbejderklassen i typer, der fremgår af APL undersøgelsen, (udformet vha. menneskers subjektive sociale indplacering i et spørgeskema) kan dagplejerne via deres mænd potentielt indplaceres blandt alle fire typer. Udfra mit materiale kunne dagplejerne ses som stående med en fod i mindst to lejre, som deltagere i en mere traditionel arbejderkultur, hvor familieliv, løn, kollegialitet og "hverdagssolidaritet" i forhold til de nære relationer og det lokale fællesskab spiller en stor rolle. Og på den anden side, som deltagere i en funktionærkultur, hvor arbejdets indhold og selvstændighed i arbejdet har stor værdi. Og hvor identifikation med arbejdspladsen og velfærdsstaten er en del af identiteten. APL undersøgelsens typeinddeling er relevant idet den viser, at der i dag eksisterer meget forskellige grupper og social bevægelighed indenfor arbejderklassen, og traditionelle forståelser af en afgrænsning af arbejderklasse og mellemlag må revideres. På den anden side beskæftiger APL sig ikke uddybende med kønsspecifikke forskelle i arbejdsidentitet og dermed bliver typificeringen ikke fyldestgørende. Endvidere er analysematerialet populationens egne tilkendegivelser, og ikke et egentligt forsøg på en stratifikation. Se Tage Bild m.fl.: Arbejdsliv og Politik set i et Lønmodtager Perspektiv, bindet: Fællesskab og forskelle, Carma, Ålborg Universitetscenter, 1993.

inddeling.. I overensstemmelse hermed ser jeg ret overordnet på hvilken position dagplejerne, deres mænd og deres familier indtager i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Jeg interesserer mig for viden og praksis som en del af de sociale erfaringer, der udspringer af bl.a. sociale positioner, men også kønnede m.m. positioner. Inddelingen i livsformer har ikke været anvendt, da den i udgangspunktet hos Høyrup har givet mændenes position determinerende betydning for hele familiens sociale position. Deres koner vil derfor tendentielt følge denne position med hensyn til livsform, værdier m.m., snarere end hvad man kunne antage udfra deres egen placering i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Det vil sige, at dagplejeren må ses som langt mere en del af en faglært og funktionær familie, end som kort-uddannet. Men dagplejerens sociale position er speciel, pga. de mange karakteristika ved arbejdet, som indebærer, at det ligger i udkanten af en traditionel forståelse af arbejde. Dette betyder, at jeg, på trods af at det ikke er undersøgt her, ikke vil se dagplejeren socialt placeret i den faglærte og funktionærens position, men fastholde en forståelse af dagplejere, som kort uddannede, ikke faglærte, arbejdere indenfor en klassesdelt struktur. Arbejdere, der har en stærk tilknytning til arbejdets indhold på linie med mange højt og mellemuddannede.

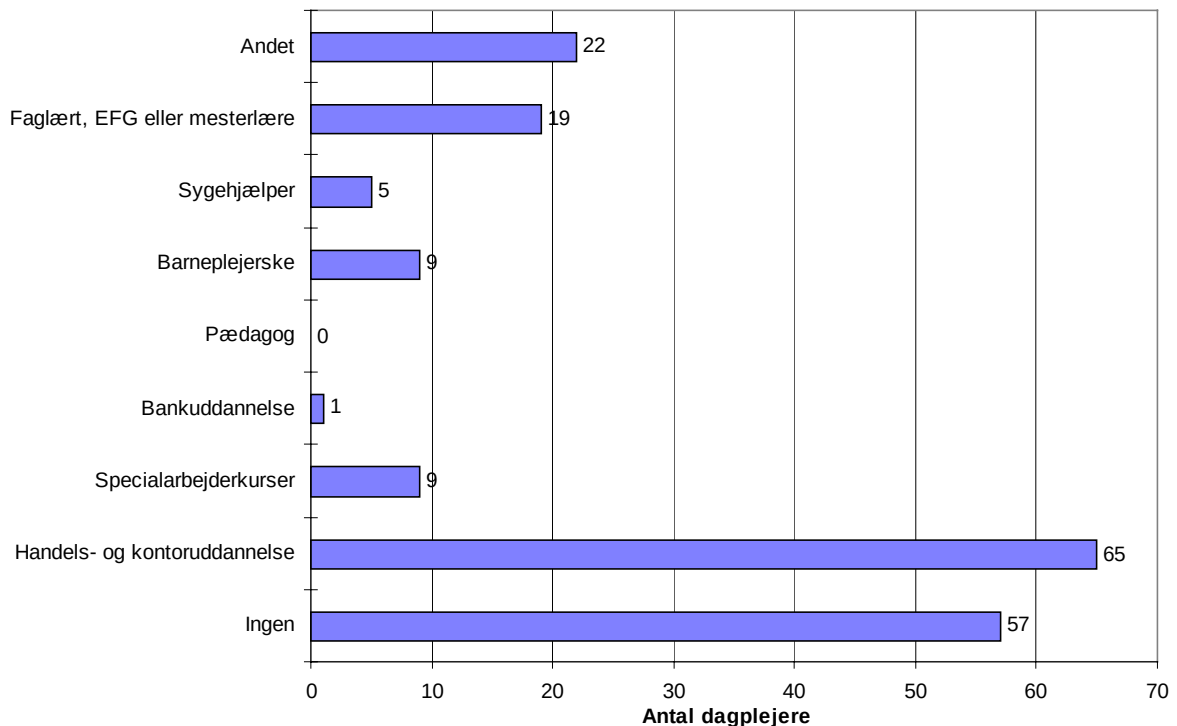
I forhold til befolkningen som helhed har dagplejerne en kortere skolegang. Næsten ingen har HF eller studentereksamen, (også når man medtager dem, der har forsøgt at tage det igennem VUC eller lignende), og næsten en femtedel har kun 7.klasse. Dette hænger sammen med dagplejernes alder. Over halvdelen af dagplejerne over 50 år har kun 7.klasse eller mindre, 58% af de 40-49 årige har mellemskole eller 8.9.10. klasse. Hvorimod halvdelen af de 30-39 årige har udvidet tiende klasses eksamen.

Dagplejernes skolebaggrund

35 har 7.klasse eller mindre	(20%)
83 har en mellemskole, 8.9.eller 10.kl.	(47%)
53 har en real- eller 10.kl. udvidet eksamen.	(30%)
3 har studenter- eller HF eksamen	(2%)
4 er uoplyst	(2%)

57% af dagplejerne har siden taget en eller anden form for erhvervsuddannelse, af 1-3 års varighed. Langt de fleste har valgt handel og kontor, eller noget håndværksmæssigt, og meget få noget, der drejer sig om menneskearbejde. Dagplejerne kan oftest ikke give nogen præcis forklaring på, hvorfor de netop startede i denne erhvervsuddannelse, men rekapitulerer, at det skyldtes familiens ønsker, traditioner, manglende fantasi m.m. Man kan formode, at dette også har med uddannelsesstrukturen at gøre.

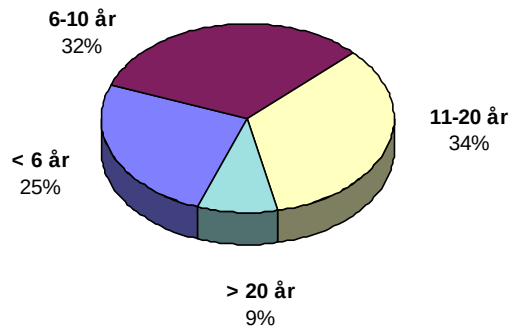
Erhvervsuddannelser

Dagplejere er ikke beskæftigede med at forbedre deres uddannelsesniveau i forhold til muligheder på arbejdsmarkedet generelt. Således har meget få f.eks. forsøgt at opnå et forbedret niveau for deres grundlæggende uddannelsesniveau. Men dagplejerne er flittige brugere af aftenskolen: 56% har gennemgået et aftenskolekursus indenfor de sidste fem år. Til sammenligning havde 2/3 af deltagerne i APLs undersøgelse af LO's medlemmer aldrig været på aftenscole.¹⁰⁰ De er også aktive i lokale aktiviteter, der kan siges at have lærende karakter for dem selv. 26% er involveret i frivilligt arbejde, som spejderleder, hundetræner, gymnastiklærer, sportstræner, leder af folkedans, ungdomsklubarbejde, menighedsrådsarbejde, skolebestyrelsesarbejde m.m.

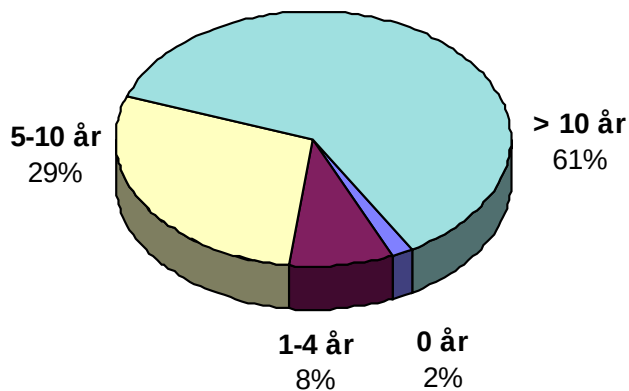
¹⁰⁰ Tage Bild m.fl.: Arbejdsliv og Politik set i et lønmodtagerperspektiv, op.cit.

Ansæt i dagplejen

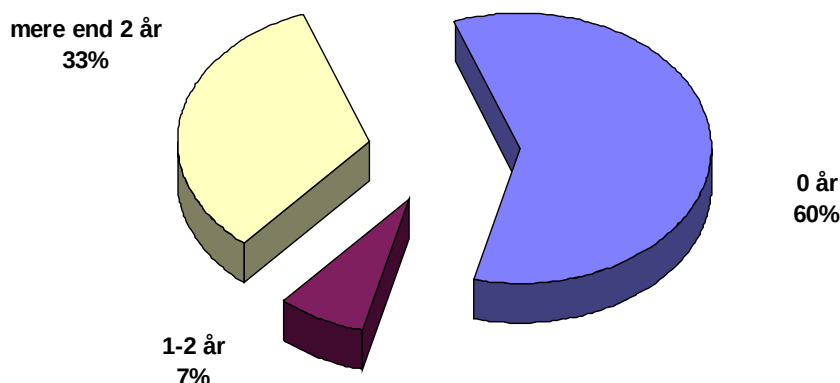
Ancienniteten i dagplejen er høj: 43% har været ansat i over 10 år, 32% imellem 6-10 år, og 25 % i under 6 år. Dagplejere i dag er ikke tidligere hjemmegående kvinder, men har overvejende anden erhvervserfaring. Kun 2% har aldrig haft andet arbejde.

Arbejde udenfor dagplejen

Næsten 2/3 har haft arbejde udenfor dagplejen i over 10 år, og knap en tredjedel i mellem 5 og 10 år.

Har været hjemmegående, haft orlov eller medhjælp i ægtefælles virksomhed

60% af dagplejerne har ikke prøvet at være hjemmegående, udover de måneder de var på barselsorlov. 40% har prøvet at gå hjemme. De fleste i tre år eller mere sammenlagt, men ikke nødvendigvis i en sammenhængende periode. Det drejer sig om arbejdsløshed, forældreorlov, eller arbejdende som medhjælp i en virksomhed i eget hjem. En baggrund som hjemmegående fuldtidshusmor er tydeligvis aldersbetinget. 30% af de 30-39 årige har prøvet at være fuldtidshusmødre som hjemmegående, medens 64%, altså det dobbelte, af de 50 årige har. De ældre har også været det i langt flere år.

5.4 Dagplejearbejde som valg

Opfattelsen af kvinders valg af dagplejearbejde, (også hos arbejdsgivere og i fagforeningen) er ofte præget af en række forestillinger om kvindernes bevæggrunde, som egentlig ikke har været undersøgt. Oftest fokuseres på de karakteristika, der adskiller dagplejearbejde fra et lønarbejde og det bliver beskrevet ved lønarbejdets antonymer: at man bliver i hjemmet i stedet for at tage ud, at man kan ordne de hjemlige gøremål, at man kan forlænge den hjemmegåendes tilværelse med andres børn, at man ikke behøver at indgå i en større arbejdsorganisation, etc. Man overser de specifikke krav det stiller, at skulle arbejde lønnet i eget hjem med andres børn. Der synes at ligge den normative orientering, at dagplejearbejde, det at arbejde med børn i eget hjem, er let, og at kvalifikationer fuldstændigt lader sig overføre fra det at tage sig af egne børn.

Den væsentligste årsag til at vælge dette arbejde er, i følge SFI's undersøgelse fra 92, at kvinderne gerne vil arbejde med børn. Dernæst, at de gerne vil kunne passe egne børn hjemme. Dette bekræftes til dels i kvalifikationsundersøgelsen, men det er ikke en fyldestgørende forklaring. Det er nødvendigt også at se dagpleje ud fra arbejdets perspektiv: hvilke vilkår udøves arbejdet under, i hvor høj grad betyder arbejdets indhold noget for de mennesker der er i det, i hvor høj grad får det betydning af abstrakt arbejde (noget man kan leve af), hvilken form for samfundsmæssig anerkendelse tildeles dette arbejde, på hvilken måde indfrier arbejdet socialisationsskabte forventninger- i forhold til de pågældendes erfaringer med arbejde med forskellige andre former for konkret arbejde – og med det at arbejde, både lønarbejde og ikke-lønarbejde. Igennem interviewene tegner der sig nogle konturer af, hvad dette arbejde er og ikke er, set i forhold til deltagernes tidligere arbejde. Det er et arbejde, hvor personlige og almene kvalifikationer efterspørges. Det, som kvinderne selv finder værdifuldt i livet, kan finde udtryk og skabe identifikation med arbejdet. Det er ydermere et arbejde, hvor ydelsen er individuel, og resultatet kan spores tilbage til dagplejerne selv. De har en mulighed

for at opnå personlig anerkendelse for arbejdet, og er i vidt omfang uerstattelige. Det er også et arbejde, der er selvstændigt og afvekslende, i modsætning til arbejdsvilkår, hvor arbejdsydelse og arbejdsproces fuldstændigt skal indpasses andres organisering af arbejdet eller produktionsprocessens indretning, det døde arbejde. Endelig er det et arbejde, som kan forenes med familieliv i tid, rum og indhold.

2/3 af de kvinder, der i dag kommer ind i dagplejen, har ikke erfaringer med at arbejde hjemme. Valget er for dem ikke et valg udfra noget de kender, men ud i noget helt nyt. Erfaringsbaggrunden for næsten alle er dog, at de selv har haft børn, og at de har passet andres børn som babysittere, indenfor familien (søskende), naboers børn som voksne etc. Det er en ressource i arbejdet, foruden andre ressourcer, som fremgår af interviewanalyserne. Dagplejerne angiver i spørgeskemaundersøgelsen, at de har valgt arbejdet primært for at arbejde med børn. Dernæst siger de, at de gerne vil kunne være hjemme, med mange forskellige vægtninger: for at være der når børnene kommer fra skole, for at kunne slippe for transport til arbejde, for at kunne nå lidt husligt i løbet af dagen etc. Denne begrundelse angives også af kvinder, der ikke har hjemmeboende børn. Jeg tolker det således, at dagplejerne gerne vil forene hjem og arbejde. Ikke nødvendigvis at "passe" egne børn, idet få har små børn i egen dagpleje og de større børn indgår i at hjælpe med at passe dagplejebørnene i et vist omfang. Men at være i hjemmet, til rådighed og som tryghed, og at være sammen med egne børn. For nogle er det at arbejde selvstændigt en meget væsentlig årsag. Mens kun ganske få siger, at de blev det, fordi de ikke kunne se andre jobmuligheder.

Kvaliteterne ved valget svarer imidlertid ikke helt overens med oplevelsen af arbejdet siden hen. Når dagplejerne fortæller, hvad de finder værdifuldt ved arbejdet, peger kun 13% på, at det at arbejde hjemme er værdifuldt for dem. Hvorimod en fjerdedel peger på, at samarbejdet med de andre voksne er værdifuld for dem, hvilket rækker udover alene-arbejdet i eget hjem og oftest foregår udenfor hjemmet. I interviewanalyserne præsenteres på subjektivitets niveau processen fra valg til levet hverdag, som det subjektivt opleves, og hvilke faktorer, der har indflydelse på oplevelsen.

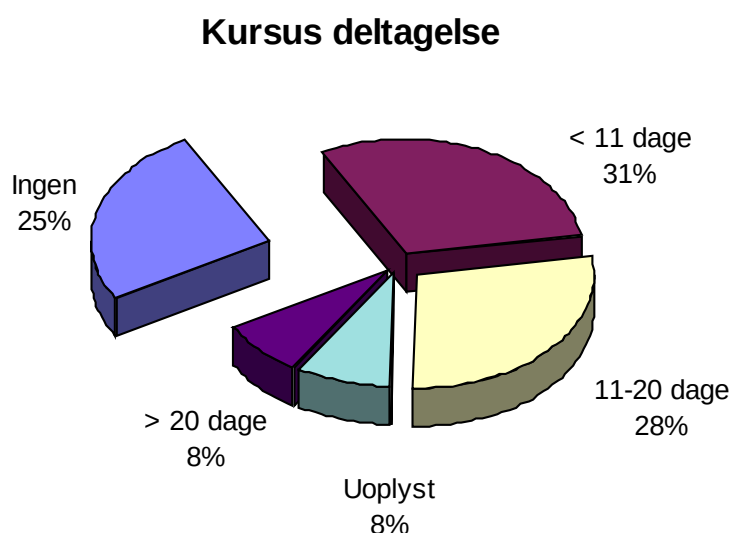
5.5 Kompetenceudvikling i dagplejen

Som nyansat i dagplejen forventes man i princippet at medbringe tilstrækkelige kompetencer til at mestre arbejdet. I 1996 søsattes en ny uddannelse: den pædagogiske grunduddannelse, som hovedsageligt sigter på det kortuddannede personale i daginstitutioner, men også sigter på dagplejere. Denne 1 årige uddannelse søges i meget ringe grad af dagplejere. Under 1/5 af eleverne på merit uddannelse og ca. 5% på den ordinære uddannelse. Uddannelsen er ydermere en vej væk fra dagplejen, idet ca. 50% går ud af dagplejen i forbindelse med deltagelse, også når de få, der rekrutteres via uddannelsen, tages i betragtning.¹⁰¹ Uddannelsen er ingen betingelse for arbejdet i dagplejen, og der er derfor ingen direkte forbindelse imellem opkvalificering af arbejdet i dagplejen, og deltagelse i eller udvikling af den pædagogiske grunduddannelse. Dagplejeren må enten selv kvalificere sig igennem samtaler med kolleger, aftenskole og selvstudium, eller igennem det dagplejeorganisationen kan tilbyde: vejledning fra pædagoger, kurser, samt en mulighed for at trække på faglige konsulenter (talepædagog, sundhedsplejerske, musikpædagog m.m.) i forbindelse med særlige behov hos dagplejebørnene.

Kursusaktiviteten omfatter dels det, der er foreskrevet kommunerne på landsplan af Socialministeriet, som består i introduktionskursus af 1 - 5 dages varighed omkring ansættelse, samt et grundkur-

¹⁰¹ Undersøgelse af PGU elever, Pædagogisk Sektor, Forbundet af Offentligt Ansatte, juni 1998.

sus af to ugers varighed, som tilbydes indenfor et par år. Kun ca. 1/3 får imidlertid introduktionskurset. I nogle områder får alle grundkursus efter et halvt år, andre steder får de det først efter flere år. Tæt på 80 % af alle dagplejere har fået grundkursus. Dernæst tilbydes suppleringskurser af et par dages varighed omkring specifikke emner, samt langt færre længerevarende efteruddannelseskurser af mellem 5 og 26 ugers varighed. I kvalifikationsundersøgelsen havde 2/3 deltaget i mindst ét suppleringskursus indenfor de sidste fem år, og en tredjedel havde ikke. Omfanget af kursusdage hos de deltagende var i gennemsnit ca. 2 ½ dage om året, og fordeler sig som illustreret:

Dette kan samlet betegnes som en lav kursusaktivitet i betragtning af fraværet af en grunduddannelse, og er betydeligt lavere end dagplejepædagogernes. Dagplejepædagoger har i følge en ny undersøgelse haft gennemsnitligt 13,4 kursusdage indenfor de sidste to år, selvom der også her er en ret stor gruppe, næsten 20%, der ingen kursusdage har haft.¹⁰² Kommuner og dagplejeledere diskuterer ofte om dagplejere overhovedet er interesserede i uddannelse, og den lave deltagelse i den pædagogiske grunduddannelse tages af nogle til indtægt herfor. Men uddannelsesbehovet er der. 92% af deltagerne i kvalifikationsundersøgelsen ønsker flere uddannelses tilbud, men overvejende af kortere varighed.

5.6 Tilsyn og vejledning

Vejledningen i dagplejen hører ind under begrebet "tilsyn", som udføres af uddannede pædagoger. De skal både vejlede og kontrollere dagplejeren og dagplejehjemmet, idet tilsynet på samme tid er offentlighedens kvalitetsgaranti, den bureaukratiske organisations uddelegerede ledelsesansvar, som det er en faglig ressource for dagplejeren. Dagplejepædagogen har dermed en vis magt i forhold til dagplejeren, idet hendes informationer til dagplejelederen, danner udgangspunkt for ansættelse (efter 3 måneders prøvetid), afskedigelse, henvisning af børn, fjernelse af børn, vurdering af børnenes behov med henblik på inddragelse af andre myndigheder eller ressourcepersoner og faglige eksperter, tildeling af kurser. Ingen dagplejer i denne undersøgelse havde erfaring med at kunne gå uden-

¹⁰² Niels Glavind og Susanne Pade: Pædagog i dagplejen, Spørgeskemaundersøgelse om dagplejepædagogernes arbejdsforhold. Forbundet af Offentligt Ansatte og Bureau 2000, 1998

om sin tilsynsførende dagplejepædagog og direkte til andre instanser på baggrund af hendes egne observationer og faglige vurderinger, eller til dagplejelederen.

For dagplejeren bliver tilsynet centralt for at kunne opnå indflydelse på sin arbejdssituation. Tilsynet er samtidig den eneste mulighed udover den kollegiale snak, for at få konkrete råd vedrørende konkrete børn, eller få evaluering af eget arbejde. De fleste dagplejere er derfor, på trods af og samtidig pga. dagplejepædagogens magt, interesseret i flere og bedre tilsyn. Lis Nielsen angiver i en undersøgelse af dagplejen, at dagplejerne kun tilbringer i gennemsnit 2,5% af deres tid sammen med dagplejepædagogen,¹⁰³ og i spørgeskemaundersøgelsen om dagplejepædagogernes arbejdsforhold, svarer 2/3 af dagplejepædagogerne, at der oftest går mere end 1 måned imellem et tilsynsbesøg hos samme dagplejer.¹⁰⁴ I nærværende interviewundersøgelse af dagplejerne fremgår det, at de fleste ønsker flere tilsyn og finder de tilsyn, der finder sted, utilstrækkelige. Set ud fra den nuværende dagplejestructur og tilsynets rolle heri, samt praksis for tilsynet, er omfanget af vejledning i dagplejen meget lille. Den tidsmæssige begrænsning medfører, at der mangler nøje kendskab imellem dagplejer og pædagog omkring måden at arbejde på, børnenes behov i den pågældende dagpleje, dagplejerens særlige problemer m.m. Den tidsmæssige begrænsning medfører også, at tilsynsbesøg prioriteres ud fra behovet for kommunens tilsyn ved opståede problemer for nye dagplejere, og ud fra behovet for at rette fejl i forbindelse med tilspidsede situationer. For dagplejerne i interviewundersøgelsen var tilsynsbesøg først og fremmest ambulancetjeneste og problemløsende i tilspidsede situationer. I den forstand helt uundværlige for dagplejeren og dagplejeorganisationen, men ikke fyldestgørende for at opfylde behovet for vejledning, eller som pædagogisk udviklingsredskab.

5.7 Virksomhedsplanen som vejen til faglig profil?

Virksomhedsplanerne er kommet ind i dagplejen oppefra i 90'erne. De er et nationalt- kommunalt krav, og mindst 3/4 af dagplejeorganisationerne har i dag lavet en virksomhedsplan. Pædagoger og dagplejere, og i et vist omfang forældre, har taget virksomhedsplanen til sig, som en måde at komme i gang med at diskutere mål i arbejdet, kvaliteten af dagplejehverdagen, og "dagplejepædagogik". Diskussionerne koncentrerer sig om at artikulere, hvad der faktisk foregår i dagplejen set med forældres, dagplejeres og pædagogers blik. Samtidigt diskuteres oplevelser af resultaterne, effekten, samt ønsker og krav til det, der kunne foregå. Det er en ret kompliceret proces, af to grunde. Dels fordi, det bliver vanskeligt at indkredse det, der er dagplejearbejde, adskilt fra det der bør være dagplejearbejde, og dels fordi adkomsten til at observere og opleve dagplejehverdagen og dagplejeaktiviteter er så forskellig for de tre parter. Dagplejepædagogerne og lederne leverer oplæggene og formulerer virksomhedsplanerne i vid udstrækning. De har den mindste adkomst til at vide, hvilken mangfoldighed af krav og gøremål dagplejeren står overfor i hverdagen, og hvordan problemer konkret opleves, og løses eller tolereres. Men de har den største adkomst til at have mere generelt indblik i, forskelligheden og spændvidden i dagplejearbejdets kvaliteter og problemer, set udefra. En faggruppe, som samtidig udgør en bestemt kategori medarbejdere, er på denne måde styrende i at definere, hvad en anden kategori medarbejdere laver. Dette synes at forudsætte, at det drejer sig om forholdet imellem centralt og perifert placerede medarbejdere i en fælles arbejdsproces. Som lærlingen og den faglærte, eller den hjælpende ufaglærte uden eget arbejdsområde, i forhold til den faglærte. Imidlertid deltager de to grupper ikke i samme arbejdsproces, men har selvstændige arbejdsfunktioner i dagplejeorganisationen, hvor den ene gruppe væsentligst er beskæftiget med ad-

¹⁰³ Lis Nielsen: *Dagplejen i dag og i morgen*, Kroghs Forlag 1997, s.44.

¹⁰⁴ Niels Glavind og Susanne Pade, op.cit. s. 32

ministrativt og personaleledelses arbejde, og den anden gruppe med praktisk arbejde og omsorgsarbejde for små børn. I tid og rum arbejder de kun sporadisk sammen.

Virksomhedsplanerne bliver i stigende grad taget op som værktøj, som dagplejere og pædagoger igennem projekter arbejder med at konkretisere og operationalisere.¹⁰⁵ Dagplejearbejde har indtil for nylig i ringe grad været indholdsbestemt ud fra enten uddannelsestænkning eller arbejdsmarkedets kvalifikationskrav: i form af bestemte færdigheder børnene skulle lære, bestemte aktiviteter børnene skulle deltage i som socialiserende faktorer m.m. Nu kommer virksomhedsplanerne ind og tager hul på dette. Dernæst er virksomhedsplanerne også et muligt redskab for forældreindflydelse. Forældrene har i dag en vis begrænset indflydelse, og ønsker langt mere indflydelse.¹⁰⁶ Helt parallelt til udviklingen på daginstitutionsområdet er forældrene allerede i dag meget tilfredse med arbejdet i forældrebestyrelserne, og presser på for at få indflydelse på dagplejens kerneområder: mål og de daglige aktiviteter i hjemmet.¹⁰⁷ Forældre i forældrebestyrelserne har næsten alle en form for erhvervsfaglig uddannelse, i modsætning til dagplejerne, hvoraf næsten halvdelen ingen form for erhvervsuddannelser har. Yderligere er antallet af forældre med en længerevarende uddannelse, (over 1/3 medlemmerne af bestyrelserne) langt over denne gruppes andel af den samlede brugergruppe.¹⁰⁸ Det er mennesker som selv er vant til at arbejde på et fagligt profileret og oftest teoribaseret grundlag. Dette kunne bidrage til at forklare, at forældrene i bestyrelserne generelt bakker op om, og også bidrager til den stærkere fagligt-teoretiske formulering af dagplejens mål og virksomhed. En typisk målsætning fra en virksomhedsplan¹⁰⁹ lyder:

*”Dagplejens overordnede målsætning er – i tæt samarbejde med forældrene, og under hensyntagen til det enkelte barns behov, gennem tryk og omsorgsfuld hverdag, at skabe harmoniske og selvstændige børn.”*¹¹⁰

En sådan målsætning opdeles ofte i delmålsætninger. Nogle gange gøres den til genstand for en vis tolkning, i form af illustrerende eksempler. Hvad vil det f.eks. konkret sige at styrke barnets selvstændighed i handling? Som standarder for kvalitet kan det fungere vejledende for at opstille de adækvate handlinger. Processerne, hvorigennem målsætningerne udformes, indebærer som selvforståelse hos deltagerne, at få beskrevet, hvad faglighed i arbejdet indebærer og indeholder, og at den enkelte, ligesom hele gruppen, herigennem har en mulighed for at synliggøre sit arbejde. Men formuleringerne kan synes vanskelige som handlingsanvisninger, idet de dels er pædagogiske hensigtserklæringer, der ikke tager udgangspunkt i noget, som de pågældende oplever foregår. Som sproglige tegn i Lorenzers forstand er de tomme, idet betydningen hverken lader sig bestemme ud-

¹⁰⁵ FOA: Se hvad vi kan og gør, 1999. Der er dog bemærkelsesværdige forskelle på enkelte punkter imellem besvarelsenerne fra dagplejepædagogerne i FOA's undersøgelse og Lis Nielsens data ud fra dagplejernes oplysninger. I dagplejepædagogundersøgelsen angiver dagplejepædagogerne, at de er ca. 50% af deres tid ude "i marken", hvilket dækker over besøg i dagplejehjem og møder med forældre. Muligvis er normeringen imellem pædagoger og dagplejere forklaringen på forskellen i oplysninger, eller muligvis er det en forskellig subjektiv oplevelse.

¹⁰⁶ Ole Robenhagen, Steen Elsborg og Vagn Rabøl Hansen: Kan vi bygge bro? Forældrebestyrelser i den kommunale dagpleje, Danmarks Pædagogiske Institut og FOA, 1995.

¹⁰⁷ Robenhagen, Elsborg og Rabøl Hansen, op.cit., samt Søren Smidt: Virkelighed og plan i danske daginstitutioner, ph.d. afhandling, EVU, RUC 1997

¹⁰⁸ Robenhagen, Elsborg og Rabøl Hansen, op.cit., s.22-23.

¹⁰⁹ På baggrund af kendskab til virksomhedsplanerne for: Ringsted, Purhus, Tarup (Fyn), Odense Øst, Hørning, Randers, Gjern, Esbjerg, Præstø.

¹¹⁰ FOA: Dagplejen - se hvad vi kan og gør, 1998

fra den kommunikative sammenhæng de indgår i, eller er alment kendte og kulturelt delte symboler. Samtidig formidler de ikke erfaringsindholdet i de pågældende områder, med subjektiv betydning for den enkelte, der arbejder her. De er tomme, eller vage, i et sådant omfang, at man kan forestille sig omtrent alt muligt ud fra udtrykkene - og dermed kan dagplejerne leve op til dem uden at ændre på noget.¹¹¹ F.eks. når en kommune skriver, at deres principper for det pædagogiske arbejde ud fra den overordnede målsætning er:

*”tryghed- tæt kontakt til det enkelte barn, og individuelle hensyn til barnets alder og rytme, **oplevelser** – varieret og indholdsrig dag, **udvikling** – vægt på virkelighedsnære aktiviteter i hjemmet og udadrettede aktiviteter udenfor hjemmet, **miljøbevidsthed** – børnene skal have et naturligt forhold til genbrug og lære og spise sundt.”*¹¹²

Hvordan den enkelte dagplejer forstår **udvikling og oplevelser**, og hvordan hun forstår kvalitetskriterier som: **virkelighedsnært, naturligt, nært og sundt** må i vidt omfang afhænge af hendes personlige erfaringer og værdier i den opdelte arbejdspladsstruktur, som er dagplejens. Sproget her er ikke hentet fra dagplejernes hverdagsprog, men snarere fra pædagogiske tankefigurer om pædagogisk praksis.

5.8 Særlige kvalifikationskrav

Den forestilling, at arbejdet er en husmortilværelse og en fortsættelse af moderansvaret for egne børn savner kongruens med dagplejens arbejdsopgaver på mindst tre områder. To af disse vil blot kort blive nævnt her, da de er fælles for miguillas og dagplejere, og vil blive belyst igennem interviewanalyserne, for at blive taget op i del 3. Den ene drejer sig om arbejdets følelsesmæssige processer, fra møde, over tilknytning til separation, med barnet, som skal gennemleves indenfor på forhånd afgrænsede tidsrammer og ydermere skal gentages uafsladeligt. Dette former omsorgsrelationerne på markant måde i forhold til moderskabet. Det andet drejer sig om det uddelegerede ansvar i både retslig og medmenneskelig henseende, hvor dagplejeren alene, er ansvarlig for andre menneskers børn, deres helbred og velbefindende. Det tredje drejer sig om, at dagplejere skal kunne tage sig af alle børn, på et tidspunkt i deres udvikling, hvor deres eventuelle udviklingsmæssige problemer og specielle behov oftest endnu ikke er identificerede.

I den første baggrundsundersøgelse, inden igangsættelsen af den kvantitative undersøgelse, optrådte fortællinger om det, som her bredt kaldes ”børn med særlige behov”, i modsætning til børn med almene og genkendelige behov for dagplejeren. Dagplejerens vurdering af, hvad der er børns specielle behov, stammer overvejende fra hendes erfaringer som moder. Af kvalifikationsundersøgelsen fremgik det, at ca. 43% af dagplejerne mente, at de på et eller andet tidspunkt havde passet børn med særlige behov. Knap 20% angav, at de aktuelt havde mindst ét barn med særlige behov. Det kendetegner alle besvarelserne, at det for den enkelte dagplejer forekommer at være et barn med særlige behov, når barnet har krævet en særlig indsats af dagplejeren. Det skal ses i forhold til, at støttepædagog eller støtteperson system, som er et kommunalt tilbud til daginstitutionerne, ikke omfatter dagplejen. Dvs. at dagplejeren har passet disse børn selv, og muligvis haft besøg af sundhedsplejerske, talepædagog, fysioterapeut m.m., som har anvist dagplejeren øvelser, lege, procedurer

¹¹¹ Formuleringerne af mål er parallelle til virksomhedsplaner på daginstitutionsområdet. Se Søren Smidt: Plan og virkelighed i danske daginstitutioner, op.cit.. Smidt konkluderer bl.a. at sproget i planerne overvejende er vagt og indholdstomt og ikke udspringer af den pædagogiske hverdag.

¹¹² FOA: Dagplejen – se hvad vi kan og vi gør. 1998

ved medicingivning m.m., som dagplejeren skulle følge.

I interviewundersøgelsen havde ca. 2/3 haft børn med særlige behov. At antallet var højere end i den kvantitative undersøgelse kan muligvis skyldes, at dagplejerne er tilbøjelige til at reproducere dagplejeorganisationens meget forskellige og uklare identifikation af børn med særlige behov. I interviewundersøgelsen er børnene med de særlige behov identificeret udfra fortællingerne, hvorimod i spørgeskemaundersøgelsen skulle dagplejerne selv identificere dem. Mange af disse børn kan være socialt og eller sundhedsmæssigt diagnosticeret af læger og sundhedsplejersker, men optræder ofte først som særligt pædagogisk behandlingskrævende, når de indtræder i daginstitution. Det er derfor forventeligt, at tendentielt flere børn kan identificeres som særligt krævende ved uddybende undersøgelse. I interviewundersøgelsen var følgende tilfælde omtalt:

- barn med hul i hjerteklapperne, hvor iltapparat er placeret i dagplejen, og samtidigt barn af svagt begavede forældre,
- MDB børn (lettere hjerneskade med motoriske problemer og generelle adfærdsforstyrrelser),
- barn med cystisk fibrose
- stærkt astmatiske børn, der modtager maske flere gange om dagen i dagplejen,
- barn med hjertefejl og psykiske skader, placeret i plejefamilie
- understimulerede og delvist udviklingshæmmede børn af alkoholiserede og stofmisbrugende forældre
- sent udviklede børn, der ikke kravler eller går
- børn med voldsomme taleproblemer
- barn med både hjertefejl og astma, der skal have maske indenfor rækkevidde hele tiden, og vanskeligt kan forlade dagplejehjemmet
- barn med talebesvær og psykiske skader
- børn af indvandrerforældre, der meget dårligt forstår dansk og som ikke umiddelbart kan samarbejde med dagplejen (i nogle tilfælde er barnet henvist til dagpleje, fordi moderen er anvist dansk kursus)
- understimulerede børn af mødre med fortsat fødselspsykose

At disse børn kan placeres i dagplejen af kommunerne, udspringer af en både høj og lav vurdering af dagplejens menneskelige ressourcer. Kommunerne, herunder praktiserende læger, institutionschefer, sundhedsplejersker og forældrene, foretrækker ofte dagplejehjemmets tilbud og rammer for spædbarnet og det lille barn med særlige behov - fremfor daginstitutionens tilbud og rammer.¹¹³ I særligt vanskelige tilfælde, såsom mongolbørn og multihandicappede børn, tilbydes en administrativ anerkendelse igennem tildeling af dobbelt vederlag for barnet, altså at det må tælle for to. Men i kommunernes dagplejeorganisationer opererer man normalt ikke administrativt med forskellige kategorier af børn, fordi ledelserne mener, at indsatsen i forhold til de fleste af de børn som er nævnt ovenfor, ikke overstiger, hvad en dagplejer kan klare.

Imidlertid viser det sig, både i denne og min tidligere undersøgelse, at nogle dagplejere ofte har disse børn, mens andre aldrig har det, og at lederne meget nøje udvælger de dagplejere, de mener, der kan klare disse opgaver. Der er samtidigt dagplejere, som nærmest uafbrudt modtager børn med særlige behov pga. demografiske forhold: at de bor i områder med børn og forældre, som lever med sociale, psykiske og fysiske belastninger. Der er en bemærkelsesværdig aldersmæssig forskel, idet

¹¹³ Dette fremgår af interviews blandt dagplejeledere og dagplejepædagoger, udtalelser fra konsulenter i dagplejen etc., samt af interviewundersøgelsen med dagplejerne.

de helt nye dagplejere og de ældre dagplejere ikke har disse børn. Det er midtergruppen, de 35-40 årige, med middellang anciennitet, 5-10 år; dagplejere "på deres højdepunkt", der tager imod disse børn, eller får dem tildelt. Dette synes ikke kun at være subjektivt bestemt. Det kan ses som udtryk for den bureaukratiske rationalitet, at fordi dagplejerne magter at have børnene i dagplejen, identificeres disse børn ikke som særligt krævende, og dermed skal de ikke udløse særlige ressourcer fra administrationen (løntillæg til dagplejeren, forbedring af normeringen, støtteperson i dagplejehjemmet, eller lignende). Men på den anden side kan dette kun opretholdes ved i placeringen at anerkende, at det kræver ekstra ressourcer af dagplejeren - uden samtidig at værdsætte det.

5.9 Observationer i dagplejen

I det følgende præsenteres nogle udvalgte observationer. De er udvalgt udfra, at de indeholder ét eller flere temaer, der hyppigt forekommer i materialet. Eller udfra, at jeg oplever de siger noget markant om dagplejeres måde at være sammen med børn på, uden at det nødvendigvis har været hyppigt registreret i observationsnoterne. Det markante opstår dels udfra, at det virker genkendeligt i sin stemning, indstilling eller tema fra andre oplevelser under ophold i dagplejen, hvor jeg imidlertid ikke har været ude i et konkret observationsrind. Det markante kan også bestå i, at det har været nødvendigt at reflektere over den eksponering, der har fundet sted under en observation, og måske også siden, når oplevelsen har fortaget sig og noterne gennemlæses. En særlig opmærksomhed, eller en stærk følelsesmæssig reaktion i form af ubehag, overraskelse eller berørthed har dannet udgangspunkt for at reflektere det, jeg har sanset, og mig selv som sansende i forhold hertil.

5.9.1 Den fysiske nærhed

Birthe og de 5 børn har lige fået saft og kaffe. Krusene er sat væk, og de tre drenge (to toårige og en treårig) tuller lidt rundt i stuen, babyen er på madrassen, og den store pige henter et puslespil. Birthe sætter sig på gulvet og kigger på, hvad børnene laver. En af drengene kommer hen til hende og prøver at komme op på hende, over hendes bøjede knæ. Han griner og hun smiler til ham og gør det lidt lettere for ham. Den næste dreng kommer hurtigt til og de prøver begge at kravle rundt på Birthe, der stadig sidder op. Den store pige kigger og rejser sig, kommer hen og siger, at Birthe skal smøge hendes ærme op, for det klør. Birthe smøger ærmet op alt imens drengene stadig kravler rundt på hende. Nu er hun ved at vælte, og hun siger de skal stoppe. Hun rejser sig og henter noget lego ned fra hylden, hvor børnene ikke kan nå det, og sætter det på gulvet. Børnene går i gang. Den sidste dreng, gæstebarnet, har hele tiden kigget på. Nu kommer han hen til Birthe, der har sat sig på gulvet igen, og fortæller hende noget om en flyvemaskine og at han skød den. Birthe lytter opmærksomt og svarer ham. Så går han lidt væk fra hende, hvorefter han tager små løbetrin tilbage og prøver at kaste sig over hende og begynder at slås med hende. Birthe siger til ham: "det er først i eftermiddag, at vi plejer at slås" alt imens hun vælter ham rundt nogle gange og han griner. Så vender hun sig mod babyen, der græder nu, og drengen går hen til de andre drenge, der bygger lego togbane.

Birthe vælger samværet med børnene, og stiller sig til rådighed. Børnene ved, at nu kan hun kontaktes, i modsætning til, når hun går rundt og "gør", rydder op, forbereder mad osv. Alle fem børn får efter tur kontaktet Birthe, som forholder sig til det, hun oplever barnet vil hende, uden at hun nu har noget hun "vil". Brugen af gulvet og madrassen er hyppig i alle de dagplejehjem jeg har været i. Når dagplejeren vælger at være i barnets niveau, og være tilstede, ikke beskæftige sig med andre ting, bliver hun samtidigt øjensynligt tilgængelig for børnene. Den kropslige udstråling er selvfølgelig afgørende, og det kan observeres, at nogle dagplejere tumler og slås, og andre mere sidder og

leger, kæler eller læse med børnene.

Dagplejere lægger vægt på at være i tæt kontakt med børnenes behov og deres færden, og derfor er de altid fysisk i nærheden. Både i hjemmet og i legestuen kan man opleve det, som om usynlige bånd er spændt ud imellem dagplejeren og børnene. Til tider sendes båndene ud som radiobølger i håb om at blive modtaget, eller kastes som fangst eller redningslinier om man vil, igen og igen, om end de muligvis ikke modtages af børnene. Jo mere trygge dagplejere og børn oplever sig i forhold til hinanden og dem de i øvrigt er sammen med, jo længere kan båndene trækkes ud. Men børnene er altid enten indenfor synsvidde eller hørefelt. Og dagplejeren er indenfor rækkevidde for barnet, og oftest tilgængelig for tilfredsstillelsen af barnets mere konkrete behov. Dette har, som tidligere anført, til dels sin årsag i den bureaukratiske regulering af arbejdet, der tilsiger at der skal være en fysisk nærhed, der kan forebygge ulykker. Imidlertid fremstår det også som en viden eller forståelse for, hvordan man drager omsorg for børn. Det er ikke italesat, men kan observeres, når dagplejere f.eks. ankommer til legestuen. Dagplejeren og "hendes børn" er i nærheden af hinanden og skal hen og røre ved hinanden med jævne mellemrum. Med mindre dagplejeren beslutter sig for at dele det op, sådan at hendes store børn leger med nogle af de andre store børn, og hun selv tager sig af de mindre.

Det jeg observerer hyppigt er: dagplejere bærer meget rundt på børn, placerer sig på børnenes fysiske niveau på gulvet, sidder med dem på skødet. Den fysiske kontakt er enten kærlig og mere håndfast grænsesættende, f.eks. at dagplejeren flytter barnet, når det skal opholde sig et andet sted i følge dagplejerens mening, når dagplejeren ønsker at stoppe en aktivitet eller lignende. De små børn er dem, der får mest fysisk kontakt, men dog bæres børn generelt meget, også større børn. De dagplejere, der har fået dårlig ryg, finder det er et stort problem ikke kun for dem selv, men også for børnene. Mange har udviklet metoder til at fastholde den fysiske kontakt, igennem at bevæge sig mest muligt på børnenes niveau, således at børnene alligevel kan få knus, komme på skødet osv. Derfor kan det opfattes som en praktik, en i kroppen indlejret selvfølgelig måde at tage sig af børn.

I forhold til den måde de sociale situationer er organiseret på, også i forhold til husarbejde og andre af dagens sysler, forekommer det også at være en del af hverdagens helende upåagtede aktiviteter i Bech-Jørgensens¹¹⁴ forstand. At dagplejeren kan være til rådighed og lade tiden "stoppe." Når hun stiller sig til rådighed ophører den lineære tid med at have sin betydning i en periode, og både hun og børnene får mulighed for at dvæle uden fremtidigt mål, i nuet. Det synes meget tilfredsstillende for dagplejeren at have disse perioder på dagen, hvor man som én udtrykte det "bruger den der tid" – i stedet for at blive brugt af tiden. Den sekulære tidsorganisering er den Hanne Haavind fandt som typisk for alle småbørnsmødres måde at indgå i forhold til deres små børn i en undersøgelse i Norge.¹¹⁵ Mødrene stillede sig til rådighed på en måde, som ikke tillod dem at disponere over deres egen tid, fandt hun. Imidlertid mener jeg også man kan se det mere positivt på den måde, at omsorgspersonerne også selv er brugere af den sekulære tid- at børnene er til rådighed for dem. D.v.s. at der forekommer en vis gensidighed i forholdet til tiden. At når kvinderne er til rådighed for eller overladt til børnene, er de det også til sig selv, og bemægtiger sig tid til at være i et valgt samvær.

Hanne Haavind problematiserer og diskuterer i sin undersøgelse, både kulturens og forældres opfattelse af nærhed og afstand til det lille barn. På tværs af sociale skel finder hun, at forældre mener, at omsorg er lig med fysisk nærhed til det lille barn. Samtidigt organiserer mødre på tværs af sociale

¹¹⁴ Birthe Bech-Jørgensen: Når hver dag bliver hverdag, Akademisk Forlag 1993.

¹¹⁵ H.Haavind: Liten og Stor, Universitetsforlaget, Oslo 1987

forskelle sig i deres hjem på en sådan måde, at der opretholdes en vis afstand til børnene, for at de kan gennemføre deres egne prioriteringer og opgaver (husarbejde, voksenaktiviteter m.m.). Der er altså en vis diskrepans imellem ideal og virkelighed. Hun finder, at i næsten alle ordninger, hvor omsorgen er overgået til andre, organiserer de voksne de sociale situationer mere omkring børnene, også fysisk. Således kunne man påstå, at omsorgen generelt var større udenfor barnets eget hjem. Dagplejebestemmelserne ligger her i tråd med hendes iagttagelser. Men det er klart, at reguleringen af den fysiske nærhed og skabelsen af de sociale situationer omkring barnet ikke i sig selv udtrykker graden af virkelig tilknytning, empatisk kontakt med barnet og relation til barnet, altså ikke i sig selv udtrykker kvaliteten i omsorgen. Haavind mener, at forestillingen om den fysiske nærheds nødvendighed i forhold til at udøve omsorg, bør problematiseres, idet den overser den dimension i omsorgen, som må dreje sig om barnets stadigt større uafhængighed og selvstændighed i forhold til den voksne. Hendes udgangspunkt er her en forestilling om barnets frigørelse som den vigtigste proces, der er bestemmende for den voksnes handlinger, i højere grad end f.eks. forestillinger om barnets deltagelse i det sociale liv.

Dagplejerne virker generelt underlagt den kulturelle forestilling, at fysisk tæthed er afgørende for at beskytte barnet, hvor man kan stille spørgsmålstejn ved de tætte bånd, forstået som omsorg. Der kunne for dagplejeren være andre formål med den tætte fysiske kontakt end omsorg for børnene, f.eks. egne behov for nærhed. Men samtidigt synes dagplejeren i eksemplet, som her optræder på linie med mange andre dagplejere, at implicit tolke barnets behov derhen, at barnet selv skal kunne vælge samværet og den fysiske tæthed. Dagplejeren optræder som en base, er til rådighed, på en sådan måde, at barnet også kan være med til at regulere afstand og nærhed, hvilket må anses for afgørende for den voksnes omsorg for barnets mulighed for ligeværdige deltagelse i samværet.

5.9.2 Tilpasning til behov

Det er spisetid i legestuen. Flere børn er ved at sætte sig ved et stort bord. En del små kravler selv op i de høje stole. Dagplejer A kommer ind fra køkkenet med den nylavede grød og beder et 1 ½ års barn om at tage hagesmækken til gruppen og give dem til børnene. A sætter sig og mader en baby med grød, medens hendes større børn selv har sat sig, og de går i gang med deres rugbrødsmadder. Babyen vil kort tid efter ikke spise længere, og A opdager, at han skal skiftes og må gå ud med ham. Et af hendes børn græder, da A går, og dagplejer B, der sad ved siden af med sine børn, træder til og hjælper børnene videre med maden. Lidt væk er en baby, som endnu ikke kan sidde i høj stol, placeret i skråstol oppe på bordet, og dagplejer C står op og mader barnet, medens hun skiftevis bistår to andre børn, der spiser rugbrødsterne, og selv drikker lidt af en kaffekop. Hun fortæller mig senere, at denne metode har hun lært sig efter hun fik diskusprolaps. De fleste børn og dagplejere sidder og småsnakker og nogle af børnene vrøvler og griner. Midt i det hele kommer en mor ind og afleverer sit barn. Dagplejer D skynder sig over til hende og taler lidt med hende, og får derpå barnet stille og roligt med sig hen til bordet til de andre, der spiser. Dagplejere C og E er begyndt at tale om planlægning af udflugt med børnene, mens de tørrer munde og fingre på børnene. Dagplejer F går ud og putter et barn, medens hendes 3 andre børn nu er på gulvet og leger. Nu siger et barn til A, at han skal på potte. A henter potten og barnet kommer ned at sidde på gulvet på potten og får en traktor at lege med, imedens andre spiser færdigt, og nogle er begyndt at lege omkring ham.

I denne scene er det tydeligt, at børnene hørte til i bestemte grupper. Men også at dagplejerne forholder sig på kryds og tværs til børnenes behov, for at der kan opretholdes en fælles harmoni. Sådan er det nogle steder, og sådan er det ikke andre steder. Dagplejernes udgangspunkt for handling er her, at børnenes behov skal tilfredsstilles, her og nu. Dagplejerne prøver at tilpasse sig det, der op-

står i rummet, og forhindre uro og utilfredshed. Legestuen som ramme kræver noget særligt, fordi op til 40 børn i alderen 0-4 år kan være samlet i ét eneste lokale. I den observerede situation var 6 dagplejere og ca. 20 børn tilstede. Fleksibiliteten retter sig mod at tilfredsstille børns forskellige behov på forskellig måde, idet børnenes alder kræver noget vidt forskelligt, samt fleksibilitet i måden dagplejerens egne behov kan tilfredsstilles på. Dagplejeren, der drikker kaffe imedens hun giver børnene mad stående, er ét eksempel af mange på tilpasning til situationen. I en anden legestue observerede jeg, at dagplejerne havde madpakker med i barnevognene på vej hjem fra legestue, og når et barn blev sultent undervejs, satte man sig og spiste en halv mad, eller stod, hvis det var for koldt. Blev børnene sultne på forskellige tidspunkter og var vejen lang, kunne det blive til mange småpauser af denne art. I en anden legestue kom en dagplejer trækkende med to barnevogne, og to gående børn, fordi børnene skulle have mulighed for at sove, medens de var i legestue. Omkring børns søvn er det dog mere kompliceret for dagplejeren, idet hun ganske enkelt ikke kan opretholde de individuelle rytmer når hun tager i legestue, selvom mange prøver, og lader børn sove på skift i barnevognene. Men generelt strækker dagplejerne sig langt overfor børnenes individuelle behov og rytmer, og i sammenhæng hermed, overfor forældrenes krav.

Man kan forstå det på i hvert fald to måder. Dels som et resultat af individualiseringen i dagplejen, som er ét af mange udtryk for den samfundsmæssige centrering af omsorgsopgaven hos mødre og erstatninger for mødre. Den sociale modercentrering er angstprovokerende og nødvendiggør en konstant tæt kontakt til børnenes behov, for at sikre sig at børn ikke frastødes. Denne form for ængstelighed opfattes produktiv af både Winnicott og Kleinianere, idet det sikrer et stærkt ansvar.¹¹⁶ Men samtidig kan det anskues som en meget negativ proces for den voksne, set med f.eks. dobbeltsocialiseringsteorien, idet det kræver øget ambivalenstolerance hos kvinderne. At lykkes som dagplejer bliver på denne måde en personlig, snarere end faglig opgave i forhold til at kunne tilpasse sig børnenes behov.

Behovstilfredsstillelsen kan imidlertid også forstås mere positivt som et resultat af omsorgsarbejdets praksis, hvor dagplejeren reagerer på barnets "kalden" i Winnicotts forstand og tilpasser sig det lille barns behov på en lystbesat måde.¹¹⁷ Dette behøver ikke at indebære manglende forsøg på at etablere selvstændighed i forholdet både fra de voksne og børnenes side, som teretisk påpeget af Winnicott, og som konkret fund i Haavinds undersøgelse, hvor tilpasning til behov går hånd i hånd med forhandlinger om selvstændighed.

5.9.3 At opføre sig ordentligt

De fleste mener ikke, at de opdrager børnene, men mange finder det dog tilfredsstillende, at de kan præge børnene. Opdragelse, prægning, stimulering, påvirkning, sætte grænser, udvikle - ordenes betydning for dagplejerne har været vanskelig at analysere, idet de er blevet benyttet i mange forskellige sammenhænge, om forskellige situationer. Og samtidig møder dagplejerne ordene fra dagplejepædagoger og forældre, som dele af forestillinger og tankefigurer, de muligvis ikke har tilegnet sig. Men hvad sker der i praksis? I stedet for at blive ved de segmenter i interviewene, hvor dagplejerne taler mere præcist om opdragelse m.m. har jeg valgt at analysere det observerede på den ene side, og på den anden side at analysere dagplejeres fortællinger om børnene (se afsnit 12), som udtryk for deres opfattelse af hvad deres egen rolle i socialisering af børnene er.

¹¹⁶ Se f.eks. Wendy Hollway and Brid Featherstone (red): *Mothering and Ambivalence*, Routledge, London and New York.

¹¹⁷ Donald D. Winnicott: *Spædbørn og deres mødre*, Hans Reitzels Forlag 1997

Esther og børnene sidder ved bordet og spiser. Esther opfordrer flere gange Vibeke til at spise, fordi hun mere sidder og piller lidt ved maden. Til sidst siger Esther: "er du færdig, Vibeke? Ind i munden med den, kan du så få den ind i munden. Se her." Hun skærer rugbrødet i mindre stykker til Vibeke, og ser så over på Jeppe. Vibeke piller fortsat ved maden, imedens hun spiser lidt.

E: Vibeke, kan du spise pænt. Spis pænt, Jeppe. Nej la vær og sid og pres sådan - spis pænt.(til mig) Han forstår ikke at spise ordentligt. Spis ordentligt! Der kommer snart kage, det er da noget værre noget, hvis du ikke kan få kage.

Vibeke: jeg er også kræsen

E: er du også kræsen? Jeppe, spis dit rugbrød. Du kunne godt lide ægget.

V: det er kun babyer der gør sådan.

E: ja, det er kun babyer

Jeppe (vrænger): det er kun babyer

Nu begynder Jeppe at spytte på maden og Vibeke gør derefter det samme, medens Esther har travlt med at indfange et 1 ½ års barn på vej væk fra bordet. Esther tager den lille op i den høje stol igen og går over til Jeppe, som hun sætter ordentligt op og ryster mad, som er udover det hele, af hans tøj. Vibeke stopper med at spytte. Så tager Esther kagen ned på bordet.

E: er det ikke en dejlig kage Susanne har lavet til os? Tag så det stykke du vil have Jeppe - det var en ordentlig en. (Hun vender sig mod mig og begynder at tale lavmælt om Jeppe)

Esther viser her, at hun har regler for hvordan børn skal spise. Hendes metode er både at forsøge at håndhæve dem ved tvang, at skamme børnene ud, og at bruge børnene mod hinanden. Vibeke har således lært at gøre sig populær hos Esther og dække over sin egen måde at spise på ved at deltage i at skamme Jeppe ud. Kravene er imidlertid ikke ultimative, selvom Esther er meget engageret i at forsøge at opretholde dem, idet hun til sidst lader Jeppe få kage alligevel. Set ud fra den synsvinkel, at det drejer sig om omsorg for barnet, at nære livet på den bedste måde, kan det betragtes som et udslag af fleksibilitet og tilpasning til børnene, at Esther først tager den forholdsregel, at Jeppe skal spise den sunde mad, hans forældre ønsker han får for at blive mæt, og dernæst, at han vil blive ked af det, hvis ikke han får sin kage. Ud fra den synsvinkel, at den voksnes pædagogiske rolle kan bestå i at intendere udvikling, viser Esther her, at hun ikke handler ud fra, hvad Jeppe lærer af dette i forhold til andre lignende situationer, idet budskabet er tvetydigt: det er strafbart at grise med maden/ det er i sidste ende o.k. Men endelig kan det ses ud fra en tredje synsvinkel, at det drejer sig om Esthers behov under de givne rammer: at børnene skal holde bordskik så situationen ikke bliver ukontrollerbar for den voksne, og at børnene sidenhen alligevel får kage for at sikre sig mod uro og balade.

Spisesituationen er en af de meget typiske rammer om dagplejernes forsøg på at regulere børns adfærd. Dagplejerne har en opfattelse af, hvad den rigtige adfærd er: spise maden op, spise rugbrød før kage, ikke grise sig til etc.. De finder det væsentligt, at børnene kan begå sig i forhold til disse sociale normer for spisning sammen med andre mennesker. I legestuer får det ofte et ekstra fokus, fordi dagplejeren oplever sig betragtet af de andre dagplejere, og at de skal fremvise deres færdigheder i at opdrage "på" børnene. Mange dagplejere har imidlertid samtidigt den opfattelse, at det er helt i orden, hvis børnene gør noget andet derhjemme, "bare de gør sådan hos mig." Det er altså i mindre grad indoptagelsen af disse normer, der er vigtige, end det er, at børnene kan overholde dem sammen med dagplejeren. Uden på nogen måde at ville implicere, at dagplejerne straffer børn eller er overvejende autoritære, kan man sige at denne form for opdragelse til pæne manerer repræsenterer den adfærdsdirigerende holdning i børneopdragelse, som Ole Varming fandt ret udbredt i midten

af firserne blandt danske forældre.¹¹⁸ Det der karakteriserer denne holdning er at målet er lydigheden i forhold til den voksnes ønsker, og i mindre grad barnets forståelse herfor.

Harriet Holter m.fl. finder i deres familieundersøgelse fra 70'erne,¹¹⁹ at denne form for holdning er vidt udbredt blandt norske arbejderforældre. Men samtidig finder de, at der ikke er direkte sammenhæng imellem forældrenes ønske om lydighed, og det de pågældende voksne konkret gør for at gennemføre deres ønsker. Observationen her kan ses i dette lys, idet dagplejeren slet ikke konsekvent gennemfører sit ønske, men barnet får i realiteten sin vilje et langt stykke henad vejen. Man kan muligvis forestille sig, at situationen skal forstås som en slags tavs forhandling imellem barnet og den voksne, på baggrund af tidligere lignende situationer – uanset at den voksne taler som om der ingen forhandling kan finde sted. Det har været karakteristisk for mange andre observationer omkring dette tema, at der er indgået en eller anden form for forhandling med barnet, selvom dagplejeren har hævdet nogle krav om, at barnet ændrede sin adfærd, udfra ikke artikulerede begrundelser.

5.9.4 Fastholdt asymmetri

Dagplejere arbejder overvejende med en forholdsvis lille, familielignende gruppe, og det er denne de lærer at overskue og forholde sig fleksibelt til. I legestuerne kan nogle udstrække denne evne til at overskue og fleksibelt forholde sig til mange situationer og behov på samme tid, også til en stor legestuegruppe, men andre kan ikke. En del dagplejere er i legestuerne som blæksprutter, der får praktiske ting for hånden samtidigt med, at de snakker med de andre voksne og leger med børnene. For andre er legestuerne et mareridt af krav, som betyder, at de klamrer sig til deres egen børnegruppe, som en tryghed for den voksne.

I legestuen er ca. 40 børn og 10 dagplejere samlet. De fælles sanglege er lige slut. To dagplejere sætter sig ved bordet og laver noget kreativt med børnene, nogle børn leger ude på gulvet, nogle dagplejere er imedens i køkkenet og forbereder frokosten, nogle står og snakker. Bente har taget et af sine børn op på armen, peger på nogle køer udenfor vinduet og snakker til ham imens. Et andet barn kommer hen og holder om hendes ben og kigger op. Bente spørger om hun også vil op, og tager let og elegant det andet barn med én hånd og ved hjælp af hoften op på den anden arm. De kigger fortsat alle tre ud ad vinduet. I den anden ende af rummet, ca. otte- ti meter bag hendes ryg hører hun to drenge skændes, og de begynder at råbe højere. Bente råber: "hvad sker der her", sætter de to på armen ned, og går over til de to drenge, der er begyndt at slå. Hun griber fat i begge børn og skiller dem ad - de stopper og Bente går igen. Lidt senere under maden sidder Bente tilbage ved bordet med Esben, selvom mange børn allerede er færdige. Hun siger: "vi skal lige tørre fingre Esben". Der er ballade i et andet hjørne af salen. Bente farer derhen og skælder ud. Tilbage til Esben tørrer hun hans mund, sætter ham ned og begynder at tage ud. Et kravlebarn ligger på maven på gulvet og skriger og Bente tager ham op, beder en pige, der leger på gulvet om at få sutten til babyen og sætter derpå den lille op i en høj stol, pakket ind i dyne, så han ikke falder ud. Rejser sig op og går ud med nogle flere ting, imedens hun lige kaster et blik på Esben, der skubber til et andet barn, og råber højt: "Esben, hold op med det der!"

Bente er en af de dagplejere, som i ekstrem grad føler ansvar for hele den store gruppe, og ikke kun sin lille børnegruppe. Hun er i nærmest telepatiske kontakt med alle, og har teleskopet vendt i alle

¹¹⁸ Ole Varming: Holdninger til børn, Gyldendal 1985

¹¹⁹ Harriet Holter m.fl.: Familien i klassesamfundet, Pax, Oslo, 1975

retninger - hun er i stand til at overskue rummet og gruppen. Hun har evnen til at fornemme, hvad der sker også bag hendes ryg. Samhørende med ønsket om at regulere børns adfærd udmønter det sig i indblanding i alle tænkelige situationer. Bente opfatter, at den voksne har ret til håndfast at blande sig i enhver ytring eller konflikt, som kan være u hensigtsmæssig for gruppen eller et andet barn. Bente mener ikke det er hensigtsmæssigt, at børnene selv klarer konflikterne. Set som læreproces kan børnene bl.a. lære, at en konflikt kan afsluttes, uden at det behøver at stå i relation til det børnene oplever konflikten drejer sig om. Uden at kunne belægge det med viden fra observationer, vil jeg hypotetisk foreslå, at denne opfattelse knytter sig til dagplejerens forståelse af helt små børns udvikling: at de ikke kan forstå og lære endnu, men at de "skal rettes ind". Dette kan underbygges af, at de fleste dagplejere finder børn fra 3-års alderen vanskelige, (hvorimod dette ikke optræder i Andalusien, hvor miguillas først finder børn "uhåndterligt" vanskelige, når de er i puberteten).

Problemstillingen, der rejser sig, er det man kunne kalde omsorgen i skæringsfeltet imellem autonomi og intimitet. Østergård Andersen og Kampmann påpeger på samme måde som i dette eksempel, den overdrevne involverings tilstedeværelse i daginstitutionerne hos de medarbejdere, der mener de skal kunne overskue, hvad der sker med alle børnene, og ikke kun handle i forhold til hvad der sker, men også forudgribende i forhold til alt det, der kan ske. De kalder dette nærhedens omslag i overinvolvering, omsorgens omslag i omklamring, tilgængelighedens omslag i ensidighed og indlevelsens omslag i projektion.¹²⁰ Dermed tilkendegiver de intimiteten og relationsdannelsen som reelt eksisterende grundlag for en sådan styring og involvering, samtidig med at de påpeger, at der kan være andre motiver tilstede. Motiverne i eksemplet her, som gør forestillingen om projektion meget oplagt, kunne være dagplejerens behov for overfor de andre kolleger, at vise sin evne til at styre processen, altså en form for magtpolitik indenfor det kollegiale rum, hvor børnene er mere underordnet. Andersen og Kampmann peger på den kulturelle baggrund for, at de professionelle optræder på denne måde, idet de faktisk opfylder nogle kulturelle forventninger i institutionskulturen. Hertil kunne man føje mere bredt, nogle kulturelle forventninger til primær omsorgspersoner om at kunne overskue og skærme børn også i større grupper.

Noget andet er imidlertid dagplejernes tolkning af de socialiserende mål. Man må også tage med i betragtning, at socialisering til at kunne indgå i en de sociale sammenhænge er meget vigtige værdier for de fleste primære omsorgspersoner, hvilket blandt andet var det Gunilla Halldén fandt i hendes undersøgelse af holdninger hos svenske forældre¹²¹. Når det drejer sig om helt små børn er der hos dagplejerne en forestilling om, at det er den voksnes ansvar at den sociale sammenhæng er rar, og at børn op til to-års alderen ikke kan forventes at drage et udbytte af det sociale samvær. Den voksne skal derfor hele tiden vide "hvordan man gør". Men det kan se Bentes handlinger som udtryk for, at den voksne tager ansvar for gruppen, fordi hun ikke mener, at det enkelte barn er i stand til at deltage ligeværdigt i den sociale sammenhæng, samt tolke løsningerne på sine egne behov i forhold til hele gruppen. På denne måde kan man se scenen som selvforvaltningspædagogikkens modsætning.

Selvforvaltningspædagogikken anser selv helt små børn som ligeværdige deltagere i de sammenhænge de indgår i, dvs. i stand til at drage et udbytte ud af den sociale sammenhæng ligesom de voksne, og i stand til at gribe ind for at opnå det, der er vigtigt for dem. I sin yderste konsekvens opfattes den voksne ikke at have mere specifikke opgaver i forhold til barnet end dem, der følger af

¹²⁰ Peter Ø. Andersen og Jan Kampmann: Børns legekultur, Munksgaard - Rosinante 1996, kapitel 6.

¹²¹ Gunilla Halldén: Föräldrars tankar om barn, Carlssons, Stockholm 1992

det medmenneskelige ansvar man moralsk påtager sig, når der er en relation, et engagement.¹²² På den anden side dagsordensætter selvforvaltningspædagogikken og den frigørende teoretiske tradition bagved (fra Negt til Sigsgaard) behovet for at børn kan erobre tiden og rummet til selv at definere, hvad det er de vil, og ikke kun igennem de voksnes forståelse af børn.¹²³ Set ud fra et sådant børneperspektiv er en dagplejer som Bente i høj grad igang med til at erobre tiden og rummet fra børnene for så vidt som hun styrer og forudgriber- og på den anden side kan hun være med til at skabe rammer for børnenes sociale liv, fordi hun er med til at sikre, at alle børnene i gruppen, og ikke kun nogle enkelte, kan udfolde deres intentioner.

5.9.5 Dagplejeren er deltager

Dagplejere lægger vægt på, at aktiviteterne i hjemmet ikke kun er til glæde for dagplejebørnene, men også dem selv. Mange af de hobbyer dagplejerne selv har, forsøger de at dele med børnene: gå i haven, synge, læse højt, lave gymnastik, lave dekorationer etc. Det er karakteristisk, at i nogle dagplejehjem gør man nogle ting, i andre ting nogle andre, i høj grad afhængig af dagplejerens personlige præferencer, andre i dagplejehjemmets præferencer (manden, egne børn), og i mindre grad på baggrund af forslag udefra (forældre og dagplejepædagoger, kurser). Dagplejeren vil gerne beriges igennem aktiviteterne i dagplejen, som ikke kun tilrettelægges ud fra børnenes behov og kunnen. På dette område ligner dagplejerens måde at indgå i aktiviteter forældrenes måde. Forældrene helliger sig ikke kun børnene, men vil som Hanne Haavind påpeger, være tilbøjelige til at organisere de sociale situationer sådan, at de kan forfølge de gøremål de prioriterer som vigtige. Dagplejeren prioriterer som i det tidligere eksempel med Birthe ud fra børnene, men også ud fra dagplejerens eget ønske om, at der bliver pyntet til jul, at de får lavet saft og plukket bær m.m., hvilket må ses i sammenhæng med, dels at det foregår i hendes hjem, som er rammen om den slags aktiviteter. Og dels at hun relaterer sig til dagplejegruppen ikke kun igennem sin rolle som ansvarlig omsorgsnyder, men som deltager, som person.

Det er tæt på jul og Lise sidder med fire børn ved spisebordet, som skal lave julepynt. De har besøg af Else og hendes dagplejebørn i dag, så de store kan lave pynt, og de små kan lege. De to af børnene ved bordet er hendes og de to er Elses. De skal lave snemænd ud af karton, med påklistede øjne, hatte mm. har Lise på forhånd bestemt. Hun sætter tingene foran børnene midt på bordet og giver dem hver et stykke karton. Lise står bagved sine egne to piger:

Lise: se der, kan du lave øjne på den her?

Lise tegner snemandens facon i kugler på pigens karton. Pigen sætter øjne på med lim.

Lise: det er nogle store øjne. (Til den anden pige) Skal jeg vise dig det? Ej, det er flot Maria.

Hun fører hånden sammen med Maria, så hun tegner det rigtigt. Derpå sætter Lise alle tingene på med lim. Viser det frem til de fire børn og siger:

Lise: Er det ikke flot? (om det hun selv har lavet)

En af Elses piger kigger beundrende. Hun har siddet og tegnet en fantasitegning, og siger:

A: den skal også have sådan noget.

Lise: (til Elses pige) ej hvor er det flot, skal den også have en mund?. (lidt efter) Den mangler også ører, hvor er det ørerne skal sidde henne?

A: det er ører (pigen peger på noget, der ikke umiddelbart kan genkendes som ører).

¹²² Se f.eks. diskussionen ved Jytte Haare og Søs Bayer: Om demokrati, børn og børnehaver, i Social Kritik nr. 47

¹²³ Jan Kampmann: Barndom og børnekultur- selvregulering og erfaringsprocesser, i Kirsten Weber m.fl.(red.): Modet til fremtiden, Roskilde Universitets Forlag 1997

Lise styrer her en "kreativ aktivitet", hvor hun har sat bestemte produktionsmål. Hvorvidt processen er kreativ for børnene er ikke entydigt, når Maria skal styres til at producere noget bestemt hun ikke magter eller vil. Derimod tager det andet barn sin fantasi i brug til at gøre noget andet, og det accepterer Lise i situationen. Lises egen glæde ved det, de her laver, smitter dog af på børnene, således at man kan tale om en god proces i forhold til samværet. Det er væsentligt for børnene at mærke, at den voksne også har noget ud af det der foregår; at alle dermed er deltagere i noget. Her nedbrydes asymmetrien. Det sker imidlertid jævnligt, som i eksemplet med Maria, at dagplejere kaster sig ud i kreative produktioner med børnene, som overstiger børnenes kunnen, og hvor dagplejeren dermed er den, der er kreativ på børnenes vegne - dermed fastholdes asymmetrien.

5.9.6 Sammenfatning

I indkredsningen af dagplejearbejdets rammebetingelser har jeg især vægtet to forhold. Det ene er, at dagplejearbejde i sit indhold og i sin arbejdsorganisering er et selvstændigt og kreativt arbejde, hvilket er meget tiltrækkende for dem, der går ind i det - samtidigt med at det rummer en masse problemer udfra de krav til en arbejdsplads en lønarbejderorientering medfører. Kvinder søger ind i arbejdet p.g.a. forhold, der adskiller det fra det arbejdsmarked de i øvrigt kender, og p.g.a. alle de træk ved arbejdet, der ligger udover den almindelige forståelse af arbejdet. Men kvinderne er også lønarbejderorienterede og har i stadigt mindre grad en erfaring bag sig som hjemmearbejdende. Arbejdets "ensomhed" med den ringe grad af faglig ledelse og kollegialitet i hverdagen, der også udtrykker selvstændigheden, opleves af dagplejerne som mangler ved arbejdsprocessens organisering. De ønsker vejledning, ledelse, kurser m.m. Denne svage arbejdsorganisering reproducerer tendentielt en essentialiserende tankefigur om arbejdet som en forlængelse af de reproduktive aktiviteter, som ikke-faglige, hvilket giver en række problemer for arbejdsidentiteten, hvilket uddybes i forbindelse med interview analyserne.

Det andet forhold jeg har draget frem vedrører kvalifikationer. Kvalifikationskravene er kendetegnet ved at være elastiske, uforudsigelige, ikke-standardiserede og leder- og bruger afhængige. Formelt er der ingen faglige kvalifikationskrav, men kun krav til erfaringsbaggrund af almen karakter forbundet med den reproduktive sfære. Dagplejerne går ind i arbejdet helt overvejende uden nogen relevant faglig baggrund, andet end de uformelle kvalifikationer fra den reproduktive sfære. Men p.g.a. børnenes baggrund og behov, herunder børnegruppernes sammensætning, kan arbejdets krav være meget forskellige fra og langt mere specialiserede end det, der almindeligvis kan ligge i de uformelle kvalifikationer hos kvinder, der påtager sig dagplejearbejde. Herudover adskiller arbejdet sig på mange punkter fra arbejdet i egen familie med egne børn, især igennem arbejdet i legestuen og samarbejdet med andre omsorgspersoner (forældrene), men også igennem en række mere strukturelle forhold, som vil blive uddybet i interview analyserne. Hertil kommer kvalitetskravene der i stigende omfang formuleres til dagplejen igennem virksomhedsplaner m.m. Arbejdet får nogle begyndende faglige omrids, der karakteriserer det i forhold til andre dagtilbud til børn. Det lægger sig som yderligere krav til dagplejerne. Imidlertid foregår ingen omsætning til kvalifikationskrav, og dermed en diskussion om den nødvendige subjektivt forankrede faglighed. Set i sammenhæng med det første forhold jeg har draget frem fremstår selvforståelsen i feltet af dagplejearbejde da modsætningsfyldt, både som udfoldelsen af naturtalent i forhold til reproduktivt arbejde, og faglighed i forhold til et offentligt produktivt arbejde.

Igennem observationerne er søgt en fænomenologisk abducerende bestemmelse af mulige væsentlige træk ved dagplejeres viden og kunnen i deres arbejde. Jeg har vægtet viden, der vækker opmærksomhed som praksis, og som i sammenhæng med interviewanalyserne kan bidrage til en diskussion af den viden og forståelse, der skabes i dagplejearbejde i sammenhæng med dagplejeres livserfarin-

ger og socialisering. Den omsorgspraksis, eksemplerne indeholder, er overvejende karakteriseret af måder og kvaliteter ved den ikke professionelle forældre/moderlige omsorg, som fundet i forskellige nyere nordiske undersøgelser af forældres holdninger til børn og børneopdragelse, og måder at drage omsorg for børn. Dagplejerne ses her som fysisk tæt på børnene, som de stiller sig til rådighed for og vidtrækkende afskærmer overfor selv at skulle tilfredsstille deres behov. I en sådan grad, at der kan blive tale om overinvolvering og styring af børnene. Samtidigt er eksemplerne kendetegnet ved tvetydighed i deres mulige hensigt, og tvetydighed i deres konsekvenser. Dagplejerne både inviterer og afviser forhandling med børnene om regulering af relationerne. Dagplejerne både fastholder det asymmetriske i relationerne igennem styring, forudgribelse m.m., og samtidigt nedbryder de det asymmetriske igennem gensidighed i deltagelsen i hverdagens aktiviteter i dagplejen.

6. Præsentation af to dagplejere

6.1 Anne:

“Man føler man slår ikke til vel, og man har stadigvæk kun to hænder; du kan ikke gøre alt for alle”

Anne er valgt til denne tolkning og fremstilling i afhandlingen, fordi hun konstruerer sit arbejde og sig selv i forhold til arbejdet, med stærk vægt på det moderlige, og samtidig beskriver hun sin livshistorie i relation til arbejdet som en markant bevægelse fra velbefindende til ikke-velbefindende.

6.1.1 Præsentation og livsløb

Anne er 45 år og dermed kun lidt ældre end gennemsnittet i dagplejen. Hun har 15 års arbejdserfaring udenfor dagplejen, hvilket er en del mere end gennemsnittet (10 år). Hun har arbejdet i 13 år som dagplejer og hører dermed til de erfarne. Jeg har talt nogle gange i telefonen med Anne, inden jeg besøger hende. I telefonen har Anne virket meget imødekommende og nærmest begejstret over at skulle interviewes, og hun har fortalt en masse om sin nuværende situation allerede på det tidspunkt. Inden interviewet ser jeg Anne som en kvinde med overskud, der er i gang med at ændre sit liv, men som har haft det overvejende godt med at arbejde i dagplejen. Jeg møder Anne i hendes store, lyse parcelhus, hvor vi sætter os ind i et velordnet og rummeligt køkken. Anne er lidt nervøs i kontakten med mig i starten, men har en meget varm udstråling og en afslappethed i bevægelserne. Hun er en smuk kvinde, der ser ud til at være sin alder og giver samtidig et lidt skrøbeligt indtryk.

Annes præsentation af sig selv og indramning af livshistorien og erfaringsindholdet følger to spor. Det ene spor er en slags social “selvkategorisering” henvendt meget direkte til mig, som undersøger. Det fungerer ikke rigtigt som fortælletekniske knager at hænge historien op på, da det ikke synes at “interessere” hende, men hun taler derimod hellere i aktuelle temaer. I dette ene spor informerer hun om sin alder, forældres beskæftigelse, egen uddannelse og placering i søskendeflokken, som en opremsning af data. Det eneste hun dvæler ved og beskriver mere detaljeret, er hendes geografiske udgangspunkt i en købstad i et lille ø-samfund. I Annes nye familie er tilknytningen til ø-samfundet bevaret, idet hendes egen mand også er derfra, men de bor i Jylland, hvor de flyttede til, før de blev gift, da manden skulle ind som soldat. Det opleves som indledning til nogle kulturelle pointer om hvad dette har betydet for hende, men det udfoldes ikke og forbliver underforstået i resten af beretningen. Det andet spor er en præsentation af arbejdet, hvor den første og væsentligste karakteristik er, at det er ensomt og indebærer et ansvar, som er svært at bære alene (uddybes nedenfor).

Anne er fra et arbejderhjem, hvor begge forældre arbejdede ude som ufraglærte, og der er ingen traditioner for dagpleje eller arbejde med at passe andres børn i familien, udover at Anne som stor pige er gået ud og har været babysitter. Annes moder har ikke gået hjemme og passet egne børn. Det var en selvfølge, at Anne skulle ud at arbejde, efter at hun havde fuldført niende klasse (fra tiden før ni års skolepligt). Hun kom i lære i en forretning og blev afskediget, da hun var færdiguddannet. Uddannelsen skaffede hende senere et job i forretning, da hun havde brug for det, men ellers har der ikke været en klar forbindelse til de senere jobs hun har haft. Hun har haft kontorarbejde på store virksomheder, da lørdagsarbejde var svært at forene med at stifte familie, og hun har arbejdet i institution. Institutionsjobbet startede hun på, da hun fik første barn, hvor hun fulgte en lyst til at arbejde

med mennesker, som hun syntes, hun mistede ved at komme fra butik til kontor. Da hun fik andet barn gik hun hjemme i to år, hvorefter hun var kort tid på kontor, indtil hun besluttede sig for at blive dagplejer. Og nu kunne hun aldrig tænke sig et arbejde, der ikke var med mennesker.

Hendes sociale muligheder har forandret sig igennem årene via hendes mands sociale opadstigning. Hendes mand startede som hun selv med at gå i lære i forretning, men har arbejdet sig op. I dag har han en ledende stilling i en stor virksomhed, og det har betydet bedre levestandard i familien (større hus, finansiering af børns uddannelse) samt nye muligheder såsom rejser og uddannelse. Anne skal netop til at gå i gang med den nye pædagogiske grunduddannelse, som hun imidlertid ikke ved, hvad vil bringe af muligheder, udover at det ikke betyder, at hun skal lære "sådan et fag", men forblive i den kortuddannedes position. Hun ser ikke sig selv indtage en kvalitativ anden position i det sociale rum. Hendes ønske går i retning af et arbejde i institution, helst med "vanskelige børn". Hendes situation forstår hun ikke selv som en overskuds-, men derimod underskudssituation, hvor hun ikke kan blive der, hvor hun er: *"altså hvis der ikke sker noget nu, så... så bliver jeg nødt til at sige op, altså fordi.... jeg er bange for at jeg kommer så langt ud, at... at det bliver sådan, at konsekvensen bliver, nu holder du altså."*

6.1.2 Om at tilpasse sig børns behov og mærke sig selv

Hjemmet og familien er meget stærke værdier for Anne, som ikke selv har prøvet at have en hjemmegående moder og har valgt, at "der har altid været nogen hjemme, ikke" (slås an i starten af fortællingen/interviewet). Annes beskrivelse af, hvad arbejdet betyder for hende, fylder en meget stor del af beretningen, og heri konstruerer hun så at sige både sig selv og arbejdet i en morfigur: *"det, jeg synes der er det vigtigste i mit arbejde, det er først og fremmest at få børnene til at blive trygge... og føle den der, øh, kærlighed og nærhed, altså det har jeg nok været..det, at der, jeg har syntes som det højeste... og når først det gør det, så.. så kører det hele jo bare altså..."* Hun er den dagplejer, der føler kravene til at være moderlig omsorgsfuld og opfylde moderskabsidealet stærkt og lever derfor med meget lille planlægning af sit liv, for at kunne stå til rådighed.

B: Har du prøvet en tid at have et barn, som øhh.. havde svært ved at starte, og som skreg meget? Det er der jo mange der fortæller om.

A: Ja, det har jeg. Det har jeg gjort to gange. Og det er blevet de bedste børn, du kunne tænke dig. (ler)

B: Ja, senere?

*A: Ja. Det har det, og det var et søskendepar. Det er egentlig skægt, ikke? Og det var... jeg glemmer det aldrig, han var et halvt... han var... han var ikke engang et halvt år, han var fem måneder, Kasper. Øj, hvor han skreg, da han opdagede, det var altså ikke hans mor og.. Ja, han ville ikke spise, og han vi.. jamen, han ville ingenting, og der gik...jamen jeg følte, der gik en hel uge, inden jeg fik ham til bare.. blive bare lidt tryk, ikke også. **Det er...det, synes jeg er hårdt. Det er virkelig hårdt, fordi det smitter af på hele gruppen, ikke også. Hvis der er én, der sidder og græder og... eller hvis der er nogen, der græder, ikke, og så de andre...de står altså ved siden af, og de vil jo også være med. Det er der jo ikke noget at sige til vel?***

B: Hvad kan man så få af hjælp i den situation, står man så alene som dagplejer?

*A: Øh det følte jeg egentlig ikke, altså...**det gjorde mig...det gik ikke mig så meget på, andet end jeg sagtens kunne klare det, ikke også. Og jeg klarede det i den periode med Kasper der, ikke og-***

så. Men der er en enkelt dag..en enkelt gang, jeg sådan mindes tilbage til, og det var da jeg fik lillesøsteren, da var det nøjagtig på samme måde. Og...og øh jeg ved ham Kasper der..der var en-gang jeg havde fri og den reserve han kom i hun kunne simpelthen ikke trøste ham, han blev ved med at græde ikke også. Hun kunne ikke overhovedet, hun måtte simpelthen tage hjem fra arbejde ikke også. Og det var ikke...det var... det var slemt, ikke også, for ham,..og komme igang ved at skulle væk fra hans mor åbenbart, ikke også..Og der kan jeg så huske, da lillesøsteren startede, det var nøjagtig det samme - simpelthen. Men hun blev ligesådan...altså hun blev simpelthen lige så god og.. **Og det er nogen af de børn, man nok..eller i hvert fald hvor jeg har været mest ked af det, da jeg skulle af med dem.**

B; Hvorfor tror du det?

A: Men det må jo være det der... **at man har fået gjort dem trygge, eller altså der måtte være k..Jeg ved ikke, hvad det er. Men det må... det må være sådan et eller andet... der kommer i hvert fald nogen bindinger. Der er nogen bindinger. Der er nogen..**

B: øh..der kommer bindinger?

A: Ja. Det kan man mærke så tydeligt, ikke også altså.

B: du har så kæmpet for det?

A: Ja, det har jeg jo så også..

B: Du har ikke opgivet dem og sagt, jeg kan ikke holde dem ud..

A: Nej, jeg tør ikke opgive dem altså.

B: Når man har sådan et barn der græder, så kan man vel ikke gøre det godt nok?

A: **Det er da hårdt, det er virkelig hårdt..** der kan jeg nemlig huske ikke også, den episode, jeg kan huske, der var.. ja på det tidspunkt, **der fik jeg meget migræne. Altså om de..om det så har spillet med ind... det måske kunne have fremkaldt...altså måske har været med til at fremkalde det eller et eller andet, ikke. Men der kan jeg huske, det var en dag, og det kom jo altid ubelejligt, når jeg fik det, så det kunne komme lige mens, at..det er jo ikke sådan noget med, det er kommet om natten, nej det kom sommetider, når børnene lige var kommet, ikke også. Og der var... der er der en gang, hvor jeg måtte ringe ned på kontoret og sige, hun måtte simpelthen, altså min tilsynsførende, hun var nødt til at komme, **for jeg kunne simpelthen ikke give dem...jeg kunne ikke give dem mad, for jeg rendte simpelthen og kastede op ind imellem...****

B: nå, så slemt var det..

A: Så slemt...jamen, det har været, når det blev rigtig slemt, ikke. Så sagde hun, nej men så kommer jeg, Anne, men så synes jeg altså, vi skal have dem flyttet. Så sagde jeg, ved du hvad, det er altså bare synd, for de skal bare have rugbrød, og så skal de hen og sove og når de..er henne og sove, så kommer Lene hjem, min pige, ikke, altså da kommer hun hjem, og så kunne jeg jo så ligge på sofaen samtidig med, at hun så var her også. Så var der to af mine mødre, der gik hjemme, dem ringede jeg til, og de kom selvfølgelig og hentede deres børn, ikke også. Men jeg klarede det da. Men der kan jeg så huske, Ida der, hende, som jeg siger, der havde det sådan- så kom hun og skulle give dem mad og smurte rugbrød, give dem mad, **og hun skreg, Ida. Jamen du godeste, hun skreg. Og det havde.. hende den tilsynsførende jeg havde, det havde hun jo ikke set at hun gjorde, vel? Jeg havde godt fortalt hende, at hun havde været så utryg, og hun havde haft så svært ved at køre ind her, og at det kun var mig, der duede, det var ingen andre.**

B: men hun skulle ligesom selv opleve det, ja.

*A: Hun skulle opleve det. Fordi så gik hun ind i stuen med hende, **jeg kan lige så tydeligt huske**, hun gik rundt inde i stuen med hende og prøvede på at komme ud og give hende mad, og de andre sad herude. Og så havde jeg lige været ude på toilettet, så følte jeg faktisk, at nu havde jeg det ret godt, så da jeg kom ud i køkkenet, **så sagde jeg, giv mig hende. Jeg kan godt give hende, sagde jeg så. Lige så snart hun kom over til mig, så sad hun sådan og kiggede på hende... og så spiste hun. Du skulle have set hende. (ler)***

Episoden, Anne rekapitulerer, har et meget autentisk narrativt indhold og er tæt på den faktiske oplevelse. Den er scenisk og handlingsmæssigt detaljeret rekapituleret, idet oplevelsen, om end hun også reflekterer over den ("der opstår bindinger", "det var slemt" etc.) overvejende bliver stående i sig selv uden inddragelse af ret meget baggrundsviden. Baggrundsviden kunne f.eks. være hvad andre dagplejere har sagt om hvordan grædebørn "skal tages" eller senere fortolkning, f.eks. ud fra hvad den tilsynsførende mente om det, hvilket optræder i interviews med andre. Selvom der er sider af oplevelsen, der ikke ekspliciteres, eks. hvordan hun har passet børnene, ind imellem at hun løb på toilettet for at brække sig. Eller hvordan barnets gråd har påvirket migrænen i konkrete situationer etc. Historien kan forstås således, at hun oplever at barnets krav igennem gråden påvirkede hende så stærkt, at hun har en formodning om, at det fremkaldte migræneanfald. Anne beskriver, at hun en dag må bukke under fysisk og trække sig fra barnets (og børnenes) krav, ved at bede den tilsynsførende om at komme og tage over. At bede den tilsynsførende om at komme ud, fordi man giver op, er noget en dagplejer gør få gange i sin arbejdskarriere. Her bevæger hun sig tæt på den grænse, der betyder egen (og omgivelsernes) oplevelse af, at hun ikke kan klare dagplejearbejdet. Hun prøver da også at overbevise sig selv om, at det ikke var nødvendigt: "*det gik ikke mig så meget på, andet end jeg sagtens kunne klare det, ikke også. Og jeg klarede det i den periode med Kasper der..*". De fysiske symptomer legitimerer dog hendes handling i betydelig grad.

Sammenhængen imellem det fysiske ubehag og barnets vedvarende gråd kan forstås sådan, at barnet kræver hendes empati, hendes identifikation med smerten over adskillelsen og savnet af de biologiske forældre, og at hun skal tilpasse sig barnets behov på en totalt opmærksomhedskrævende måde. Heroverfor opstår stærk ulyst og frastødning, samtidigt med at hun trækkes til barnet. Det fysiske ubehag, kvalme og opkastning kan forstås som stærk ulyst overfor arbejdets krav. Men midt i den tilspidsede krise går hun udover sine hidtidige grænser og rækker ud til barnet, i forventning om barnets modtagelse af hendes empatiske bevægelse. Barnet tager imod og lader sig trøste. Anne rekapitulerer, at fra den dag vendte udviklingen for hende og barnet, og hun taler om opståede bindinger. Det kan forstås som at identifikationen fandt sted, og tilknytningen til barnet blev oprettet. Måden dette skete på var ved, at dagplejeren gik udover sin stærke ulystfølelse og egen behovstilfredsstillelse. Det er en bevægelse som udtrykker en af omsorgsforholdets tre grundlæggende forudsætninger ifølge Winnicott: fuldstændig tilpasning til barnets behov. På den anden side foregår det her så modsætningsfyldt, fordi den destruktive trussel om objektgørelse, som omsorgsgiveren oplever derved og samtidigt selv tendentielt overfører på barnet, bliver så stærk og svær at overvinde for dagplejeren i betragtning af, at hun er "overladt" i subjektivitetetskonstruktionen til barnet og børnene.

Det ulystfyldte i arbejdet, der var så stærkt og overmandede hende, formår hun alligevel her at bryde med en ny lystbesættelse. Hvorfor? Hendes egen midlertidige opgiven og lederens tilstedeværelse er de to nye faktorer, der gør sig gældende i denne situation i forhold til de utallige andre, der har fundet sted op til denne dag. De indvirker formodentlig begge på den bevægelse, Anne foretager. Hendes "opgivelse" tillader en tilbagetrækning, hvor presset i det ulystfyldte letter. Lederens tilstedevæ-

relse er en mulighed for, at hun bliver "set" af lederen. Med det som afsæt kan hun vise sin kompetence frem overfor lederen: at hun er noget særligt for barnet, at hun "kan give hende" mad - og udgangsreplikken udtrykker en sejrsløse over at have nået anerkendelsen fra både barnet og lederen. "Lige så snart hun (barnet) kom over til mig, så så hun (barnet) sådan på hende (lederen).. og så spiste hun (barnet). Du skulle have set hende (lederen eller barnet?)." Anne oplever anerkendelse ved, at lederen ser hendes kompetence, samtidigt med at barnet anerkender hende. Igennem anerkendelsen opstår berigelse for subjektiviteten og dermed forudsætningen for genoprettelse af den ambivalenstolerance, der var ved at blive nedbrudt, set udfra teorien om den dobbelte socialisering. Man kan sige at nedbrydningen af tolerancen i dagplejen i sådanne tilspidsede situationer antager den særlige form, at den samfundsmæssige orientering og den hjemlige orientering og kravene fra de to sfærer smelter fuldstændig sammen. Dette sker **uden** at det beriger dagplejeren, skaber helhed, fordi individualiseringen og privatiseringen af oplevelsen gør, at hun nærmest mister den ene orientering derved, hun nærmest mister "arbejdet" - hun arbejder ikke i den situation, hun overlever.

Selve Annes fokus i rekapitulationen har i dette eksempel symbolsk værdi, idet at give mad til det spæde barn er en del af den livgivende "næring" af barnets liv. Dette er ikke en selvfølgelighed, idet alle dagplejere har oplevet problemer med maden i forhold til de små børn. Dette drejer sig ikke kun om "mad- ikke mad", liv-ikke liv, eller kontrol- afmagt, men også om måden hvorpå mad gives, idet mad kan gives med eller uden kærlighed, og dette er det lille barn meget følsomt overfor. Og hvornår og hvordan mad kan modtages af det lille barn, for hvem mad er hele scenen, hvori maden gives.¹²⁴ Der findes mange beretninger i dagplejen om børn, som slet ikke spiser i dagplejen, men kun i eget hjem.

Sekvensen i interviewet afsluttes lidt senere med: *"..de var så tæt knyttet til mig, ikke også, at så blev vi jo så meget som til deres mor, ikke altså, da de var kommet igennem den der.. utryghed, ikke også.."* Til beretningen om tilknytningen hører beretning om afskeden, som Anne omtaler tre gange i interviewet, her i den mest udfoldede sekvens:

".. i det øjeblik, de... hvor man ved, nu er det sidste dag, de er her, ikke også, så føler jeg selv, det er mit eget barn, jeg siger farvel til. Altså sådan har jeg gjort i mange tilfælde, ikke også, hvor det virkelig har været hårdt, at skulle sige farvel til sine børn. Og det bliver det også når de.. når de stopper her, når jeg skal til at gå i skole, det bliver simpelthen frygteligt. Jeg ved ikke hvordan jeg kommer igennem den dag, vel. Men altså det er jeg jo nødt til, ikke, og.." I fortællingen om afskeden fastholdes dobbeltheden: mine børn og alligevel ikke mine børn, i den distance i sproget, hvor hun taler om sig selv i tredje person: *"...hvor det virkelig har været hårdt at skulle sige farvel til sine børn.."* Det er ligesom at være moder, og det er ikke at være moder, for det er forhold der afsluttes udfra andre kriterier end de følelsesmæssige - og de afsluttes med garanti.

¹²⁴ Dette er en af Winnicots analyseresultater fra hans undersøgelser af moder -barn dyaden. Donald D. Winnicott: Spædbørn og deres mødre, Hans Reitzels Forlag 1997. I Lorenzers teoridannelse om den tidlige socialisering befinder madning af det lille barn sig som scenisk fænomen (brystet er mere end mad og moderen, derudover også hele stemningen m.m. hvori amningen fandt sted) med betydning for udformningen af de subjektive interaktionsformer, hvorefter både barnets og den voksnes måder at indgå i fremtidigt samarbejde omkring mad og næring vil kunne udfolde karakteristika, der kan opleves som sceniske gentagelser. A. Lorenzer og P. Orban: Transitional Objects and Phenomena, in Grolnick and Barkin: Between Reality and Fantasy, Jason Aronson, 1978.

6.1.3 Det autobiografiske blik: skæbne og overraskelser

Anne kom i lære uden at tage stilling til, om det var noget for hende - det var et arbejde. Hun havde været i praktik i en forretning, medens hun gik i skole og fik tilbud om at arbejde dér efter skoletid, og senere at komme i lære: *“så øh.. det var jo nok det jeg gerne ville..(griner) Så blev det jo sådan, ikke.”* Frem til Anne starter i dagplejen, er begivenhedsbæreren i fortællingen ikke hende selv, men ting sker for hende og med hende, fordi andre beder hende om noget (jobbet), eller fordi hun skal følge andres beslutninger (manden skal ind til militæret i Jylland og hun følger med). Fortællingen om tiden dengang er med meget få spor af holdning til begivenhederne: skole, læretid, flytning til Jylland, jobskift. Opfattelsen af biografien som skæbne er fremherskende hos mange dagplejere i undersøgelsen, på livsområderne: første arbejdspladser, at stifte familie/ blive moder , uddannelse, stedet man bor.

Dagplejearbejde var derimod et positivt tilvalg, og Anne angiver tre begrundelser: ønsket om at bestemme mere over sin egen situation i hverdagen, fordi hun gerne ville arbejde med børn, som hun syntes hun var god til og for at kunne være hjemme som en samlende og helende praksis for hende selv og hendes familie, i betragtning af vilkårene i butik og på fabrik, som hun valgte fra:

“Der var et eller andet i mig der sagde, at øh.. jeg godt kunne tænke mig og.. og både for mine egne børn og for mig selv - ikke være den der, øh..udearbejdende, som altid havde travlt, og..det var meget tit der var overarbejde dernede, og det var mange gange, at jeg skulle derned om aftenen. Altså simpelthen også.. altså jeg følte simpelthen, jeg brugte så meget tid, hvor jeg... hvor jeg følte jeg svigtede dem herhjemme, ikke.”

Valget fremstår i forlængelse af beslutningen om at sige op fra sit arbejde, da hun ventede nummer to, som en beslutning om at vende sig mod hjemmet, og væk fra arbejdsmarkedet “derude”. Det er et brud med den dynamik, der er tilstede i fortællingen i de tidligere sekvenser, idet hun gør sig selv til begivenhedsbærer:

*“Men jeg var så højgravid, og så... **ja, jeg ved ikke hvorfor jeg gjorde det, men altså det bestemte jeg mig for, sådan skulle det være,** og så gik jeg over og sagde, at hvis det var sådan, at der var nogen i vores afdeling, der skulle fyres, så ville jeg ikke være ked af det, fordi jeg håbede, at jeg måske kunne komme tilbage igen, hvis det var...det reddede sådan flere forskellige ting. Men så... **sådan nogle ting, man tænker på bagefter, jamen, du kan jo ikke selv ordne din skæbne, vel.**”*

I fortællingen fastholder hun sin forståelse af livet som skæbne og dermed den passive dynamik, samtidigt med at hun fremstiller den aktive dynamik i sin forståelse af biografien i den periode. Med de sproglige markører: *“jeg ved ikke, hvorfor jeg gjorde det”* bryder Anne den struktur, der er i den hidtidige fortælling, hvor alt ellers fremstår som ikke-forklaringskrævende. Hermed signalerer Anne, at der er tale om noget vigtigt, som hun har overrasket sig selv med. Det er kommet til hende, men fra hende selv, som noget der ikke lader sig gendrive. Sekvensen: *“man tænker på bagefter, jamen du kan jo ikke...”* indeholder en advarsel, og talen er rettet til hende selv, i forhold til hendes egne handlemønstre, i en indre dialog. Som erfaringsfelt synes det at indramme en både retrospektiv oplevelse og prospektiv tanke: at hun kan tage beslutninger, hun ikke selv ved, hvor hun får kraften til. Og at hun vil advare sig selv i forhold til at planlægge sit liv - men at det kan blive positivt, når man gør det. Set som samlet biografi er det ikke den samlede formning, men forskellige dynamikker der træder frem. Samtidigt er det muligt for fortælleren at fastholde en forståelse af enkeltsekvenser

og livsafsnit, som ikke fremtræder sådan i narrationen. At Anne så at sige ikke helt “forstår” det, hun selv siger eller tager det til sig som en integreret del af biografikonstruktionen.

6.1.4 Følelsesmæssig nedslidning og aggression

Karakteren af indre dialog og aktualitet i segmentet fører frem til at tolke det som suprasegment, som generel refleksion, der kan være virksom også i forhold til andre temaer i biografien. For det første virksom i forhold til dagplejearbejdet, som ytring af en holdning til arbejdet; hvad det er for Anne: at det er en dobbelthed af planlægning/ bevidst handling og skæbne. Ydre krav og påvirkninger optræder her i form af børnenes behov under de satte arbejdsvilkår, som Anne må forholde sig til og ikke kan lave grundlæggende om på, og som kræver hendes tilpasning. De narrative passager om børnene og arbejdet er fortællinger om krav, der opleves som for store, som på én gang kræver stor tilpasning, og samtidigt prioriteringer og beslutninger:

“Og der er det altså ind imellem, der har du også nødt til at lægge det barn ned, der skriger sådan, og så må hun altså skride, for de andre skal altså også passes, ikke. Det...det kan godt være svært, ikke også...(småler) men det lærer man.”

og en anden passage:

“Nu bl.a. hende..det har jeg lagt mærke til, fordi de er så lærere, har..har jeg haft hende i reserve før også, ikke, og det er ikke, fordi hun er utryk ved mig, at hun... det er... altså hun kræver meget og være ved sin mor og være..altså det bedste, det er, hvis hun kan være på en arm, så åh, så har hun det godt, og “hvad er det”, og så er der intet i vejen, vel. Men hvis hun så skal være lidt nede på gulvet, eller jeg skal ud og hente en barnevogn eller noget andet, ikke så hyler hun så bare. Og der har jeg jo så lagt mærke til de to andre i dag, Johan og.. og Josefine, så har de stået og råbt, så råber de endnu højere, end de plejer..”

Anne oplever ikke, at hun kan give børnene hver især den fulde opmærksomhed, tilfredsstille deres behov fuldt ud, men hun oplever, at det er det, hun skal prøve at gøre. Mange børn vil gerne være ved deres moder, og Anne forsøger at erstatte det. Selvom hun hele tiden kan se, at det ikke kan lykkes. Det er det, arbejdets “mestring” indeholder for Anne. Planlægning af en dagplejehverdag bryder hun sig ikke om, og derfor siger Anne også, at klippe-klistre er ikke noget for hende, det kan de lære i børnehaven, når den tid kommer. Planlægning og prioritering er her noget, der sker hurtigt i situationerne, som kommer til hende udfra børnenes ytringer af deres behov. Gentagelsen i behovsrytmen betyder erfaring i at forudse, hvornår bestemte situationer vil opstå: krav om mad, søvn og skiftning, men hun oplever, at mange situationer kan hun ikke forudse.

Hun oplever i tiltagende grad, arbejdsituationerne som problematiske for hende, svære at klare. Som i historien om et barn, hun fik flyttet til en anden dagplejer, fordi hun sagde til forældre og dagplejepædagog, at barnet ikke kunne sammen med de andre børn, og at barnet ville have det bedre i børnehaven:

B: Kan det være trivielt i dagplejen ? - du snakkede om trummerumet før...

*A: ja. Det føler jeg godt, der kan. Det føler jeg godt, der kan. Men også det der med, jeg synes, **man står så alene med det**, ikke også altså. Det er ikke fordi dermed...at det har vi jo gjort altid, ikke også, men øh....det er mere det. Og **man føler også ind imellem, nej, nu gider du ikke mere altså. Det... sådan har jeg nok fået det lidt på... her på det sidste** ikke også. Altså hvis der er nogen børn,*

der ikke kan sammen, og, altså ikke fordi det... den gruppe jeg har nu, kører godt, men nu har jeg haft et barn, som... som blev faktisk fire år, inden hun kom i børnehave, og det hele sidste år, det kunne hun godt... det var synd, hun ikke kom ind, fordi hun var for stor til at være i dagplejen.

B: det er fordi ventelisterne er så lange, ikke?

A: Ja. Og det... det var ved at køre mig lidt sur, fordi **hun blev ond, og hun blev træls, og hun ville bestemme, og hun... kommanderede, og hun...jamen.** Og jeg følte simpelthen, at **jeg bare skulle skælde hende ud og..og rette hende og..og sige, nu holder du, og lad nu være,** Amanda, ikke også. Altså jeg følte simpelthen... **at jeg sådan blev presset af hende** på en eller anden måde, ikke også. Men hun var ikke ked af at komme her, men... **jeg havde dårlig samvittighed over, jeg ikke kunne mere for hende,** ikke, end jeg gjorde, fordi jeg også havde alle de små, det kan man ikke, vel.

B: Så det blev hende, der skulle holde og stoppe?

A: Det var faktisk hende, der sådan, øh...**Jeg...jeg havde dårlig samvittighed overfor he...overfor hende, ikke også, og alligevel var jeg træt af det, fordi det var næsten sådan, at jeg kunne få ondt i maven over, at... at det kørte på den måde, fordi det var så synd for hende,** hun ikke var kommet i børnehave. Og det var sådan, at når vi var i legestue, **de andre sagde, åh gud, hvordan kan du holde det ud,** fordi... det var ikke engang... kun herhjemme, det var også, når vi var i legestue, **så skulle hun bare...bestemme det hele og.. og være efter de andre og.. Jeg kunne finde på, selv om hun var så stor, at så kunne jeg finde på,** hvis det var, jeg skulle snakke med en forældre, så stod hun og ville op til mig og hev i mig og.. Altså hvis jeg så sagde til hende, ved du hvad Amanda, gå nu lige derind, jeg skal altså lige have lov til at snakke med Mads's far, nu skal du altså holde op, **så kunne hun simpelthen... stille sig op midt på gulvet og bare stå og skrige, sådan helt vildt og afsindigt, hvor vi så bare stod og grinede ad hende,** altså jamen, Amanda, hold da op. Det var bare hysteri og ikke andet. **Og det var ikke kun her, fordi altså... jeg havde det utrolig godt, fordi jeg fortalte det til... forældrene, og m...vi... altså de vidste det hele, hvordan det kørte her, og de kom simpelthen: Nej, altså det er... De... hun var så strenge derhjemme også, så... hun var ond ved storebroren også, altså det er helt..hun kørte bare, det var hende der skulle bestemme og ditten og datten.** Så nu..nu er hun kommet i børnehave, og det tror jeg bare, det bliver godt for hende, fordi nu finder hun ud af, at det.. er altså ikke hende, der bestemmer, og det er meget bedre, når det er nogen børn, der kommer og gør det..”

Jeg har spurgt ind til en tidligere ytring om dagplejen som ”trummerum”, altså trivielt og kedeligt, som rutiner. Og Anne svarer med en historie om begivenheder, der er alt andet end kedelige, men som hun ikke kan holde ud. Denne måde at tale på er meget anderledes end den måde, hun i øvrigt taler om børnene og sit arbejde på. Det er udpeget som randsegment i den første tolkning, fordi der er en ændret rolle og interaktionsdynamik indholdsmæssigt i beretningen. Begivenheden har fundet sted for kort tid siden, og knytter sig til den periode, hvor Anne har villet holde op i dagplejen. Det faktuelle i historien, hvorvidt barnet faktisk var mere vanskeligt end andre børn, Anne før havde haft, kan ikke tolkes ud fra beretningen.

Det bemærkelsesværdige i historien er knyttet til aggressionerne og Annes fremstilling af aggressionerne i forhold til barnet. Anne taler om barnet på en aggressiv måde, som én hun ikke bryder sig om og fører krig med: pigen er ond og træls og væmmelig mod andre børn, endda egne søskende, og Anne skælder ud, afviser hende og griner ad hende (ydmyger hende). Anne taler ikke om hende som et barn, der har behov for omsorg, altså hvad barnets behov var i de konkrete situationer, og hvad Anne kunne gøre under de givne vilkår, at barnet befandt sig hos hende og ikke i børnehave. Hun taler heller ikke om hende som et barn i et asymmetrisk forhold, hvor det er Anne, der sætter ram-

merne og skal imødekomme de afhængiges behov, sådan som hun ellers har gjort i beretningen om sit dagplejeliv. Anne føler sig derimod "presset" af barnet, der vil bestemme over hende og situationen i dagplejen, og hun får ondt i maven.

På baggrund af den kontekstuelle sammenhæng som ovenfor beskrevet og den ændrede interaktionsdynamik kan beretningen tolkes som en beretning om, på hvilken måde Anne ikke længere kan klare arbejdet. Dette underbygges af en tilsyneladende uforståelig talefejl, men idet den gentages, er intentionen åben for fortolkning. Anne siger: "*Jeg kunne finde på*", to gange, hvorefter der optræder nogle indskud, og fortsættelsen muligvis aldrig følger, eller den følger på denne måde "*så kunne hun simpelthen...stille sig op midt på gulvet...*" Forvirringen imellem hende selv og barnet i det sproglige udtryk kunne være et udtryk for en ubevidst identifikation med barnets aggressioner. At hun ser sine egne aggressioner udspille sig foran hende, genoplever "scenen", dvs. handlingerne, ordene, stemningen, de underliggende betydninger og meddelelser. Som indre livsudkast kunne hun selv finde på at stille sig op midt på gulvet og skribe. Med udgangspunkt i Lorenzers begreb om interaktionsformer kunne det tyde på, at der er erindringsspor i denne interaktion, som den optræder som form, der er anderledes end de andre tilstedeværende interaktionsformer, idet det indre livsudkast forbliver udgrænset fra den subjektive selvforståelse, fra bevidstheden, men nu dukker op med sanseligt indhold om end i en stivnet form.

Beretningen indeholder en fortælle-mæssig og følelses-mæssig tæthed, som en scene der gentager sig og kalder stærkere følelser frem, end det der kan forklares ud fra den nutidige kontekst. Tegnene i sproget tømmes og bliver meningsløse i forhold til handlingskontekst udtrykt i den sproglige forvirring, fordi en af Annes klichéer dukker op og farver eller helt styrer hendes måde at se den nutidige scene på og handle i den. Klichéen synes at indeholde hende selv som det onde barn, der vil bestemme, og den dårlige samvittighed hos omsorgsgiver, som har ondt af barnet. Følelserne, der forbindes med klichéen, synes dog at pege på symboler for interaktioner, der indeholder vrede hos barnet, der møder den voksnes aggression, som benægtes, og hvor barnet ikke må udtrykke sin vrede, ikke skribe. Om dette er en væsentlig scenisk oplevelse for Anne, ved vi ikke ud fra interviewet, men den tilstedeværende dynamik i den berettede nutidige scene leverer i sig selv tegn på Annes fastlåsning i og bidrag til konflikter af denne type.

Anne har aggressioner mod børnene og vil ikke/kan ikke benævne det. Hun vil ikke sige, at hun ikke kunne med dette barn, men hun siger derimod, at barnet ikke kunne sammen med de andre børn. De aggressive følelser optræder dog indirekte i beskrivelsen af pigen, som ovenfor nævnt, understøttet af den måde narrationen halter på, da hun bringer forældrenes vurdering af barnet ind. Dette kan ses som en baggrundskonstruktion der hives ind, hvor fortællelinien er brudt, typisk fordi et oplevelsesindhold/ erindring udgrænses af fortællingen, således at fokus rykkes lidt væk fra hovedfortællingen. Funktionelt i forhold til historien kan man sige, at hun undgår at omtale nogle erindringer/oplevelser, f.eks. hendes egne aggressioner. Hun siger flere gange, at hun har dårlig samvittighed og siger, at det er synd for barnet, at det ikke kan komme væk fra hende (i børnehaven). Det forekommer ikke sandsynligt, at det egentlig er barnet hun undskylder sig overfor, idet hun tillægger barnet så mange dårlige kvaliteter og handlinger. Men det kunne være rettet til sig selv: hun undskylder sine aggressive følelser, som hun har set i barnet og beklager, at de ikke kan fjernes.

De aggressive følelser overfor et barn (eller børnene som helhed), som ikke kan benævnes, bliver dermed en del af problemet i arbejdet. Det at hun ikke kan identificere det som sådan bliver et yderligere problem, idet børnene må bære aggressionerne i relationen, medens dagplejeren påtager sig at

have dårlig samvittighed. Det kan, med segmentet om tilknytning som baggrund, måske forstås som, at Anne ikke (længere?) kan bevæge sig i spændingsforholdet imellem egen sansning og ydre krav, men forveksler dem. I denne forstand kan man sige, at Anne er nedslidt uden helt at kunne mærke omfanget af sin nedslidning.

Anne beskriver selv ændringen på denne måde: *"jeg er ikke helt med i det mere, som jeg var, da jeg startede og.. og der var godt nok nogen år, hvor jeg var rigtig.. altså sådan rigtig inde i det, ikke. Det føler jeg ikke. Altså det er jo fordi gnisten er der ikke mere vel.."*

Dagplejearbejde er for Anne et arbejde, man er "helt med i", ellers taber man grebet om det, og det kræver gnist, som kan dø ud. De erfarne dagplejere i denne undersøgelse fortæller om udbrændthed på forskellige måder: om at de har været det i en periode, om at de er det, eller om at de er bange for, at de bliver det. Dette betyder dog ikke nødvendigvis at arbejdet nogensinde har været stærkt lystbesat for dem, men i Annes tilfælde har hun tidligere brændt for dette arbejde, og hendes bekymring tager udgangspunkt i den smerte, det er at opleve tabet af kompetencerne. Anne beskriver her det som i Schützes forstand er en negativ forløbskurve, hvor spillerummet indskrænkes, og hvor hændelserne træder overfor hende og forekommer utilgængelige for intentionel påvirkning. Her er linien tilbage til den tidlige opfattelse af livet som skæbne. Dette giver forståelse for, at selvom Anne netop har valgt at stoppe arbejdet og gå på uddannelse, så er valget mere en flugtvej end åbningen af en positiv forløbskurve med adgang til at påvirke egen positionering i det sociale rum.

6.1.5 At være overladt til sig selv

At det er for tungt at være alene om dette arbejde, er en opfattelse, der forfølges i beretningen igennem forskellige segmenter, hvor Annes holdning til erfaringsindholdet understreges, og det har både aktuel kommunikationsgyldighed ligesåvel som at være knyttet til beretningen. Det udgør et supra-segment i fortællingen, som gennemstrømmer en række delsegmenter, hvor det at være alene og "kun have to hænder" både er en fysisk-konkret forståelse af hendes arbejde og en psykologisk og scenisk oplevelse. Det fysisk-konkrete understreges i dette delsegment, som handler om et barn, der var meget temperamentsfuld, men stod hendes hjerte meget nær. Indeni Annes historie er en kerne med et andet erfaringsindhold, som knytter sig til "kun at have to hænder":

Anne: *"Men hun var altså..hende, ungen, var så dejlig. Så kan jeg huske en gang, jeg var ved at skifte én, fordi jeg har, øh, pusleplads, hvor toilettet er, ikke også, så sagde hun: Anne, jeg er altså færdig, Anne. Ja, ja, sagde jeg så, og da var jeg jo ved at skifte en anden... så siger hun så: Anne, har du kun to hænder? Det har hun jo hørt 100 gange, jeg siger, du bliver jo nødt til at vente, jeg har kun to hænder, ikke også.(griner)"*

B: *Hun skulle lige høre, om det var det, har du kun to hænder?*

Anne: *"Ja har du kun to hænder, Anne...hende glemmer jeg aldrig... hun var godt klar over, hvad det var, jeg ville sige."*

Anne oplever, at der er mange ting hun ikke kan gøre, fordi hun kun er én. Det, som børnene ytrer, at de vil, ønsker hun at opfylde, og hun bryder sig ikke om at sige nej. At være alene er også en psykisk tilstand af ikke at blive set af andre. Anerkendelsen er vigtig, men den er svær at få fra forældrene. For at få anerkendelse forsøger Anne overfor forældrene at understrege "arbejdet": *"det er altså også et arbejde og være i sit hjem og arbejde, ikke"*, som hun oplever, der er sat tvivl om. Omdrejningspunktet bliver "tiden", idet tidsstrukturen er en af de afgørende faktorer, der viser ar-

bejdets afgrænsning fra hverdagslivet for Anne subjektivt, og således som arbejdet er begrebspåsat hos Leithäuser (udfra Jahodas bestemmelse). Tiden anerkender mange forældre ikke, synes Anne. Segmentet ovenfor handler også om anerkendelsen. Det er når det elskede barn "ser" Annes situation, det er via barnets anerkendelse, at hun kan fortælle om denne oplevelse af arbejdet. Børnenes reaktioner på hendes handlinger er afgørende for, at hun ser det hun gør som værdigt til anerkendelse eller ikke. Ligesom i det tidligere segment om tilknytning i forhold til grædebørn, og segmentet om aggressioner i arbejdssituationen. Den, der arbejder alene med børn, kan blive dybt afhængig af børnene, af berigelsen og anerkendelsen herfra, og dermed kan det asymmetriske udgangspunkt for omsorgsforholdet forstyrres væsentligt.

Hendes væsentligste oplevelse af arbejdet aktuelt forbliver "alene" oplevelsen med de betydninger, der her er analyseret: som fysisk-konkret mangel på hænder, som psykologisk og scenisk oplevelse af, at ingen ser og anerkender arbejdet og hendes indsats og som oplevelse af at være alene med sine følelser i forbindelse med arbejdet. I beslutningen om at gå på uddannelse ligger muligheden for fællesskab i konkret og psykologisk forstand, som hun imidlertid ikke omtaler, men derimod: at det vil være en måde at finde ud af, hvad hun egentlig har lyst til. Men ytringerne er meget modsatrettede, idet hun to gange siger, at hun da altid kan vende tilbage til jobbet igen, og at det i hvert fald kan give hende et pusterum, fordi *"jeg har virkelig brug for en pause nu, det kan jeg bare mærke. Det har jeg, hvor jeg glemmer mig selv, ikke."*

I forhold til ytringerne om at finde frem til sin lyst virker ordene uforståelige. Ikke glemme problemerne eller arbejdet, men "sig selv". Det kunne være en kliché, hvis oprindelige følelsesmæssige indhold her er væk: hvad betyder det for Anne at glemme sig selv? Den tilstand hun har beskrevet i segmentet omkring aggressioner peger på en meget stærk ulystbesættelse af arbejdet, som ikke er i balance med lystbesættelsen og således en forstyrrelse i hendes evne til at relatere sig til sin omverden. Dette "sig selv" er samtidigt også konkret: hende selv og arbejdet, at være overladt til sig selv i arbejdet. Hun vil gerne glemme arbejdet, og dermed også sig selv som indkapslet i dette arbejde. Beslutningen om uddannelse er vigtig for Anne, og med denne ytring fremstår uddannelsen som et sted, hun kan være ikke-sig selv eller et andet selv.

6.1.6 Erfaringer og problemstillinger

I Annes beretning er der en forventning om harmoni imellem arbejde og familie med valget af dagplejearbejdet, at livet vil blive lettere og mere sammenhængende og givende. Dette fungerer i en periode, som vi ikke kender længden af, men fungerer ikke længere på interviewtidspunktet. Anne har i en periode været i stand til meget stærkt at lystbesætte arbejdet igennem den bevægelse af tilknytning, som er beskrevet i en delfortælling om grædebarnet, som har formået at give hende berigelse tilbage. Der ligger her et erfaringsområde for Anne, i den viden hun har opnået, om hvordan tilknytning etableres i de allermest vanskelige situationer, hvor arbejdets ulystfyldte sider er dominerende. Det har krævet hendes overskridelse af ulysten igennem at bevæge sig udover subjekttilstanden ind i en momentan fuldstændig tilpasning til det lille barn, som muligvis kan ses som realiseringen af et indre livsudkast om sammensmeltning, aktiveret fra meget tidlige interaktioner i hendes egen socialisering, som har været symptomatisk tilstede i form af fysiske reaktioner af ubehag. Denne tilknytning ser Anne som grundlaget for etablering af relationer til nogle børn i dagplejen, som er meget tæt knyttet til deres moder. Samtidig er relationer af tryk og kærlig karakter betingelsen for, at hun kan mestre dagplejearbejdet. Hun oplever en berigelse når dette fungerer. Det udgør et erfaringsfelt for Anne, som også går igen i mange andre af dagplejelivshistorierne.

Et andet erfaringsfelt drejer sig om at kunne afpasse behovstilfredsstillelsen efter mulighederne, og det er forbundet med erfaringerne omkring tilknytning. At lære at alle børn ikke kan få det, de vil have hele tiden, men at accepten af behovsudsættelse er en nødvendig proces for både børn og dagplejer. P.g.a. det moderlige ideal mener Anne, at hun skal gøre alt for børnene, men hun lærer at afgrænse sig og tolerere børnenes gråd.

Et tredje erfaringsfelt kommer fra oplevelsen af at være alene, som bliver meget ulystfyldt, når det indebærer manglende anerkendelse og støtte. Oplevelsen af at være alene er både fysisk konkret, ikke at kunne magte mængden og karakteren af opgaverne alene og psykologisk og scenisk, i form af at være "overladt" til børnene. At være overladt indebærer at blive meget afhængig af deres anerkendelse, og at føle ansvaret for deres velbefindende som en trussel om total objektgørelse i tilspidsede situationer at blive nærmest usynlig, ikke at blive set, at være overladt til sig selv. Indeholdt i erfaringen ligger, at dette underminerer hendes kompetencer, idet arbejdet bliver mere og mere ulystbesat og træder frem overfor hende, som noget hun ikke intenderet kan påvirke. Anne er en dagplejer, der er inde i en erfaringsproces omkring sammenhængen imellem hendes tilstand og dagplejearbejdets vilkår. Hun fornemmer, at dagplejehjemmet er for tæt til at hun kan "se" på sig selv og sit arbejde, idet hun formulerer, at hun må væk, væk "fra sig selv". Hun har erfaret subjektiviteten som truet, idet hun ikke i samme omfang kan yde den nødvendige omsorg, når hun er så alene. En af forudsætningerne for omsorgsarbejdets udviklingspotentiale nedbrydes og bliver regressivt på denne måde, som begrebsliggjort af Karen Jensen omkring omsorg i hjemmet.¹²⁵

Annes beretning peger på aggressioner imellem dagplejer og børn, som et væsentligt og konfliktfyldt tema. Anne har oplevet, at der kan komme en masse aggressioner i en dagpleje, imellem børn og imellem børn og dagplejer. Det skaber dårlig samvittighed hos hende selv. Men hun har ikke dannet erfaring om, hvordan og hvornår aggressionerne opstår, og hvilken rolle hun selv har i dem. Aggressioner imellem dagplejer og børn kan Anne ikke italesætte, og det fremtræder dermed som udgrænsede oplevelser. Der mangler erfaringer om retningen for hendes aggressioner, på hvilken måde det hænger sammen med at arbejde med børn, og på hvilken måde det hænger sammen med anerkendelse som menneske og som omsorgsmedarbejder. I forhold til dagplejen som helhed italesættes dette tema ikke, og dermed kan Annes manglende italesættelse af et sådant "tavst" tema også forstås herudfra.

¹²⁵ Karen Jensen: Hjemlig omsorg i offentlig regi, Pædagogisk Forskning, Universitetsforlaget, Oslo 1992, se kapitel 10 især: Hjemmet – en kime til udvikling.

6.2 Connie:

“Jeg kunne ikke klare de små..at jeg ikke kan bare få lov til og måske løbe ned ad en bakke, som jeg har lyst til”

Connie er valgt til denne præsentation i afhandlingen, fordi hun orienterer sig imod det hjemlige og det moderlige i sin forståelse af arbejdet som i sit liv i øvrigt. Samtidigt er hendes tilgang til arbejdet stærkt præget af, at det er lønarbejde, hvor det ulystfyldte igennem hele arbejdsperioden har været fremherskende.

6.2.1 Præsentation og livsløb

Connie er 45 år og skal have sølvbryllup næste år. Hun er gået ud af 7. klasse og har ingen uddannelse herefter. Hun hører til “de gamle i gårde” med 18 år i dagplejen. Interviewet fandt sted i Connies have en varm eftermiddag i august, hvor Connie havde afsluttet sin arbejdsdag. Connie bor i parcelhus i en landsby. Connie var uvant med at udtrykke sine følelser og virkede som et menneske, der ikke talte meget med andre voksne mennesker. Vi var tydeligt meget forskellige og forstod ikke hele tiden hinandens signaler, og for Connie virkede det som om signalerne var vigtige, idet hun syntes at spejde efter dem ind imellem, inden hun sagde noget. Interviewet indeholder mange pauser, idet Connie har latenstid, inden hun udtrykker sig, taler gerne om forhold i indirekte vendinger eller antyder blot et tema, og endelig er hun ofte bevæget. Forskelligheden og samtidig paralleliteten imellem os (alder, uddannelse, børn, social baggrund, livsløb) blev os begge meget bevidst allerede i begyndelsen af interviewet, og dette indgik eksplicit igennem samtalen i det interviewforløb, vi sammen skabte.

Connie kommer fra et lille selvstændigt brug på landet, men er blevet del af en arbejderfamilie som voksen, både via sine egne valg af arbejde: fabrik, kontor, institution og dagpleje, og via den mand hun har giftet sig med, som er ufaglært arbejder. Connie har ikke arbejdet ret mange år ude på det “store arbejdsmarked”: sammenlagt godt to år har hun haft en plads da hun var teenager, tre forskellige steder, og som voksen har hun haft sammenlagt fire års arbejde ude, men delt op i mindre perioder og fordelt på fire forskellige arbejdspladser. Udover de 18 år i dagplejen har hun haft et deltidsjob i fire år som vicevært, hvor hun selv boede og nogle sygdoms- og orlovsperioder hjemme.

Connie er gift med den samme mand igennem 24 år og har to voksne døtre, hvor den sidste stadig bor hjemme. Det går døtrene godt, selvom Connie er lidt bekymret for den mindste. Familieprofilen er typisk for dagplejen, hvor orden og ro i privatlivet samt gode boligmæssige rammer er en del af ansættelseskriterierne. Connie virkede på mig både som en “slidt” kvinde, med en lidt trist kropsholdning, i anonym påklædning og samtidigt som en helt ung teenage-pige.

Connie har ikke haft det godt med sin barndom og hendes sindstilstandssvingninger, som stadig følger hende, starter dér. Hendes psykiske tilstand daler ned til et punkt, hvor Connie bryder sammen i forbindelse med at hun bliver sendt hjemmefra som 14-årig til en “plads” og for første gang adskilles fra familien samt har en større konflikt herom med sin far. Fra indlæggelsen på psykiatrisk afdeling går det imidlertid op ad bakke for Connie til et højdepunkt i hendes liv, hvor hun kommer på efterskole og senere selv finder sig arbejde. Ved mødet med første kæreste indleder hun en ny periode, hvor hun følger kæresten til København og atter begynder at få det dårligt. En ny periode opstår ved etableringen med ny mand og nyt arbejde i vuggestue, hvor hun har det godt. Da hun starter arbejde i vuggestuen igen efter første barns fødsel får hun det hurtigt svært og beslutter at stoppe med at arbejde, men har det stadig ikke godt, da hun føler sig ensom i København.

Familien flytter til Jylland, og hun starter som dagplejer og får det bedre, indtil andet barn fødes. Da hun igen skal starte som dagplejer, efter at orlov med andet barn er slut, med begge egne børn hjemme, og hendes moder dør, får hun igen en nedtur, som imidlertid ikke ender med indlæggelse. Men hun må stoppe med at arbejde, simpelthen fordi hun kan ikke gennemføre at arbejde. I en år-række har hun det godt med at gå hjemme og have et bijob i egen bolig, medens børnene er små, indtil hun får lyst til at starte som dagplejer igen, da nummer to skal starte skole. Dagplejearbejdet er aldrig nogen succes, og Connie får det stadig sværere med arbejdet, indtil hun bliver 40 år og oplever sig i krise. De næste fem år er svære for Connie, men hun beskriver, at hun får det bedre og bedre i perioden. Hendes krise som 40-årig falder sammen med to andre begivenheder. Det år hun er blevet 40, bliver første datter 18 år og flytter hjemmefra. Samtidig skifter hendes mand arbejde, så han er mere hjemme, bl.a. ofte er hjemme, når hun skal arbejde. Connie beskriver problemer imellem sig selv og sin mand med udgangspunkt i hendes arbejde, og hun udtrykker en vis frygt for det kommende sølvbryllup.

Opsummerende er tre forhold bemærkelsesværdige ved Connies livsløb:

1) Forholdet til arbejdsmarkedet er karakteriseret af mange brud, og den tid hun har tilbragt med at arbejde på "det store arbejdsmarked" er meget lille i forhold til den tid, hun har tilbragt med at arbejde i hjemmet: som barn på landet, som dagplejer, som husmoder og som vicevært i forbindelse med egen bolig. 2) De to gange Connie har fået børn, har hun forsøgt at arbejde efter orloven, men har psykisk ikke kunnet klare det og har trukket sig fra arbejdsmarkedet. Forløbet er præget af en række uheldige brud for Connie i denne forbindelse, og først efter at hun starter i dagplejen opstår en kontinuitet 3) Connie har aldrig været rigtig glad for dagplejen og alligevel har hun været her i 15 år i sammenhæng, da jeg møder hende. Hun har haft flere psykisk meget vanskelige perioder, men to egentlige (vedkendte) sammenbrud i sit liv, hvor det ene, da hun var ung, er det stærkest beskrevne. Begge disse sammenbrud falder tidsmæssigt sammen med overgangen til arbejde og delvis adskillelse fra hjemmet og med en afgørende begivenhed i hendes biologiske familie. Første sammenbrud kommer i forbindelse med en konflikt med hendes fader og anden gang i forbindelse med, at hendes moder dør.

6.2.2 Perspektiv og det autobiografiske blik

Hovednarrationen indledes med opstillingen af en række faktorer, der ikke levner plads til egen konstruktion. De meget tungtvejende udefra kommende faktorer er: Nordjylland, bønder, arbejde, ingen uddannelse, faderen der bestemte alt: *"Og vi boede på en gård. Og så..min far havde den indstilling, at...at man skulle ud og arbejde, når man var konfirmeret. Så han s..fandt selv en plads til mig, da jeg var færdig med syvende klasse. Jeg måtte overhovedet ikke... der har aldrig været tale om, at jeg skulle fortsætte..videre efter syvende klasse. Han fandt et..et job til mig i huset ved en dame, der havde en telefoncentral. Det var en lille-bitte by, men der var en telefoncentral i hver by, ikke også.Og..og det kan også godt skræmme mig lidt, altså denne her dame, hun var utrolig skrap, og det vidste han, og det vidste alle i...i denne her lille by, ikke. Hvorfor..kunne han finde på det? Altså det ville vi jo ikke kunne gøre for vores børn, vel altså..nej."* Dette er baggrundsstrukturer for biografien, som også optræder mange gange i interviewet som helhed: klassetilhørsforhold, kulturen i den egn af landet og netop den specifikke familiestruktur, Connie levede i. De dukker også op som baggrundsstrukturer senere i interviewet.

Således præsenterer Connie i sin egen selvforståelse et meget traditionsbundet livsforløb uden nyt socialt rum. Connie anslår tidligt et suprasegment i fortællingen, som fremstår som erfaring: livet er arbejde, og det er en tvang. Hun vender flere gange tilbage til arbejde kontra uddannelse, således at det fremstår som en selvrefleksion over, hvorvidt der havde været andre muligheder. Uddannelse fremstår heri som en næsten utopisk figur, som et livsudkast om arbejdsfrihed. Connie holder ind imellem en vis afstand til sit livsløb og de biografiske narrationer, som hun abstraherer over, eller springer associativt i fortællelinien, således at hendes egen historie fortælles indirekte via en anden person, og via mere nutidige hændelser. F.eks. historien om en nabo:

“Hende derovre, hun.. Jeg kan ikke huske om et år eller sådan noget, lige pludselig fra den ene dag til den anden var hun skredet...hun sagde, hun kunne ikke klare den..altså hun havde også selv hendes egne. Og det.. det er jo også sådan hvad skal vi sige, tit en stor opgave når man selv har en lille en på et par år..det er meget hårdt.. Men hun indrømmede, at hun syntes, det var så hyggeligt, når vi dagplejere, vi sad nede på legepladsen og drak kaffe..At det var..det var også..hun syntes bare det så ud til at være så hyggeligt. Hun havde ikke tænkt på alle de her alvorligere ting, der kan være ind imellem...Når man går hjem fra legepladsen, så kommer der en masse..af sved på panden og sådan, ikke?...Plus det er ikke bare et stykke papir du lægger ned i en skuffe og lukker skuffen og siger, nu..nu gider jeg ikke mere, jeg kan ikke klare mere, vel. Det er børn, man arbejder med, og..” Connie fortæller en andens historie, men benytter det som projektion for at fortælle, hvordan arbejdet på den ene side for hende er positivt i og med samværet med de andre voksne og på den anden side er psykisk krævende for hende. Hun kan ikke løsrive sin energi fra det og blive færdig med det.

Det understøttes af hendes fortællinger om børnene i forhold til forældrenes krav, som hun synes er for store. På den ene side vil hun gerne være sammen med børnene, og de giver hende noget, men problemerne plager hende døgnet rundt, f.eks. når forældrene stiller krav eller bare kommenterer hendes arbejde. Den indirekte måde at fremstille erfaringsstoffet fremtræder i interviewet som et mønster. Connie rykker fortællinger scenisk rundt, imellem privatsfæren og arbejdet, imellem egen og andres refererede oplevelser. I et segment fletter egen datters oplevelser af efterskole sig ind i hendes egen historie, hvorved hun får fortalt noget indirekte om sin egen ungdom og om den familie, hun har villet skabe selv. Eller i historier om mødre til dagplejebørnene eller om egne børn og dagplejebørn vekslede imellem hinanden, uden at hun er opmærksom på forskellen. I sådanne sekvenser reflekterer hun sig selv som moder og som dagplejer på samme tid:

C: ..hvis jeg kunne skrue tiden tilbage i dag, så ville jeg sørne have haft mine børn i.. i børnehaven. Og men det er så igen tiderne med skolen og.. alt det der, der sker nu, ikke også. For mine børn har jo aldrig slået eller sparket eller.. alt det der, som man nu hører om i dag, vel.

B: nej..

C: Jamen, den her lille gruppe med de der dagplejebørn, de er jo under opsyn sådan hele tiden, ikke også. Lige så snart, der er optræk til noget, jamen, så.. så kommer mor, og skal vi ikke lige tage den der i stedet for, eller hvad vi nu finder på, ikke. Eller skal vi gå en tur eller..

B: så det kan du godt se nogle minusser ved også?

C: Meget, meget. Veninden, der, der.. hvor moren arbejder, hun kommer alene hjem fra skole, jamen hun skal selv bage, og hun kan selv skrælle kartofler og sådan noget. Det har mine jo aldrig kunnet, fordi jeg var der jo hele tiden, ikke. Og du kan tro, jeg kan se mange minusser der..

De tre forskellige sceniske udgangspunkter danner tilsammen den sammenhængende refleksion, at Connies børn måske var blevet mere selvstændige og dygtige, hvis de ikke havde været hjemme hos hende og i stedet var kommet i institution, og hun selv var kommet ud på arbejdsmarkedet. Den sammenhæng som imidlertid ligger implicit, ikke italesat er, at dagplejebørnene hos Connie bliver ligeså uselvstændige som hendes egne børn og også ville have haft bedre af at komme i institution.

Hun benytter ofte normative og faste forestillinger eller hverdagslivets tydningspraksis omkring sit liv udfra de normer og forestillinger, der er herskende i den kultur, hun lever i. Dette synes at fjerne hende fra de konkrete rekapitulationer, om hvordan hun faktisk oplevede det, og det bemærkelsesværdige er især alle de ting, hun ikke siger. *"Der må jeg jo så være faldet lidt mere til ro"*- siger hun om dengang, hun startede med at arbejde i vuggestue. Heri ligger en normativ forestilling om, at noget med børn er ro og ordentligt og ikke vildt og lystbetonet, som hendes liv var begyndt at blive på det tidspunkt (gik i byen, levede udenfor forældrenes kontrol i København etc.). *"Jeg har altid passeret mine søskendes børn, og..jeg har altid været utrolig glad for børn."*-siger hun om når de ældre halv-søskende kom på besøg, og hun blev sat til at passe de små nevøer og niecer, fordi hun kun var datter af husholdersken, som levede som kone i huset, efter at deres moder var død. Hvordan det oplevedes rummer interviewet ikke noget om, og derfor forekommer det sandsynligt, at det er noget, som er blevet sagt om Connie af andre. *"Ellers så kan jeg ikke huske jeg er bleven leget med heller. Men det er jo ikke noget man savnede, fordi..det kunne man jo ikke forvente, det gjorde man ikke, vel?"* Siger hun, uden at et eneste ord om oplevet sorg, savn eller vrede kommer over hendes læber, men hun objektiverer sig selv i historien igennem et forsøg på kulturel legitimering: *"det gjorde man ikke..med børn i almindelighed."*

Det understreges af de skift, der sker i fortællingen til mere sceniske og dramatiske beskrivelser, hvor hun i højere grad rekapitulerer sin oplevelse, som den var dengang, men disse er færre. Således bliver det svært at finde "hendes eget sprog", men hun lader sig konstruere af normer og skæbne. Det er en forløbsbeskrivelse, hvori udefra intenderede hændelser stiller sig overfor hende. Hun blev dagplejer som skæbne og fik ikke uddannelse: *"jeg har ikke haft de muligheder man har idag"* og: *"hvor har de unge mennesker mange muligheder idag."* Den korte skolegang opfattes som determinerende for, at videre uddannelse vanskeligt kan optages. Senere i interviewet opstår en sprække, hvor hun rekapitulerer, at mulighederne lå der, da hun som ung arbejdede i vuggestue, men hun tog dem ikke. På trods af denne rekapitulation forbliver den determinerende skæbneforståelse af biografien: jeg fik ingen uddannelse, fordi muligheden ikke eksisterede for mig. Det eneste bidrag til forståelsen hos hende selv er baggrundsstrukturen, som opridset indledningsvist.

Den interaktionsdynamik Connie overvejende opfatter i sit liv er, at "ting sker med hende", men meget lidt registrerer hun, at hun gør noget for, at noget skal ske for hende. Således bestemte hendes fader alt, hvad der skulle ske for hende, til hun blev 14, dernæst gik den psykiatriske afdeling (en læge?) ind og lagde en kurs, senere den første kæreste og dennes svigermoder : *"Og så var det bare jeg traf ham, fyren der, ..men det var så igen..ja, hvad hedder han? Jeg fatter ikke, jeg er faldet for sådan en type idag altså. Jeg har..han var fraskilt,ikke også. Jeg kan huske også..at han sagde..har sagt til mig på et tidspunkt, jamen hvis ikke.. hvis du bryder det her så..så springer jeg i havnen, og det turde jeg nok.. åbenbart heller ikke, fordi jeg fulgte i hvert fald med ham til København."* Da Connie får børn, opstår hendes valgsituationer omkring familie og arbejde, og de beskrives som om, hun ikke selv løser dem særlig vidtrækkende, men at hun havner i situationer, hun må give op overfor, og så påtvinges hun en drejning af sit liv. Hun opfatter vanskeligheder som svagheder ved sig

selv: "jeg kunne ikke klare mig i København", eller om dagplejearbejdet "jeg kunne ikke mere."

Hendes biografi rummer dog enkelte sekvenser, hvor dynamikken er en anden, hvor Connie handler og opnår en positiv forandring, men det registreres ikke af hende selv som en del af hendes biografi. Eksemplerne på de aktive dynamikker: - Connie valgte selv et arbejde efter efterskolen, imod sin faders vilje, og opnåede meget frirum på den baggrund. - Efter at svigermoderen havde forsøgt at styre hende, valgte Connie selv de jobs, hun fik de følgende år, og hun beskriver det som nemt at få arbejde og som positive arbejdsoplevelser. - Connie vælger som 40-årig, at hun må prøve at stoppe i dagplejen, og at hendes liv skal tage en drejning, og selvom det ikke lykkes bevares perspektivet om noget andet: "*Men jeg sendte jo simpelthen, jeg ved ikke hvor mange ansøgninger om ugen..det jeg levede på dengang, det var når posten kom, og om han nu havde brev med tilbage eller svaret var positivt.*" Connie søger her at styre en forandringsproces og det giver hende nyt mod, i modsætning til tidligere, hvor hun intet perspektiv havde.

Her bryder interaktionsdynamikken i fortællingen, fordi det først er på dette punkt, at Connie vedkender sig, at hun handler aktivt prospektivt. "*Efter børnene er blevet større og kan klare sig selv..så er jeg blevet mere fri ikke også, jeg tror det er det, der har gjort det..men især også da jeg fyldte fyrrer år, da var jeg ved at eksplodere, at der skal ske noget, og der skal ske noget andet og du skal nå det og det.*" Hun stiller krav til arbejdet for første gang, omend af nød: "*Jeg fik en gruppe med meget små.. og så gav de mig en baby samtidigt. Jeg følte jo jeg var ved at køre sur i det simplethen. Og så sagde jeg til kommunen, at jeg kunne ikke klare det.*" De små børn bliver flyttet, og hun får en gruppe, hun bedre er i stand til at håndtere. Det, der viser sig i at stille krav, er en begyndende ikke-traditionsbundet selvkonstruktion for Connie set udfra de baggrundsstrukturer og den biografiske interaktionsdynamik, der fremtræder i interviewet.

6.2.3 Hønemoder som arbejdsidentitet

Arbejdsidentiteten som den forståelse af sig selv, hun subjektivt tilegner sig i forbindelse med oplevelser af arbejdet, hentes allerede fra de tidlige erfaringer i hjemmet med at arbejde i huset og ved jorden. Fra hun kunne stå på benene og som egentlig arbejdskraft fra 5-6 års alderen. Hun har forsøgt at leve op til kravene fra både moderen og faderen især i forbindelse med arbejdet og er derfor indsocialiseret i forhold til kravene fra og forsøget på identifikation med begge figurer. Igennem arbejdet har hun indgået i indbyrdes afhængige relationer og et fællesskab i forhold til begge.

Imidlertid fremstår kun den ene bevægelse i identifikationen, i forhold til faderen, som en del af hendes italesatte selvfortællelse. I forbindelse med at hun viser billeder af dagplejebørnene, benytter hun faderen som reference, hvilket sker i flere tilfælde: "*Men min fader, han ødelagde et selskab ved, at han blev så gal, hvis der var nogen, der prøvede at fotografere ham, ikke også. Altså det gør jeg ikke. Jeg prøvede bare at kigge den anden vej.*" På dette punkt ligner jeg min fader - selvom jeg ikke opfører mig så dårligt som han. Moderen optræder næsten ikke. Faderens accept forekommer mest væsentlig for Connie, men hun får den ikke (han er nu død) i den fremstilling af sit liv, hun giver i interviewet. De sider af hende, det handlende og aktive, som identificerer sig med faderen, opnår dermed ingen anerkendelse. Flere narrative segmenter, som drejer sig om faderens accept, fremstår i beretningen, som skelsættende oplevelser, som denne om faderens møde med sin kommende svigersøn: "*Da jeg sagde til min far, at i dag kommer der én, der hedder Hans og besøger jer, og han vidste så godt, at der var noget, fordi han havde nok hørt om Hans. Men da han skulle komme og besøge mine forældre, så sagde han bare, at nu har du vel husket at bestille returbillet til*

ham?”

Moderen forbliver usynlig i livshistorien, og hun antyder ikke savnet af støtte eller omsorg fra moderen. Connie siger om omsorgen i sin barndom, at man ikke kan savne det, man ikke kender, hvorved hun udgrænser alle smertelige oplevelser af savn. Dermed er det forståeligt, at usikkerheden om, hvordan man er “moder”, indtræder som et gennemgående tema i interviewet. Når hun taler om det, skelner hun ikke klart imellem sin rolle i dagplejearbejdet og sit biologiske moderskab. Connie er meget usikker og giver udtryk for mange forskellige ideale kvaliteter ved moderfiguren: hjemme og nærværende for de små børn, hjælpe dem med alt, lege med dem. Dette fremstår som et brud i forhold til hendes egen moder. Da moderen imidlertid fremtræder som baggrundsfigur, er forståelsen: jeg ligner ikke min moder, berøvet erfaringsindhold i beretningen. Den er samtidig generati- onsmæssig, altså historisk typisk, som måde at konstruere kønnet subjektivitet.¹²⁶ Idet moderfiguren er det centrale i hendes måde at konstruere arbejdsidentitet på, må orienteringen i forhold til hendes egen moder alligevel ligge som ikke reflekteret socialiserende faktor for omsorgskompetencen.

Hendes udgrænsning af sorg i forhold til egen moder synes at kunne bidrage til at forstå den difus- sitet, der er i ulysten og frustrationen i realiseringen af både det private og det “professionelle” mo- derskab. Connie fortæller i et direkte autobiografisk blik: *“kald mig bare hønemor - som overskrift”*. Hun ønsker at se sig selv som den beskyttende moder og vender i tre eksempler indirekte tilbage til forskellen imellem det, hun selv har oplevet, og den måde hun selv er moder på. “Hønemoder”-bil- ledet er hendes ideale forestilling om sig selv i arbejdsrollen. Hun fortæller om samvær med børne- ne og situationer med børnene, mens vi ser på billeder, fuldstændig som var det familiealbummet og med samme stolthed. En del hændelser i hendes liv, som har været uheldige eller dårlige for hende, argumenterer hun for med begrundelsen, at det var fordi, hun ville være en god moder. “Hønemo- der” kan for Connie forstås som kliché, en stivnet oplevelse, idet dets billedlige betydning ikke gi- ver entydig mening på interviewtidspunktet. Det udgrænser det ambivalente, de ulystbesatte dele af moderskabet for Connie. Connie fortæller om lysten til at bryde bindinger til de små børn, og ikke være “moder”: *“men igen ikke, jeg kunne ikke klare de små... at jeg ikke bare kan få lov til og må- ske løbe ned ad en bakke, som jeg har lyst til eller sådan nogle ting.”* I de psykiske nedture, hun har haft i dagplejearbejdet, har temaerne været binding samt at være moder for både egne og dagpleje- børn - hvilket hun har lidt under. Hun opfatter også sig selv som overinvolverende i forhold til dag- plejebørnene, jf. eksemplet tidligere. Der er en kritisk distance til sig selv som moder, men ikke no- gen klar rettedhed, der kan udtrykke hvad og hvem, der gør hende ked af det og vred, hvornår.

6.2.4 Dagplejeren som offer

Connie lægger afstand til forældrene, og er ikke enig i deres krav til dagplejen. Forældres krav til kvalitet opfattes truende og uforståelige og håndteres ikke som noget, man fagligt kan afgrænse sig overfor. Grænserne imellem det, man kunne kalde krav til hendes faglige personlighed og professio- nalisme og krav til hende som privatperson, er ikke synlige for Connie. Dermed kan hun ikke udpe- ge, hvad det præcis er rigtigt af forældre at forvente, hvad hun vil forsøge at leve op til, og hvad hun

¹²⁶ Harriet Bjerrum Nielsen finder f.eks. i undersøgelsen af norske kvinder i tre generationer, at kvinderne født i fyrrerne i hendes materiale alle har yderst negative vurderinger af deres mødre og mener, at de selv er helt anderledes end deres mødre. Med forbeholdet for de nationale forskelle og at Connie er født i 52, altså en mindre historisk forskydning, er dette som en del af et mønster for forældreidentifikation helt parallelt. Harriet Bjerrum Nielsen: *Gender, Love and Education in Three Generations*, in Weber (red): *Life History, Gender and Experience*, Life History Project, Roskilde Uni- versity, 1998

ikke vil: *“..og der siger jeg også, at de nye forældre, jeg kan ikke..dem kan jeg altså ikke..det..hvad skal vi sige, de kræver for meget af os, ikke også, og forlanger utrolig meget af os.”* Mange dagplejere taler om de unge forældre som ret krævende. Det handler bl.a. om de krav til aktiviteter, der skal foregå i dagplejen, på den ene side: gode spisevaner, med til at bage og købe ind, gå tur, musik, tegne og male, motoriske øvelser. Og på den anden side forældrenes forestillinger om den opmærksomhed og frihed netop deres barn skal have: *“..så kan jeg godt finde på at tænke, jamen, er det derfor, de forlanger, vi skal..vi skal lære barnet at spise, vi skal lære barnet at sove, vi skal lære barnet at være renlig, vi skal lære barnet at klippe og klistre osv. Det er os, og hvis det går galt, jamen,så..eller barnet bliver hysterisk derhjemme, det er dagplejerens skyld..Og det er forældrenes dårlige samvittighed, der gør at...at vi måske føler, vi m.. at vi ikke er gode nok - jeg ved det ikke.”* Oplevelsen er, at ansvaret for børnenes udvikling og trivsel glidende skubbes over på dagplejeren, som overtager en del af forældrenes dårlige samvittighed. Og dette sker kun fordi en dagplejer som Connie i vidt omfang stiller sig i forældrenes sted, når hun tager sig af børnene. Derfor rammes hun så hårdt, når hun ikke oplever at kunne honorere kravene fra forældrene.

Hun fortæller om manglende kommunikativ kunnen og om følelsen af at blive offer for forældrene: *“Og det er s..de her mødregrupper rundt omkring, de kan jo simpelthen, de kan stemple en dagplejer fuldstændigt ikke også. Fordi de starter jo med at komme sammen med..når babyen er næsten lige født, og så finder de lige ud af, hvad for en dagpleje, de ikke vil have, og hvem de vil have, og sådan nogle ting. Den har hørt sådan, og den har hørt sådan. Jeg havde en kollega på et tidspunkt, jamen hun blev simpelthen stemplet som sindssyg.”* Hun sætter sine personlige behov for ros og anerkendelse i centrum og er “skuffet” over forældrene, som hun ikke oplever roser, men øger belastningerne, f.eks. *“jamen det er også sådan bare en lille, bitte utilfredshed, at det startede med forældrerådet, de arrangerede fotograferingen, nej jeg tror kommunen har overtaget det nu. Og det var også helt i orden og sådan noget, men der var ikke.. og det er et kæmpearbejde for os: du står med tre eller fire eller fem børn, der skal gøres klar til en fotografering, og det er efter år og næsen løber, håret stritter, og lige pludselig, så bliver der kaldt på dig, nu er det din tur Connie..”.*

Dynamikken i fortællingerne om forældre (hendes samarbejtpartnere eller kunder) er ligesom i forhold til de hændelser der er sket hende, at hun ikke selv har været begivenhedsbærer. For Connie er forældre fjender, som stiller krav. Hun føler sig styret af det, og de har en vis magt over hende. I de valgte eksempler i interviewet fremhæver hun kun dårlige oplevelser, hvor hun selv fremstilles som offer. Mange dagplejere sætter sig i forældrenes sted, når børnene er hos dem som tredje forælder, og dette bliver basis for barnet som et samarbejdsprojekt imellem de voksne. Andre som Connie bliver derimod forældrenes fjender, fordi forældrene ikke anerkender dagplejeren i den position. Men også fordi dagplejeren reelt lader forældrepositionen erstatte med en identifikation med børnene, således at hun ikke kan skille egne behov for omsorg fra børnenes.

6.2.5 Arbejdets forvandling af engagement til rutine

Dagpleje er et arbejde for Connie som for enhver dagplejer, men i spændingsfeltet arbejde-privatliv, som dagpleje spænder over, placerer hun sig mest heri for at arbejde. Sådan er hendes selvforståelse ikke, men set ud fra hendes livsløb, hendes strategier og ud fra hendes værdier, hvori det at forene familie og arbejde betyder, at familien skal have dominerende status. Balancen imellem familie og arbejde har i Connies voksenliv konkret affødt nogle voldsomme følelsesmæssige udsving og ført til mange nederlag og mange diskontinuiteter (geografiske ulystbetonede flytninger, pludselig forladt vuggestuearbejde, opgivelse af dagpleje). Dagpleje har for Connie subjektivt været en arbejdsmu-

lighed, i betragtning af den værdi familie og moderskab har i hendes kultur, men også i betragtning af hendes oplevelse af det sociale rum og af egen subjektivitet og kapacitet.

Connies erfaring med arbejde i den tidlige socialisering har været, at livet er arbejde, som et ulystbetonet vilkår. Hvis man skal tale om begivenhedsbærer i Connie's biografi er det i meget ringe grad hende selv, i nogen grad hendes fader og i høj grad "arbejdet": *"Det var jo..komme hjem fra skole og så skynd dig at skifte tøj, du skal ud og hjælpe til i marken..og så gjorde man det..(suk), og så når man var færdig om aftenen efter spisetid, hvis..så kunne man måske lave lektier, hvis der var nogen der skulle laves. Fjernsyn, det..det var s.. ikke så tit, fordi jeg kunne ikke bare spille tiden med at side og glo på den.."* Arbejdet er det første man gør, og som indrammer og styrer resten af livet. Og den første erfaring med arbejdet er, at det fører ringe anerkendelse med sig. De ulystfyldte sider ved arbejdet får lov til at fylde meget. Siden præger det arbejdet på de pladser, hun får og sidenhen også arbejdet i dagplejen, så meget at man kan se, at hun faktisk har svært ved at arbejde.

Erfaringen er, at dagplejearbejdet er besværligt og ubehageligt (det indebærer sved på panden, krævende urimelige forældre, krævende babyer, invadering af hjemmet). Det ligger indenfor Connies traditionelle sociale og kulturelle erfaringsunivers at projicere al ulysten over i arbejdet, når arbejdet er tvang. At arbejde godt, hårdt og effektivt er en indiskutabel værdi som forudsætning for at gøre sig fortjent til det daglige brød. Connies ambivalenstolerance udfordres, idet hun i ringe grad kan lystbesætte. Det ligger udenfor hendes subjektive tilgang, at opfatte det som sin egen ulystfyldte besættelse af det, som f.eks.: jeg kan ikke lide at arbejde, jeg kan ikke lide at arbejde med børn, og jeg kan ikke lide dagplejearbejde. Hun sidder fast i en dobbelt negation i Becker-Schmidts forstand knyttet til ambivalens begrebet: jeg kan ikke lide, at jeg ikke arbejder af lyst. Ophævelsen af denne negation kræver en positiv forholden sig til arbejde: jeg kan lide at arbejde, men ikke dette arbejde - hvilket må føre til den konsekvens: at finde/skabe sig et arbejde man kan lide.

De erfaringer, Connie bærer med sig, som skal aktiveres i forhold til at yde omsorgsarbejdet, arbejdet som brugsværdi, er svage. Connie har oplevet forladthed og social udelukkelse fra både venner og familie, mangel på omsorg. Det uopfyldte behov dukker frem i forhold til et stort behov for samvær med egne børn, et stort behov for "at være barn sammen med dagplejebørnene" og et stort behov for omsorg fra forældrene i dagplejen. For at opnå en tilfredsstillelse binder Connie egne børn, men også dagplejebørn tæt til sig. Den måde, dagplejebørn er bundet til Connie, virker ikke så meget i den positive forstand, at Connie er dybt engageret i dem som personer. Om end hun kan lide dem, er stolt af dem, er det mere historier om, at dagplejebørnene ikke kan klare sig uden hende (jeg skulle jo nok være der og altid hjælpe, de skulle ingenting selv, der var aldrig ballade, for det afværgede jeg). Det kan forstås som kompensatorisk for Connie, men er imidlertid ørkesløst - hun føler, det kvæler hende og reagerer i de senere år ved at trække sig næsten fuldstændigt. Hun beskriver en rutinisering af arbejdet: *"børnene de legede pænt.. og mad kunne man jo også give dem"* - men så heller ikke mere. De små børn, der begrænser hende mest, siger hun fra overfor. Det er en dequalificering, hvor hun reducerer arbejdet til abstrakt arbejde så meget som muligt.

Den manglende evne til erfaringsmæssigt lystfyldt at besætte arbejdet kan forstås i forhold til en endnu tidligere erfaring om ikke at måtte føle sit savn og dermed ikke opleve sin lyst i menneskelige relationer. Hun har ikke det familiære savn som en aktiv del af sin biografiske forståelse, som erindring eller som bevidst erfaring. Forældrene undskyldes, "arbejdsfamilien" undskyldes, "man savner ikke det man ikke ved". Dermed forbliver lysten og behovet gemt sammen med sorgen. Hendes søgning mod et arbejde med mennesker og med børn især, hvorved hun følger en underliggende lyst og et behov for omsorg, tillades ikke i dette omsorgsarbejde at folde sig ud i positive erfaringer.

Man må forestille sig, at dette har vidtrækkende konsekvenser i arbejdet: at Connie i forlængelse af egen manglende evne til at kontakte egne behov ikke kan se børnenes og forældrenes behov og dermed netop får mange problemer med forældrene, som hun fortæller. Connie er igennem hele interviewet negativ overfor det grundlæggende vilkår i arbejdet, at det er et asymmetrisk menneskeligt forhold, hvor hun skal give mest og børnenes behov være i centrum.

For at nedtone arbejdets ulystfyldte sider i perioder hvor de har fået overvægt, og Connie's forsøg på at opnå balance imellem det ulyst- og lystfyldte er forrykket, har Connie flere gange valgt hjemmet. Det virker imidlertid ikke, som om det har været særligt tilfredsstillende for hende efter kort tid. Connie er et menneske, der har fået meget lidt anerkendelse, hvilket hun (som fremhævet i forhold til dagplejeforældre) er meget søgende overfor. Dette var altafgørende for hendes oplevelse af opholdet på psykiatrisk afdeling, efterskolen og de første arbejdsophold og altså senere i dagplejen. Da interviewet foregår virker Connie faktisk så utilfreds med at være hjemme, at selvom hun er dagplejer, drejer al hendes initiativ sig om, hvordan hun kan slippe ud af hjemmet med dagplejebørnene.

Og der er nogle fysiske "plads"problemer: *"..det irriterer mig jo også, at,...var det lige måske efterårsferie eller vinterferie eller en dag, de (hendes familie) kunne sove længe på en eller anden måde, så har du den her barn om morgenen, nu tit klokken seks eller syv, der kommer råbende ind ad døren og sådan....For det ser jeg meget frem til nu, og det kan jeg mærke på min mand, det gør han også..at der bliver ryddet op..og udhuset bliver tomt for scootere og sådan nogle ting..altså hvis, især, det er især det der brok man får fra familien nu også..Jamen Hans, hvis han står op kl.8.00, og så begynder han at brokke sig over den mor..hvor dårligt at hun ikke tænkte sig om.... Og der har jeg så igen..været lidt træt af at have ham (manden) gående omkring mig sammen med børnene. Altså han er utrolig sød og rar, han er ikke..han kunne ikke finde på at vrisse ad børnene eller noget som helst. Det er bare det, at han er der, jeg føler, han fylder."* Manden fylder for meget, dagplejebørnene for meget osv. - eller: pladsen er for lille for Connie?

6.2.6 Erfaringer og problemstillinger

Den meget tidlige erfaringsdannelse med arbejdet i Connies liv: arbejdet er tvang i kombination med hendes livspraktiske forudantagelse om, at hendes egen lyst kan både hun selv og andre se bort fra, er vigtigt for at forstå det tidligere beskrevne autobiografiske blik: jeg er ikke selv begivenhedsbærer, men ting sker for mig og med mig. Den senere arbejds erfaring som voksen er kun lidt mere positiv, indtil hun kommer igang med at arbejde med børn. Connie har erfaring om, at arbejdet med børn er berigende, kompenserende for hende selv. Imidlertid er det samtidigt meget belastende for Connie. Hvordan dette hænger sammen med arbejdets karakter er ikke en erfaring for Connie. Barndommens manglende anerkendelse i forbindelse med arbejdet i hjemmet og ved jorden fortsætter i dagplejearbejdets upåagtede og ikke anerkendte aktiviteter.

Imidlertid prøver Connie dog at besætte arbejdet lystfyldt, som et udtryk for den dobbelte måde hun er socialiseret på og det behov for berigelse, der er struktureret herudfra. Det udtrykker sig igennem to forhold: 1) at hun kan få opfyldt egne behov uden binding til børnene hun arbejder med (gøre hvad jeg vil, løbe ned ad en bakke), altså frigøre sig fra, at det er arbejde, og 2) at hun kan få anerkendelse for det, hun gør ret ubetinget af, hvilken kvalitet hun leverer fra forældrene. Begge ting er umulige at opnå i dagplejen. Connies manglende evne til at afbalancere en lystfyldt besættelse af arbejdet i et "passende" engagement, hvor hun accepterer, at hun ikke er moderen eller forælder, er

den anden side af den meget ulystfyldte besættelse af arbejdet, som ikke erkendes som hendes egen aktive proces.

Sammenfattende kan man sige, at Connies ambivalenstolerance er lille og hele tiden rykker sig frem og tilbage på en truende måde imellem stor ulyst og urealiserbar lyst. Hun har en meget fantasipræget indstilling til arbejdet, hvor hun ikke realitetsprøver igennem f.eks. at melde ud overfor forældre m.m. Connie har meget svært ved at neutralisere det ulyst- og lystfyldte, da dette kræver, at subjekt-konstruktionen forenes med en tænkt objektkonstruktion, der rummer både positive og negative erfaringer. Der rummer: at jeg er dygtig til mit arbejde, forældrene tilfredse, børnene holder af mig, men også at jeg ikke er den eneste ene, at forældrene har kritik m.m.. Men hos Connie overskygger de negative sider hele tiden de positive. Hendes diffuse ulyst, der ikke udmønter sig i konkrete konflikter med forældre, børn, pædagoger etc., men derimod nedbryder hende selv, er et udslag af hendes vanskeligheder i at opretholde subjektivitet. Denne bliver så voldsom i perioder, at den truer med at udlette hende, og hun reagerer da med sammenbrud som en slags forsvar. Connies erfaring er derfor akkumuleret igennem de sidste fem år, dels at det er nødvendigt at trække sig mere fra børnene, og dels at hun faktisk ikke kan arbejde med små afhængige børn, at hun ikke kan lystbesætte arbejdet med dem. Imidlertid har hun ikke taget konsekvenser af dette.

Som livshistorisk fortælling er beretningen iøjnefaldende med alle sine undladelser og antydninger. Interviewets krav om refleksivitet formår at få hende til at fortælle sit liv som historie med indledning, begrundelser og afslutning. Imidlertid er begrundelserne ofte hentet ind fra et umiddelbart indfald (jeg har ingen billeder af mig selv som barn, fordi man havde ikke fotografier dengang), således at det ikke synes at udtrykke biograficitet. Den måde, hun både forstår og faktisk lever sit liv på som både kompromisfyldt og ureflekteret, formår beretningen ikke tilstrækkeligt at indkredse.

7. Andalusien

kultur, kvindeliv, arbejdet med børn og perspektiver for la miguilla

7.1 Introduktion

Andalusien er en spansk region med ca. 7 millioner indbyggere, og den er en af de største i Spanien, men med en lav befolkningstæthed. Erhvervsstrukturen består overvejende af landbrug og industri til forarbejdning af landbrugsprodukter, turistindustri og servicevirksomhed og i mindre grad af handel, byggeri, håndværksmæssig fremstilling og anden småproduktion.¹²⁷ Landbrugsproduktionen er helt overvejende struktureret som store latifundier.¹²⁸ Hertil kommer små jordejere, som bebor og arbejder på de marginale jorde med ringest udbytte i bjergene og i de store flodlejer, hvor oversvømmelser er et problem. Den største del af befolkningen samler sig i storbyerne, først og fremmest ”stor” Sevilla med ca. 1,3 mill. indbyggere og Malaga med 600.000.¹²⁹ Mekaniseringen af landbruget er foregået ret sent i Andalusien, hvor den største vandring fra landsbyerne til storbyerne skete i 1970'erne.

Siden 1982 har Andalusien været en selvstyrende region med egen regering i den føderale spanske stat. Det indebærer at have en selvstændig lovgivning på en række områder, men samtidig at skulle fungere med den spanske stats militære og finansielle støtte. Politisk og kulturelt er Andalusien præget af at have været under mange forskellige kulturers herredømme. Den vigtigste kulturproducerende faktor har dels været maurernes herredømme igennem 700 år (frem til ca. 1400) og Castilliens herredømme. Castilliens herredømme i Andalusien (eller ”befrielse fra fremmed herredømme”) betød en styrkelse af de Andalusiske feudalherrer og spanificerede dem i et omfang, der aldrig blev muligt i det nordlige og rigere Spanien (Katalonien, Baskerlandet, Navarra og Valencia). Andalusien blev udgangspunkt for det stærke spanske imperium. Dette har i særlig grad knyttet det andalusiske borgerskab historisk til den spanske stat.¹³⁰

Dette århundredes autoritære statsformer i Spanien, kun afbrudt af korte reformperioder og senest med 40 års fascistisk diktatur fra 1936 til 1976, har konserveret og plejet både de sociale strukturer og den dominerende kulturelle offentlighed. En meget betydningsfuld faktor i ophævelsen af de demokratiske rettigheder har været diktaturets geografiske og sociale fastlåsning af individerne. Størstedelen af befolkningen var ikke i kontakt med udviklingen i andre dele af Europa eller i andre

¹²⁷ Mujer y Mercado de Trabajo en Andalucía, segundo trimestre 1997. Junta de Andalucía, Consejería de la Presidencia. 1997. (Udgivet af statssekretariatet for den andalusiske delstatsregering)

¹²⁸ Eksempelvis ligger Europas største latifundie på 180.000 hektarer, Almoraima, som er ejet af slægten Medinacelli, i Andalusien. På disse latifundier er monokultur det fremherskende: oliventræer så langt øjet rækker. Landarbejderne bor samlet i mindre landsbyer, og de egentlige landområder er øde. Fra interview med Professor Dr. Manuel Collado Broncano, Instituto de Teoría y Historia de Pedagogía y Pedagogía Social, Universidad de Sevilla, februar 1998.

¹²⁹ Storbyer er også Cordoba, Granada, Almeria, Algeciras, Cadiz, Jaen og Huelva. Dernæst et væld af mellemstore provinsbyer med 50-100.000 indbyggere, endnu flere mindre byer på 20-40.000 indbyggere og endelig de små landsbyer under 10.000 indbyggere, som i dag er truede med at uddø. Den demografiske struktur stammer helt tilbage fra romerriket, hvor både de første latifundier og de store handels- og kulturcentre i middelhavsområdet blev skabt. Enkelte byer, eks. Cordoba, har været langt større, end de er i dag. Se f.eks. Fernando Chueca Goitia: La Mezquita de Córdoba, Albalicín/Sadea Editores, Granada, der beskriver Cordoba som Europas største by i maurernes tidlige imperium.

¹³⁰ Kilde: Dr. Consuelo Fletcha García på ph.d.-kursus om De andalusiske kvinders uddannelsesbehov, Instituto de Teoría y Historia de Pedagogía Social, november 1997.

dele af Spanien i samme periode og dermed kun i svag berøring med opbrud i forhold til traditioner m.m. Relationerne forblev lokale og familiære, hvor familierne og lokalsamfundene lukkede sig omkring sig selv.¹³¹ Landsbytilhørsforhold eller tilhørsforhold til et lokalområde i storbyen udgør stadig en afgørende del af andalusernes subjektive selvforståelse. Dette er imidlertid også determineret af, at deltagelse i det sociale eller social eksistens på et symbolsk niveau indeholder forestillingen om et sjæleligt tilhørssted, der ikke nødvendigvis er dér, hvor man lever, men snarere der hvor slægten eller stammen har sin oprindelse.¹³² Dette står dog ikke uimodsagt, idet der har været en demografisk bevægelighed i relation til bevægelser i arbejdsmarkedsstrukturen siden 60'erne. Især mænd rejste rundt i Spanien og også til Nordeuropa, hvor der var arbejde at få, da nøden var stor i Andalusien, samtidig med at Nordeuropa oplevede sit velstandsopsving. Hertil kommer bevægelsen fra land til by i 70'erne. Dette har gjort det sværere at bevare forestillingen om et oprindeligt tilhørssted igennem mange generationer. Egentlig frisætning fra forfædrene og tilhørsstedet ser man nu spirer til hos de nye mellemlag, som er begyndt at bevæge og bosætte sig på nye måder i forhold til de sociale og kulturelle skel.

7.2 Offentlighed

Andaluserne lever i og reproducerer gamle storbykulturer og landsbykulturer, som er tæt forbundet med den hierarkiske klassedeling på landet imellem jordejere og besiddelseløse landarbejdere. Det skaber flere former for offentlighed, hvor to former for offentlighed er dominerende: en dominerende borgerlig offentlighed og en landarbejder offentlighed, som også har indflydelse på arbejderklassen i byerne. Den dominerende borgerlige offentlighed er meget klassisk i sit udtryk set ud fra Oskar Negt og Alexander Kluges begrebsætning. Den postulerer artikulation af almene interesser og fælles folkelige livssammenhænge, men er reelt adskilt fra produktionsprocessen, idealpræget og dermed fornægtende overfor ikke bare folkelige eller proletariske erfaringer, men også overfor de borgerlige erfaringer.¹³³ Legitimering, som spiller en stor rolle i den mere moderne borgerlige offentlighed, optræder i Andalusien, men er stadig meget svag. Borgerskabet synes ikke at behøve at legitimere sin magt og rigdom, men kan stadig i et vist omfang naturalisere den. Denne offentlighed er af feudal oprindelse, men er nu båret overvejende af det moderne agrar-industrielle borgerskab og dele af middelklassen. Den er bygget op omkring institutionerne: patriarkatet, moderskabet, familien, den spanske nations glørværdige imperialistiske fortid og dets krigshelte (herunder helgenerne, som oftest var korstogsanførere) og den katolske kirke. Disse institutioner er behæftet med bestemte værdier: først og fremmest sanseligheden, både nydelsen og lidelsen.¹³⁴

Den anden offentlighed knytter sig historisk til landarbejderne og de små selvstændigt næringsdrivende i landsbyerne. Den optræder sjældent i ren form andet end ved tidsmæssige afgrænsede lejligheder, men blander sig med den dominerende borgerlige offentlighed. Den sætter de folkelige

¹³¹ María Carmen García-Nieto París (red): *La Palabra de las Mujeres, Una propuesta didáctica para hacer historia* (1931-1990). Editorial Popular, Madrid 1991. Samt fra interviews med flere andre kilder.

¹³² Man præsenterer sig f.eks. således: "Jeg bor i Poligono Sur (kvarteret, eller barrioen) og Estepa er min landsby." Det sidste henviser ikke nødvendigvis til et sted man nogensinde selv har boet, men er forældrenes eller bedsteforældrenes fødested og familiestammens oprindelse (dette forklares nøjere i afsnit 7.4). Dette indebærer en implicit social identifikation (landarbejder, immigrant, fra ydmyge kår, fra velstående familie, etc.) og nogle forventninger om bestemte kvaliteter ved personen ud fra egnens historie m.m.

¹³³ Oskar Negt og Alexander Kluge: *Offentlighed og erfaring*, Nordisk Sommeruniversitets skriftserie nr.3, GMT, kapitel 1: Offentlighed som organisationsform for kollektiv samfunnsmæssig erfaring.

¹³⁴ Interview med præst og voksenunderviser Francisco Barco Solleiro, Triana, Sevilla.

eller proletariske livssammenhænge i centrum. Artikulering af landbefolkningens erfaringer både verbalt og på andre "sanselige" måder eksponerer de vilkår og interesser, landproletariatet har uden at ophæve dem, men dog med mange elementer af modstand eller som modkultur og modoffentlighed. Herigennem identificerer landarbejderne sig som værdiskabere og interesseindehavere. De lokale og familiære relationer og sammenhold imellem socialt ligestillede opfattes som værende af større værdi end ethvert større fællesskab, f.eks. nationalt fællesskab. Individet har sin betydning i kraft af den rolle, hun spiller i det sociale kollektiv, hun er en del af, som opfattes som aktøren i ethvert skridt ikke bare i reproduktionen, men også i forandring.¹³⁵ I den forstand opfylder offentligheden den rolle at udtrykke landarbejdernes erfaringshorisont, hvilket kun lader sig gøre kollektivt og ikke individuelt.¹³⁶ I denne offentlighed er lidelsen, opofrelsen, vreden og lidenskab den, som tematiseres kulturelt og fungerer bl.a. som kollektiv integrering og eksponering af sulten, nøden og arbejdsbetingelserne på landet i Andalusien igennem århundreder.¹³⁷ Det religiøse i denne offentlighed er ikke blot fetichistisk som i den dominerende offentlighed, men også animistisk og matriarkalsk/frugtbarhedsorienteret.¹³⁸

7.3 *Franquismens betydning for kvinderne*

Spanien har haft en meget svag og lille kvindebevægelse i slutningen af forrige århundrede og begyndelsen af dette århundrede. Det hang sammen med fraværet af en stærk borgerlig demokratisk bevægelse. Kampen for borgerlige rettigheder ligesom kampen for kvindernes deltagelse i demokratiet, ligeberettigelse og frigørelse er i Andalusien vokset frem som en kamp imod fascismen i 1920'erne og 30'erne. Begyndende industrialisering af både landbrug og håndværksmæssig produktion, samt det demokratiske efterslæb i forhold til resten af Europa medførte bl.a., at de civilisatoriske opgaver trængte sig på: uddannelse af folket, inddragelse af kvinder i demokratiet, standsning af sulten osv. Bl.a. disse opgaver påtog Republikken sig fra 1932 til 36 at løse. Men fascismens sejr betød brat opstandsning før frugterne kunne høstes også for kvinderne.

¹³⁵ Kilde: Dr. Antonio Camacho på ph.d.-kursus om "Beboerbevægelsen og social forandring", januar 98, samt dennes ph.d.-afhandling: Beboerbevægelsen og Poligono Sur som case, november 96.

¹³⁶ Det stærkeste udtryk herfor er den anarkistiske tradition, som vender ryggen til staten og søger kollektiv selvforvaltning og autogestion. Dette udtryk er ligeså meget kulturelt og socialt som det er politisk. Landarbejdernes historie viser en høj grad af fantasi på alle tre områder. Tendensen er langt svagere i dag, men der etableres stadig nye landarbejderkollektiver ud fra denne tradition, hvor kollektivet er en overlevelsesbetingelse for forandring, og det enkelte individ underlægger sig det sociale fællesskab. Den Andalusiske Landarbejder Fagforening er stadig anarkistisk orienteret og forholder sig ret uafhængigt af den interesseartikulation der kommer fra byarbejdernes fagforeninger. Kilde: bl.a. Emilio-Lucio Villegas Ramos: "Aktionsforskning som strategi i den lokale udvikling". Ph.d.-afhandling 1995, samt Esthér Aguilera, universitetet i Sevilla, der arbejder på en ph.d. om kollektivtraditionen i landarbejdernes organisering.

¹³⁷ Flamenco (betegner både dans, musik, sang og fortælletraditioner), som er det største kulturelle udtryk herfor, henter inspiration og formsmæssige stiliseringer fra andre kulturer, først og fremmest fra de indvandrende sigøjnere og de tilbageblevne maurere. Men som flamenco udtrykkes i dag symboliserer den oplevelser og erfaringer indenfor det andalusiske univers. Fra interview med Maria Jesús Cuellar Moreno, Universidad de Sevilla, som arbejder på udarbejdelsen af ph.d.-afhandling om flamenco.

¹³⁸ Alle de store folkelige religiøse fester er i deres udtryk en dyrkelse af frugtbarhed og sanselighed, hvor beruselse af hørelse, lugtesans, smagssans og syn er overvældende. Den største religiøse fest er påsken, som fejres som en hyldelse til barnemoderen og det lille barn, til jorden og til spiring på marken. Animismen udtrykker sig bl.a. igennem troen på besjælingen af religiøse figurer ved særlige lejligheder samt kollektive oplevelser af udefra kommende besjæling af flamencodansere og -sangere. Ikke sammenligneligt med trance ved rituelle danse i andre kulturer, idet individerne stadig er til stede, men som udtryk for en animistisk religiøs opfattelse af det "guddommelige" som flertydigt og i stand til at optræde i jordiske former.

Et aktuelt spansk biografisk studie af førtidspensionerede arbejdere fra Katalonien, alle født midt under Republikken, finder, at de alle præsenterer sig selv som "tabere" p.g.a. de muligheder, de aldrig fik. De forstår sig som republikkens børn i positiv og negativ forstand. I mit materiale er ingen født i 30'erne og kun tre personer født midt i fyrrerne, men jeg mener dette autobiografiske blik i biografikonstruktionen er genkendeligt og delvist tilstede, også i forhold til kvinder født senere, i 40'erne og 50'erne. Livet for kvinder født i de år har mærkbart været præget af Franquismens hårde politik og skarpe adskillelse imellem reproduktivt og produktivt arbejde samt den depression, det medførte i den spanske befolkning.¹³⁹ Det autobiografiske blik hos kvinderne i denne undersøgelse indeholder imidlertid også mere optimistiske horisonter og livsudkast, og billedet er dermed modsætningsfyldt.

Franco fastholdt i Andalusien kvinderne i hjemmet, som mødre og husarbejdere, stærkt støttet af traditionalistiske og religiøse værdier. Kvinderne skulle føde børnene og nære livet og mændene tjene til det daglige brød. Det betød, at pigers skolegang skulle forberede dem til dette ved at undervise dem i madlavning, håndarbejde m.m. Dette optog halvdelen af alle pigers skoletimer. Det betød også, at det blev forbudt ved lov, at gifte kvinder havde arbejde. Når en kvindelig arbejder blev gift, blev hun afskediget med en besked "erstatning". Dette kunne foregå uden særlig modstand, da kvinderne på arbejdsmarkedet stort set var ufaglærte arbejdere, og da håndhævelsen var streng.¹⁴⁰ Kvinderne blev meget håndfast bundet til hjemlige sysler, overvåget af "renselseskomiteerne". Udrensningerne i Andalusien blev meget omfattende, fordi Franco indtog Andalusien, da han ankom fra Nordafrika og havde her brug for en sikker base for indtagelsen af resten af Spanien.¹⁴¹

I de sidste femten år af Franquismen forandrede Spanien sig. Kvindernes begyndende inddragelse som arbejdskraft i 60'erne samt forandringer i omverdenen gjorde det vanskeligt at opretholde den mest reaktionære lovgivning vendt mod kvinder, og mindre reformer blev foretaget. De andalusiske kvinder begyndte at blive offentlige aktører som en del af den gryende kamp mod Franco, og de deltog i folkeoplysningsbevægelsen (kvindebevægelse i 70'erne var et lille middelklasse fænomen). De første frugter begynder at blive høstet i 80'erne med reformer til gavn for kvinder.¹⁴² Samtidig har kvinderne oplevet åbningen af Spanien i konkret og abstrakt forstand som en brat overgang over få år, fra ca. 75-85, hvor de indlærte grænser blev overskredet og en selvrefleksiv proces indledt. Denne proces, inklusive reformarbejdet, er gået delvist i stå i 90'erne. Mange forventninger er bristet og det ideologiske opgør med Franquismen trængt i baggrunden. Kvinder, som i dag er midt i

¹³⁹ Eli Tejero and Laura Torrabadella: Spanish National Report - Early Retired, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Sociologia. In: Social Exclusion in Comparative Perspective. Centre for Biography in Social Policy, 1998.

¹⁴⁰ I Andalusien oprettede Franquisterne "renselseskomiteer" (Comisiones de Purificación) i alle små samfund, hvor først højtstående embedsmænd, siden offentligt ansatte og til sidst alle mænd og kvinder skulle redegøre for deres meninger og dokumentere deres beskæftigelse med de "rigtige" sociale og kønnede aktiviteter. Straffen kunne være henrettelse. Det indebar dokumentation, der kunne sandsynliggøre, at man ikke deltog i modstandsarbejde, og for kvindernes vedkommende, at de ikke var beskæftigede med arbejde eller andre aktiviteter udenfor hjemmet. Dokumentation var for eksempel fremlæggelse af håndarbejder. María Carmen García- Nieto París: La Palabra de las Mujeres, Editorial Popular, Madrid 1991

¹⁴¹ Consuelo Fletcha: Necesidades Educativas de las Mujeres Andalucas, ph.d.-forelæsning, dec. 97.

¹⁴² Fra interview med Matilde Panadero, sociolog og leder af forskningsafdelingen på Instituto Andaluz de la Mujer, Junta de Andalucía, Sevilla, nov. 97 (Kvindeinstituttet i delstatsregeringen - at sammenligne med Ligestillingskommission, omend institutionen adskiller sig ved foruden at have en rolle i forhold til staten og arbejdsmarkedets parter, også servicerer et bredt publikum).

30'erne og derofter, har været igennem denne udvikling, og deres kønnede socialisering skal derfor forstås ud fra disse forhold. De socialt kønnede og familiære værdier, der blev skabt under Franquismen, men også oplevelser i opgøret efter, har haft afgørende indflydelse på erfaringsdannelsen og måden at konstruere biografi for kvinder i denne undersøgelse.

7.4 Kvinderne imellem hjem og arbejde i 90'erne

Demokratisk udvikling for kvinder er således et ret nyt fænomen. Det er på den baggrund man må forstå de sociale rum og de felter, kvinderne bevæger sig i. Flertallet af andalusiske kvinder opholder sig dels i deres hjem, i deres gade, gård og i deres nabolag (el barrio), omkring hjemmet. Kun 20% af kvinderne har registreret arbejde, 41% er registreret arbejdsløse.¹⁴³ Kvinderne arbejder overvejende i meget feminiserede områder med reproduktive opgaver. Hertil kommer et sort arbejdsmarked for kvinder, som uofficielt anslås til at omfatte op til 10% af alle kvinder.¹⁴⁴ Disse arbejder som oftest med rengøring, gadesalg, som ung pige i huset, miguilla etc.

Husmoderrollen er derfor den, de fleste andalusiske kvinder befinder sig i hele deres voksenliv eller en stor del af deres voksenliv igennem. Som norm eller tolkningsmønster for et "normalt" kvindeliv, som omdrejningspunkt for den forventede kvindelige normalbiografi, udøver den symbolske forståelse af moderskab og husmoderen stadig stor indflydelse i alle livssammenhænge, også hvor kvinderne faktisk har udearbejde. En undersøgelse af ægteskaber og parforhold i hele Spanien fra 1991 viser, at de hjemmearbejdende kvinder gennemsnitligt bruger 6 timer og 12 minutter dagligt på arbejde i hjemmet, mens den udearbejdende kvinde bruger 4 timer og 48 minutter. Altså kun 1 time og 24 minutter mindre på trods af hendes lange arbejdsdag udenfor hjemmet.¹⁴⁵ I Andalusien vil tendensen sandsynligvis være endnu mere markant, da arbejdsdelingen imellem mænd og kvinder er mere fastlåst, og forventningerne til husmoderens indsats er større end i resten af Spanien.

De andalusiske kvinder tilbereder varm, frisk tillavet og ernæringsrigtig mad midt på dagen til børnene, som kommer hjem og spiser samt til mand og sig selv. De forbereder det aftenen i forvejen og laver det færdig i deres siesta midt på dagen. Arbejdstiderne på arbejdsmarkedet er tilpasset denne livsform, idet kvinderne arbejder fra 8.30 eller 9.00 til 14.00 og så igen fra 17.00 til 20.00 eller 21.00. Siestaen er for kvinderne derfor ingen siesta, men tid for arbejde i hjemmet. Børnepasningen er imidlertid overvejende indrettet uden hensyn til kvindernes arbejdsforpligtigelser udenfor hjemmet, og derfor kommer de større børn hjem om eftermiddagen for at få deres varme mad, inden de skal af sted igen. Pasning af mindre børn, såfremt de er i daginstitution vil ofte også slutte her. En typisk åbningstid i en privat eller offentlig børneinstitution vil være fra kl. 8.30 til 14.00 eller 9.00 til 15.30. Dermed står kvinderne uden pasning i eftermiddagsarbejdstiden.

Ligeså snart familieøkonomien tillader det, ansætter middelklassefamilien derfor en ung pige til at overtage en del af kvindens dobbeltarbejde: til at hente børnene fra institution eller passe dem hjemme, lave maden færdig til alle kommer hjem, passe børnene, give dem mad og putte de mindste, indtil forældrene er hjemme mellem 20.30 og 21.30. Arbejderfamilien flytter hjem til deres for-

¹⁴³ Encuesta de Población Activa. Segundo trimestre, 1997, INE. Instituto Andaluz de la Mujer, Junta de Andalucía, Consejería de la Presidencia.

¹⁴⁴ Interview med psykolog ved Centro de Información de los Derechos de la Mujer, Sevilla, nov. 97. Et sådant center er en rådgivende, oplysende, behandlende og advokatorisk institution for kvinder, som eksisterer over hele Spanien.

¹⁴⁵ Mujer en Cifras, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, 1991, s.33

ældre og overlader det praktiske forældreansvar til bedsteforældrene eller lader deres gamle moder eller andre arbejdsløse familiemedlemmer flytte ind hos sig, som gensidig hjælp.

Indretning af normalarbejdsdagen og samfundets fortsatte opbakning herom skal forstås ud fra en ren mandlig orientering, hvor siestaen bliver et behageligt hvile efter indtagelse af et godt måltid i den varmeste tid på dagen. Dette hvil giver derpå friske kræfter til ikke blot at arbejde igen, men at kunne udnytte den kølige aften, efter kl. 22.00 til at være sammen med venner (andre mænd) og dyrke fritidsinteresser. Denne livsform står ikke uimodsagt, idet det øvrige Spanien er i gang med at indføre den øvrige industrialiserede verdens normalarbejdsdag, fra 8-16. I Katalonien, Baskerlandet og Navarra, hvor udviklingen i retning af harmonisering med det øvrige Europa er længst fremme, er institutionstilbudene også tilpasset kvindernes mulighed for at indtræde på arbejdsmarkedet.¹⁴⁶ Ændringen af normalarbejdsdagen begynder nu at vise sig i Andalusien, især indenfor det offentlige og i visse liberale erhverv, hvor der arbejder kvinder med længerevarende uddannelse. Men for alle kvinder med kort uddannelse er den traditionelle arbejdsdag et vilkår.

Hertil kommer at børnene siden 80'erne er begyndt at blive boende længe hjemme, oftest til de bliver 25, og i de højere sociale lag til de bliver næsten 30. Her bliver de serviceret af moder. Kvinden har ifølge traditionen også forpligtigelser i forhold til den ældre generation, idet det er hendes opgave at passe og pleje egne og mandens forældre, når de ikke længere kan bo i egen bolig eller dagligt bringe dem mad til deres bolig og foretage de huslige opgaver for dem. Det offentliges indsats i forhold til ældre er minimal, og derudover kan man privat betale sig fra hjælp. Det forøger og forlænger livsfasemæssigt kvindens arbejde i hjemmet. Kvindernes deltagelse på arbejdsmarkedet er ikke inddraget i hverken arbejdsmarkeds- eller socialpolitik, men er kvindernes egen sag, for så vidt de vil indrette sig efter de mandlige arbejdsnormer og samtidig opretholde husmoder- og moderforpligtigelserne. Andalusien har, til forskel fra Katalonien, Baskerlandet og Navarra, ikke en familie- eller socialpolitik, der aktivt støtter børnefamilierne, (bortset fra de marginaliserede familier, der lider nød). De dårligst stillede kan opnå friplads i de få offentlige børneinstitutioner og modtager en begrænset hjælp til bolig og livets opretholdelse.¹⁴⁷ Arbejdsmarkeds- og socialpolitikken understøtter ikke kvindernes muligheder for at være hjemme hos deres børn og samtidig have en tilknytning til arbejdsmarkedet, såsom adgang til deltid og orlovsordninger (udover fire måneders barselsorlov, og at enkelte offentlige arbejdspladser tillader deltid i forbigående perioder).¹⁴⁸

Kvinderne er ikke uvelkomne på arbejdsmarkedet, men deres ringe markedsværdi betyder, at de oftest må affinde sig med at arbejde på korttidskontrakter, som kan opsiges, når de skal føde. Dermed kan de være arbejdsløse i nogle år med små børn og vende tilbage, når de har fået en privat eller offentlig løsning på deres behov for børnepasning.¹⁴⁹ Spanien er det land i Europa, der har den højeste andel af korttidskontraktansatte, idet 33,6% af den kontraktligt ansatte del af arbejdsstyrken er på korttidskontrakter.¹⁵⁰ Denne liberale markedsorienterede politik påtager sig kun lille ansvar for børnefamilier og kvindernes vilkår. Husmoderens arbejde og moderens omsorgsansvar for børn, gamle og syge i familien i videste betydning forudsættes som betingelse for den samfundsmæssige

¹⁴⁶ Interview med Manuel Borrero, Socialchef, Junta de Andalucía, nov- 96

¹⁴⁷ *ibid.*

¹⁴⁸ Susanne Schunter-Kleemann: Welfare States and Family Policies in the EU Countries, in Nora nr.2, 1995.

¹⁴⁹ Kilde: Matilde Panadero, Instituto de la Mujer.

¹⁵⁰ Empleo y Paro en la Union Europea, El Pais d.23-11-97 på baggrund af OECD rapport.

reproduktion. Produktionen af mennesker synes at lide herunder, idet fødselstallet i Spanien er det laveste i Europa. Fødselstallet for hele Spanien er dalet fra næsten tre børn som gennemsnit pr. kvinde i 1970 til lige under et barn pr. kvinde i 1995.¹⁵¹ I Andalusien er det dog højere end lands gennemsnit.

At arbejde som miguilla er således et af de relativt få arbejder, kvinder traditionelt kan påtage sig, rammesat af både begrænsningerne i de livsudkast, der er for kvinder og den kønsarbejdsdeling, som politisk og socialt fastholdes. Som miguilla kan hun have børnene hos sig på arbejde, hvad enten hun arbejder alene i eget hjem eller sammen med en eller flere andre. Som miguilla kan hun stadig varetage de reproduktive opgaver i hjemmet ved at undgå eftermiddagsarbejdstiden, fordi hun selv tidsfastsætter sin arbejdsdag. På grund af kvinders marginaliserede position på arbejdsmarkedet og undertrykkelsen af kvinders socialt kønnede interesser i at kunne forene arbejde og familieliv, må hendes valg af arbejde som miguilla forstås på en anden måde end den danske dagplejers. For kvinderne i undersøgelsen var arbejdets karakter af abstrakt arbejde, en måde at tjene til livet på, åbenlyst af stor betydning. De sociale levevilkår er samtidigt så pressede i dag, som også tidligere, at arbejderfamilier ofte har svært ved at klare sig uden at en eller flere af familiens kvinder arbejder i hvert fald nogle timer om dagen. Man sulter ikke længere i arbejderklassen (om end de marginaliserede uden tilknytning til arbejdsmarkedet stadig gør), men kravene til levestandarden er stigende, især blandt de unge, og der kæmpes for at få råd til nyt tøj, m.m. Det betyder ikke at arbejdet kun er et fravalg. Det er et positivt tilvalg, først og fremmest i forhold til at gå hjemme, men også overfor andre arbejder og andre måder at arbejde på: at være i huset, at gøre rent, at hjælpe i mandens forretning, at arbejde i butik.

7.5 Børnepasning og pædagogiske tilbud

Børn under skolealderen betragtedes som familiens fulde ansvar under Franquismen, og kvindernes plads var i hjemmet. I bysamfundene har grupper af kvinder imidlertid arbejdet i manufaktur, service og industri siden 1700-tallet. Derfor er små børn blevet passet udenfor familiens varetægt, oftest privat hos andre kvinder: las miguillas eller sjældnere af nonner og munke, som varetog skoleuddannelsen. La miguilla betyder den lille veninde (amiga - miga - miguilla) og betegner en kvinde, der bor i samme gade eller kvarter som de børn, hun passer, og som er veninde af familien. Miguillaen har tjent penge, men også gjort en slags vennetjeneste for fællesskabet. De første nedskrevne omtaler af miguillaer optræder i fagforeningsoptegnelser over tobaksarbejdernes aktiviteter fra 1700-tallet.¹⁵² En miguilla er en kvinde fra landarbejdermiljøer, byarbejderkvarterer og blandt de små selvstændige landbrugsmiljøer. Hun er i dag stadig en kvinde fra kvarteret eller gaden, som er kendt af forældrene. Miguillaernes udbredelse har det ikke været muligt at dokumentere på nogen måde indenfor denne undersøgelses rammer.¹⁵³ Arbejdet betragtes som ulovligt, idet det unddrager sig offentlige myndigheders kendskab og regulering, og dermed også beskatning.

¹⁵¹ Natalidad y Fecundidad. Las Mujeres en Cifras, s.12, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, s.12, samt Susanne Schunter-Kleemann: Welfare States and Family Policies in the EU Countries, op.cit.

¹⁵² Kilde: Flere har leveret disse oplysninger. Bl.a. Carmen Ayuso, medarbejder ved alfabetiseringsprogrammer og anden voksenuddannelse, samt i gang med ph.d.-arbejde om arbejderkvinders læreprocesser.

¹⁵³ Ved Instituto de la Mujer's forskningsafdeling kunne man intet oplyse om denne gruppe kvinder. Socialchef Manuel Borrero erkendte, at de eksisterede, men understregede at det var ulovligt arbejde, idet der ikke blev ført offentligt tilsyn hermed. På den spanske national kongres for sammenlignende pædagogik, Sevilla marts 98, omtalte den deltagende repræsentant for delstatsregeringen "las amigas" eksistens som en del af billedet af børneomsorg i Andalusien, men ville ikke udtale sig nærmere herom.

De bedre stillede i middelklassen og overklassen har haft og har stadig unge piger eller en dame i huset, som tager sig af børnene. Med middelklasse kvindernes begyndende indtræden på arbejdsmarkedet i 70'erne blev der grobund for private institutioner udover de tilbud, munke og nonner havde om "førskole" inddragelse, som i en del miljøer ikke var vellidte p.g.a. deres ofte fascistiske karakter, herunder kønsopdeling.¹⁵⁴ I begyndelsen af 80'erne udformede delstatsregeringen en reform for børn, der indvolverede en målsætning om offentlige daginstitutioner. Store dele af de religiøse institutioner og skoler blev lukket af staten. En omfattende national uddannelsesreform LOGSE (Ley de Ordenación General del Sistema Educativo), som blev tiltrådt i 1990, introducerede daginstitutionen som led i et enstrengt uddannelsessystem fra fødsel til universitet. Det var første gang, man begyndte at se dagpasningen af det lille barn i sammenhæng med en styret kompetenceudvikling igennem skolesystem. LOGSE skelner imellem daginstitutioner for de 0-3 årige og dem for børn derover m.h.t. krav til personalekvalifikationer og virksomhed i institutionen. Institutioner for de 3-6 årige (reelt kun indtil børnene bliver 5) skal uddanne børnene, og personalet bør være specialiseret. Blandt en række delmål er: formaliseret forældreindflydelse og udvidede åbningstider. Institutionerne for de mindre børn stilles der ikke disse krav til. Imidlertid er der ingen lovhjemmel for oprettelse af daginstitutioner, som er et lokalt anliggende for delstaterne.¹⁵⁵

I Andalusien er målsætningen på daginstitutionsområdet at kunne dække ønsket om pladser til alle børn på to år eller derover. Børn under to år er således stadig forældrenes ansvar alene, set udfra det statslige rationale. Målsætningen sigter ikke nødvendigvis på oprettelse af offentlige institutioner, men man foretrækker private institutioner med offentlig støtte. Delstatsregeringen har oprettet 13.327 offentlige pladser frem til 1995 og givet delvis statsstøtte til andre 21.509 pladser i private institutioner. Dermed har i alt 34.836 børn plads i daginstitution med offentlig støtte. I 1991 var antallet af børn under 5 år 451.201,¹⁵⁶ og dermed er dækningsgraden på ca. 7 % med forbehold for forskellen imellem '91 og '95 tal, at nogle femårsbørn også er i daginstitution, og at børnetallet er stigende i Andalusien. Herudover findes en række meget dyre institutioner uden offentlig støtte. Disse søges dels af sociale årsager, da man her kan placere sine børn sammen med andre fra samme sociale lag og dels af pædagogiske årsager, fordi det giver mulighed for at vælge imellem forskellige pædagogiske holdninger. De, der ikke har råd til daginstitution eller ikke kan få plads i en offentlig støttet institution, vil enten beholde barnet hjemme eller benytte en miguilla.

7.6 Miguillas' arbejde med børn

I dette afsnit bliver nogle udvalgte, væsentlige karakteristika ved miguillaens arbejde belyst. De kvaliteter, der er sprunget mest i øjnene igennem alle observationerne, har drejet sig om det anderledes, dér hvor opmærksomheden blev fanget og fokuseret. De subjektive forskelle i måder at arbejde med børn har også været observerbare, men er i denne sammenhæng ikke fremhævet til fordel for fælles træk og det typiske. Det er disse kvaliteter, der fremhæves her.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Consuelo Fletcha i undervisning på ph.d.-kursus om de andalusiske kvinders uddannelsesbehov. Universitetet i Sevilla.

¹⁵⁵ Fra: Situación General de la Educación Infantil, Junta de Andalucía, interview med socialchef Manuel Borrero, Servicios de Atención a la Primera Infancia, memoria de actividades del IASS 1994-95, samt Jornadas Pedagógicas sobre "Escuela, Reforma y Sociedad", november 1997

¹⁵⁶ Interviews med M. Borrero, Servicios de atención..op,cit., samt La Atención a la Infancia en Andalucía, Junta de Andalucía, 1993.

¹⁵⁷ Afsnittet er skrevet udfra observationer hos 6 miguillas, og enkelte observationer er her udvalgt for at eksemplificere

At være sammen med andre i både arbejde, huslige gøremål og fritid er det mest almindelige blandt kvinder fra de lavere sociale lag, selvom ensomheden i de moderne lejlighedskomplekser også eksisterer. To miguillas kan slå sig sammen, eller de har en veninde, moder, eller søster som "hjælper." Eller de bor i en landsby eller et kvarter, hvor børnene leger på pladsen sammen med andre børn, og miguillaen er sammen med nogle af de andre kvinder, f.eks. de ældre kvinder, når hun tager sig af børnene. Miguillaen vil sjældent være alene om arbejdet en hel dag igennem i modsætning til den danske dagplejer. P.g.a. boligforholdene og kulturen opholder miguillaen og børnene sig ikke meget inde i den enkelte bolig, men ude i et mere offentligt og fælles rum: parken, pladsen, legepladsen, gaden, gårdområderne etc. Dette gælder også for de nyere etagebyggerier for arbejdere, der blev bygget i byernes udkant i 70'erne. Indenfor boligkvarteret ("el barrio") er der legepladser, lille park, bænke, barer, boldbaner, foreningslokaler og butikker.

Miguillaen har en stor gruppe, sjældent under 10 børn og gerne op til 15 børn. Hun er derfor ikke ret ofte alene med et enkelt barn andet end i få minutter. De ting hun foretager sig, foretager hun sig derfor med mange og kommunikerer ofte henvendt til hele gruppen, som kollektive beskeder eller bare diffust ud i rummet til dem, der måtte opfange det. Dette veksler med den nære dialog (uddybes nedenfor). Børnenes glidende kommen og gåen betyder dog, at hun kan have timer om dagen, hvor hun kun har 3-4 børn og dermed kan beskæftige sig mere med enkelte børn. Hun har en aldersmæssigt meget spredt gruppe, fra 3 måneder (når barselsorloven slutter) og til 4-5 års alderen (når skolen starter). Det er dog sjældent, at en miguilla har mere end 1 barn under et år.

7.6.1. *Involvering og autonomi*

Alle børn bliver ved ankomst modtaget med et glædesudbrud, en kommentar og ofte et knus, hvis barnet vil. Der er noget meget personligt ved dagens første møde, hvor hvert barn bliver modtaget på en speciel måde, måske som udtryk for den særlige relation der er imellem barnet og miguilla. Det virker som en meddelelse om, at barnet er ønsket og afholdt. Ved afleveringen, eller afskeden, om eftermiddagen er det lidt mere afdæmpet, og der er mere opmærksomhed til forældrene. Der kan være tid til en sludder, ikke nødvendigvis om barnet, men snarere en "voksensnak": om begivenheder i nabolaget eller i byen, sladder, gode tips til indkøb, almindelig nabosnak, fordi man kender hinanden. Her er forskellene på at være bruger og serviceyder mere (om end selvfølgelig ikke fuldstændig) udvisket, og tavshedspligten, som i dagplejen i Danmark reguleres bureaukratisk, bestemmes her af komplekset af personlige relationer og de kulturelle normer (generelt i offentligheden og specifikt i lokalmiljøet).

Den fysiske kontakt udfolder sig overvejende som glædesudtryk og ikke som trøst eller medfølelse og dermed ikke så meget på barnets opfordring, men i højere grad på den voksnes initiativ. F.eks. ved modtagelsen, når miguillaen deltager i børnenes leg, når hun tager et barn op på skødet eller lignende. Fysisk kontakt er ikke så anvendt, når børn har konflikter, har slået sig eller lignende.

Børnene leger og Concha er lidt i udkanten, men dog så tæt på, at hun kan se, hvad der foregår. Pludselig kommer to drenge på ca. tre år op at slås, og den ene begynder at græde og ser hen på Concha. Concha siger med høj stemme, at de skal holde op, men drengen, der grædende kommer hen til hende, betragter hun og siger højt, henvendt til alle børnene: "der er vist nok nogen, der har

nogle fælles træk, således at den enkelte miguilla ikke fremtræder med sin subjektive måde at arbejde med børn i dette afsnit..

slået på et barn. Hvem er dog det, der kan finde på at slå på børn? Det er da slemt.” Ingen svarer hende, men drengen, der slog, bliver lidt flov, og nogle af de andre børn kigger på ham. Drengen, der græd, holder op med at græde, og episoden afsluttes ved, at Concha kaster sig over noget andet. De to drenge tager igen fat på legen.

Concha ønsker, at børnene klarer konflikterne selv og vil ikke gå i rette med børnene og dømme om, hvad der præcist er sket. Men hun vil forsøge at inddrage børnene i at forstå, hvad social accepteret opførsel er. Eller man kan se det sådan, at hun ydmyger barnet overfor den børnegruppe, som barnet skal være accepteret i, for at kunne være hos miguillaen. Der ligger både en opfordring til børnegruppen om at holde selvjustits, om at være ansvarlig og en erkendelse af, at barnet vil være mere indifferent overfor den voksnes mening end børnenes, fordi den voksne netop bevæger sig udenfor eller i kanten af børnegruppen. Dette hænger både sammen med gruppens størrelse og med indstillingen til forholdet imellem børn og voksne. Miguillaerne siger ofte, at man aldrig ved, hvem der har gjort hvad, og derfor skal man prøve at blande sig udenom. De siger også, at børn skal lære at klare sig selv. Conchas reaktion skal ikke kun ses som en etisk overvejelse for ikke at komme til at gøre børn uret, men det er også en moralsk indstilling til, hvad børns og voksnes roller er, hvor grænserne for de voksnes og børnenes ansvarlighed ligger.

Trøst giver miguillaen ikke i særligt omfang. Et barn kan græde, fordi hun har slået sig uden at henvende sig til miguillaen, og først hvis gråden varer ved eller forekommer alvorlig, går miguillaen hen til barnet for at trøste. Trøsten består da mest i opmuntrende ord og et klap på kinden. Meddelelsen synes at være, at barnet skal klare dette selv. *“Ude i gården er to 3-4 års drenge igang med at skubbe hinanden væk foran gyngestativet. De kommer hen og brokker sig begge til Fransisca. Hun siger: “så slemt var det vel ikke, fortsæt nu med det I var i gang med”. Drengene løber væk til gyngerne, ti minutter efter er de henne igen, og den ene græder, og Fransisca siger igen, at de skal bare fortsætte med det, de var i gang med. Det gentager sig flere gange. Fransisca siger til mig: “de to børn er uadskillelige, så jeg synes, de skal lære at klare deres konflikter selv.”* Når børnene således er overladt til selv at klare konflikterne, unddrager den voksne sig ikke en vis grad af involvering.

Helt små børn får imidlertid meget fysisk kontakt i alt, hvad de foretager sig, og miguillaen er meget optaget af en både fysisk og verbal “dialog” med de små børn. Der er meget stor forskel på den fysiske kontakt til de helt små, som er hjælpeløse, i forhold til dem der selv kan gå, spise etc. Den fysiske kontakt, miguillaen giver, sker i interaktion med det lille barns fysiske behov og afhængighed. Mens det større barn, som kan selv, overvejende også skal klare sig selv. *Antoñia sidder med de to tvillinger på ca. 7- 8 måneder overfor sig i tvillingebarnevognen, inde i huset. Hun svarer dem på deres pludren med efterlignende pludren. Da den ene bliver utilfreds, tager hun ham op på skødet og snakker med ham og leger med ham, indtil utilfredsheden igen sætter sig igennem. Hun prøver at ændre hans sindstilstand. Han er tydeligvis træt, og da hun ikke længere kan aflede ham, går hun ind ved siden af med ham og går i gang med at skifte ham. Hun er bøjet over ham under skiftningen, med hovedet tæt på hans og synger for ham med meget forskellige lyde. Drengen er helt opslugt af hendes ansigt, og efter lidt tid begynder han at svare hende i et forsøg på også at synge. En dialog opstår, hvor de skiftes til at efterligne hinandens lyde og komme med nye. Lydene er meget glade. Til sidst er han helt træt og begynder at klynke. Antoñia kysser og nusser, og drengen bliver igen glad. Hun putter ham i en barneseng og bliver hos ham, medens hun synger, til han sover. Antoñia giver opmærksomhed, fysisk nærhed, tid, fysisk pleje, underholdning, dialog m.m. Forløbet følger det lille barns rytme og behov så tæt, som hun kan i forhold til de andre børn.*

Miguillaen planlægger nogle aktiviteter og kan dermed styre kommunikationen i gruppen til en vis grad. Men hun skaber også rammer for, at børnene og hun kan have et udbytterigt samvær i fællesskab, udfra det børnene vil. *Børnene sidder i rundkreds. Concha begynder at spørge børnene, hvad de har lavet i weekenden. Flere børn fortæller, og Concha sørger for, at alle får svaret efter tur. Men enkelte af børnene er meget optaget af at fortælle, og fortællingen bliver hos barnet, indtil historien for barnet er udtømt og en anden vil til. Nogle børn begynder at fortælle om oplevelser fra tidligere, nogle er morsomme, og Concha griner og kommenterer og lader i en rum tid ordet være åbent for børnene, så den ene efter den anden bliver inspireret til at fortælle noget. Det bevæger sig langt væk fra, hvad der egentlig skete i weekenden. Til sidst er kl. blevet 11, og nu siger Concha, at de begynder med det, de plejer, det "planlagte" og voksenstyrede. Dette skift skyldes konkret at kl. 11 er det sidste barn ankommet i baggrunden. Concha siger "god dag" meget højt. Børnene svarer hende. Dernæst spørger hun, hvilken dag det er, hvilken årstid det er, hvordan vejret er i dag etc., og de svarer. De skiftes ikke til at svare, men alle der har et forslag råber op. Så skal børnene sige deres navne, og så skal de synge. Nogle er med, andre ikke. Dette udtrykker indflydelse fra den pædagogiske diskurs, der anser planlagte initiativer for udvikling som positivt og synonymt med skoleforberedende undervisning af små børn. De fleste miguillaer siger, at de ikke bryder sig meget om det, men gør det på forældrenes opfordring.*

Kontakten med de enkelte børn i dialogen i rundkredsen eller ved maden er ofte opmærksom og varm, mens den voksne er deltager. Miguillaen kan også deltage i børnenes leg, når børnene henvender sig og inddrager hende. Men lige så snart børnene leger og er optagede af hinanden, er miguillaen ikke længere deltager og trækker sig tilbage. Kontakten bliver lidt diffus og mere overvågende, med mange blikke og færre ord til børnene, udover tilråb, når den voksne synes, det er for vildt. Dette er visuelt fuldstændig parallelt til billedet på pladsen eller torvet om eftermiddagen og aftenen, når mødre, bedstemødre osv. sidder på bænke og snakker og strikker, og børnene leger. Der etableres et voksenrum og et børnerum, og begge dele opfattes legalt af begge parter. Børnene viser deres accept på den måde, at de ikke foretager mange handlinger for at påkalde sig de voksnes opmærksomhed. Ind imellem brydes denne accept, og børnene vil, som i eksempler ovenfor, vedholdende forsøge at påkalde sig de voksnes opmærksomhed

7.6.2 Voksenrum og børnerum

Når børnene leger er det børnenes regler der gælder. *Alle børnene har leget med balloner. Efter et stykke tid er nogle drenge begyndt at slås om ballonerne. Isabel indleder nogle sange med fagter etc., som nogle piger er med på. Imens fortsætter nogle drenge ballonknaldet inde i midten. Det er meget forstyrrende og larmende, men Isabel siger ikke noget og synger blot højere. Til sidst bliver larmen meget høj, og flere drenge kaster sig ind i ballonknaldet, og Isabel opgiver det fælles projekt. Miguillaen sætter ikke nogen styring igennem eller skælder ud, men griner og siger: "sådan er børn - det kan der ikke laves om på". Når de voksne blander sig i det, børnene gør, er det ikke udfra en forestilling om, at det er de voksnes regler, der skal gælde. Børnene stopper måske med det, de voksne ikke bryder sig om, eller lige indtil den voksne vender ryggen til, så gør de det igen. Miguillaen handler udfra den forståelse, at børn har motiver og interesser, som den voksne ikke deler. De er anderledes mennesker end voksne.*

Børnene leger og går rundt i smågrupper i den store gård. Dolores er meget opmærksom på det, der sker omkring hende, samtidigt med at hun er ved at fortælle mig en længere historie. Hun betragter f.eks. de to drenge, der klatrer op på den tildækkede brønd, som står i midten og følger med i, hvordan de klarer det. Da de er kommet op, siger hun, at det skal de ikke og løfter dem ned. Dette gentager sig fem gange, og ikke en eneste gang løfter hun stemmen eller antyder en utilfredshed. Til

sidst gider børnene ikke kravle op igen. Dolores griber kun ind for at hjælpe, korrigere, advare, uden at tvinge noget igennem. Først når et barn har vist sig som særlig ballademager eller uforudsigelig, bliver barnet særlig opmærksomhedskrævende, og den voksne griber ind hurtigere og på andre måder. Men børnene afkræves sjældent en forståelse for den voksnes holdning igennem at skulle undskylde eller forpligtige sig til noget, f.eks. at sige, at de ikke gør det igen eller lignende.

De voksne er nogle, der giver tilbud til børnene, og hvis nogle børn ikke vil deltage, tvinger de voksne dem ikke. På den anden side har de voksne også deres liv, når børnene leger, men med et øje på hver en finger. Den voksne står til rådighed i den forstand, at hun er der, og børnene skal opsøge hende og kræve noget af hende, når den voksne har sit "voksenliv". Miguillaen bliver opsøgt af børnene med korte mellemrum: hun pudser næser, følger børn på toilettet, finder medbragte mellemadder frem fra taskerne, når børn er sultne, snakker med børn, der kommer og spørger. Voksenlivet består dels i praktiske husmoderlige gøremål (rydde op, varme den medbragte mad, dække bord), dels i planlægningsmæssige ting (ringe m.m.). Og så er det her, hun enten snakker med den anden miguilla, hun arbejder sammen med, sin moder eller søster, der hjælper til eller nabokonen, der kommer over til kaffen.

Når børnenes regler gælder i de fysiske sammenstød, får drengene, især de stærkeste drenge, et udvidet rum i forhold til pigerne, som ovenfor i eksemplet med ballonerne. Dette ligger i forlængelse af familiesocialiseringen, hvor drenge har et langt større rum i fysisk og social forstand. Reproduktionen af bestemte normer for det sociale fællesskab, og heri konstruktive funktioner i fællesskabet, indeholder således også en reproduktion af hierarkier og skel. Denne dobbelthed ses også i andre dele af børnenes aktiviteter og adfærd: *Isabel er på legepladsen og snakker med en anden kvinde, imedens hun indimellem tager sig tid til at pudse næser og snakke med børn, der kommer hen til hende. Bagved hende, på terrassen sidder en mongoldreng på ca. 3 år, og tre piger sidder rundt om ham. Ret lavmælte skiftevis driller de ham ved at tjatte lidt til ham og griner derpå ad hans reaktioner, når han sparker ud efter dem, prøver at flytte sig eller griner. De snakker også med ham for at få ham med i en leg. De foreslår ham, at han skal være babyen, fordeler de øvrige roller imellem sig og begynder at beskrive den mulige handling nogle gange. Mongolbarnet svarer imidlertid ikke og vender flere gange ryggen til pigerne for at undgå deres henvendelser. Isabel har indledningsvist observeret, hvad der foregår og kan høre dem svagt. Hun vender imidlertid ryggen til dem og tager ikke notits af dem. Efter et kvarters tid bliver pigerne trætte af det og går, og drengen sidder alene tilbage. Mongoldrengen inviteres ind i et legefællesskab, men i et vist omfang som offer. Han giver udtryk for modvilje, og det er via denne modvilje, uden hjælp fra voksne, at han klarer denne situation. Han klarer den i den forstand, at situationen ikke spidser til, og at han får vist, at han ikke ønsker deres måde at kontakte ham på. Han bliver imidlertid ikke en del af legen eller en social aktivitet. Den voksne udøver her det man kunne kalde en ikke-tilstedeværende tilstedeværelse, hvor den voksne er ansvarlig garant for, at kaos ikke udbryder, men hvor børnene, og ikke den voksne, i vidt omfang skal udøve omsorg for hinanden. I eksemplet sker dette ikke.*

7.6.3 Miguillas' måde at relatere sig til børn

Den voksne vælger oftest til og fra i forhold til børnenes leg, om hvornår hun vil være med. Miguillas i de observationer, der er foretaget i undersøgelsen, tager på ingen måde ansvar for alt det, der foregår, men kan forstås som garanter for nogle rammer for, hvad der kan foregå. De voksne forholder sig selektivt til børnenes eget liv, og børnene kan lave meget uden overvågning. Den voksne koncentrerer sig om de små og afhængige, hvis behov de ønsker at tilfredsstille nøje. De store bliver også hjulpet med maden, toiletbesøg og tøj. De børn, der er vant til at blive madet hjemmefra (4 års børn), mader hun også. Men derudover er det overvejende tilbud til børnene om fælles

aktiviteter, om kontakt og kommunikation, kropslig eller verbal, hvor voksen og børn kan mødes, hvor det i høj grad også er miguillaen, der får et udbytte. D.v.s. at man i fællesskab kan grine og pjatte om noget eller fortælle hinanden oplevelser eller synge. Men hvis børnene så til gengæld ikke er interesserede i at deltage, tvinges de ikke. Og når miguillaen ikke er interesseret, viser hun det også.

Miguillas involverer sig ikke meget i børnenes eget liv, men i det, de har sammen med børnene. Dette bliver mindre, når børnene bliver selvhjulpne i forhold til de basale funktioner. Den lave involvering udtrykker en meget svagere empatisk bevægelse i forhold til børnenes følelsesmæssige reaktioner og situation end i en dansk dagpleje. De empatiske kundskaber ser og oplever man færre af end i en dansk dagpleje. Om empatien kun er svagere og ikke også anderledes, er et åbent spørgsmål. På andre tidspunkter kan miguillaen give den dreng, der tidligere kom og bad om trøst og ikke fik det, et knus. Miguillas tolker, at børnenes behov for omsorg kan opfyldes ved deres overvågning af den voksne, ved den voksnes tilgængelighed og opmuntrende ord, hvis barnet ønsker det, og ved den selvtillid, der kommer af at fungere ret autonomt i børnegruppen.

7.6.4. Sammenfatning

Miguillas relaterer sig til børnene både som gruppe, som flok og som enkeltindivider, både med fysisk kontakt, verbalt og med mange ikke-verbale signaler. Bemærkelsesværdigt er: 1) den forskel der er i deres måde at relatere sig til de små børn (under 3 år) og de lidt større børn; 2) den måde den fysiske kontakt indgår i kommunikationen, hvor det veksler imellem nærhed og afstand; 3) den skelnen imellem børn og voksne som indgår i måderne at kommunikere verbalt og endelig 4) de udtryk, der viser forestillingen om børn og voksnes forskellige roller og interesser i forhold til hinanden. Ses disse forhold i sammenhæng kan man forstå det sådan, at i omsorgsforholdets vekslen mellem tæthed og afstand er det den voksne, der overvejende regulerer forholdet, og børnene inviteres kun delvist til forhandling om reguleringen heraf. De regulerer det på en sådan måde, at de på uforudsigelig vis inviterer til tæthed, etablerer afstand og er til rådighed, men på en lidt distanceret måde. Dette står i modsætning til de fund, der er gjort af Hanne Haavind¹⁵⁸ om norske forældre, hvor mødre overvejende opfattede sig som til rådighed og ikke ville afvise børn. Miguillas kan afvise børn og entydigt organisere de sociale situationer ud fra de voksnes interesser, men også ud fra børnenes. De opfatter samtidigt dette som legitimt, og der er ikke den diskrepans imellem ideal og praksis, som Haavind så hos de norske mødre. I balancen imellem involvering og autonomi, som beskrevet af Andersen og Kampmann¹⁵⁹ er involveringen mindre, og miguillas kan tolerere en langt større afstand til børnene.

Miguillas er optaget af, at børnene udvikler kompetencer i forhold til det sociale fællesskab mere end bestemte måder at være på sammen med la miguilla. Dette kan parallelliseres til Gunilla Halldéns¹⁶⁰ undersøgelse af svenske forældres holdninger til børn og børneopdragelse, hvor hun fandt det som et typisk træk i svenske arbejderfamilier. Forestillingerne om og praksis i dette sociale liv er imidlertid meget forskellige. For miguillas kan kompetencerne forstås ud fra deres forestillinger om voksenlivet og det børneliv, der venter børnene i skolen. Samtlige miguillas i interviewundersøgelsen har oplevet deres eget liv i skole, som ung og voksen, som noget de i vid ud-

¹⁵⁸ Hanne Haavind: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

¹⁵⁹ Peter Ø. Andersen og Jan Kampmann: Børns Legekultur, Munksgaard Rosinante, København 1996

¹⁶⁰ Gunilla Halldén: Föräldrars tankar om barn, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1992

strækning selv måtte lære at klare sig i, uden at de voksne altid var i nærheden. Betragter man det liv, børn i de lavere sociale lag (fra ca. fire års alderen) lever, er det mange timer et liv i børnegrupper; i skolen og på gaden, udenfor kernefamilien og udenfor den skærmning, som opfattes så omfattende i f.eks. Haavinds undersøgelse. Børn skal kunne klare sig alene i børneflokkene på gaden og på legepladsen både om dagen, aftenen, og efterhånden som de bliver ældre også om natten, uden voksne eller uden voksne, de har en tæt relation til, fortæller kvinderne. Nogle af kvinderne sendte egne børn alene ned på pladsen i 3-4 års alderen, medens de selv lavede mad og ikke kunne se eller høre børnene.

Dette kræver sociale kompetencer i at deltage i og kunne præge det sociale børnefællesskab. Set herudfra er der hos miguillaen et mere beskyttet rum, som giver børnene muligheder for at øve sig og prøve deres kompetencer af. Involveringen er lavere end i en dansk dagpleje, men ansvaret bliver taget af den voksne, som har meget veludviklede kompetencer i at være fleksibelt til rådighed, ikke-tilstedeværende tilstedeværende og kunne overskue de sociale bevægelser i en større gruppe børn.

Deltagelsen og socialiseringen til et større fællesskab end kernefamilien er et væsentligt træk, både for at forstå måden børn og voksne relaterer sig til hinanden hos la miguilla, og for at forstå miguillas måder at involvere sig i forhold til børnenes liv. Børnene forudsættes at vælge andre børn, ligesom la miguilla vælger andre voksne.

8. Præsentation af to miguillas

8.1 Concha:

“Da vore egne børn var små, så kunne vi ikke gøre det, fordi vi ikke havde tid..”

Concha er valgt til fremstillingen i afhandlingen, fordi hun har et lystbesat forhold til arbejdet og samtidig har været igennem en stor krise, hvor arbejdet var ekstremt ulystbesat for hende. Som alle de andre andalusiske kvinder i materialet er lønarbejdsorienteringen fundamental for arbejdet, men hun har et moder- og familieideal, som er synlig i hendes kompetencer.

8.1.1 Præsentation og livsløb

Concha, er omkring 50 år, stor og rund og meget leende; et meget imødekommende menneske. Hun er i sin fremtoning lidt overvægtig og klager over fysiske skavanker, men hun er samtidig fysisk væver, når hun laver noget sammen med børnene. Hun har et glimt i øjet, og selvom hun hæver stemmen i børnegruppen ind imellem, er der kort til grin og pjat eller til rørelse og tårer - et udtryksfuldt menneske. Hun er samtidig en moden kvinde, der giver et ”erfarent indtryk”. Concha arbejder i et lokalt organiseret ”børnehus” eller fællesdagpleje, hvor tre kvinder hver har en børnegruppe på 10-15 børn. De har fået lov at være i nogle lokaler, kirken har. Hun hører til en af de mange miguillaer, der ikke er alene om børnene. Interviewet finder sted i børnehuset, men uden børn, hvor en af de andre to har taget hendes børn med ud på legepladsen.

Concha er født ind i en arbejderklassefamilie i Sevilla og har levet sin barndom og tidligste år som voksen under Franco. Concha var 28 år, da Franco døde og omtrent 30, da Franco-perioden brød sammen. Hun kan ses som eksponent for den folkelige storby ”modoffentlighed” i det sydlige Spanien, der voksede frem i modstandskampen i 1970'erne, hvor arbejderne forsøgte at videreføre værdierne om autonomi og selvforvaltning fra landarbejder- og landsbyoffentligheden (se afsnit 7) i storbyens arbejderkvarterer. Her udformede sig et selvstændigt liv med alt fra jord og husbesættelser til selv at skabe den manglende infrastruktur, et kulturelt liv og nye sociale netværk.

Som barn boede Concha i en slags kollektiv bebyggelse, ”et nabohus” som det på den tid var meget almindeligt, og som idag bebos af de mest proletariserede dele af bybefolkningerne. Familien havde ét værelse, hvor alle sov, spiste og opholdt sig, når vejret påbød det, og dette værelse lå ved siden af en række andre, hvori der boede andre familier. Alle værelser vendte ud mod en fælles gård, som også fungerede som kollektivt opholdsrum. Alle delte et køkken og et wc. Privat liv var der lidt af, fælles liv med mange mennesker var der meget af. Da Concha flyttede hjemmefra, var det for at flytte sammen med sin mand, og de flyttede ud i et af de nye arbejderkvarter, som blev bygget i forbindelse med industrialiseringen i 70'erne. Her fik Concha en moderne lejlighed.

Conchas moder var gift med en mand, som hun fik to børn med, inden hun fik Concha. Hendes mand havde flere kvinder end hende, blev ramt af syfilis, og til sidst døde han. Moderen havde en gammel beundrer, som begyndte at komme hos hende og hjalp hende, og med ham fik hun Concha, men de boede aldrig sammen, da han havde kone og børn andetsteds. Han kom og besøgte dem, og Concha besøgte ham i weekender en gang imellem. I hendes familie boede de derfor: bedstemoder, moder, Concha og hendes to ældre søskende. Som femårig startede Concha i nonneskole. Hun brød sig ikke om at være der, løb væk en dag og nægtede at sætte sine ben der igen. Hun blev flyttet til

en anden skole, som hun holdt meget mere af. Denne skole var, som den forrige, en pigeskole, idet det var forbudt drenge og piger at gå i samme skole. Uddannelsen i skolen bestod dels i almene kvalifikationer og dels i ”kvindelige pligter og arbejder.” Hun kom som mange andre ud af skolen som 13-årig, efter 7 års skolegang. Drømmen var at blive skolelærer, men det var udenfor rækkevidde. Hun var meget optaget af at skrive, og det lykkedes at komme i lære på et slags kontorbuureau, hvor hun ret tidligt blev sendt ud på arbejdspladser, der manglede kontordamer til maskinskrivning og stenografering.

Da Concha fik sit første barn, holdt hun op med at arbejde og helligede sig det at være moder for de fire børn, hun fik. I 78 dør hendes mand pludselig ved en ulykke på arbejde, og hun står alene med fire små børn. Dette beskriver Concha som en stor vending i hendes liv: *”Du skal tage i betragtning, at jeg kom fra at have oplevet..for mig var det en af de største ting som er sket i mit liv, ikke? At blive tilbage uden mand, han var min første og eneste kæreste..for mig var han min fader”*.¹⁶¹ Hun bliver således både kæreste- og faderløs og enlig forsørger uden indkomst med en minimal enkepension. Beboerorganisationen og præsten opsøger hende kort efter for at høre, om hun vil arbejde i det nye børnehus, som er et initiativ fra beboerorganisationen. Idéen er at skabe en børnepasning, som er på beboernes betingelser: billig, åben i de timer folk har brug for det, under brugerstyring, udfra lokalområdets værdier og normer, med ansatte kvinder fra beboerorganisationen, med legepladsfaciliteter m.m., som den enlige miguilla ikke kan stille til rådighed.

Beboerorganisationen sendte dengang Concha på ”sommerskole” nogle uger, arrangeret af den pædagogiske ”modstandsbevægelse” (i 78) som en indføring i pædagogisk arbejde sammen med andre fra andre børneprojekter og andre fra beboerorganisationen, inden hun startede. Det var den forbedelse, hun fik. Siden fungerede stedet ved hjælp af mange diskussioner, man hjalp hinanden etc. I starten havde Concha det svært p.g.a. sin personlige krise, men hun fik megen hjælp fra det sociale fællesskab, og arbejdspladsen bliver en succes for hende. I dag, hvor børnehuset er mindre (tre miguillaer og 40 børn), er det hende, der kører det administrative. I huset har hun sin egen gruppe på 10-15 børn, men hver dag er alle børn og voksne også sammen på et tidspunkt enten formiddag eller eftermiddag. Børnene kommer på alle tidspunkter af dagen, efter forældrenes behov og pengepung, indenfor tidsrummet 8-16. Mange arbejdsløse har valgt at beholde deres børn her blot nogle timer om dagen. Børnene er i alderen 3 måneder til 5 år.

Da Conchas egne børn er blevet voksne, begynder hun at have det sværere. De bor alle sammen stadig hjemme hos hende (den ældste er 28), da to studerer, en er i lære og en uden arbejde. De lever stort set af Conchas løn, nogle sociale ydelser og lidt tilskud fra børnenes småjobs. Det samme sker for mange andre i bebyggelsen og i Andalusien i dag. I 93 beslutter arbejdskollektivet i børnehuset, at de må lave en ”arbejdsfordeling” for at overleve, da mange er begyndt at sætte deres børn i børnehave eller lade dem starte meget tidligt i skole (fra 4 års alderen). Ved udsigten til at hun skal gå arbejdsløs i 6 måneder får hun et nervesammenbrud. Hun kommer i medicinsk behandling og går til psykolog igennem et år, hvorefter hun langsomt får det bedre, og hun kan komme tilbage i børnehuset.

8.1.2 Det autobiografiske blik: del af et fællesskab

Hun forstår sig selv på to måder. Hun beskriver sig selv som en ydmyg og forbigået person indenfor

¹⁶¹ “Ten en cuenta que yo venía de haber pasado..para mi fué una de las cosas más grandes que me han pasado en mi vida, no? De quedarme sin marido, fue el primer y único novio.. para mi fue mi padre, mi..”

både familiestrukturen og i arbejdssammenhængen: ”*jeg har aldrig ladet mig mærke med, at jeg kommer i anden række, som man siger*” og ”*jeg har altid været den skjulte*”¹⁶². Men dynamikken i fortællingen om hendes liv er ikke passiv, at hun lader ting ske med hende. Hun har et meget aktivt forhold til sin omverden og er i stand til at skabe situationer og rammer, som giver nogle ønskede virkninger: f.eks. initiativer overfor hendes konfliktfyldte familie, initiativer overfor de andre kvinder i kvarteret, initiativer overfor forældre i hendes arbejde.

I fortællepræambelen slår Concha noget an, der viser sig senere i interviewet at være meget væsentligt i hendes liv, konkret fysisk og eksistentielt: fællesskab og tilhørsforhold udover kernefamilien. For Concha er det vigtigt at være ”fra Triana”, hvilket er en måde at præsentere sig selv og sin kulturelle sjæl på. Hun er fra et traditionsrigt område, og hun har rødder i det gamle Sevilla, med alt hvad det indebærer for dem, der kender kulturen.

Hendes familie (udover kernefamilien) opfylder ikke kravene til en velfungerende familie, eller stamme, i andalusisk forstand - omend dens mønster ikke er ualmindeligt. Hun finder det derfor nødvendigt i sin biografi at lægge en kritisk distance. Samtidig er denne familie meget vigtig for hende, at høre til i den og at få den til at fungere som netværk, hvor man hjælper hinanden. Og som fællesskab hvor man tager ansvar for hinanden. Fællesskabet, hvor hun bor, spiller også en stor rolle. At høre til her og at kunne handle sammen med andre mennesker. Mangelen på en velfungerende familie har ført Concha til at dyrke fællesskabet endnu mere. Dette er parallelt til mange andre i bebyggelsen, hvor nogle af dem, der sent er kommet dertil fra landet og stadig har deres familie på landet, er dem der bruger beboerfællesskabet allermest. Hun taler om tiden nu, på den anden side af depressionen:

B: ”Hvad hjælper dig nu?”

C: ”Til at sove?”

B: ”Nej, til at leve, til at..”

C: ”Til at leve? Eller, altså, til at få min tid til at gå?”

B: ja

C: (BD:beboer) foreningen.”¹⁶³

På trods af det depressive blik der ligger i at se sit liv som tid, der skal gå, rummer beboerforeningen og andre fællesskaber, Concha tager del i, så mange glæder, at det er meget mere end tidsfor driv. Det mest positive autobiografiske blik i interviewet kommer ind som narrationer om Concha som en del af et kollektivt handlende subjekt. Det, der optager hende mest, som hun helst vil tale

¹⁶² ”Yo nunca me hago notar sino que siempre voy, como ellos dicen, en segundo.” og ”Yo siempre he sido la escondida.”

¹⁶³ B: Pero que cosas te ayudan ahora?

C: Para dormir?

B: No, para vivir, para..

C: Para vivir.. O sea, para pasar mi tiempo?

B: Sí

C: La asociación.

om, er fællesskabet: fællesskabet i arbejdet, som var større tidligere. Dette fører videre til, at hun fortæller om fællesskabet i barrioen, og dette leder hende frem til begivenheder i tilknytning til fællesskabet i hendes liv lige nu, udenfor arbejdet. Denne associationsstrøm i fortællingen indeholder ingen brud, men tjener alt sammen til at identificere Concha med: fællesskab, værdighed, ny kvindeidentitet. Om hendes kvindegruppes aktiviteter aktuelt:

”Dette er en desorganiseret organisation...At alle ser ud til at vide.. det er som på teatret, at alle ved hvornår de skal gå ud og komme ind, og ingen behøver at sige, at nu skal du ind og nu skal du ind, bum, bum, bum, derhen og herhen...Der var mange mennesker og alle var igang med at lave noget.. Derudover samlede de op.. måske så nogen den her stol, den stod det forkerte sted, så kom der én og stillede den dér, hvor den skulle stå, og en anden kom og gjorde noget andet. Da det var tid til at dele mad ud vidste alle, hvilken madgruppe de var i..Så alle gik til sin gruppe..Hvis det var nødvendigt gik jeg til den ene side, ligegyldigt hvilken side, bare den jeg kunne komme til. Og de andre gjorde ligesådan... og hvis den anden ikke havde en.. konkret så gav man en hånd med til den, der så ud til at have brug for det. Det holdt jeg meget af..”¹⁶⁴

Hendes selvforståelse er, at hun er afhængig af fællesskabet og menneskene omkring hende “*det udøver en uovervindelig tiltrækning på mig*”¹⁶⁵. Det er det, der får hende til at engagere sig gang på gang. Fællesskabet er både et netværk, hun har brug for for at overskride den ensomhed, som tendentielt kan skabes i et moderne boligkompleks, der er så stort, at hun ikke kan overskue dets beboere. Og hvor hver lejlighed er nøje adskilt fra andre, i modsætning til den måde hun boede på som barn. Ved at kaste sig ud i fællesskabet genskaber hun nogle af de livsmønstre, hun er indsocialiseret i. Hun vasker ikke længere tøj ved den store fællesvask med de andre kvinder, da alle har vaskemaskine i lejligheden. Men hun laver mad til fællesspisningen sammen med dem, hun maler beboerhuset sammen med de andre, hun dyrker køkkenhaven sammen med de andre på det store fællesareal, hun drikker kaffe og snakker med børnehus børnenes forældre osv. I forhold til hendes barndoms måde at bo og leve på har hun langt større privatliv i dag; hun har overhovedet en privat sfære, et fysisk privat rum: eget værelse. Men som i barndommen er hun sjældent alene, udover når hun sover.

At være alene er ikke ønskværdigt for kvinder i Conchas miljø. Las miguillas søger ud mod andre (kvinder), inddrager andre kvinder og udfører helst arbejde sammen med andre som en forudsætning for omsorgsudøvelsen. Concha søger endvidere fællesskaber på en ny måde, hvor hendes erfaringspotentiale fra fællesskaberne i hendes barndom nu bruges til at skabe et nyt fællesskab, som samtidig bliver afsøgning af et nyt socialt rum: et valgt kvindefællesskab uafhængigt af tradition og familiære bånd. I kvindegruppen udveksler de erfaringer om egne mødre, moderansvaret, deres skyldfølelse osv. I den forstand er hendes perspektiv et brud med hendes baggrund. Hun har samtidigt blikket vendt udad og argumenterer for at være kvinde med selvstændige projekter, hvor kvindens rolle ikke kun er at være moder. Kvinder har godt af at komme ud og gøre noget selv, og star-

¹⁶⁴ “Esto es una organización desorganizada. Que cada uno parece que sabe.. es como en el teatro, que cada uno sabe cuándo tienen que entrar o salir, y nadie tiene que estar diciendo, ” ahora entras tú, ahora entra el otro, pum, pum, para allá, para acá.”. había mucha gente..todos estaban haciendo algo..Además cogía.. A lo mejor veía esta silla... mal puesta, pues llegaba uno y la ponía bien y llegaba otro y hacía otra cosa, así. Llegó la hora de repartir la comida, ya estaba.. Cada una.. mm sabía quien tocaba en el grupo de comida. Pues cada se iba a su grupo de.. Si hacía falta pues yo me iba a algún lado, lo mismo a un lado que a otro, lo que podía..Y el otro igual, el otro si no tenía un.. de esto concreto, pues echaba una mano al que él viera más apurado, se echaba. Pues a mí me gustó mucho...”

¹⁶⁵ “Es atracción fatal.”

ter de med det, kan ingen holde dem tilbage, mener Concha. Det er dette perspektiv eller håb, der holder hende igang og giver lyst.

8.1.3 At danne erfaring om det sociale og det religiøse

Hun slår temaerne: familie og arbejde an - som om de tilsyneladende er de vigtigste. I selve interviewet fylder, hvad man kunne kalde "eget voksenliv" eller "egen tid" imidlertid meget, ligesom helt andre temaer af mere eksistentiel karakter indtræder i og med den perspektivorienterede struktur der fremstår af fortællingen (bliver uddybet nedenfor).

Igennem de forskellige billeder Concha giver af sig selv: offer i familien, offer som enlig forsørger i den sociale struktur, protagonist i fællesskab med andre i beboer- og kvindeorganisering og på arbejde, lidende som depressiv, ydende som omsorgsgiver i arbejdet med børn og i forhold til egne børn og egen moder - fremstår ikke en samlet formning af hendes liv, men derimod at Concha har forskellige blikke på forskellige faser af sit liv. Undtagelsen hertil er fremhævelsen af to meget væsentlige baggrundsstrukturer for hele hendes biografikonstruktion: oplevelsen af de sociale forskelle og deres fortielse og oplevelsen af religionens styrende virkning på menneskers evne til at leve deres liv.

De sociale forskelle og deres fortielse lærte hun at kende som lille i skolen:

C: Men jeg befandt mig dér(BD:i skolen)..og da jeg var én af dem, som de sagde ikke betalte, så havde de os delt op. Det har jeg tænkt på da jeg blev større, men dengang sagde jeg: hvordan kan det være at vi havde hvide forklæder på, og de andre piger havde blå uniformer med flip,mmm..... nogle meget hårde flipper, de blev kaldt "de hårde flipper". Og der var altid... altid en vis ligegyldighed. Vi andre blev sat i en.. stor klasse, men når vi kom ind i den lugtede den af stald. Det var fordi det havde været en stald og den lugtede af stald! Sådan er det, der har med nonnerne at gøre, nonnerne er så.. så... så luskede. Der var en stank af stald! Dette husker jeg virkelig meget, stanken af stald. Og senere..

B: Men du forstod det ikke før mange år efter?

*C: Altså lugten og det husker jeg.. og forskellen, men jeg vidste bare ikke hvorfor. Men altså så ankom vi, og vi begyndte at bede som alle de andre dage.....og bagefter kom..en.. jeg ved ikke om det var en frøken - eller hvad det nu var kan jeg ikke huske, og sendte en kasse rundt og vi kastede to reales i, som udgjorde 50 centimer (BD: ældre møntenhed). Men sagen er, at vi betalte, fordi vi betalte to reales alle dagene, ikke? Der har allerhøjest været enkelte dage, der har allerhøjest været enkelte dage, hvor vi ikke betalte.. det husker jeg ikke særlig godt."*¹⁶⁶

¹⁶⁶ C: Pero, yo estuve ahí y.. como era de las que decían que no pagaba.. entonces nos tenían aparte. Eso ya yo me he dado cuenta de mayor; pero yo decía: "Cómo es que nosotras teníamos babis blancos y las otras niñas tenían su uniforme azul y con los cuellos... un ummm... unos cuellos muy duros", les decían cuellos duros. Y siempre... siempre había cierto desapego. A nosotros nos pusieron en una... clase grande, pero cuando entrábamos olía a cuadra! es que había sido una cuadra y olía a cuadra! Eso es.. las cosas de las monjas que son tan.. así... tan retorcidas...Y había una peste a cuadra! Eso sí me acuerdo yo mucho, de la peste a cuadra. Entonces después..

B: Pero tú no lo entendías en muchos años después?

C: O sea, el olor y eso sí me acuerdo..y la diferencia, pero yo no sabía el por qué. Entonces llegábamos nosotros, empezábamos a rezar como todos los días.. y después venía.. una.. no se si era una señorita, lo que fuera! Yo de eso no me acuerdo muy bien, y pasaba una cajita y nosotros echábamos dos reales en la cajita, que eran cincuenta céntimos... Pero el caso es que nosotros pagábamos, porque nosotros pagábamos todos los días dos reales, no? A lo mejor había días, a

Den sanselige oplevelse - de stive flipper og lugten af stald - af forskellen på behandlingen af de to pige grupper sættes i forbindelse med den konkrete erindring om penge, der blev givet, men som nonnerne benægtede var givet. Forskellen var sanset, men ikke forstået; men i dag har Concha sin reflekterede forståelse af sådanne historier. Bevidstheden om egen sociale position som kortuddannet eller ufaglært kvinde og som datter af de laveste sociale lag i samfundet og forståelsen af egen biografi i dette lys optræder i livshistorierne hos de fleste af kvinderne både i Danmark og Andalusien. Men kun hos enkelte af miguillas i Andalusien optræder det i erindringsfremstillingen som erfaringer om de sociale skel, hvordan de sanses, og hvordan man kan forstå sig selv i denne sansning. Et eksempel på dette er Concha, der i dag reflekterer over sin egen reaktion i nonneskolen i forhold til hendes rekapitulerede oplevelse af, hvad der skete.

Religionen er tilstede i interviewene med de andalusiske miguillas som en til tider meget lidt synlig, men dog altid opdukkende rettesnor for menneskelig væren. Det er udfra religionen, at livets indretning har sin rationalitet, herudfra at kvinderne accepterer de hårde arbejdsbyrder og deres underordnede rolle i forhold til manden. At forholde sig delvist kritisk, hvilket mange af kvinderne gør, er ikke at ophæve rationalitetens virkning og betydning. Concha kritiserer meget dybtgående den katolske kirke og dens vigtigste grundsætninger, men ender med at tematisere sin dødsangst, hvis styrke ligger i det religiøse perspektiv: angsten for at der alligevel er "noget", der kan "dømme", noget der vil "ske". Hun kredser om lidelsen, som noget hun ikke er sikker på at kunne undgå:

*"Jeg ville ønske, at når min time kommer, ikke? At man afbrød min forbindelse.. ligesom når man slukker for fjernsynet, ikke? Strømmen er gået og alt går i sort, man mærker ikke noget eller lider; og gid at der ikke er noget mere hinsides, frygten for straffen.. Bare de ville have lært os det, fra vi var små, at det er en normal eller ovenikøbet rar ting.. At man ikke havde det som sådan en traumatiseret begivenhed; mig går det i hvert fald meget på, det gør mig meget bange.."*¹⁶⁷

Angsten er tilstede i hendes liv som en frygt ikke blot for egen død, men også for hendes mand, som døde ung. Hans situation (i himmel eller helvede) kan hun næsten ikke tale om, men den ligger indlejret i den selvkritik hun yder, fordi hun ikke kan tro. Hun mener selv, at hendes problem er dobbelt: både at det ikke accepteres af andre (hendes moder), at hun ikke tror, men også at hun ikke selv kan acceptere det. I hendes ("katolske") forståelse bærer hun på en endnu større skyld, fordi hun ikke kan tro. Hendes moders bidrag til denne skyldfølelse omtaler hun kort igennem at erklære, at moderen sagde til hende, at hun virkede som om, hun skulle tage imod djævelen, når hun gik til alters. Hermed har moderen været med til at identificere hende som anti-kristen og ikke kun ikke-troende. Skylden ligger som et mere generelt træk, der præger hendes oplevelse af sig selv i forhold til omverdenen, som en angst for hvad der kan ramme hende og de ting, hun rører ved: børnene hun drager omsorg for, hendes egne børn, hendes gamle moder. Nedenfor optræder skyld som motiv i forbindelse med interaktioner i nogle vigtige segmenter af historie. Dels i forbindelse med hendes arbejdsløshed, og i forbindelse med arbejdet med børnene mere generelt.

lo mejor había días en que no pagaríamos.. eso no me acuerdo yo muy bien."

¹⁶⁷ "Y yo quisiera que cuando llegara mi hora, no? Que me desconectara con lo que... es como si fuera la desconexión de un televisor, no? Se termina la electricidad y se queda todo en negro, no se siente ni padece nada; que no está el más allá, el miedo al castigo.. Que nos enseñaran eso desde chica, de que es una cosa normal o incluso placentera.. No lo tengan tan traumatizado, por lo menos a mi me cuesta, me da mucho miedo."

8.1.4 Om moderideal og "moderfejl"

I selvforståelsen identificerer hun sig med sin fader: "Tilfældigvis er jeg den, der ligner ham mest"¹⁶⁸, og samtidig vil hun gerne have hans kærlighed. Både en lystbesættelse og en social identifikationsproces er tilstede i forhold til faderen, som den dobbelte identifikationsproces hos Becker-Schmidt i bestemmelsen af kønsformningen.¹⁶⁹ Imidlertid kender hun sin fader meget lidt, og identifikationens konkrete indhold er ikke tilstede i interviewet. Hun modtager imidlertid aldrig den anerkendelse fra faderen, at han offentligt vedkender sig hende som datter, hvilket er det, hun søger. Derfor bevarer hun en stor vrede mod sin fader. I hendes biologiske familie ønskede faderen at hemmeligholde hans "uægte" barn overfor familien, således at Concha derved blev berøvet familie: hun havde ikke en fader, men kaldte ham onkel, hun havde ikke søskende, men børn hun måtte lege med, når hun var på besøg.

Moderen optræder som baggrundsfigur i beskrivelsen af opvæksten og sidenhen som kontrast for den voksne Conchas individueringsproces, "jeg vil ikke gøre som min moder". Moderen er (mod) identifikationsfiguren i alle de narrative passager. Moderen var en del af barndommens løgn, spillede med og holdt alle følelser og viden for sig selv. Løgnen går videre i Conchas nye familie, således at hun ikke havde bedsteforældre til sine egne børn, og således at der stilles en masse spørgsmål, hun ikke kan svare på, som skaber afstand i forhold til hendes egne børn. Denne løgn ligger som baggrund for, at hun formulerer behov for åbenhed, ærlighed og inddragelse af børn, som sit familieideal. Hun er i gang med en aftraditionaliseringsproces, hvor hun forsøger at skabe sig et nyt og anderledes perspektiv end forældrenes:

*"Jeg ønsker ikke at begå de samme fejl, som jeg for eksempel synes min moder har begået, vel? For eksempel, til mine børn har jeg megen tillid...mine problemer, jeg..der er ting som man ikke kan fortælle til sine børn fuldt og helt, ikke? For eksempel.. for eksempel **sager**....., da jeg blev arbejdsløs, **i mit hjem der er der nogle indkomster og dette kunne jeg ikke..** mmm. For eksempel **har mine børn bedt mig om nogle mærkestøvler**, sådan nogle mærkestøvler som børnene går med for øjeblikket, for eksempel, **jamen i mit hus er der ikke penge..** jeg kan ikke købe de her mærkestøvler til dem, **fordi for det første bryder jeg mig ikke om mærkevarer.. og man må tilpasse sig efter de penge, der kommer ind i huset.** Jeg er kommet hjem, vi sidder og spiser, lad os tale lidt sammen! Okay, hør her! Der er sket det, at jeg er blevet arbejdsløs, nu vil der komme færre penge ind. **Man må tilpasse sig efter det der er.** I mit hjem har der ikke været problemer! Altid..altid..sådan."*¹⁷⁰

Concha ønsker ikke at miste tillid til børnene og dermed miste nærhed til børnene, hvilket var moderens fejl. Krisen hun har været i, har været affødt af tabet af arbejdet og dermed både anerkendel-

¹⁶⁸ "Y es la causalidad de que yo soy la que más me parezco a él."

¹⁶⁹ Regina Becker-Schmidt og Gudrun-Axeli Knapp: Das Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozialwissenschaften. Frankfurt a. M. 1994, se kapitel 2.

¹⁷⁰ "Sí, yo no quiero caer en los mismos errores por ejemplo que yo creo que mi madre ha caído, no?.. Por ejemplo yo la.. yo con mis hijos... tengo muchas confianzas.. Yo mis problemas, mis.. Hay cosas que no se le pueden contar a los hijos, todo así, no? Por ejemplo.. pero asuntos por ejemplo... cuando yo me he quedado parada, en mi casa hay unos ingresos y eso yo no..ummmmm... Por ejemplo mis hijos me han pedido unos botines de.. de marca, como están los niños ahora con los botines de marca por ejemplo.. pues si en mi casa no hay dinero.. yo no puedo comprarle esos botines de marca, primero que a mí no me hacen gracia las marcas..Hay que acomodarse al dinero que entra en casa. Yo.. he llegado, bueno pues.. po.. comiendo, vamos a hablar un ratito! pues vale. Pues mira, pasa esto, yo me quedé parada... ahora en casa va a entrar menos dinero.. Hay que acomodarse a lo que hay! En mi casa no ha habido problemas! Siem..si...siempre así."

se, penge og fællesskabet. Økonomien, mangelen på penge, mangelen på mulighed for at leve op til de sociale normer (mærkevarerne) er et meget alvorligt og også intimt problem, som er det, Concha har haft sværest ved at tale om. I segmentet optræder en figur om "skyld": at det er hendes skyld, at hendes børn ikke kunne få mærkevarerne. Det ses sprogligt i, at hun føler sig nødsaget til at indskyde, at hun ikke bryder sig om mærkevarer, selvom det er pengene, det drejer sig om. Det socialt skamfulde for Concha består i ikke at kunne skaffe pengene, derimod ikke i at hun har haft en depression.

Det nye i hendes familiedannelse er hendes åbning ud mod sine børn omkring disse fundamentale problemer: hvordan overlever de, og hvordan kan børnene bringes til at acceptere, at hun ikke kan skaffe dem flere penge? Det nye familieideal fungerer som en slags rekonstruktion af det, der er gået i stykker: forestillingen om forældrene som dem, der skaffer brødet og tager vare på familien. Det kritiske for Concha, forstået som kritisk for hendes biografiske kompetence ligger heri: hvordan breder jeg ansvaret og forståelsen ud til børnene, hvordan håndterer jeg et fællesskab omkring disse problemer, hvordan skal denne rekonstruktion lykkes?

Beskrivelsen af moderskab og omsorgsrolle hviler i beretningen på refleksioner over måder at være familieoverhovede på og på de handlinger, man foretager for børn og med børn og måden at disponere, uden overvejelser om kvaliteten eller karakteren af relationerne. Om sine egne børn og hendes rolle for dem, siger hun:

*"Jeg kan ikke efterlade disse børn alene vel? Hvis jeg svigter dem allerede nu, hvis de andre begyndte at splitte dem ad, som de foreslog mig nogle gange "Jeg tager én med, og jeg " .. det ville jeg ikke, jeg ville at de alle skulle være sammen med mig, ikke? Faktisk har jeg taget mine børn med til alt; hvis vi skulle se optog.. så gik jeg bagved trommen... med mine fire.. hvis jeg skulle til "La feria" (BD: årlig festival i byen, der varer en uge), kunne jeg ikke efterlade fire børn hos nogen. Jeg er taget alle steder hen med mine børn, i biografen, alle steder har jeg taget dem med.. til demonstrationer, med mine børn... demonstrationer i barrioen, ikke? På det tidspunkt var der mange kampe for lyskryds og fordi de ikke hentede vores skrald og fordi de ikke gav os strøm, ikke? Det var dengang uafbrudt kamp..Og..jeg er taget alle steder hen med dem, jeg har været som en veninde, en veninde var jeg sammen med dem."*¹⁷¹

Mødre er hos deres børn og leder flokken. Det nye i Conchas tilgang er, at hun ønsker at være jævnbyrdig og tæt ven med sine børn. Fællesskabet og inddragelsen er både ideal og nødvendighed i Conchas liv. Hun taler om ægteskabet som en livslang forpligtigelse til at opretholde og værne om familien - men lige for mand og kvinde. Man kan forstå det mere facetteret end som idealisering af monogamiet og familien på symbolsk niveau, men også udfra en nutidig diskussion i Andalusien om, hvordan man lever sammen. Mange mødre i dag kritiserer, at de voksne børn bare bor hjemme som på hotel, uden samhørighed. Concha er glad for at have sine voksne børn og sin familie fortsat omkring sig - under hendes depression hjalp de hende igennem. Hun taler om den nuværende fase

¹⁷¹ "Yo no puedo dejar a estos niños solos, no? Si yo les fallo ya.. empezarían a repartirlo como me dijeron algunas veces, "Yo me llevo a uno,yo.." eso no lo quería yo, yo quería a todos conmigo, no? De hecho, yo he salido con mis hijos a todo, si había que ver las cofradías.., yo me iba detrás del tambor... con mis cuatro.. había que ir a la feria, yo no podía dejar a nadie cuatro niños. Yo he ido con ellos a todos sitios, no? al cine.. a.. a todos los sitios me los he llevado. A las manifestaciones, con mis niños, las manifestaciones del barrio, no?.. que en aquella época era mucha lucha por semáforos, porque no nos quitaron basura, porque no nos dieron luz, no? Aquello era una lucha continua.. Y.. yo he ido a todos los sitios con ellos, yo he sido.. yo he sido como amiga, una amiga yo con ellos."

af sit liv om en gensidig omsorg, hvor hun ikke er ene omsorgsgiver.

Når Concha taler om at være moder, mener hun i høj grad at være familieoverhovede. Dette hænger sammen med, at hun er alene om forsørgeransvaret. Men også at hun i hverdagen er familieoverhovedet, hvilket er almindeligt i de lavere sociale lag i Andalusien.¹⁷² Hun ser sig selv som den, der leder flokken, ordner alt praktisk og får styr på alle problemer i hjemmet. Det er også denne rolle, der falder hende naturligt overfor børnene i børnehuset. Hun har autoritet, når hun taler om sit arbejde og børnene og tvivler ikke på den eller på hendes uindskrænkede ret til at bestemme rammerne og det, der foregår. Det er dette privilegium og samtidigt helt indforstået acceptable forhold, der ligger bagved åbningen af spillerummet for børnene, hvor hun lader dem styre legen og lader sig inddrage. Hendes tilgang til arbejdet er, at hun ikke stiller mange spørgsmålstejn ved det, hun laver og det, der sker - her er hun det ubestridte overhovede i flokken. Arbejdet "giver sig selv" i et vist omfang herudfra.

B: *"er dette det hårdeste ved dit arbejde?"*

C: *"Ja, for mig ja,..ikke det som er arbejdet med dem (BD:børnene), men det som er arbejdet med, med.. det som er forældrene."*¹⁷³

8.1.5 Tilstede og til rådighed

På intet tidspunkt tematiserer Concha, at dette er et arbejde, som kunne vælges fra, idet rammen er givet indledningsvist: at hun godt kunne lide børn, og at dette var en mulighed for at overleve som enlig moder. Concha diskuterer heller ikke, om dette arbejde er for hårdt, om hun kunne tænke sig noget andet, om hun gerne ville være mere hjemme, arbejde mindre eller lignende. Arbejdet fremtræder i beretningen som et grundlæggende vilkår for hende, som har været i hendes liv fra hun var 13, og som hun kun var ude af nogle år, mens børnene var små. Bare meddelelsen om at skulle miste arbejdet en kortere periode udløste en dyb personlig krise.

Concha er erfaren, og hun har udviklet sine kompetencer overvejende igennem egne børn og senere på arbejde, da hun aldrig fik mere end det første sommerkursus. Hun kan overskue en børnegruppe på 15 børn uden at det falder hende svært igennem en særlig måde at være til stede på. Hun er altid til rådighed og tilgængelig, nogle gange initiativtagende, nogle gange ikke særlig initiativtagende. Hun benytter sig af en form for fraværende nærvær. Concha mener ikke, man skal være over børnene hele tiden, selvom det er sjovt at være sammen med dem:

*"Det der sker er, at du får fat i, ja jeg ved ikke, en dynamik, lad os kalde det dynamik..en måde, hvor du kan være hér, men ud af øjenkrogen...ser du én. Vi er ude på legepladsen, vi står og snakker, men vi følger den ene, den anden, og siden er det altid sådan. Og normalt når du kommer til at lære barnet at kende, finder du næsten ud af, mere eller mindre, hvad dette barn kan give dig af besvær, ikke?"*¹⁷⁴

¹⁷² Årsagerne til dette vil blive diskuteret i afsnit 9 om familiestrukturer og moderskab, hvori dette uddybes.

¹⁷³ B: "esa es la cosa más dura del trabajo? o como.." C: Sí, para mi sí. Lo que es el trabajo de ellos no, sino el trabajo con,con.. lo que es los padres."

¹⁷⁴ "Lo que pasa es que ya cogemos.. yo que sé! una dinámica, llamemos dinámica.. de que estás aquí, pero con el rabillo.. ves a uno..(risas)..Ya es la costumbre. Estamos en el recreo, estamos hablando, pero estamos con uno.. con el otro, y luego siempre así. Y normalmente al llegar a conocer al niño, casi llegas a saber, más o menos lo que te.. lo que ese niño te puede.. hacer una faena, no?"

Når børnene leger, er Concha til rådighed og griber ind, når skrigene er høje, men uenigheder imellem børnene blander Concha sig som regel ikke i. Det er både en kulturelt betinget indstilling og en nødvendighed, fordi der er mange børn sammen ad gangen. Forudseenhed er et væsentligt element i at få det til at fungere, idet hun kan udvise dette, fordi hun er kommet frem til at kende barnet og dets "besværligheder". Concha fortæller flere historier om børn, der er besværlige. Som hun har lært at kende, og som hun nu ved, hvad hun kan forvente fra. Det er de børn, hun bliver mest knyttet til: *"Som man plejer at sige, at, at...ballade kan der jo altid være.. der er børn der er mere uvorne end andre, og vi bliver altid mest knyttet til de mest uvorne. Og i hvert fald kan **det barn** som fremkalder de største vredesudbrud hos dig, også fremkalde den største blødhed, fordi du ikke venter det."*¹⁷⁵ Tilknytningen opstår når følelserne er i spil. Engagementet er til stede, og Concha tillader sig selv at reagere på børnene. Hendes følelsesladede reaktioner er ofte tilstede, også fordi det er vidtrækkende accepteret i hendes miljø at råbe eller skælde ud ligesom at grine højt.

Hun arbejder med både urolige børn, aggressive børn, børn hvor forældrene drikker, eller faderen slår børnene, fordi hun arbejder i et arbejdsmiljø, hvor belastningerne kan være tunge at bære. Hun benytter sig ofte af at skrive historier om børnene ned, enten for at skabe historier sammen med børnene til fælles glæde eller for at genfortælle dem til forældre og for selv at samle stof til eftertanke. Ingen har lært hende, hvordan man gør sådan noget, og hun har ikke kendt nogen, der gjorde det. Men hun synes det virker godt.

Concha opfatter sig som én, der ved noget om børn p.g.a. sin erfaring. Hun har sine egne forestillinger om, hvad der er "normalt" og konfronterer forældre med det, når hun synes børnene ikke udvikler sig "normalt." Hendes refleksioner over de vanskelige børn viser en indflydelse fra pædagogiske tankefigurer omkring "normal adfærd". Men samtidig trækker hun i vid udstrækning på egne erfaringer og er dermed ikke "faglig". Og hun har sin moral, sine værdier og sine forestillinger, som hun med stor autoritet konfronterer forældrene med.: *"Der er forældre, hvor du siger til dem: prøv en gang at se, jeg har bemærket noget mærkeligt ved dit barn"*¹⁷⁶ Forældrene protesterer ofte, men diskuterer det for det meste med hende, og vil gerne have gode råd: *"I hvertfald, da faderen spørger mig, hvordan det gik, og jeg sagde det til ham, fortalte jeg det jeg havde set. Han sagde til mig at hans barn var normalt, og jeg siger: ja, dit barn er normalt, men jeg bemærkede dette, og normalt plejer børnene ikke at opføre sig sådan."*¹⁷⁷ Concha og forældrene er beboere i den samme bebyggelse og kender hinanden i et vist omfang og har mange fælles forestillinger om, hvad der er rigtigt for børn. Hendes irritation over forældrene drejer sig overvejende om sammenstødene med forældrene, og om fædre der ikke vil lytte. Derimod kan hun godt få tingene sagt.

8.1.6 Omsorg som compensation og belastning

Concha fortæller, at hun har fået mere ud af at være sammen med børnene igennem arbejdet, end af at være sammen med egne børn:

¹⁷⁵ "Como se suele decir que, que.. diabluras se te puede ocurrir, como.. como hay niños que son más traviesos, pues siempre estamos pendientes del más travieso, que a lo mejor el más suavón te la da..te hace las perrerías más grandes.. porque no lo esperas."

¹⁷⁶ "Hay padres que tú les dices "Pues mira, tu hijo, yo le he notado ésto" algo raro"

¹⁷⁷ "Total, que me pregunta el padre que cómo iba, y yo le dije, le conté lo que yo había visto. Me dijo que su hijo estaba sano,.. digo "Sí, tu hijo está sano, pero yo le noto ésto, y normalmente los niños no se suelen portar así"

“Jeg kan allerbedst lide, når de sidder ned, så at trække en stol hen, give mig til at lege og at høre på det, de siger; lege med dem. I deres små huse giver de mig kaffe, morgenmad, de skærer modellervoks over og giver mig ”ristet brød”. Jeg kan bedst lide når det er dem og ikke mig, der styrer: ”Lad os nu gøre det og det.” Det der kommer fra dem selv. Bagefter kan man drage nytte af det de siger, ikke, for at lære dem et eller andet. Men jeg holder af dette, at være hos dem, sætte mig ned hos dem, og høre på hvad de taler om, leve. Det vil være.. det er jo også sådan, at da vores egne børn var små, så kunne vi ikke gøre det, fordi vi ikke havde tid, fordi vi skulle gøre rent, vi skulle ned på pladsen,.. det er anderledes end med dem.”¹⁷⁸

I arbejdet kompenserer hun for det fællesskab, hun ikke fik med sine egne børn, da de var små - og i den forstand drager hun megen berigelse af omsorgsarbejdet. Tiden til at være sammen, tiden til at fabulere om oplevelser sammen med børnene, tid til at Concha kan være børn med børnene, er det hun nyder allermest. Som hun siger, så elsker hun det uforberedte og prøver at undgå for meget planlagt, for man ved aldrig, hvad børnene vil i dag. Hun virker ikke optaget af, at børnene skal lære færdigheder i skolemæssig forstand, og heller ikke nødvendigvis alle færdigheder i det daglige liv skal de være selvhjulpne i, idet hun mader dem, hvis det er det, de vil (også 4 års børn). Hun lægger derimod vægt på, at de kan klare sig socialt med de andre børn.

Arbejdet med børnene er dog både lyst- og ulystbesat for hende. Det udtrykker sig i en altid tilstedeværende angst for, at børnene skal komme noget til, og at det skal være hendes skyld:

”Det er et smukt arbejde, det bidrager fremfor alt til... man bliver bange for, at der skal ske noget...noget dårligt med børnene..Det er min frygt. Når de går hjem kl. tre og der ikke er sket noget, siger jeg, ”pyha, endnu en dag”. B: ”hvorfor?” C: ”..jeg har en følelse af, at der vil ske noget, et fald..noget dårligt, en skade, at der sker et lille barn noget..dette gør mig bange, meget bange”. B: ”fordi du føler du har meget ansvar?” C: ”ansvaret for et barn, som ikke....sker der noget med dit eget barn er det anderledes. Men et barn af en anden fremmed person, det er anderledes.”¹⁷⁹

Børnene er ikke hendes, men de er hendes personlige ansvar. Denne dobbelthed rummer modsætninger for Concha. Hun udøver omsorg for "den generaliserede anden" i Benhabibs forstand,¹⁸⁰ når hun oplever sit ansvar generaliseret i forhold til alle de børn hun tager sig af udfra forestillinger om, hvad disse børn har brug for som fællesnævner. Omsorgen for andres børn er på dette punkt vigtigere end for egne børn, fordi hun oplever, at hun menneskeligt skal "stå til regnskab". Ansvarer kan hun reelt kun tage på sig igennem engagement ved at opleve sig som den centrale omsorgsgiver for

¹⁷⁸ "A mí me gusta, sobre todo, cuando están sentados, arrimarme una silla.. y ponerme a jugar, y escuchar lo que ellos van diciendo, jugar con ellos. En las casitas, ellos me dan café, el desayuno..la plastilina la cortan, "una tostada" la plastilina. Me gusta más, que yo dirigirlos a ellos..: "vamos a hacer ésto o lo otro", lo que a ellos les va saliendo..Después se puede aprovechar de.. lo que ellos van diciendo, no?.. para tú ir enseñándoles lo que sea. Pero me gusta eso, estar entre ellos, sentarme, sentarme con ellos y escuchar lo que ellos hablan, vivir. Será.. es que cuando nuestros propios hijos.. no podemos hacerlo porque no tenemos tiempo, que si limpiar... la plaza.., es diferente con ellos."

¹⁷⁹ C: "Es un trabajo bonito; es portador sobre todo... con el miedo no le vaya a ocurrir.. algo malo, al niño..Es el miedo mío. Yo cuando salen a las tres y no ha pasado nada, digo: "Ea, otro día!".. B: Y por qué? C: Una sensación de que la vaya a pasar algo, una caída.. Algo malo, un daño! que le pueda hacer el crío.. eso me da miedo, mucho miedo.B: Porque tú sentías como tu tenías mucha responsabilidad? C: La responsabilidad de un hijo, que no.. A tí te pasa con tu hijo, y es diferente.. Pero con un hijo de.. una persona extraña, es diferente."

¹⁸⁰ Seyla Benhabib: *Situating the self*, Polity Press, 1992. Især kapitel 5, hvor hun diskuterer og revurderer Carol Gilligans moralbegreber. Hun påpeger bl.a. det dikotomiske i de tankefigurer der er indeholdt i orienteringen i forhold til henholdsvis den generaliserede og den konkrete anden, og diskuterer holdbarheden i denne dikotomi.

dybt afhængige børn. Denne oplevelse opretholder Concha igennem personlige relationer til børnene, hvor forældre, bedsteforældre m.m. til barnet er ikke eksisterende, når barnet er hos hende. På denne måde orienterer hun sig samtidig i forhold til "den konkrete anden", til børnene som forskellige enkeltindivider. Hun har både lystfyldte og ulystfyldte følelser for børnene og et behov for at adskille sig fra børnene, hvilket kan opleves som at slække på ansvaret. Arbejdet kommer dermed til at fremkalde angst: at det skal være Conchas uansvarlighed, hendes skyld, at børnene kommer noget til. Angsten kan derfor psykodynamisk anskues som et udslag af faktisk høj ansvarlighed og samtidig til stadighed sikre opretholdelsen af denne ansvarlighed. Conchas følelse af skyld i religiøs-eksistentiel forstand, som fremholdt ovenfor, bidrager dog uden tvivl også til hendes ængstelighed.

I hendes depression kan hun ikke lystbesætte arbejdet med børnene i en tid, hvor hun mere og mere har forsøgt at fjerne sig fra sine egne følelser af ulyst, at tømme sig. Hun går i længere tid og overhører signalerne, med fysiske smerter, madlede m.m.

"Det gjorde ondt i min ryg, jeg havde det dårligt, og det gjorde ondt i ryggen.. Ih hvor det..som andre gange har jeg også haft ondt i brystet, her.. fra den samme smerte i ryggen gjorde det ondt i brystet. Derfor tog jeg.. jeg tog hen til,.. og var i børnehuset og jeg sagde: Lola, jeg tager til lægen for jeg har det dårligt", "hvad fejler du?" "jeg har ondt i ryggen og jeg mærker det sådan".. og så videre. Så.. jeg kom til lægen og hun sagde til mig: "Hvad er der sket med dig?", det var en kvindelig læge, "hvad er der sket med dig?" "prøv at se, jeg har den vældigste smerte i ryggen.. som gør sådan og sådan" "og hvad er der mere sket med dig?" Jeg siger: "ingenting". "Jamen nej, der er sket dig noget!" "mig, nej, jeg har bare ondt i ryggen" "du fejler ikke andet end ondt i ryggen?" Hun sagde ikke andet end dette til mig, og så begyndte jeg at skrike.. sikke et nervesammenbrud det gav mig. Hun tog og gav mig orlov. "Du kan ikke være hos børnene" så gav jeg mig endnu mere hen i det.."¹⁸¹

Da hun går til lægen kommer depressionen over hende som noget udefra, noget fremmed, der vælter hende: hun bliver væltet omkuld af virkeligheden, både de faktiske livsomstændigheder og hendes virkelige følelser heroverfor. Kastet tilbage til den tidligere oplevelse af at falde ned i den sorte brønd. Arbejdets dobbelte karakter for hende, af lyst og ulyst, er med til at fremkalde sammenbruddet og gør det helt umuligt for hende at arbejde i lang tid: *"De samme ting som fik mig ned, hjalp mig senere i gang igen, men i de første måneder efter kunne jeg ikke tåle at se et barn. Hvis jeg så et barn derhenne, så gik jeg den anden vej..Det smertede mig, hvilken som helst ting smertede mig.. Der kunne være dage, hvor jeg vågnede og var meget aggressiv.."*¹⁸² Arbejdet kalder på engagement hos Concha, som sammen med børnene bliver konfronteret med sin ulyst på en måde, så ambivalenstolerance ikke kan opretholdes. På den anden side fremkalder det også hendes lyst, og der-

¹⁸¹ "Me dolía la espalda, me encontraba mal y me dolía la espalda...Que me.. como otras veces me ha dolido también el pecho, aquí.. desde el mismo dolor de espalda me dolía el pecho. Entonces yo cogí.. fui y.. estaba en la clase y le dije:" Lola, me voy al médico porque me encuentro mal," "que tienes?" "me dice, " un dolor de espalda, me noto así.. y tal.." Que.. llegué al médico, me dice " qué te pasa?" es una doctora "que te pasa?" "pues mira tengo un dolor de espalda la mar grande.. que me esto que lo otro." "y que te pasa más?" Digo "a mí nada", "que no! a ti te pasa algo" "pues yo no, yo solamente tengo el dolor de espalda" "nada más que tienes el dolor de espalda?" Nada más que me dijo eso, empecé allí a chillar.. un ataque de nervios que me dio! Cogió y me dió la baja: "tú no puedes estar con los niños..Yo me llevé más."

¹⁸² "La misma cosa de tener que venir me ayudaba, pero los primeros meses yo no quería ver un niño. Yo veía a un niño por ahí y me iba por el otro lado...Me hacían daño, cualquier cosa me hacía mucho daño.. A lo mejor había días que me levantaba con mucha agresividad.."

for er det efter en tid, hvor hun selv får omsorg, med til at give hende en stærkere lystbesættelse af sin omverden.

8.1.7 Tid og perspektiv i Conchas beretning

Concha fortæller sin livshistorie engageret, i en associativ strøm af historier og refleksioner. Hun er ”i sin historie”, selv når hun beskriver de svære passager i sit liv. De svære passager fremstår både som sceniske rekapitulationer med stor autencitet og som reflekterede: hvad lærte jeg af det, og i den forstand integrerede for Concha. Concha benytter sig ikke meget af at fremstille erindringer igennem generaliserede samfundsmæssige eller institutionaliserede normer, men derimod igennem faste forestillinger fra hendes egen familie og miljø eller hendes egne nydannelser, idet Concha har gjort op med mange traditionelle forestillinger fra hendes opvækst. De sceniske beskrivelser følges ofte op af mere reflekterede erindringsbrudstykker, der har karakter af erfaring, og som bryder med både det narrative og biografiers struktur og formning. Hele interviewets struktur peger faktisk ikke direkte på en biografisk fremstilling, selvom det er det, jeg søger, men mere på en problem og erfaringstematisk set ud fra den position, hvor hun står lige nu. Position og perspektiv i det liv hun lever nu er så dominerende, at erindringen langt mere anskueliggør den person hun er nu, end den person hun var.

Dette afspejler sig i den måde, interviewet udvikler sig på. Jeg har spurgt hende, om hun vil fortælle om sig selv, og hvad der er sket i hendes liv, og hun starter ud med at fortælle ud fra det tidspunkt i hendes liv, hvor hun fik jobbet med børnene, og hvor hendes mand dør. På det tidspunkt startede den fase af hendes liv, som hun enten stadig er i eller forlod med nervesammenbruddet. Jeg formoder, at der er en fortælleteknisk årsag til, at hun starter her, idet hun forventer, at jeg mest interesserer mig for hende som miguilla. Jeg har på interviewtidspunktet besøgt hende på arbejde igennem flere dage, d.v.s. fulgt hende og hendes gruppe på 10-15 børn. Men der synes også at være den baggrund, at det er hendes intention at få skabt en dialog omkring nutiden og de nye ting, der sker i hendes liv. At bruge mig som et kulturelt spejl herfor. Hun er meget optaget af sin fremtid, at give mening til sit liv og få skabt noget nyt og ikke med fortiden. I denne fokusering vil hun gerne bruge mig til at spejle hendes projekt: hvordan ser dette ud fra din synsvinkel? Interviewet må derfor foregå over tre gange, for at livshistorien kan komme frem. Den måde, denne efterhånden kommer frem på, er igennem associationer. Der fremstår en linie i associationerne, som imidlertid ikke er tidsmæssig eller udviklingsmæssig, men forekommer meget styret af perspektiver; en association i måden at anskue en problemstilling.

Dette forklarer måske de sammenbrud i interviewet i forhold til en egentlig biografisk fremstilling. Her bringer jeg to eksempler. Concha indleder en narrativ passage om konflikter med moderen og går derpå i gang med at tale om, at hun ikke vil gøre som sin moder ud fra hendes familie-ideal og værdier. Pludselig, som et brud, fortæller hun, at hun har haft en depression:

C: Jeg kan godt lide, at hjemme hos mig, er vi..du ved.. en familie... ikke bare folk der bor i et hus..Folk der holder sammen, som man siger; at familie betyder, at det der sker for én, sker for alle, mere eller mindre.

B: for alle..

C: du ved godt, lige så meget glæderne.. det er bedst hvis der er glæder, synes du ikke?som..mmm.. hvis det er nødvendigt at hjælpe hinanden.. eller sådan noget..

B: aha..

C: Faktisk så havde jeg en meget stor depression, meget stor, det er tre eller fire år siden..eller. En af de gange hvor jeg blev ramt af arbejdsløshed, blev et problem tilføjet med...overgangsalderen.. den...den hormonale forandring fik mig til at få det ret dårligt.. jeg blev arbejdsløs....¹⁸³

En forklaring på dette brud kunne være, at temaet i hendes depression er: hvordan klarer man ansvaret for en familie med fire børn og dårlige sociale vilkår alene? Hvilket også kunne have været hendes moders tema, selvom Concha aldrig beskriver det sådan. Moderen levede uden hjælp fra nogen mand med ansvar for tre børn og egen moder og få penge. Concha kritiserer i interviewet sin familie: den hårde og fjerne moder og den svigtende fader. Måske er der ikke noget brud, men transmissionen eller associationen forbliver blot skjult for mig, i Conchas forsøg på at fremstille en biografi. Associationen drejer sig om moderens måde at være familieoverhovede på og hendes egen, og at de på en måde har haft parallelle vilkår om end forskellige tilgange. Hendes moder klarede sig igennem ved at lægge følelsesmæssig afstand, hvorimod Concha måtte bære problemerne med sig som voksen, og oveni lægger sig en angst for hendes nye families sammenbrud. Hun håndterer det imidlertid anderledes. Hun inddrager børnene og forsøger at realisere et familiefællesskab, og hun lader sine følelser komme ud.

Endnu et brud opstår i fortællingen, da hun indfører religionen som tema. Det opstår, da hun taler om sin krop og sin vægt som indvævet i hendes problemer og psykiske tilstand. I narrationen kan man se en forbindelse, hvis religionen ses som baggrundsstruktur, der belyser hendes psykiske problemer og de strukturelle faktorer, der har indflydelse herpå, heriblandt den katolske opdragelse. Temaet og udgangspunkt for associationerne er så i virkeligheden den religiøse perspektivering i hendes liv og erfaringer:

C:... jeg oplever mange begrænsninger, faktisk skal jeg i eftermiddag hen til lægen og hente et papir, fordi de vil sende mig til endokrin undersøgelse. Fordi jeg vil gerne, at de undersøger hvorfor jeg bliver tyk, ikke? Fordi der er mennesker, der spiser meget mere end mig, og faktisk bevæger jeg mig altid, og det er klart, at jeg ved ikke hvorfor det skal være sådan.

B: men efter en tid så forandrer...

C: stofskiftet sig..

B: netop.

C: jeg ved det ikke. Jeg har mere end nogen været på nippet til at..jeg har, jeg har altid...Min moder sagde, at når jeg gik til nadver, ved du hvad det vil sige at gå til nadver?

B: nej

¹⁸³C: Me gusta en mi casa que seamos..verás..una familia..no gente que vive en una casa. La gente rejuntada como se suele decir; que familia es lo que le pasa a uno más o menos..que sea de todos.

B: De todos..

C: No? Tanto las alegrías..si hay alegrías mucho mejor, no? Que como...ummm.. si hay que ayudarle a uno... o lo que sea.

B: Ya.

C: De hecho yo he tenido una depresión muy grande, muy grande, hace unos tres o cuatro años..o pss..Una de las veces que me quedé parada se me juntó el problema de.. la retirada de periodo...el.. el cambio hormonal me sentó bastante mal..me quedé parada..."

C: ved messe vier de brødet og vinen..

B: nåh ja, ja

C: Netop..det er det, det er. På dagen hvor jeg skulle til nadver og alt det der, mmm, opfattede hun mig meget urolig, hun sagde til mig, at i stedet for at tage imod herren, så sagde min moder til mig, at det virkede som om jeg tog imod djævelen..¹⁸⁴

At se det som en udgrænsning af oplevelser eller manglende lyst til italesættelse overfor mig (at hun ikke vil tale om, hvorfor hun bliver tyk) forekommer ikke sandsynligt. Hun har selv bragt temaet på bane og har talt om det meget længe, inden hun bryder af og går over til at tale om nadveren. Snarere forsøger hun at lede mig og sig selv på sporet af det religiøse skyldperspektiv (som herefter udbygges i interviewet) og dets betydning, samt måden man kan omgås det på.

Perspektiveringen har også karakter af, at erindringerne fremstilles på flere måder som hverdagslivets tydningspraksis og som moderindring, hvor historien kan fortælles på to måder, som hun følte det indeni og som det kunne betragtes mere objektiveret og her oveni et tredje led, der består i erfaringsdannelse og hendes refleksioner i dag. Eks.:

”Hver gang gik det dårligere og dårligere og dårligere og dårligere. Faktisk, når jeg købte ind, kunne jeg tage en dåse tomatpuré, **jeg ved ikke hvilken betydning det havde for mig**, jeg tog den med i indkøbsvognen, og jeg gik hjem. Jeg kom ud i køkkenet, tog den op og efterlod den der, **fordi jeg ikke vidste hvad jeg skulle stille op med den. Jeg var mere.. jeg mere..uden lyst. Der var dage hvor jeg ønskede, hvor det var som, det var som om jeg befandt mig i et fængsel. Mit hjem var mit fængsel, og selv mine børn var mit fængsel. D.v.s. ikke det at være hos mine børn,men... umm, du ved, ansvaret som jeg havde for mine børn. Det var et fængsel. Det som jeg gerne ville var at tage af sted, at tage hen ligegyldigt hvor. Og at komme dertil.. dårligt, jeg havde det meget dårligt, fordi det jeg ønskede var at tage væk, væk, væk. Til det punkt hvor.... jeg sagde at jeg tager afsted, men så hvor skal jeg tage hen? Hvis ikke jeg har penge til at tage en bil.. eller et tog for den sags skyld? Hvor skal jeg tage hen? Og... meget dårligt.**”¹⁸⁵

¹⁸⁴ C: Tengo ya muchas limitaciones, de hecho esta tarde tengo que ir a recoger el papel del médico, me va a mandar al endocrino. Porque yo quiero que me haga un estudio de por qué engordo, no? Porque hay personas que comen muchísimo más que yo, yo de hecho no me paro de moverme y claro, no sé porqué será.

B: Pero..durante un tiempo se cambia el..

C: El metabolismo

B: Ya.

C: No lo sé. Yo.. ha sido más que nada, a partir de raíz de tener.....Y yo he, yo siempre... Mi madre decía que cuando yo comulgaba, sabes lo que es comulgar, no?

B:No

C: En la misa consagran el pan y el vino..

B: Ah sí, sí

C: Claro...eso es. Yo el día que co..comulgaba y eso mmmmm, me notaba muy inquieta, me decía qu en vez de recibir al Señor, me decía mi madre que parecía que recibía al demonio.

¹⁸⁵ “Cada vez iba peor; peor, peor, peor. De hecho de ir a comprar, coge una lata de tomate frito, no sé, que significado tendría para mí, la metía en el carrito.. y me iba a mi casa. Llegaba a la cocina, la sacaba y la dejaba allí, porque no sabía qué hacer con ella. Me estuvo.. más... yo más... sin ganas. Había días que en los que quería... parecía... que yo parecía que estaba en una cárcel. Mi casa era mi cárcel, mis hijos incluso eran mi cárcel. O sea, no el hecho de estar con

I denne erindringssekvens om hendes depression beskriver hun både sine mekaniske søvngængeragtige handlinger, som de var udefra set, udfra forestillingerne om normal adfærd: at enhver kvinde ved, hvad hun skal med en dåse tomatpuré. Men samtidig at hun oplevede sig på eksplosionsrand i sit fængsel indeni og endvidere, at hun opfatter, at hendes handlinger har haft en dybere mening ("*jeg ved ikke, hvilken betydning det havde for mig*"), som hun prøver at forstå i dag.

Et interessant mønster fremkommer når interviewets associative forløb søges beskrevet i forhold til det temporære, som er en fremstillingsmæssig strukturerende dimension i et livshistorisk interview. Da fremstår følgende bevægelse vertikalt og horisontalt:

Oplevelse/erfaring	Tema / segment	Perspektiv/forventning
min mand døde - at blive forladt med fire børn er som at falde i en sort brønd ↓	Eneansvaret for familie og arbejde er tungt ↓	ud af hjemmet og slippe moderrollen ↓
Fællesskabet med de andre voksne på arbejde gav mig styrken	Arbejdet er angstprovokerende	Nye fællesskaber med andre voksne udenfor arbejde
ved problemer i f.t. børnene mister jeg fællesskabet med forældrene	Forældrene vil ikke acceptere mig som medforælder jeg tager mere hensyn til andres børn end mine egne	Anerkendelse af engagementet i børnene
vi fik de ting vi ville have ved at kæmpe for dem selv i barrioen	jeg er afhængig af at arbejde sammen med andre i foreningen	et solidarisk liv i barrioen
den desorganiserede organisering er den der flytter noget	arbejdet i kvindegruppe er sjovt	jeg vil gerne forliges med min moder jeg vil gerne være mere fri for hjemmet
jeg blev forrådt af min familie og det havde konsekvenser for mine egne børn, vi mistede familie	min fader er ikke min fader	at være familieoverhovede i et familiefællesskab, hvor børnene er venner
min moder åd sine følelser og klarede dermed ikke eneansvaret med integriteten i behold	hvordan skal jeg klare dobbeltarbejde og eneansvar for fire børn uden penge i Andalusien?	Følelserne må komme ud
børnene, mine egne, og dem i mit arbejde hjalp mig igennem, ellers havde jeg taget mit liv	børn er mine venner og støtter	jeg vil have omsorg igen, fra dem jeg giver
Religionen har styret mig og skabt angst	jeg tror ikke jeg ikke tror	jeg vil ikke stille op til dommedag jeg vil bevare tvivlen

mis hijos sino... ummm., verás, la responsabilidad que tenía yo con mis hijos. Era una cárcel. Yo lo que quería era...salir, de irme donde fuera. Y llegar al punto..Mal, yo lo pasé muy mal porque yo lo quería era irme, irme, irme. A punto de, de.. decir yo me voy, pues entonces donde me voy? Si no tengo dinero para coger un coche... ni un tren siquiera, dónde me voy? Y..muy mal."

Skemaet kan læses sådan, at tematiseringerne i midterste kolonne udtrykker de centrale temaer i biografifremstillingen, som er fundet under segmenteringen i interviewet og forekommer i den rækkefølge, der her er optegnet. (Der er små ekskursioner som jeg ikke har taget med her, men de ændrer ikke billedet). I erindringsfremstillingen kommer bevægelsen mod det erfarede eller oplevede bagud i forbindelse med hvert tema, og ligeledes fremstår perspektivet fremad. Men rækkefølgen er her vekslende og kan optræde i gentagelser, paralleller og også dukke op igen på andre tidspunkter i interviewet.

Rekapitulationen udfra kravet om en biografifremstilling sætter dette i bevægelse, men i sig selv er rekapitulationen ikke det, der får erfaringsindholdet frem. Derimod synes hendes mulighed for at uddybe perspektivet i interviewforløbet med meget forskelligt tidsmæssigt afsæt at være vigtigt. Det er ikke rekapitulationerne, der interesserer hende, men måden at se på tingene, perspektivet. Det tidsmæssige optræder derfor som en stadig bevægelse imellem fortid, nutid og fremtid. Ikke fremtid forstået i bogstavelig tidsmæssig forstand, men som det mulige, det urealiserede, det ønskede. Man kan se det som delvist udtryk for det ubrugte livsoverskud og delvist som et perspektiv på fortid og nutid. Concha vil gerne skabe nye forventningshorisonter, således at hun kan overskride sit livsløb, ligesom hun gjorde det kollektivt i 70'erne. Forsøget på at fastholde et retrospektivt biografisk interview synes at forstyrre hende i dette forsøg. Dette har været en bemærkelsesværdig forskel til de danske interviews, som også overskrider skel imellem nutid, fortid og fremtid, men hvor horisonten fremad ikke er særlig tydelig eller ret lang.

8.1.8 Erfaring og problemstillinger

At være familieoverhovede og klare ansvar, økonomisk forsørgelse og omsorg for sine børn har lært Concha om inddragelse af børn, tillid til børn og indbyrdes afhængighed samt om at lede en flok. Conchas krise øgede hendes biografiske kompetence, idet hun lærte at overkomme sin sociale skam og sin oplevelse af afmagt ved hjælp af andre. Samtidig blev hun opmærksom på, hvad det var hun fik igen, og hvad hun har brug for. Hun forstår selv krisen, hun var igennem som en blanding af det sociale i større sammenhæng og i mindre sammenhæng og noget biologisk. Det synes at åbne op for en større grad af accept af hendes livs kompromisser. Men den større biograficitet indebærer ikke ophævelsen af forskellige dynamikker i beretningen. Concha ser både sit liv som skæbne og som valg. Concha ser både sig selv som offer i det sociale netværk i familien og som protagonist i det sociale beboerfællesskab. Hun ser både sig selv som fortabt synder og som modig kritiker, som god datter og som utaknemmeligt barn m.m.

Den vundne selvindsigt er dog et væsentligt grundlag for, at omsorgsarbejdet med børnene kommer til at fungere igen. Concha tager ansvaret for børn dybt alvorligt; det gør hende angstelig og bange, men hun har lært sig at være til stede og til rådighed uden at skulle have styr på det, børnene laver og uden at behøve at deltage i deres leg, selvom det er hendes lyst. Samtidig har hun erfaret, at samværet med børnene er givende for hende, og at hun igennem legen med børnene får noget kompensation for det, hun aldrig nåede med sine egne børn. I arbejdet med børnene trækker hun på sine erfaringer fra egne børn. Arbejdet er også anderledes end arbejdet med egne børn, bl.a. tiden og "væren tilstede" er anderledes, og her danner hun nye erfaringer. Samtidig trækker hun fra erfaringer i de mange sociale fællesskaber hun har indgået i i sit liv og ikke kun på sine erfaringer som moder. Concha har en vis distance til arbejdet i dag, hvilket dels beror på fællesskabet i arbejdet, at hun ikke er alene. Og dels beror på den vundne selvindsigt, der gør livet og arbejdet til mere end skæbne.

Et andet erfaringsfelt drejer sig om hendes tilegnelse af viden om børns væremåder, udvikling og relationer imellem børn og voksne ud fra sin praksis, hvor Concha i dag har en viden, hun synes, hun kan rådgive og vejlede ud fra. Denne viden er ikke kun praksisviden, men blander sig med både traditionsbundne forestillinger i kulturen og hendes egne forestillinger, ofte af psykologisk art ud fra hendes eget liv. Mere almen psykologisk forståelse er udsprunget af hendes depression og terapien i tilknytning hertil og har givet plads til nye refleksioner. Hun ved, at med engagementet i det enkelte barns måde at være på og forsøg på at påvirke børnenes adfærd, også selvom der kommer en mængde aggressioner, som hun ikke frygter, kommer der tilknytning og positive følelser.

Et tredje erfaringsfelt er, at et fremtidsperspektiv i både eget liv og det, man laver på arbejde, er meget givende i forhold til omsorgen for børn. I 70'erne var perspektivet om en bedre fremtid i Spanien og konkret for beboerne et perspektiv, der dagligt var tilstede i børnehuset, som inspirerede både hende og forældrene i forhold til børnene. I en del år var der intet perspektiv. I dag, efter depressionen, har hun et kvindefrigørelsesperspektiv i sit liv, som giver ny næring til omsorgsarbejdet. Perspektivet giver en større evne til at lystbesætte arbejdet med børnene.

8.2 Carmen: *"Barnet vil altid komme på højde med dig"*

Carmen er valgt til fremstillingen i afhandlingen, fordi hun har et positivt og engageret forhold til sit arbejde og samtidig en vis distance i tilgangen, hvor moderfiguren ikke er idealet. Distancen er professionel for så vidt, som hun sætter et skarpt skel op imellem privatliv og arbejdsliv, men hun læner sig i ringe grad opad teoretisk baseret viden. Herudover spiller arbejdet som en måde at opretholde livet på en meget stor rolle, som for alle kvinderne der er interviewet i Andalusien.

8.2.1 Præsentation og livsløb

Carmen er 41 år og det man kalder "meget sevillansk" både at se og høre til: har en stolt attitude og forstår "at knejse med nakken", gør et checket indtryk med sin stramme spadseredragt og stærke make-up, der dog ikke formår at skjule det lidt hærgede, måske bitre, der også er over hende. Hun er en skrap kælling, der råber højt med en hæs stemme i et dybt toneleje og virker lidt frygtindgydende. Hun er samtidig en meget kontant person, der holder af at tale om sit arbejde og livet omkring sig. Interviewet finder sted på en bar efter Carmens ønske, efter arbejdstid og inden hun skal igang med at forberede aftensmaden hjemme.

Carmen arbejder i Sevillas centrum, beboet af en blanding af arbejdere, pjalteproletarer og middelklassen - fra de allermest fattige til mere velstående mennesker. Hun arbejder som en slags servicemedarbejder, hvor hun både yder omsorg for børn og ældre mennesker, ansat i et lille privat bureau under en kirkelig organisation. Da hun startede for 6 år siden arbejdede hun kun med børn, som hun drog omsorg for dels i deres eget hjem, men overvejende i hendes eget hjem. Børnene har hun gennemsnitligt i et år. Det fremgår ikke klart, om det er ventelisterne eller en vurdering af barnets trivsel, der er udslagsgivende for, at forholdet afsluttes. Der er her tale om børn af arbejdsløse, enlige forsørgere uden socialt netværk, misbrugere, eller børn som bor hos bedsteforældre, fordi forældrene er døde eller lignende, men hvor bedsteforældrene skal aflastes. Det er børn som i Danmark ville blive anvist en frivillig eller tvungen friplads i dagpleje eller institution på social indikation.

I Andalusien eksisterer en sådan mulighed ikke, der er ingen institutionspladser, der kan finansieres fuldt ud af det offentlige, omend der gives tilskud. Samtidig har de få offentlige institutioner alenlange ventelister, også for de socialt dårligst stillede. Afhængig af den kommunalpolitiske orientering og behovets størrelse betaler nogle kommuner private for at påtage sig omsorgs- og pædagogiske opgaver for børn, og hjemmehjælpsopgaver for ældre. Denne struktur skyldes, at den nyliberale politiske kurs på regerings- og delstatsregeringsniveau tilstræber, at man undgår at oprette egentlige institutioner, at udforme et offentligt tilbud.¹⁸⁶ Carmen har fast møde med tre ledere og kolleger hver 14. dag, og resten af tiden arbejder hun i princippet alene. Imidlertid er hun hver dag i kontakt med andre kvinder, der besøger hende, eller som hun er sammen med på pladsen. Som i en dansk dagplejeorganisation kan hun tilkalde en tilsynsførende, hvis hun har brug for at få vejledning eller akut hjælp til at klare et problem. Dette har hun imidlertid aldrig gjort, og hun har aldrig fået nogen undervisning eller vejledning omkring børn..

¹⁸⁶ Fra interview med Manuel Borerio, Socialchef i Junta de Andalucía, den Andalusiske delstatsregering, november 1996, samt interview med præst og voksenunderviser Fransisco Barco Solleiro, der virker i Triana, januar 1998.

Carmen har en baggrund blandt små selvstændige, både via sine forældre, hvor faderen var en lille selvstændig forretningsmand og senere som voksen, hvor hun og hendes mand har drevet forretning. Hun har imidlertid i to omgange oplevet en "proletariseringssproces", både da hendes oprindelige familie måtte opgive og blev lønarbejdere og som voksen, hvor hun og hendes mand ligeledes måtte lukke forretningen og blev lønarbejdere. Carmen er fra byen, fra Sevilla. Ingen af forældrene havde uddannelse og Carmens moder arbejdede derhjemme og passede huset og de fem børn, hvoraf Carmen var den ældste. De havde en rimelig økonomisk levestandard, med hjælp i huset, og børnene behøvede derfor ikke at arbejde hverken i hjemmet eller udenfor hjemmet. Planen var derfor, at Carmen skulle fortsætte med at gå i skole, til hun kunne få sig en uddannelse.

Disse planer kuldsejledes da Carmen blev 13-14 år (kun et år ældre end den skolepligtige alder på det tidspunkt). Faderens forretning gik ned, og moderen begyndte derfor at arbejde udenfor huset. Da Carmen blev 14 - 15 år døde hendes fader pludseligt, og nu var der kun moderens lave løn i et ufaglært arbejde at leve af. Så Carmen og to af hendes brødre kom alle ud at arbejde, da de havde overstået de obligatoriske syv års skolegang, for at de to mindste søskende kunne fortsætte deres skolegang i de betalingskoler de gik i i håbet om at få en god uddannelse. I hjemmet tog hun nu også del i arbejdet med at holde hus og passe de mindre søskende. Som 20-årig bliver hun gift med sin mand, der havde en lille forretningsvirksomhed, og sammen driver de denne forretning, indtil de har måttet lukke den for syv år siden. Hendes mand fik et arbejde, og selv ville hun også ud at arbejde helst med mennesker. Da hun ikke umiddelbart kan få noget og ikke vil tage et hvilket som helst job (rengøring f.eks.), begynder hun at lave frivilligt arbejde for Røde Kors, og efter et år får hun kontakt med serviceorganisationen, der gerne vil ansætte hende. Carmen har aldrig arbejdet med at tage sig af børn tidligere, udover den erfaring hun har med sine mindre søskende og siden sine egne børn. Carmen har to børn, en pige på 21 år, som ikke bor hjemme i øjeblikket, fordi hun er under uddannelse langt fra Sevilla og en dreng på 13 år.

8.2.2 Autobiografisk blik: forbundet til sin sociale arv

Carmen er meget modsætningsfyldt i sit syn på eget liv. På den ene side er hun meget optaget af at definere sit liv i modsætning til det, hun mener, hun oplevede og lærte som barn. Samtidig har hun en antagelse om det at leve, som er fastlåsende og lukkende: *"Fordi jeg holder på, udfra mit synspunkt, så mener jeg, at børnene bliver enten ligesom deres forældre eller, p.g.a. svaghederne de har set hos forældrene, så bliver de fuldstændigt modsatte af forældrene."*¹⁸⁷ På den ene eller den anden måde så bæres den sociale arv videre som skæbne og mønstre, man kan følge eller "gå modsat af". Men nye kvaliteter og muligheder taler hun ikke om. Holdningen udstrækker sig over flere delsegmenter i beretningen og fremstår da som et suprasegment, en måde hun forstår sit liv på mere generaliseret. Som erfaring er det opstået i forbindelse med en oplevelse i hendes barndom:

(Hun har talt om et barn, hun havde, hvis far var alkoholiker):

B: men har du arbejdet med andre alkoholikere?

¹⁸⁷ "Porque yo tengo, bajo mi punto de vista, yo pienso que los hijos o bien son iguales que los padres o bien, los defectos que le han visto a los padres, son totalmente opuestos a los padres."

C: *nej, men...jeg ved ikke, om det er fordi jeg har holdt meget af at læse, eller fordi jeg har talt enormt meget med folk....*

B: *mmm..*

C: *Om folks problemer, uden at det havde noget at gøre med.. Sagen er, at denne, jeg...For eksempel, så har jeg læst meget om alkoholisme, fordi min far, jeg har aldrig opfattet ham som fuld, aldrig...*

B: *nej*

C: *Min far døde ung, og jeg var 14 eller 15 år, da han døde. Men til sidst da han, jeg.. I min...i min fars sidste år, af det jeg.. oplevede jeg ham mærkelig, og til sidst gik jeg til min moder og talte så om det, og jeg spurgte min moder, om min far havde drukket. Og hun sagde, at han havde drukket det normale, men at han det sidste år - fordi han var gået konkurs med en forretning, som vi havde, og ydermere gik han ned fra at have haft mange penge til at blive tilbage med ingenting - da var han begyndt at drikke. Og jeg tænker, at det ikke er sådan, men at det er sådan, at du kommer til en bestemt alder, hvor alkoholen påvirker dig mere, fordi en person kan ikke begynde sådan lige pludselig, at drikke... udfra min oplevelse, i hvert fald!.*

(og lidt senere)

C: *Det er det, at jeg fik ikke tid til at være vidne til det..*

B: *nej*

C: *....fordi han døde efter en måned.*

B: *åh,ja.*

C: *Og han var halvtreds år, da han døde.*

B: *okay.*

C: *Jeg nåede aldrig, at finde ud af det.¹⁸⁸*

¹⁸⁸ B: Pero trabajabas con otra gente "alchólica"..?

C: No, pero.. Yo no sé, si es porque me ha gustado mucho leer, porque he hablado muchísimo con la gente..

B: mm

C: "Y con los problemas de la gente, sin tener nada que ver...El caso es que yo ese..Por ejemplo, sobre el alcoholismo he leído mucho, porque mi padre, yo no lo veía borracho, nunca..."

B: "No"

C: "Mi padre murió joven y yo tenía catorce o quince años cuando murió. Pero yo, al final, cuando lo...El último año de mi, de yo de, de mi padre, yo lo veía raro, y después yo ya lo iba hablando con mi madre y le preguntaba a mi madre que si mi padre había bebido. Y ella decía que había bebido lo normal, pero que el último año - porque se arruinó de un negocio que teníamos y demás, se vino abajo y de tener mucho dinero se quedó sin nada... - que él ya empezó a beber. Y yo pienso que no, que es que llega cierta edad que el alcohol te hace más efecto, porque una persona no puede empezar, ahí, a beber de golpe... para mí, vamos."

C: "Es que no me dio tiempo a observar eso..."

B: "No."

C: "...porque después murió en un mes."

B: "Ah, sí."

C: "Y tenía cincuenta años cuando murió."

Hun kunne ikke stadfæste, hvorvidt hendes formodning om faderens langvarige alkoholisme, som er blevet holdt skjult for hende, faktisk var rigtig. Det fremgår af interviewet i sin helhed, at moderen aldrig af- eller bekræftede det. Det, hun ikke nåede at finde ud af, var den sandhed, hun aldrig nåede at få fortalt, hvilket moderen kunne have gjort sidenhen. Denne lukkethed fra moderens side er genkendelig fra de andre andalusiske interviews, hvor ingen af kvinderne havde deres moders fortrolighed. Carmens indskudte bemærkning om faderens alder kan imidlertid ses som en indikering af noget andet, en sproglig markør for et langt bredere tema: faderen var ikke ældre da han døde (og hun var ikke ældre), og dermed blev de aldrig voksne sammen, så hun kunne have fundet ud af, ikke bare hvad der var sket, men hvordan han havde det, og hvem han var.

Den manglende mulighed for identifikation med faderen og faktisk også med moderen, og afvisning af identifikation med moderen, er udgangspunktet for, at afstanden til deres roller og deres karaktertræk etableres i biografikonstruktionen. Da hun ikke helt ved, hvad det vil sige at være som sine forældre, og ikke ønsker at **blive** som sine forældre, hvilket forekommer næsten skæbnebestemt, forsøger hun at **skabe sig selv i billedet** som én, der er stik modsat - det er den mulighed, hun mener hun har. Der fremsættes mange ideale jeg-forestillinger og mange bud på hende selv som biografisk figur: *“jeg er et menneske, der lytter og taler meget”*¹⁸⁹, hvor det er uklart, hvad det præcise forhold imellem de ideale jeg-forestillinger og biografikonstruktionen er. D.v.s. i hvor høj grad det er en integreret del af hendes biografi, at hun oplevede sig selv handle på denne måde. Men flere gange omtaler hun værdier og praksis, hun har lært hjemmefra, som altså reproduceres i hendes egen måde at leve på og omgås med børn.

Hele livshistorien er præget af en meget aktiv dynamik, hvor hun beskriver de skridt, hun tager for at blive begivenhedsbærer. Men hele tiden i en slags kamp-position i forhold til udefrakommende intenderede handlinger, der truer hende: faderens forretning, der går ned, faderens død, moderens hemmeligholdelse, hendes egen forretning, der går ned, vanskeligheden ved at få et job, vanskeligheden ved at honorere både børnenes behov og arbejdets krav. Hun mener, hun må sørge for at gøre det stik modsatte, for at skæbnen ikke skal gentage sig: derfor drikker man overhovedet ikke alkohol i hendes hjem, i det intime rum - men man kan godt tage en enkelt drink på baren i venners lag. Hun fremsætter bidrag til livskonstruktionen i forbindelse med arbejdet med børnene, som synes at have relation til forældrenes hemmeligheder som del af baggrundsstrukturerne i hendes liv: *“Det, man bærer indeni, er det, der kommer ud, og det afhænger af det liv man har hjemme eller har levet, den erfaring man har, for mig er det opførelsen.”*¹⁹⁰ Denne forestilling om en vis harmoni imellem ydre og indre er det modsatte af det, hun så i sit eget hjem, hvor der ingen ydre tegn var på dét, der formodentlig var en del af faderens og moderens indre. Det indebærer et brud med den borgerlige kulturelle forestilling i Andalusien,¹⁹¹ at intime erfaringer holdes ude af det offentlige rum, men er derimod i tråd med den modkulturelle praksis og tankefigurer, blandt andet symbolsk

B: "Ya, ya, ya."

C: "No me dio tiempo a saber."

¹⁸⁹ "Soy una persona que habla mucho, escucho mucho sobre todo"

¹⁹⁰ "Lo que llevan dentro es lo que sacan y depende de la vida que lleven en su casa o hayan vivido, la experiencia que tengan, para mí, es el comportamineto."

¹⁹¹ Se beskrivelsen af forskellige former for offentlighed i afsnit 7, præsentation af Andalusien

fremstillet i flamenco. Muligvis er det en egentlig erfaring for Carmen, som kan være vundet i forbindelse med proletariseringsprocessen som barn og voksen og dermed en særlig form for biografisk livskonstruktion, der producerer større forståelse af sig selv og eget liv.

Foruden det overordnede spørgsmål om den sociale arv er de temaer, hun tager op i en form for indre dialog:

Man slår børn/ man slår ikke børn:

*"F.eks. har jeg en datter på 21 år, og en søn på 13, og jeg har aldrig givet dem en lus-sing, ingen af de to...Fordi jeg mener, at det at tale og føre en dialog er mere overbevi-sende end at lange ud og slå. Mange gange koster det mig mere arbejde, at få drengen til at lave lektier på denne måde f.eks...Men jeg fortsætter med det, fordi jeg er så-dan."*¹⁹² Hun er stolt over, at hun aldrig har slået sine egne børn, og over at hendes egen dreng ikke slås og laver en masse ballade, hvilket hun mener er et resultat af, at hun ik-ke har slået ham. Hendes brud med normerne er her mere i forhold til det omgivende samfund end til familien, fordi hendes moder faktisk heller aldrig slog hende. Derimod er fysisk afstraffelse stadig meget almindeligt i mange hjem.

Man helliger sig sine børn og går hjemme/ man arbejder ude:

"Men f.eks. har jeg ventet mine børn og jeg har været i arbejde indtil.. Med drengen indtil den sidste dag!..Men bagefter er jeg holdt op med at arbejde..indtil de skulle i skole. Så er jeg begyndt at arbejde, men jeg har organiseret mig så jeg kunne tage mig af mine børn, og så også kunnet arbejde, fordi at man har børn behøver man ikke at væ-re fuldkommen helliget dem." Dette er dog et meget stort dilemma for Carmen, hvilket uddybes nedenfor.¹⁹³

Man kan opdrage børn ud fra idealer/ børn vil udtrykke det sociale liv de lever, de ople-velser og erfaringer de har:

*"Han (BD: hendes egen søn) er ikke en voldelig dreng. Snarere meget rolig, så at man-ge gange kan jeg ikke lide, at han er så rolig..Men han kan godt skændes og diskute-re..Men det med at slås, sådan som jeg ser nogle drenge gør, som slås som om de var afsindige..Jamen det er jo fordi drengene, p.g.a. den aggressivitet som de har indeni, p.g.a. et hvilket som helst motiv, og dette, dette kaster de udenfor på et hvilket som helst tidspunkt."*¹⁹⁴

¹⁹² "Yo, por ejemplo, tengo una hija de veintiún años, como te he dicho, y otro de trece y yo jamás le ha dado un cate a ninguno de los dos..Porque yo pienso que hablando y dialogando convences más que chil-lando y pegando..Y entonces, yo tengo esa norma. Muchas veces me cuesta más trabajo, por ejemplo, que el niño estudie, así..Pero, lo consigo así porque soy así.

¹⁹³ "Pero, por ejemplo, yo he tenido a mis hijos y he estado trabajando hasta.. Con el niño hasta el último día!..Pero yo después he dejado de trabajar..Hasta que lo he puesto en el colegio. Despues yo me he pue-sto a trabajar pero me he organizado para atender a mis hijos y después poder trabajar también, no porque tenga niños tengo que estar dedicada completamente a ellos."

¹⁹⁴ "No es un niño violento. Más bien más tranquilo, que muchas veces no me gusta tampoco que sea tan tranquilo..Pero él puede pelearse, discutir.. Pero eso de pegarse como yo veo a niños, que se pelean como si fueran hombres de muelle.. Pues eso por los niños, por la agresividad que tienen contenida, por cual-quier motivo y la, y la echan fuera en cualquier momento."

8.2.3 Dobbeltarbejde kræver organisation

På tværs af temaer – og på tværs af hendes erklærede udviklingsforståelse - er Carmens perspektiv at organisere livet bedre end hendes moders måde at være dobbeltarbejdende på, at bryde med forældrenes opfattelse af, hvordan man lever sit liv, at bryde med normer for, hvordan man drager omsorg for børn. Det egne, selvstændige blik kommer frem, og i forbindelse med arbejdet med børnene bindes en del scenisk og narrativt til fortællinger. Men ind imellem forekommer det præget af normative orienteringer, såsom: "børn skal prioriteres over arbejde", "man kan organisere sig ud af problemer, hvis man vil" osv, som ikke udtrykkes narrativt og dermed ikke virker rekapitulerende og heller ikke optræder i forbindelse med brud i fortællinger med sproglige markører, der signalerer vigtige erkendelser - det forekommer dermed ikke at være hendes egen erfaring.

Det bånd, der går igennem den modsætningsfyldte beretning, uden at der bliver bundet en egentlig sløjfe, er temaet omkring dobbeltarbejdet, som forstås som et rammesættende vilkår for Carmens liv. Dette kan ses som den samlede formning af biografien i Schützes forstand. Interviewets første erfaringsfelt er: arbejde og hjem hænger sammen i mit liv, jeg kan ikke undvære nogen af delene. Og det sidste tema i interviewet er: man skal og kan organisere sig ud af dobbeltarbejdets problemer ved at arbejde hårdt. Til forskel fra dagplejere i Danmark sætter Carmen imidlertid slet ikke spørgsmål ved dobbeltarbejdet eller kritiserer det, men hun fokuserer på, hvordan man gør. Dobbeltarbejdet er ikke mindre belastende subjektivt for Carmen og de andre miguillas, fordi det er et vilkår (i forhold til danske dagplejeres situation), men det er på den ene side ikke særligt meningsfuldt at reflektere, da det ikke subjektivt forekommer at kunne ændres. Og samtidigt peger det på, at det er meget vanskeligt for den enkelte at italesætte erfaringer omkring et konfliktfelt af stor betydning for socialiseringen og subjektivitetskonstruktionen, som eksisterer på samfundsmæssigt niveau, når dette ikke italesættes i kulturen, hverken i den dominerende eller i egen delkultur.

Hun mener, at hun håndterer skismaet hjem og arbejde helt anderledes, end hendes moder gjorde: *"min moder har altid sloges meget for os, men, jeg har den her indvending, at min moder passede sit arbejde, og derefter os. Og derfor, så gør jeg det fuldstændigt modsatte. Jeg tager mig af mit hjem, mine børn.... og bagefter mit arbejde. Jeg har organiseret mig på en sådan måde, at det kan lade sig gøre."*¹⁹⁵ Således kommer moderns hjemmegående tilværelse, indtil Carmen var teenager, slet ikke ind i forståelsen, den er ingen mulig model for Carmen. Det, hun sammenligner sig selv med, er den moder, der var alene om at sørge for fem børn, og i forhold hertil synes Carmen at hun kan gøre det bedre. Forestillingen om "brud" og valg skal ses i dette lys, idet de begrænsede muligheder da træder tydeligere frem. Dette er imidlertid udgrænset fra Carmens beretning.

Det, Carmens beretning indeholder i dette segment til sidst i interviewet, er en blanding af narration om det, der dagligt sker i hendes tilværelse og en slags programerklæring om hendes liv. Følelser og oplevelser i forbindelse med det at få det til at køre er ikke

¹⁹⁵ C: "Mi madre ha luchado siempre mucho por nosotros, pero, yo tengo la cosa de que mi madre atendía su trabajo y después a nosotros. Y entonces, yo hago totalmente opuesto. Yo atiende mi casa, mis hijos... y luego mi trabajo. Me organizo de una manera...que lo pueda llevar,"

tilstede, og på denne måde reproducerer hun sin moders tilgang til det og ikke hendes egen forsøg på normdannelse: det, der er indeni, må komme ud. Hun beskriver kun rutinerne og ikke erfaringerne med at leve sit liv i rutinerne. Da hun startede med sit nuværende arbejde, medens hendes egen søn endnu var 6-7 år, og hun kun arbejdede med børn, mingelerede hun sig igennem ved at tage de børn med hun passede, når hun skulle bringe sin søn i skole og hente ham igen til frokost, lave den varme mad derhjemme til manden kom hjem etc. Det kan hun ikke nå længere. Nu laver hun en plan en gang om ugen for alt hvad de skal have at spise hele ugen, gør indkøb en gang om ugen og sørger for, at alt er der, og har hun glemt noget, gør hun sig selv store bebrejdelser. Hun laver den varme mad, der skal serveres midt på dagen, dagen i forvejen, og hver anden eftermiddag er hun hos sin moder til klokken otte om aftenen, hvor hun holder hus for hende, og derefter skal aftensmaden serveres hjemme ved nitiden. Hver anden aften har hun så tid til at stryge, vaske m.m. At arbejde også for sin moder er helt almindeligt for arbejderkvinder i Carmens alder, hvor hverken hun eller moderen har råd til at ansætte en ung pige til at hjælpe, og hjælp til ældre er stærkt begrænset.¹⁹⁶ Carmen fremstiller disse dobbeltarbejdsbelastninger som organisatoriske problemer, bundet ind af livsvilkårene: *"fordi det er sådan at uden, så er der ingen måde!"*¹⁹⁷

8.2.4 Et objektiverende blik

Hendes livs stramme vilkår og beslutningen om, at det ikke skal gå ud over hendes egne børn, placerer arbejdet som noget, der ikke må fylde for meget. Carmen opfatter ikke selv, at hun havde mange erfaringer at bygge på: *"jeg havde arbejdet med mine børn som forudsætning, intet andet!"*¹⁹⁸ og det allerførste barn hun fik, da hun startede (på halv tid), var en stor udfordring, der gjorde et dybt indtryk på hende. I forbindelse med dette barn optræder en del narrativt. Det var et barn, moderen havde efterladt som lille hos bedsteforældrene. Idéen var, at barnet (3-4 år) skulle gå nogle timer i skole/børnehave¹⁹⁹ og være resten af dagen hos Carmen, hvilket imidlertid ikke rigtig fungerede, da barnet ikke ville være i skolen. Hendes blik på barnet er en blanding af distancerende objektivering: *"dette var en meget problematisk dreng"*, *"man skulle tiltale ham med stor takt"*, *"et så lille barn, der var så aggressivt var det nødvendigt at kontrollere"*²⁰⁰, og på den anden side er det en fortælling om, at hun bliver trukket ind i et engagement af barnet, som valgte at tiltale hende "moder" og at opføre sig som om, hun var hans moder. Carmen accepterer det, og de leger det som et rollespil, hvor begge ved, at det ikke er sådan. Carmen er imidlertid meget tilbageholdende med at beskrive den omsorg, hun giver ham, men fremhæver i stedet at barnet fik noget ud af forholdet:

¹⁹⁶ Se præsentationen af Andalusien, afsnit 7.

¹⁹⁷ "porque sino, no hay manera!"

¹⁹⁸ "Yo estaba preparada por mi experiencia con mis hijos, nada más!"

¹⁹⁹ Skolesystemet er i dag åbent for børn fra 4 år og opefter, ifølge Spaniens uddannelsesreform LOGSE. Dermed kan børn komme i en offentlig, gratis, institution nogle timer om dagen, hvilket er attraktivt for de lavere sociale lag. Dette suppleres ofte med en storesøster, bedstemoder, eller ung pige, som henter dem og passer dem, hvis moderen arbejder. Den pågældende dreng her er nok blevet presset endnu tidligere ind i skolen af sociale årsager, fordi kommunen fandt dette billigere i kombination med Carmen, end hvis han skulle i heldags institution. Kilde: bl.a. fra Jornadas Pedagógicas sobre "Escuela, Reforma y Sociedad", november 1997 (Konference om LOGSE reformen og udviklingen af skolesystemet) på universitetet i Sevilla.

²⁰⁰ "Pero el niño era un niño muy problemático", "sino que había que tratarlo con mucho tacto", "'un niño tan pequeño, tan agresivo, pues había que controlarlo'"

B: hvilken form for omsorg kunne du give ham? Så at..

C: Jeg mener, jeg mener at... for ham betød det.. Fordi han tiltalte mig "moder", da..

B: virkelig?

C: Da.. men ikke fordi... han vidste at jeg ikke var hans moder

B: nej

C: Men da... han så de andre børn gå ind i skolen..

B: ja

*C: med deres mødre, jamen så gav han mig et kys, og mange gange sagde han: "farvel" moder.*²⁰¹

Carmen holder en distance i sproget til den moderlige tilknytning, idet hun er meget bevidst om, at hun ikke er hans moder, men snarere hans "opdrager". Og dog bliver hendes indstilling til barnet også mere nært: *"Men det er klart, han havde brug for megen kærlig omsorg også, ikke? For han var meget kærlig, og han manglede omsorg."*²⁰² Relationen får karakter af at være bestemt af barnet som det afhængige og hjælpeløse medmenneske og Carmen som en "barnets beskytter" eller "advokat", hvor hun træffer en række beslutninger om de børn, hun tager sig af i dette socialt belastede miljø. Det starter med dette første "vanskelige" barn, som hun valgte at se som et normalt barn med normale behov. Hendes praksis omkring børnene bliver, at hun taler med lærere, med forældrene eller bedsteforældrene, andre der eventuelt tidligere har taget sig af børnene for at få informationer, for at samarbejde og også for at give sin opfattelse af børnene videre:

E: Jamen enhver..jamen fordi han har haft traumer fra barn af, skal du ikke ønske at han bliver en helgen. Fordi ethvert normalt barn, som ikke har traumer, driller, slås, vil nogle gange ikke gå i skole, vil andre gange ikke lave lektier.. det er normale ting, for ethvert barn.

B: det er rigtigt.

E: Du bør ikke skyde skylden over på at barnet har dette traume.

B: okay

E: Men jeg tror at folk, når et barn har et traume, så ønsker de at behandle det på en

²⁰¹ B: "Y que tipo de cariño tú podías dar a él? Que.."

C: "Yo pienso, yo pienso que...que a él le hacía.. Porque él me decía "mamá" cuando..".

B: "Ah, si? ya."

C: "Cuando.. Pero no porque...él sabía que yo no era su madre."

B: "no".

C: "Pero cuando... El veía a los demás niños entrar en el colegio.."

B: "si.."

C: ". con las madres, pues él me daba un beso y muchas veces me decía:"Adiós mamá."

²⁰² "Pero claro, ese niño necesitaba muchísimo cariño también, eh? Porque era muy cariñoso y estaba falta de cariño.." På spansk betyder cariño både ømhed, hengivenhed, kærlige følelser - og omsorg, i dets affektive og intime betydning. Ordet benyttes således ikke om omsorg som offentlig ydelse, men er det hverdagslige udtryk for kærlig omsorg, som f.eks. miguillas giver til børnene.

speciel måde. Enten meget værre eller meget bedre, men at ingen af de to ting er godt.

B: okay

E: Efter min mening skal man behandle dem normalt, og samtidigt forstå det savn de har..²⁰³

At behandle børn normalt betyder for Carmen at stille krav, at forvente, at barnet giver noget igen til den, der yder noget for ham/hende, at lære barnet manerer, at respektere barnets reaktioner. Det er meget tydeligt, at den "særlige indsats" er det, der kalder engagementet frem hos Carmen, og hun betragter børnenes sunde og normale udvikling, men med respekt for deres særlige situation, som en udfordring. Det, hun har at trække på, er udelukkende de erfaringer, hun gør i selve arbejdet, og det hun ved fra sit liv i øvrigt - hun har intet systematisk lært om børn.

"Jeg har lært, at med tålmodighed opnår man utrolig meget mere med børn, end ved at hidse sig op på dem. For barnet vil altid komme på højde med dig. Der er folk der siger.. der siger: ih, sikke barnet går mig på nerverne i dag med det han foretager sig. Hvis du har det dårligt, rager barnet uklar med dig. Og hvis du har det godt opfører barnet sig godt. Og derfor tænker jeg at...for barnet er dialogen og tålmodigheden fundamental."²⁰⁴

I segmentet ligger forståelsen af det asymmetriske i voksen-barn omsorgsforholdet indlejret. Carmen er meget opmærksom på den voksnes ansvar og betydning i forholdet, og heri ligger den vigtigste indgangsvinkel i arbejdet for Carmen. Når hun understreger, at "barnet altid vil komme på højde med dig", kan det forstås som et svar på forestillingen om den autoritære opdragelse og dens effekt, hvilket stadig er udbredt i Spanien. Carmen tror ikke på den og har erfaringer fra interaktionen imellem barn og voksen, hvor den voksne ikke kan styre dette. Imidlertid ligger der også i hendes forståelse indlejret en forestilling om interaktionen som en stimulus-response bevægelse, om barnet som voksenprodukt. Som interaktionsform svarer det til bevægelsen i den tidlige kontakt imellem moder og barn, hvor subjektiviteten endnu ikke eksisterer for barnet. "Den anden" bliver til som reaktion. Som voksenblik på barnet overser Carmen helt barnets egne udviklingspotentialer, men mener, at barnet bliver, som du behandler det, barnet er

²⁰³ C: "Pero cualquier..Es que porque haya tenido traumas de pequeño, no vayas a creer que sea un santo. Porque cualquier niño normal que no tenga traumas, chilla, se pelea, no quiere ir al colegio, otro día no quiere hacer los deberes... Son cosas normales, de cualquier niño."

B: "Es verdad"

C: "No tienes porqué achacarlo a que tenga ese trauma."

B: "ya,ya,ya"

C: "Pero yo pienso que la gente, cuando un niño tiene un trauma lo quieren tratar de una manera especial. Bien mucho peor o bien mucho mejor, que ninguna de las cosas son buenas."

B:"ya."

C: "Para mí hay que tratarlo normal, comprendiendo la falta que tiene.."

²⁰⁴ C:"Yo he aprendido que con paciencia se consigue con los niños muchísimo más... que alterándoles. Porque el niño siempre se va a poner a tu altura... Si, porque hay gente...Tú dices "Hay que ver! Hoy estoy yo peor de los nervios, el niño y la que me está dando!" Te la está dando porque te está viendo a ti alterada y el niño se acopla a lo que tú estés. Si tú estás mal, el niño se pone mal. Y si tu estás bien, el niño se pone bien. Y entonces, yo pienso que el... Para el niño el diálogo y la paciencia es lo fundamental."

glad, når du er glad. Hendes ideale jeg-forestilling omfatter dermed den modsætningsfyldte forestilling, at hun både har stor betydning for barnets udvikling, og at hun ingen betydning har p.g.a. den sociale arv.

Carmen forstår sig selv som professionel, når hun objektiverer børnene i sin omtale af sit arbejde. Dog er det hele tiden erfaringerne med egne børn, hun benytter som erfaringsbaggrund for den måde, hun anskuer arbejdet med børnene. Interviewet har mange brud i det narrative, hvor hun i stedet slår over i at tale om sine egne børn. Hun taler med større sikkerhed, når hun taler som moder om egne børn. Det professionelle er dermed ikke udtryk for en refleksiv praksis i forbindelse med arbejdet, men her må hun benytte sine private erfaringer. Man kan se det som en bevægelse, hun foretager, fordi det er uafklaret for hende, hvilken betydning andre mennesker kan have for børn i betragtning af hendes forestillinger om den sociale arv.

8.2.5 Erfaring og problemstillinger

Livshistorien som helhed er bygget op igennem mange hver for sig isolerede refleksioner og generaliseringer, som imidlertid er delvist indre modsætningsfyldte. Carmen er optaget af at besidde biograficitet, at kunne forstå og reflektere sit liv. Imidlertid rummer livshistorien livskonstruktioner, som ikke er særligt realitetsorienterede i forhold til hendes subjektive tilegnelse af erfaringer. Et eksempel er, at hun ytrer, at erfaringer vil omsætte sig i aflæselig adfærd samtidigt med, at hun rekapitulerer, at hun ikke kunne aflæse sine forældres adfærd, at hun ikke kendte sine forældres "hemmelighed." Erfaringen synes dermed at have det modsatte indhold, men dette er ikke verbalt reflekteret.

Man kan foreslå, at Carmen i interviewet har "en mission", hun gerne vil ud med, at det er en beretning til én, hun er i diskussion med om centrale holdninger og værdier i forhold til børn og kvinders måde at leve på i hendes kultur. Frem for at være en beretning udelukkende til interviewer er det formodentlig også en beretning til andre repræsentanter fra hendes egen kultur: en kollega, hendes moder, eller måske hende selv. Interviewer er da en eksponeringsskærm for de nye orienteringer, Carmen kaster ud i forhold til kendte kulturelle figurer. Eller man kan foreslå, at p.g.a. en svag biograficitet bliver den meget argumenterende beretning en skærm, der skjuler for at se afstanden imellem baggrundsstrukturerne (den sociale deroute, faderens hemmelighed, moderens afstand m.m.), og hendes egen biografiske forståelse og tolkning heraf.

Hun ser det sociale rum, hun kan bevæge sig i som ligeså afgrænset, som det var for hendes forældre. Dobbeltarbejdet er det fælles vilkår for hende selv og hendes moder, som Carmen forstår sætter rammerne for hendes voksenliv. Hun er kommet overens med dets eksistens og vil være i begge sfærer, men det kræver meget af hende. Hun har endnu lav anciennitet (kun 6 år), og der er ingen tegn på dalende engagement, men derimod nok på at hun udsætter sig selv for slid. Indenfor dobbeltarbejdets rammer ser hun muligheden for at gøre modsat af moderen deri, at det, som ikke lykkedes for moderen, skal lykkes for hende. Hun har en ideal jeg-forestilling om sig selv som den perfekte i begge sfærer.

Det selvstændige valg og det uforudsete er ikke en del af Carmens forestilling, og dermed indeholder hendes erfarings- og forventningshorisont ikke forandring på en realitetsorienteret måde. Samtidigt ytrer hun dog behovet for at bryde med traditioner, at turde gøre anderledes, og her kommer en mere fantasipræget forventningshorisont til syne. Hun forstår ikke sig selv som i opbrud. Forestillingen om den sociale arv som

uundgåelig er et deterministisk udviklingssyn, som både præger hendes måde at forstå børnene i sit arbejde og sit eget liv. Denne traditionsbundne forestilling hindrer hende på et verbalt plan i at integrere de nye erfaringer, hun gør i sit arbejde om at have en betydning for andre børns udvikling. En begyndende aftraditionaliseringsproces genfindes dermed ikke i den biografiske konstruktion, i den reflekterede forståelse af eget liv, selvom det uomgængeligt må opfattes som dele af subjektivitetskonstruktionen.

9. Metodiske refleksioner over livshistoriske interviews

9.1 Interviewprocessens betydning for data

I dette kapitel fremlægges nogle metodiske betragtninger på baggrund af interviewundersøgelsen. Det, der især vil blive fokuseret på, er refleksioner i forhold til interviewet som interaktion og som kommunikativ proces, og betydningen for produktion af data. Det kvalitative forskningsinterview indeholder en række usynlige processer, som kan synliggøres og medinddrages både i validering af data og som en del af tolkningen af data. Efter gennemførelsen af tolkningen af interviewene er dette kommet til at stå endnu mere klart end ved projektets udgangspunkt. Det er min praktiske erfaring, som derfor her danner udgangspunkt for et forsøg på analytisk at forstå de fænomener, der har optrådt i interviewprocesserne. Det skal ses i sammenhæng med kapitel 4, hvori præsenteres de intentioner, der lå i forskningsdesignet, og de teoretiske og metodiske overvejelser, hvorudfra undersøgelsen blev lavet. Det er især det biografiske ”paradigme” hos Alheit og Schütze, både de mere filosofiske antagelser og forskningsmæssige tilgange og konsekvenserne for placering af interviewprocessen i dataproduktion, som danner baggrund for, at denne erfaringsopsamling antager de temaer, den gør.

Den biografiske tilgang har gjort det muligt at se dagplejeres og miguillas' biografiske kompetencer, autobiografiske blik og intentionalitet i livsløbet, hvilket har rummet bl.a. refleksiv forståelse af arbejdet og egen rolle heri, og noget af den viden, kvinderne har om at drage omsorg for små børn – om end ikke hele denne viden. Tilgangen har også kunnet åbne op for eksplicitering af livserfaringer igennem de analoge processer i de narrative segmenter. I den hermeneutiske tolkning udfra også de andre teoridannelser i projektet har det resulteret i den substans, som præsenteres i afsnit 6, 8, 9, 11, 12 og 13. Men tilgangen har også givet mig nogle andre erfaringer, som indholdsmæssigt sætter spørgsmålstejn ved, i hvor høj grad en så refleksivt krævende og kognitivt funderet metode kan afdække den upåagtede, tavsgjorte og delvist i kroppen indlejrede viden i dette praksisfelt? Dette bliver uddybet i kapitel 11. Mange erfaringer er ikke blevet eksponeret igennem den refleksive proces det livshistoriske interview åbner op for eller senere fremskrevet i den biografiske tolkningsprocedure, og dette gav anledning til at fokusere mere på den manglende italesættelse.

Det gav også anledning til at fundere over det, der metodisk ”ikke rigtig virkede” efter hensigten, og det er det, der især bliver fremdraget her. De problemstillinger, jeg især blev opmærksom på, var:

- At interviewpersonens subjektivitet, forstået som rettethed og aktuel intention var meget stærkt tilstede i forhold til interviewet og interviewsituationen som kontekst. I et omfang så erfaringsbaggrunden som kontekst for at fortælle livshistorie kunne glide i baggrunden.
- At interviewsituationen også var en relationsdannende proces, hvor spejling, objektivisering og empati var bevægelser, som i forhold til netop denne gruppe var meget stærkt tilstede, både hos dem og hos mig og også bestemmende for det, der blev formidlet i situationen.
- Interviewpersonerne havde et behov for meningsfuldhed i interviewsituationen, som

ikke udgjorde en fælleskulturel størrelse.

- Interviewsituationen er et kulturelt og socialt møde imellem fremmede ligesåvel som deltagerobservationen, hvilket bliver stærkere jo mere fremmed, kulturen er. Det kan dels farve interviewet meget kraftigt i retning af objektivering af interviewpersonen eller gøre interviewet til en gensidig udforskning af denne fremmedhed og kulturel forståelse i dialog, snarere end en frembringelse af livshistorisk erfaring.
- Endelig kan det give en helt anden indgangsvinkel til at fortælle og viderebringe livshistorie, hvor der var forskelle imellem de andalusiske og de danske kvinder.

Nogle af betragtningerne i det følgende drejer sig om interviewprocessen som interaktion med gyldighed for et hvilket som helst kvalitativt interview. Andre betragtninger har mere specifik relation til livshistoriske interviews. I afsnittet vil sekvenser fra interviewmaterialet optræde som eksempler på metodiske forhold, som har været væsentlige og har optrådt hyppigt i materialet som helhed.

9.1.1 Interviewets dynamik

Jette Fogs²⁰⁵ analyse af kommunikationen i det kvalitative forskningsinterview samt Kirsten Ramløv og Kirsten Hastrups etnografiske felterfaringer om dataindsamlingsprocesser i et intersubjektivt rum og som kulturelt møde har jeg kunnet forstå og benytte som refleksionsbaggrund i forhold til mine erfaringer på en ny måde. De har været et meget brugbart udgangspunkt overfor det, som Steinar Kvale betegner som fænomenologisk reduktionisme, hvor interviewet overvejende opfattes som produkt, og dette produkt opfattes som response.²⁰⁶

Som social handling er et forskningsinterview et møde og en interaktion mellem to subjektiviteter, der har hver deres intentionalitet, som er tilstede i interviewet. Den hermeneutiske tolkning starter dermed allerede i selve interviewsituationen, hvor de enkelte dele anskues i forhold til det samlede interview som kontekst og i forhold til den teoretiske forforståelse - formidlet igennem den interaktion af psykodynamisk karakter, der finder sted i interviewsituationen. Den biografiske tilgang hos Alheit, Dausien og Schütze anerkender også den intersubjektive dynamiks betydning. De forsøger metodisk at reducere betydningen igennem at give størst mulig plads til interviewpersonens subjektivitet og rettethed. Imidlertid har den intersubjektive dynamik i forbindelse med de livshistoriske interviews i denne undersøgelse alligevel været stærkt tilstede og ikke ladet sig reducere i det omfang den biografiske teori forudsætter, hvilket vil blive eksemplificeret i det følgende. Jeg har valgt i tolkningen både at medinddrage Bourdieus feltbegreb for at fokusere på positioner i interviewsituationen og interesser i relation til genstanden, temaet. Og en mere socialpsykologisk tilgang, der fokuserer på den intersubjektive proces.

Jeg har fastholdt som en forudsætning for betragtningerne i det følgende, at det livshistoriske interview væsentligst reproducerer interviewpersonens kulturelle og sociale position, forståelse og tolkning m.m. og i et vist omfang også producerer subjektivitet. Imidlertid har den hermeneutiske tolkning af de livshistoriske interviews også ført mig

²⁰⁵ Jette Fog: Med samtalen som udgangspunkt, Akademisk Forlag 1994

²⁰⁶ Kirsten Hastrup og Kirsten Ramløv (red.): Feltarbejde- oplevelse og metode i etnografien, Akademisk Forlag 1989, og Kirsten Hastrup og Kirsten Ramløv (red.): Kulturanalyse-fortolkningens forløb i antropologien, Akademisk Forlag, 1997

frem til at fokusere på det livshistoriske interview som en proces, der i sig selv kan objektiveres og opfattes som kulturelt reproducerende i sin form.

9.1.2 Interviewpersonens krav

Eva har fortalt om sin baggrund og er nået frem til at fortælle, at hun netop har haft en uønsket abort og været meget ked af det. Jeg spørger:

B: "Du sagde, du havde den der tanke om, at du kunne ikke..hvordan skulle du ku' klare at tage andres børn, andre folks børn op, altså hvordan det så var at komme igang igen?"

E: Jo, jo det kan jeg godt prøve at fortælle om..men skal jeg så ikke fortælle helt inde fra sygehuset med hele oplevelsen eller..?

B: Jo, jo

E: Så du har den med, eller er det for meget at fortælle?

B: Nej overhovedet ikke, det er ikke for meget,

E: Det hjælper også mig nemlig at fortælle om det, når du alligevel skal ha' noget at vide, så kan vi lige så godt lette sammen..."

Eva vil lette sig, ved hjælp af interviewet, men samtidig opfordrer hun mig til en fælles handling: "vi letter sammen", hvilket indebærer, at interviewer også er aktiv i processen og giver noget tilbage.

Den interviewede skal også have noget "ud af" interviewet - ingen stiller sig til rådighed i videnskabens tjeneste udelukkende som objekt. De livshistoriske interviews har jeg oplevet som fællesprodukter imellem interviewer og interviewperson og delvist som et produkt fra interviewpersonens side. Bidraget til produktet fra interviewpersonens side udtrykker dels nogle erfaringsbrudstykker og dels nogle biografiske kompetencer i at forstå og se sit liv og sin praksis som en måde at producere sit liv på. Vender vi blikket mod den biografiske kompetence, må den forstås relativt og ikke absolut: hvordan hun kunne præsentere sig selv i den kontekst og i den situation, hun befandt sig i i den pågældende fase af sit liv, på det afgrænsede tidspunkt og i det rum interviewet fandt sted. Dette er afhængigt af bl.a. interviewpersonens oplevelse af formål med interviewsituationen samt hendes forventning til "den anden". Der er en rettethed, en bevægelse, i interviewpersonens fortælling, som skabes også af selve interviewprocessen, og derfor er interviewers rettethed også en del heraf. At denne rettethed kommer frem sikrer de almindelige kommunikative regler for kvalitative interviews: interviewers empatiske lytten, åbnende spørgsmål, manglende intervention overfor uenighed m.m. Det, der imidlertid er pointen her, er de konsekvenser, man må drage i tolkningen af rettethedens aktuelle kontekstbundethed på den ene side. Og interviewers medansvar for interviewets produktion, herunder f.eks. eventuelle objektiverende virkning på interviewpersonen uanset de interviewtekniske forholdsregler.

Denne rettethed ser jeg som udtryk for, at en aktiv tilpasning til den sociale virkelighed (og en passiv) er fundamental i individets socialisering, i subjektkonstitueringen, som foregår kontinuerligt.²⁰⁷ Det kvalitative interview, centreret omkring det pågældende in-

²⁰⁷ Følger af socialisationsteorien hos A. Lorenzer, se A. Lorenzer: Materialistisk socialisationsteori, København 1975, men i forhold til den voksnes socialisation se Thomas Leithäuser og Birgit Volmerg: Arbejde og socialisation, i B. Steen Nielsen (red): Arbejde og subjektivitet, Erhvervs og voksenuddannel-

divid, hvad enten det er livshistorisk eller mere tematisk, kan fungere som en opfordring til mere målrettet og ekspressivt arbejde i forhold til subjektkonstitutionen - at forsøge at forstå sig selv og se sig selv. I den forstand kan man se også interviewet (på linie med mere eksplicit læreprocesorienterede og didaktisk tilrettelagte initiativer) som en mulig opfordringsstruktur for en mere stærk rettethed, der bidrager til den voksnes socialisation og læreproces.²⁰⁸

9.1.3 Målrettet samarbejde eller konflikt?

Positionerne, mødet etableres udfra, er i medmenneskelig forstand ligeværdige, idet interviewer og interviewperson har ligelig adgang til interviewets rum. Samtidig er der dog en række asymmetriske strukturer, der træder frem undervejs både betinget af de samfundsmæssige positioner, deltagerne indtager udenfor interviewets rum, men også udfra dynamikken i interviewet selv. Umiddelbart betragtet ligger der en asymmetri i, at forskeren har et mål, der ligger udenfor interviewet og til det formål har forberedt interviewsamtalen med et slutprodukt for øje. Undervejs i interviewet kan dette imidlertid rykke sig betydeligt, når interviewpersonen "har scenen" og kan bringe ukendte og uforudsigelige faktorer ind i interviewet uanset det mål, der ligger i undersøgelsen. Heri kan opstå en asymmetri, hvor interviewer bliver dybt afhængig af interviewpersonens viden og formning af interviewet. Jette Fog har især fokuseret på det, hun kalder forskningsinterviewets trojanske hest: at interviewer via den hverdagslige opfattelse af regler for samtale får lejlighed til at komme meget tæt ind på interviewpersonen og hendes univers, men uden at der er gensidighed i samtalen - fordi den netop **ikke** er en almindelig venskabelig samtale.²⁰⁹ Metaforen hun benytter sig af har konnotationer af "skjult dagsorden" og "bagholdsangreb", som dermed etablerer et asymmetrisk magtforhold i interviewpersonens disfavør. Dette er en meget relevant betragtning, men den er præget af, at forskningsinterviewet her betragtes under en bestemt synsvinkel: den almindelige samtale.

Derimod kan forskningsinterviewet også ses under den synsvinkel, at det ikke opfattes i forlængelse af den almindelige samtale for interviewpersonen, men som en anden form: et målrettet kommunikationsprodukt, på linie med brevet, dagbogen, teaterstykket, sangen. I modsætning til den almindelige samtale har disse former også et mål, der ligger udenfor selve situationen, hvori den skabes. Herved kan den målrettede interaktion fra begge parter træde mere frem, der er to projekter, der mødes, og interviewpersonen gør også brug af interviewer. Set udfra denne synsvinkel er det vigtigt, at den rettethed, der vil være tilstede, så vidt muligt skal kunne gå i samme retning, således at udbyttet optimeres og ikke hæmmes eller sløres af konfliktende rettethed. I interview "arbejdet" står man ofte overfor en række valg i mødet med interviewpersonens rettethed, som kan bevæge interviewet over i en dialog eller diskussion, hvor interviewer bliver sparringspartner i forhold til et aktuelt problem.

sesgruppen 1994

²⁰⁸ Læreprocessen som subjekt rettethed i den voksnes socialisationsproces i forhold til arbejdet belyses f.eks. i Henning Salling Olesen: Arbejdskraftens politiske økonomi, i Weber m.fl.: Modet til fremtiden, Roskilde Universitetsforlag 1997

²⁰⁹ Jette Fog: Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview, Akademisk Forlag, København 1994. Jette Fog mener, at interviewsituationen er magtmæssig symmetrisk, hvilket jeg mener bør nuanceres derhen, at der foreligger den mulighed, men at interviewet også kan forme sig magtmæssigt asymmetrisk, idet det også drejer sig om magt over viden, og at samfundsmæssigt asymmetriske forhold kan bæres med ind i interviewsituationen.

Hanne havde sagt ja til at lade sig interviewe med det samme, da jeg ringede til hende ud fra en liste over medlemmer, jeg havde fået i fagforeningen. Hun var altså ikke blevet spurgt af andre. Jeg var forbavset over hendes træghed og store usikkerhed i interviewet og tolkede det et stykke ind i interviewet som, at hun egentlig ikke var interesseret. Hun benyttede sig ikke af narration. Hun kom med kommentarer som "jeg føler mig dum til det her". Midtvejs i interviewet er vi nået frem til arbejdet idag, og hun fortæller at "det er et dejligt job, synes jeg. Men altså selvfølgelig kan det også være hårdt, fordi at der er så mange arbejdstimer" og hun fortsætter med at remse arbejdsdagens gøremål op. I den sammenhæng siger hun "så.. så har jeg jo så også kun to børn, jeg passer." Jeg spørger til, hvordan det kan være. Helt uventet for mig udfra kontrakten i interviewet begynder Hanne at fortælle en lang historie, interviewets første, om at hun har været igennem en afskedigelsessag p.g.a. forhold i hendes hjem, som er kommet til ledelsens kendskab igennem angivelse fra nogle kolleger. Nu har hun fået lov til at starte op igen, men med få børn indtil ledelsen ser, hvordan det går. Efter denne første fortælling beder hun om en pause, da hun er begyndt at græde. Efter pausen starter hun et andet sted med at fortælle om dagplejebørnene, og nu kommer der meget mere detaljerede rekapitulationer frem af hændelser og følelsesmæssige oplevelser. Efter et stykke tid beder jeg hende om at gå tilbage til "hendes sag", og resten af interviewet drejer sig om denne og de refleksioner over dagplejelivets problemer, hun oplever. Hun fortæller, at hun har talt med to andre personer om det, der er sket, men det er uklart, hvorvidt hun har betroet dem, hvad hun faktisk oplevede, der skete i hendes hjem, hvilket hun mener, hun betror til mig. Retrospektivt opfatter jeg interviewet som meget meningsfuldt for Hanne - hun ville betro sig.

Det er netop i sådanne sekvenser i et interview, at de to subjektiviteters rettethed kan komme i konflikt med hinanden. De livshistoriske narrationer blev i dette interview, som i andre, reduceret til næsten kun et enkelt tema, hvilket interviewer kunne have valgt aktivt at ændre. Interviewer kunne nemt kontrollere interviewet i en sådan grad, at den intersubjektive dynamik forsvandt ud, og interviewpersonen kunne opleve sig objektiveret. Interviewet må, for at følge Jette Fogs bestemmelse af metodikken samt intentionen i den hermeneutiske tolkningsprocedure, objektivere interviewpersonen så lidt som muligt - og samtidigt tydeliggøre den objektivering, der trods alt finder sted. Målet er, at subjektiviteten skal kunne fremtræde så stærkt som muligt i produktionen af de første data. Hvordan tydeliggøres objektiveringens virksomhed i tolkningen på alle niveauer som tilhørende forskeren for at lade interviewets intersubjektivitet også komme frem ? Udfra undersøgelsen kan der ikke gives bud på "den rigtige" interviewmetode til at undgå dette, både metode og interviewer skal være følsom overfor og positivt lade interviewpersonens rettethed komme til udfoldelse. Det indebærer imidlertid en væsentlig pointe i forhold til den biografiske tilgang: at interviewer må give sig til kende som subjektivitet og anskueliggøre sin rettethed ikke kun indledende, men også undervejs, så interviewpersonen til stadighed forstår intentionaliteten i de drejninger, der opstår undervejs, som ikke skyldes interviewpersonens initiativ. Dermed finder jeg det ikke hensigtsmæssigt at adskille livshistoriske interviews fra mere dialogprægede og endog også udfordrende semistrukturerede interviews.

9.1.4 Spejling og selvindsigt

Objektiveringen er det, der opstår, når interviewpersonen oplever sig betragtet af et ikke genkendende og ikke anerkendende "spejl", og interviewpersonen ikke kan "se sig selv"

med interviewers øjne, men kun møder tomhed eller rettethed mod noget helt andet.²¹⁰ Omsorg, dvs. den anerkendende og opmuntrende spejling skal også være til stede i interviewet. Interviewpersonen vil forsøge at lystbesætte og opnå tilfredsstillelse, og det består ikke kun i at få lov til at fortælle sin historie og i at forsøge at opnå større selvindsigt og forståelse for den biografiske proces indenfor eget univers, men i at blive "set" med sin historie, med sin subjektivitet. Disse to processer er ikke nødvendigvis sammenfaldende, selvom de ofte forveksles.

Anne taler om forskellige fysiske skavanker hun har, og siger derefter:

"Når man har været det så mange år, så kommer der altså noget,... kan der komme noget". Jeg forfølger det ved at spørge "slid?" og da hun nikker prøver jeg at få en åbning af "det der kommer", som jeg formoder er mere omfattende end en tennisalbue, ved at spørge: "Har du prøvet en tid at have et barn, som havde svært ved at starte, og som skreg meget? "Anne begynder da at fortælle om de to børn hun har haft, der skreg meget, om hvor hårdt det er, og at det er lykkedes hende at opnå tilknytning til de børn. Hun fortæller her ud fra den nutidige position og ikke direkte narrativt om det, der skete dengang. Jeg går ind og forsøger at uddybe hendes oplevelse igennem at spejle den:

Anne: "Der kommer i hvert fald nogle bindinger",

B: Der kommer bindinger?

A: Det kan man mærke så tydeligt..

B: Du har så kæmpet for det?

A: Ja, det har jeg jo så også..,

B: Du har ikke opgivet dem og sagt, jeg kan ikke holde dem ud..

A: Nej, jeg tør ikke opgive dem altså. "

Og hun fortsætter med at fortælle om behovet for ros for den kamp, det kan være, og om hvordan hun har fået det dårligere de senere år. Jeg spørger: "Og du tror ikke det har gået ud over dig selv?" for at fastholde temaet "der kommer noget". Så begynder hun at fortælle om sin migræne, og jeg uddyber "så slemt var det?" og hun uddyber, hvor slemt det var. Derefter indleder hun en længere narrativ passage om det ene af skrigebørnene i forbindelse med hendes migræne, som bliver et vigtigt segment i analysen for at forstå, hvor ulystbetonet arbejdet kan være, og hvordan Anne formår at lystbesætte det. I Annes eksempel, som i flere andres, betød spejlingen, at der sattes skub i de narrative passager: det fungerede som en opfordring.

Spejlingen kan være meget vigtig for interviewpersonen uden at hænge sammen med større forståelse af eget liv og situation, og omvendt kan interviewpersonen opnå forståelse autobiografisk uafhængigt af lytteren/publikum.²¹¹ Jette Fog taler om behovet for opmærksomhed og teoriladet sansning. Interviewer bør give interviewede sin opmærksomhed og igennem teoretisk forberedelse være i stand til at lægge kategoriseringer

²¹⁰ Jette Fog: Med samtalen som udgangspunkt, op.cit. Spejling i denne betydning er taget ud fra objektrelationsteorien, se præsentation af Winnicott i forbindelse med afsnit 11.

²¹¹ Peter Alheit har analyseret dagbøger, som er et eksempel på en autobiografisk form uden tilhører, ud fra en biografisk synsvinkel og peger især på den mulige selvindsigt i livsvalg, socialt rum, livsoverskud etc. Se Det biografiske spørgsmål, i Social Kritik nr. 36, 1995. G. Pineau, i Produire sa vie- autoformation et autobiographie, Paris 1984, fokuserer også på autobiografien som redskab til selvindsigt p.g.a. det magtfrie rum han mener den etableres i, når personen selv skriver den.

m.m. væk for til gengæld at sanse, hvad der er på spil i den subjektive dynamik. Opmærksomheden angår indholdet af det sagte, måden det udtrykkes på, processen i interviewet og endelig éns egne reaktioner. Det er heri det empatiske ligger, i evnen til at genkende den andens følelser og oplevelser om end fra en anden kontekst.

Sammenbrud i interviewet kan opstå, fordi opmærksomheden hos interviewer svigter overfor følelser, der ikke kan genkendes, erfaringer der ikke blotlægges, tegn i sproget der ikke korresponderer med et antydte følelsesmæssigt indhold og endelig, at interviewedes rettethed glider helt ud. Sammenbrud kan også opstå i forlængelse af ovenstående pointe om rettetheden, når den interviewede ikke kan se mening med interviewet, hvorved rettetheden vil forsvinde ud. Det betyder, at interviewet ikke kan gennemføres som meningsfuldt og autentisk i forhold til de problemstillinger og temaer, der er indeholdt i interviewet.

9.1.5 Det meningsfulde er det nødvendige

At se mening med interviewet er socialt og kulturelt indlejret, således at det i sig selv må danne en del af for forståelsen for interviewet. Bourdieu har i *Distinktionen*²¹² rettet sin opmærksomhed særligt imod forskelle i præferencer, meningsfuldhed og nødvendighed hos forskellige sociale klasser og grupper. Med forbehold for at analysen passer mere præcist til det franske samfunds udvikling, er der nogle betragtninger og resultater, som synes forklaringsgivende i forhold til "meningsfuldhed" i forbindelse med de livshistoriske interviews. Uafhængigt af en mere sociologisk analyse af mennesker og gruppers positioner i forhold til produktionsprocessen etc., en materialistisk bestemmelse af klasser, finder Bourdieu igennem omfattende undersøgelser af valg og præferencer i forskellige lag, professioner etc., at man kan kende menneskers aktive sociale positionering igennem deres forskellige opfattelser af og smag for "det nødvendige", det som er subjektivt nødvendigt for at de kan reproducere sig til forskel fra andre. Smagen for eller præferencen for det nødvendige blandt det, han kalder arbejderklassen, udtrykker en resignation overfor manglen på en række "nødvendigheder", altså en tilpasning til de sociale vilkår. Også når denne forandrer sig som en stadig tilpasning ud fra en bestemt opfattelse af det sociale rum. Præferencen er karakteriseret ved, at praksis er reduceret til "det simple", det "allermest nødvendige" - både økonomisk, socialt og kommunikativt. Dette inkluderer, at tale, der ikke er målrettet effekt (i forhold til forestående handlinger, i forhold til at opnå bestemte nødvendige ting), ikke er "nødvendig". Man "gør sig ikke til" med en masse snak. Bourdieu finder f.eks. i de mere meningsundersøgende dele af hans undersøgelse, at der er en tendens blandt arbejderne i retning af at vige tilbage fra at udtrykke personlig mening i relation til emner, hvor der erfaringsmæssigt ikke er en "ret til at tale".

Interviewpersonernes manglende lyst til at fremstille fortiden kan ses i dette lys. Ofte var reaktionen en let forvirring over, at spørgsmålene vendte tilbage til det retrospektive, som om de ikke fandt det meningsfuldt, og i stedet distancerede de sig igennem klischeagtige, lukkende kommentarer. F.eks. sagde næsten alle de andalusiske miguillas "jeg har haft en hård og dårlig barndom", og næsten alle de danske dagplejere: "jeg har haft en lykkelig barndom." Ikke altid drejede det sig om noget psykodynamisk, om fortrængninger og udgrænsninger af erfaringer, men der kunne hentes væsentlige erfaringer frem igennem aktiv interviewerrolle, og alligevel ville interviewpersonen oftest fin-

²¹² Pierre Bourdieu: *Distinction- A social critique of the judgement og taste*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1986.

de det mindre væsentligt at tale om.

Interviewenes temaer ses også som et resultat af det, der er “nødvendigt” og effektivt/meningsfuldt at tale om - set i forhold til kvindernes opfattelse af deres sociale rum. Forhold og erfaringer, der ikke fremdrages, skal således ikke nødvendigvis tolkes som ikke reflekterede, men som “ikke nødvendige og derfor ikke meningsfulde at tale om”. De emner, som dagplejere og miguillaer ikke ofrede mange ord eller undlod at omtale, kan ikke alle betegnes som udgrænsede psykodynamisk. Det som hyppigst var nedprioriteret, var:

- barndom og ungdom indtil arbejdets indtræden i livet (hvilket i begge samfund kom tidligt for mange)
- forholdet til mænd, herunder nuværende mand
- organiseringen af arbejdet - hvordan “man gør” for at få det hele til organisatorisk at passe sammen og få overblikket
- hvordan de lærte at arbejde med små børn

Dertil kom den forskel imellem de to grupper, at de andalusiske miguillas talte meget lidt om, hvordan de klarer dobbeltarbejdet. Mens de danske dagplejere talte meget lidt om husarbejde og forholdet til egen moder. Temaerne: hvordan man organiserer arbejdet, og for de danske kvinders vedkommende husarbejdet er eksempler på temaer, som opfattes som “ikke nødvendige” at tale om. Denne opfattelse er selvfølgelig ikke uafhængig af den forestilling, at dette er viden med lav status, men dog ikke viden som ikke kan omtales. Typisk optræder dette hyppigt i fragmenter i dagplejernes indbyrdes samtaler, som de er blevet observeret i kursussammenhænge.

9.1.6 Kønnen som identifikation

Der viste sig et særligt problematisk træk ved den empatiske bevægelse i interviewene. Når forskelligheder blev oplevet og afsøgt i interviewene, kunne tilhørsforholdet til den fælles gruppe “kvindekøn” skabe empatisk kontakt. På denne måde har jeg oplevet “kønnet” tendentielt komme mig i møde som essentiel og substantiel størrelse. Forskningsgenstanden og den gensidige kulturelle eksponering (som vil blive uddybet nedenfor) skubbede det i forgrunden hos mig: **mødre** er sådan og sådan, **vi** tager os af børn på den og den måde, **kvinder** vil det og det etc. Det kunne direkte skygge for en relationel forståelse af køn som social kategori - det kvindekønnede i relation til mænd fra samme sociale klasse eller lag og dermed også vurderet i forhold til de forskelle, vores sociale tilhørsforhold måtte medføre.

Silvia har talt om arbejdet og opgaverne i hjemmet, hvor hun foruden sine børn også passer sin senil-demente moder. Hun har ikke givet udtryk for utilfredshed eller klage, men jeg formoder, at det ligger underforstået.

Jeg spørger: “Trætter det dig ikke?”

S: Nej, det trætter mig ikke.

B: Nej?

S: Nej, det går godt.

B: Godt?

S: Det går godt. Jeg bliver ikke træt af det. Jeg plejer ikke at blive træt af det, fordi jeg er en person, der ikke har haft et liv med ret mange muligheder.. og nu er det sådan, at for at have den mor, som jeg nu har, om jeg så må sige, så må man holde sig lidt mere i skindet. Nej. Fordi da jeg aldrig har gjort det... altid hjemmet og børnene, mine børn og hjemmet. Da jeg begyndte at arbejde: arbejdet, børnene, hjemmet, arbejdet...”

For Silvia ligger der en selvfølgelighed i, at det kan man godt klare, når dette er vilkårene, og det man er socialiseret til, hvilket ikke er indlysende for mig. Jeg har i forforståelsen overset den stolthed hun også besidder over at klare sit hjem som familieoverhovede og forsørger, og i stedet er min opmærksomhed rettet på dobbeltarbejdet, som opleves som et stort problem set udfra en dansk mellemlagskvindes synsvinkel. Silvia fremhæver derimod på et andet tidspunkt i interviewet, at hovedproblemet for hende er, at hun tjener for lidt.

Nogle gange blev den første oplevelse fra interviewsituationen vendt 180 grader i det senere tolkningsarbejde, hvor interviewene objektiveredes. F.eks. oplevelsen af den opofrende og omsorgsfulde dagplejer, der senere kunne ses som i besiddelse af et ekstremt ulystbetonet forhold til arbejdet. Eller den engagerede miguilla, som i tolkningen fremtrådte som meget objektiverende overfor børn. Tolkningen kunne således i vidt omfang rette op på uigennemsigtheden i den intersubjektive eksponering af forestillinger og tankefigurer. Det forblev dog oplevede fænomener skabt i interviewsituationen, som begge parter havde bidraget til. D.v.s. det kunne alligevel skabe usikkerhed omkring interviewpersonens selvstændige subjektive erfaringer i forhold til den konstruktion, der kan opstå undervejs i interviewprocessen.

9.1.7 Interviews som kulturelt møde

De to parter i interviewet kommer med hver sit kulturelt og socialt reproducerende bidrag til interviewet. Interviewet er et kulturelt møde og samtidigt unikt, et møde imellem to mennesker, og det er vigtigt at kunne håndtere begge sider i interviewet.

En indgået kontrakt om, at interviewpersonen bidrager med oplevelser og forestillinger fra hendes kulturelle sammenhæng, ligger som baggrund for det fælles produkt. Men p.g.a. mangel på kulturel indforståethed ligger der både mulighed for en produktiv explicitering af fænomener og forestillinger i kulturen samt en mulighed for, at interviewkontrakten overskrides, og der produceres noget helt andet end det, der kan findes reference til igennem andre data, som tilhørende denne kultur og det pågældende individs erfaringsunivers. Man kan se det sådan, at der kan skabes et nyt kulturelt produkt uden dermed at sige, at interviewerens træder ind i dette kulturelle produkt som en midlertidig kontekst.²¹³ Interviewers binding til sin kultur også specifikt igennem forforståelsen, hvormed forskningsobjektet konstrueres, betyder at interviewet stadig forbliver et møde mellem to forskellige kulturer. Eksponeringen opleves som en bevægelse imellem fremmede positioner og opløsning af disse i en stadig vekselvirkning.

Interviewene med de andalusiske kvinder repræsenterer et kulturelt møde på en mere radikal måde end interviewene med de danske dagplejere. Kvindernes bidrag og interviewers bidrag kunne forstås som en særlig kulturel handling - hvor det særegne og det fremmede er til stede for begge parter i situationen, således at der bliver tale om et dobbelt møde i den eksponering, der sker af både forsker og informant, når man spejler hin-

²¹³ Dette er imidlertid Kirsten Hastrups pointe i: Den tredje person. Køn og tid i det islandske landskab, i Hastrup og Ramløv (red.): Feltarbejde,.

anden med forskellige kulturelle briller på. Det drejer sig både om interviewers oplevelser af "fremmede kulturelle elementer" i interviewet som udtryk for kulturelle forestillinger etc., men også interviewers perception af interviewpersonens oplevelser af interviewers oplevelse af "de fremmede kulturelle elementer". Til tider oplevede jeg mig som en art kulturspion, som blev mødt med skepsis og skulle omgås med forsigtighed, sådan som det f.eks. beskrives her: "Etnografens opgave er en form for kulturel spionage. Vi søger jo ofte at få klarhed over forhold og strukturer, der er skjult for folk selv. Vi ankommer iklædt en forskningstradition, som er uforståelig for folk, hvis liv vi for en tid deltager i."²¹⁴ Der var kvinder, som var meget mistroiske og frygtede, at jeg var statslig kontrollør. Jeg prøvede at forklare min interesse på utallige måder og mødte hovedrysten og det gentagne spørgsmål: jamen, hvad vil du med det, hvorfor interesserer du dig for mig, hvorfor vil du skrive til nogen i Danmark om det?

9.1.8 Interviewets bidrag til indsigt i egen kultur

Karakteristisk for alle de andalusiske kvinder, som lod sig interviewe, var, at de var beredvillige til at præsentere sig, til at fremstille sig, men med større interesse for at gå i dialog - "at få noget ud af snakken med den fremmede". Præsentationen af vigtige dele af livsbanen trådte i baggrunden for at få en samtale i gang. Kirsten Ramløvs erfaring er, at denne drejning af interviewforholdet er mere markant i fremmede kulturer end indenfor egen kulturkreds. I sit feltarbejde i Vestindien beskriver hun, hvordan interviewpersonen bruger den fremmede til at fundere over aktuelle emner, der optager hende, fordi den anden er en fremmed, der står udenfor det betydningsladede og følelsesladede univers, den interviewede bevæger sig i. Personen var derfor tilbøjelig til ikke bare at ville svare på spørgsmål, men at hun selv havde et ærinde i interviewene.²¹⁵ De interviewede miguillas især, men også dagplejerne ønskede at bruge mig som en repræsentant for en fremmed kultur og et andet kvindeligt livsudkast, - med paralleller (kvinde, alder, moder) og bruge mig til at uddybe de processer og faktorer i deres egen virkelighed, som de har svært ved at forstå. Blandt de andalusiske miguillas blev min rolle som repræsentant for en fremmed kultur det, der blev fundet mest "nødvendigt og nyttigt".

Et eksempel er interviewet med Silvia, som inddrager forskelligheden og opfordrer til at jeg skal kommentere fra interviewets start:

S: Jeg blev født som medlem af en fattig familie. Vi var fire søskende, jeg var den eneste pige...

B: Ja.

S: Altså var det logiske i den periode, at moderen opdragede dig til...

B: Hvornår blev du født?

S: Jeg blev født i 45.

B: Okay.

S: Jeg er 53 år i dag.

²¹⁴ Bror Westman: Spion i kulturens hus, billeder fra et feltarbejde blandt berbere. Fra Hastrup og Ramløv (red.): Feltarbejde, s. 147

²¹⁵ Kirsten Ramløv: Dagliglivets eksotisme, om et feltarbejdes vilkår i Vestindien, i Hastrup og Ramløv (red.): Feltarbejde. Kirsten Ramløv arbejder imidlertid ikke med biografiske interviews som metode, men arbejder mere fokuseret på det kvalitative interview i forhold til deltagerobservation, i fremmede kulturer, hvorfor hendes erfaringer har været interessante set i forhold til interviewene i denne undersøgelse.

B: okay.

S: Og...Godt, i den periode, jeg ved ikke hvordan det er i dit land, men her opdrager de dig til at være, skal vi kalde det, til tjeneste for... brødrene..

B:Ja.

S: Fordi jeg var den eneste pige. Jeg havde tre brødre, min far var den fjerde og min mor den femte. Derfor kunne min mor ikke klare opgaverne for så stor en familie. Jeg gik i skole, indtil jeg blev 14 år, jeg ville gerne have læst videre, det var ikke muligt.. for mig, for mine brødre jo. Men ikke for mig...”

Silvia præsenterer sig her på en måde, som hun aldrig ville finde på at præsentere sig overfor en anden andaluser, idet det er indforstået i kulturen, at pigerne er opdraget til at servicere drengene. Hun vælger denne detalje omkring sin selvfremstilling i fortællepræambelen, hvilket er et valg, der skubber et tema i forgrunden for biografien. Temaet kan opfattes bestemt af behovet for kulturel dialog: dette er vigtigt for vores kvinders generation, hvordan opfatter du det, eller hvordan er det hos jer?

I fremstilling af biografien hos miguillas, hvor refleksioner over livsløb og handlestrategier eksisterede på forhånd, fik manglerne i biograficiteten et fokus, muligvis for at intervieweren kunne bruges i opnåelsen af en større biografisk kompetence. Silvia, Concha, Isabel og Carmen havde uligheden imellem kønnene i fokus mange gange i interviewet i en slags dialog om, hvordan de kunne forandre deres roller konkret. Et fokus som formodentlig ville være anderledes med en interviewer fra samme kulturelle sammenhæng, fordi det berørte flere kulturelt indforståede og også tabubelagte forestillinger omkring sociale skel, religion, moderrollen, kønsrelationer.²¹⁶ I denne sammenhæng fik dialogen og den subjektive tilstedeværelse megen “mening” set udfra interviewers synsvinkel og blev endda “nødvendig” p.g.a. manglende kulturel indforståethed.

Concha taler om religionen som et meget problematisk forhold for hende og erklærer: “jeg er den, der ikke tror”, og stiller en række retoriske spørgsmål, som kalder på dialog: “og for eksempel, hvis Gud er meget god, og alt hvad der måtte være er godt, jamen hvorfor accepterer han så, at der er så megen ulykke, så megen sult, så mange ting, så meget krig?” Jeg tolker det, hun hidtil har sagt sådan, at hun alligevel er troende, men forstår ikke det hun fortæller.

B: Men hvorfor forklarer du mig, at du er troende? troende på hvad?

C: Jeg er, forstår du, jeg er døbt, mine børn er døbt,

B: Ja, det er en anden sag, det er jo formelt, ikke?

C: Formaliteten er en tro”

Concha opfatter dette på en måde, der var helt fremmed for mig: dåben er en handling,

²¹⁶ Samtidig hang fremstillingen formodentlig også sammen med den kulturelle norm, at man traditionelt ikke præsenterer mange faktuelle detaljer om sit liv og sig selv, før man kender andre mennesker ret godt. Derimod kan man godt give sig til kende med følelsesladede og filosofiske refleksioner over livet og døden etc. Dette er aftagende jo yngre man er, og angives af mange yngre mennesker som værende begrundet i de nødvendige sociale spilleregler under Franquismen.

der forpligtiger, som et løfte overfor gud og mennesker, som hun er tvunget til at stå ved - selvom hun i dag "ikke tror". Hun fortsætter med sine spørgsmål i lang tid og taler til sidst om døden, som et religiøst traume:

"Det er sådanne øjeblikke, jeg har. Det gør mig meget bange..at de ikke har lært os... fra vi var små..tror jeg. Jeg tror de bør undervise os i dette, at det er en normal begivenhed.

B: At konfrontere sig..at konfrontere sig med døden?

C: Eller at forlige mig med den..

B:Ja

C: Eller et eller andet, at føle det som en normal ting, at alt kan forklares.."

Concha er ikke optaget af, som jeg, at konfrontere sig med, at livet en dag er slut. Concha er derimod optaget af, om hun kan forlige sig med, at hun en dag skal gå ind i en uvis tilstand efter døden; at der muligvis vil indfinde sig en dommedag, som den katolske tro har lært hende. Kun ved at føre dialogen blev forskellen i udgangspunkt og forståelse klar.

9.2 Perspektiv og objektivering i fremstilling af livshistorie

I tolkningen af interviewene viste det sig, at kvinderne som behandlet i forrige afsnit 9.1 ikke altid gik ind i at fremstille livshistorie på trods af, at nogle endda fik flere opfordringer igennem nye interviews. Men der viste sig også noget andet i det, der blev fremstillet. Perspektiveringen af nutiden og fremtiden havde en utvetydig interesse hos alle kvinderne, langt mere end at rekapitulere fortiden. De livshistoriske interviews var herudfra set ret vanskelige at gennemføre, da livsløbets tidsmæssige inddeling kunne glide ud til fordel for en tematisk fokusering, og erfaringsindhold mest var at finde i holdningen, tilgangen til noget udfra den nuværende position. Dagplejere og miguillas skuer fremad i forventningen om egne valg og handlinger, ikke kun realitetsbetonet, men også som en måde at give oplevelserne bagud og de nutidige forhold et perspektiv. Dette var mest fremherskende hos de spanske miguillas, hvilket vil blive uddybet nedenfor. Denne vanskeliggørelse af de livshistoriske interviews skal imidlertid ikke kun ses som hindring, fordi det netop befordrede noget andet. I forhold til undersøgelsens genstand skabte det en ny indsigt i livsperspektivers betydning for omsorgsarbejdet, og som sådan skabtes der en forbindelse imellem subjektivitetskonstruktion og omsorgskunnen, som ved undersøgelsens start forekom ret uklar.

Udover perspektivet og horisonten, som jeg vil uddybe nedenfor, optrådte et andet fænomen hos næsten alle: en objektivering af egen situation, hvori de så sig selv skæbnebestemt og udgrænsede elementer fra fortiden og muligheder i fremtiden. Det påkalder sig opmærksomhed, at de andalusiske kvinder, som talte udfra en længere horisont, også forekom tilsyneladende mere objektiverede. I præsentationen af sig selv og deres livshistorie benyttede de sig i langt højere grad af metaforer, som sprogligt udtrykker en objektivering: "jeg er den typiske legetante, der passer de andres børn", "jeg er en, som altid er kritisk", "jeg er den, der har pælen i kødet", "jeg er den, der altid er glad", "jeg var den typiske tykke pige". Stereotyper som er kulturelt og almen menneskeligt genkendelige og som påkalder sig forhåndsbestemte forventninger. Det udtrykker de andres billede af den pågældende. Det, der er blevet sagt om den pågældende eller det idealbillede, den pågældende gerne vil leve op til. Imidlertid kunne det tyde på at være et udtryk for kultur, idet det ved nærmere tolkning af de dynamikker, der var tilstede i de enkelte segmenter og de autobiografiske blikke, viste sig, at de ældre danske dagplejere forekom mere objektiverede end de andalusiske kvinder. Der var mindre rettet i deres oplevelser og ind imellem en lav grad af reflekteret erfaringsdannelse på grund af dette. Det kulturelle kunne bestå i måden at fremstille sig selv på overfor en fremmed, som man kunne føle sig objektiveret af p.g.a. f.eks. hierarkiseringer af skel (klasseskel, nord-syd skel m.m.).

9.2.1 Om at lukke og åbne for horisont

Interviewet med Connie havde tre hovedbestanddele. Den indledende del af interviewet fokuserede på uddannelse, som Connie skulle igang med, her var blikket rettet skiftevis fremad og bagud. Derefter fulgte en del, som interviewer introducerer, hvori hun fortalte om sit liv fra barndom til nutid. Dette havde svært ved at fungere, da Connie hele tiden prøvede at vende tilbage til det første. Derfor blev det en ret overfladisk sekvens, hvor Connie sprang mange ting over. Derfor måtte historien tages op igen, dennegang som semistruktureret interview mere styret af interviewer for at få nogenlunde indblik i både livsløb og Connies oplevelser af de vigtige begivenheder i hendes liv (flytte hjemmefra, skole, at få børn, arbejdspladser, mænd, forhold til forældre etc.). Tredje del af

interviewet drejede sig om arbejdet og blev slået an af interviewpersonen. Denne del var meget bundet til nutiden og den umiddelbare fortid. Sammenfattende ønskede Connie mere at opholde sig ved fremtid og nutid.

Udfra overvejelserne om "det nødvendige" som det meningsfulde ovenfor kan det anskues som en socialt indlejret måde at reducere de narrative sekvenser og livshistorien, fordi der er en række forhold, som opfattes som liggende udenfor "det nødvendige". Især det, der knytter sig til forhold, man ikke har og ikke tror sig at have indflydelse på. Hertil kan føjes flere andre optikker.

Alheit og Dausien betragter den manglende interesse for fortiden som udtryk for menneskers optagethed af at konstruere biografi, at skabe livet foran dem set som en række valg, i modsætning til de sociale vilkår, som noget udefra kommende. Alheit konkluderer i en undersøgelse af langtidsarbejdsløse unge²¹⁷, at selve arbejdsløsheden var vanskelig at få belyst. Dette kunne forklares udfra, at det enten ikke var individernes projekt, men blev opfattet som et muligvis forbigående, muligvis langvarigt og problematisk vilkår. Eller det var en oplevelse, der underordnedes andre oplevelser, som var mere væsentlige i forhold til individets subjektivitets konstruktion eller blev oplevet som afbræk heri. På denne måde lå fokus også i noget nutidigt eller fremtidigt. Alheits pointe er, at det narrative interview vil belyse det, som interviewpersonerne er optagede af på det pågældende tidspunkt som led i den pågående konstruktion af deres biografi. Det vil ikke automatisk reflektere hele spektret af de kognitive og følelsesmæssige oplevelser personerne har, eller omfanget eller værdisættelsen af dem. Oplevelsen af arbejdet kan for arbejdsløse i denne sammenhæng blive mindre væsentlig, hvilket ikke betyder at oplevelsen er negativ eller ikke vinder større subjektiv betydning på et andet tidspunkt.

Christine Morgenroth finder i undersøgelse af langtidsarbejdsløse²¹⁸ en stærk indskrænkning af horisonten hos de arbejdsløse, som er meget "her og nu"-orienterede. Imidlertid finder hun ikke, som Peter Alheit, fremadrettede projekter for biografikonstruktionen. Materialet synes meget forskelligt, og den analytiske tilgang er det også. Morgenroth giver en socialpsykologisk funderet tolkning: perspektivet kan ikke rettes fremad, da det indebærer handlingsorientering, som igen indebærer erkendelse af det, der ligger bagud, tabet af arbejdet. Psykodynamikkerne hos de arbejdsløse tolkes som depressive, ikke i patologisk forstand, men som tilpasning til vilkårene uden selvstændigt perspektiv. Morgenroth ser den manglende rekapitulation som udtryk for udgrænsning af erfaringer, som indeholder oplevelser af magtesløsheden og smerte over tab af arbejdet.

De analytiske resultater fra de to arbejdsløshedsundersøgelser er relevante som referenceramme for at forstå interviewene i denne undersøgelse. Dette skyldes dels, at det interessante er at forstå de virksomme processer overfor krav om erindringsfremstilling. Dels at dagplejere og miguillas oplevelser af afmagt overfor skæbne, tab af relationer til egne forældre, mænd, dagplejebørn, talrige brud i livsløbet imellem arbejdsfaser og hjemmefaser, samt ikke mindst den manglende anerkendelse for deres arbejde tåler sammenligning med de arbejdsløses oplevelse af tab af arbejde, afmagt og brud i livs-

²¹⁷ Peter Alheit: *Taking the knocks*, Cassel. London, 1994

²¹⁸ Christine Morgenroth: *Sprachloser Widerstand*, her refereret fra *Uden arbejde. en depressiv dynamik*, i Nielsen m.fl.: *Arbejde og subjektivitet, Erhvervs og Voksenuddannelsesgruppen*, RUC, 1994

løb. Jeg finder det derfor sandsynligt, at dagplejere vil udgrænse flere oplevelser og erfaringer, som er smertelige. Men også at fortiden i sig selv ikke vil være interessant for dem, hvilket jeg vil uddybe i det følgende.

9.2.2 Blikket hæver sig over tiden

Livet som "historie" er et interviewprojekt, hvorimod fremstillingen af livet blander tiden sammen og "svæver" hen over tiden.

Susanne indleder det livshistoriske interview med at fortælle om sin familie og opvækst, at hun har været meget igennem og fortæller, at de var to søskende, og at hendes bror var handicappet:

"Han var to år yngre end mig, så det var ikke så, vi havde det altså meget, **han ringede jo altid** til mig..min store pige havde meget med ham at gøre, fordi da hun var lille, så stod hun altså bag på hans kørestol, så kørte de på biblioteket, så kunne hun jo hjælpe ham.. de havde det meget, altså hende har det også været enormt hårdt for, **da han ikke var der mere** lige pludselig, det var meget hårdt for hende. **Nu min store pige**, det er ikke hendes far, som jeg er gift med i dag.. **for mange år tilbage** med en, da boede vi i Norge den gang jeg fik hende, hun er født i Norge, der var jeg så på sådan et hotel i Norge for at prøve det.. jeg skulle prøve noget inden jeg sådan fik børn, og så var det at han lige pludselig fandt en anden, og så tænkte jeg nej, så vil vi ikke være mere deroppe, med et barn og sådan nogle ting, det var ikke så, nej så rejste, men der havde jeg så også min far, han hentede mig så og.. ting og sager, der var Helene ikke mere end 8 mdr. **Hun har så aldrig haft kontakt**, hendes far har aldrig villet have noget med hende at gøre. Men jeg har ikke været ked af det på nogen måde, **for da jeg så lærte Egon at kende**, da kom det sådan automatisk at hun kaldte ham far og min svigerforældre var også hendes farmor og farfar, **det har altid været hendes** farmor og farfar og hendes far, der har aldrig været, altså hun ved det godt, jeg har aldrig nogen sinde lagt skjul på, at hun har en anden far, altså fordi det tror jeg ikke man skal, altså det har jeg hørt mange sige, jeg har hørt både sådan frem og tilbage, så har jeg altid lagt kortene på bordet og sagt, at hvis hun havde lyst til at opsøge ham, så måtte hun selv gøre det. Men det har hun ligesom sagt til mig i dag, at det synes hun ikke hun har nogen grund til, for hun har aldrig kendt ham. Så altså, og jeg har så nok ikke haft de skift frem og tilbage vel altså med min far, og altså, på nogen måder tror jeg.. på andre måder er det noget svært.. mig der hele tiden at.... Men jeg havde så meget hjælp i min mor og far, det havde jeg virkelig. **Da jeg kom hjem** fra Norge boede jeg ved mine forældre et halvt års tid.."

Susanne springer fra barndommen, til sit voksenliv, til tiden da hun fik sin første datter, til en nutidig refleksion og tilbage til tiden, hvor hun mødte sin nuværende mand. Dernæst til en længere nutidig refleksion og ender replikken med tiden efter hun var flyttet fra sin første mand. Herfra fortsætter interviewet på lignende måde med tidsmæssige spring, og hendes egen barndom og ungdom optræder kun sporadisk, hvorimod problemer i hendes voksenliv dominerer. Perspektivet i replikken, som giver de tidsmæssige spring mening, er, hvordan man lever med tab og kan anskue tabets betydning i et liv. Hendes eget tab af den døde bror, som var et stort livsindhold, hendes tab af "ægte" far til barnet og datterens syn, andres syn, eget syn herpå.

Både dagplejere og miguillas var mere optagede af perspektiv på nutid, fortid og fremtid end af fortiden som livshistoriske oplevelser i sig selv og den samlede formning af bio-

grafi. Dette skubbede ofte vilkårene for hverdagslivet og arbejdet lidt væk, og det blev reflekteret i lyset af en nutidig relevant problemstilling. Rekapitulationerne var mindre interessante, men derimod var måden at se på fænomener og oplevelser, perspektivet, mere interessant og åbnede for erfaringsindhold. Bevægelsen mod det erfarede, bagud, kommer i forbindelse med et tema, der også har nutidig relevans og oftest også et perspektiv fremad.

Et skema, som det der er opstillet ud fra interviewet med Concha (kapitel 8.1), kan også tegnes for de andre i undersøgelsen. Tendensen er tydeligere hos nogle end andre. Men alle interviews bærer vidnesbyrd om, at det tidsmæssige optræder som en stadig bevægelse imellem fortid, nutid og fremtid. Ikke fremtid forstået væsentligst som realitetsbetonet fremtid, men som det ønskede, det urealiserede og derfor også som en vinkel på fortid og nutid.

9.2.3 Overskud og horisont

Concha indleder en narrativ passage: "Jeg ønsker ikke at falde i at gøre de samme fejl som min mor gjorde, forstår du?" Derpå reflekterer hun over sine familiære værdier, og så kommer historien om hendes depression.

Connie spørger mig i starten af interviewet: "Er der nogen, der har sagt til dig, at de var trætte af arbejdet?" Og vi taler et stykke tid om, hvor dyrt det ville være at stoppe og tage en uddannelse. Så fortæller Connie historien om nabokonen, der startede i dagplejen og holdt op igen, fordi det ikke var så nemt som hun troede. Lidt efter kommer en narrativ passage om, da hun selv blev fyrrer, og hvordan hun besluttede sig for at begynde at søge andre jobs.

Psykoanalysens erfaringer fra den terapeutiske situation giver en forståelsesramme for denne bevægelse fra det fremadrettede blik til rekapitulation. Parallellerne imellem de livshistoriske interviews og den terapeutiske situation er, at interviewpersonen skal levere helt personligt stof fra fortiden, kan associere ret vidtrækkende uden afbrydelse, støttes af interviewer, og at der i interviewsituationen foregår en søgning efter autenticitet. Psykoanalysen²¹⁹ tager udgangspunkt i to forhold for at forstå den dynamik, der stimulerer til at associere fra det prospektive til det retrospektive: 1) I den psykoanalytiske terapi konkluderer Freud, at analytikerens konstruktioner er mindre farlige end nutidens kompleksitet og fortidens fortrængte stof for patienten og giver mulighed for friere associationer, der kan igangsætte en erindringsproces. 2) Det ubevidstes processer og ønskeimpulser, som er tidløse og ikke-realitetsbetonede, er meget åbne for perceptionen og har forbindelse med det bevidste, for så vidt det førbevidste tillader det, hvilket kan komme i stand, når en fortrængt aktivitet kan accepteres som forstærkning af en jettilsigtet aktivitet.

Når blikket vendes fremad arbejder dagplejeren og miguillaen på det bevidste plan med konstruktioner. I disse konstruktioner kan man forestille sig, at det ubevidstes ønskeimpulser kan kontaktes på en for individet mere ufarlig måde. Samtidig med at disse så tillades at passere til bevidstheden, kan der associeres til erindringsstof, som betyder, at selvom det på ingen måde ophæver censur eller producerer en erkendelse i terapeutisk forstand, eksisterer der erindringer på et bevidst plan. Måske samtidigt med at de eksisterer

²¹⁹ Sigmund Freud: Fortrængningen, og: Det ubevidste, fra Freud: Metapsykologi 1, Hans Reitzels Forlag, København, 1983.

sterer på et følelsesmæssigt plan, skjult for både interviewer og interviewperson.

En anden optik er den socialisationsteoretiske hos Lorenzer, suppleret med en videreudvikling af bestemte træk herfra i Negts teori om erfaring, som skaber særlig opmærksomhed om bl.a. det temporære i sproget. I begrebet om interaktionsformerne ligger forestillingen om de livspraktiske forantagelser, med hvilket individet indgår i en omgang med sin omverden; om hvordan netop **hun** gør, og hvordan ting sker udfra **hendes** forståelse. Deri ligger også forestillingen om livsudkast, det man **kunne** gøre, det der **kunne** være og ske. I forhold til interaktionerne i den tidlige socialisation, som har dannet interaktionsformerne, er det det fortrængte, ikke tilladte og nu ikke efterspurgt, men oplevede, som danner disse mønstre på et ubevidst plan. Man kan også sige, at det er det ønskede, og hos Lorenzer udgør det i subjektiviteten et overskud af ikke realiserede muligheder²²⁰. Det utopiske vil være skudt frem foran individet, som ikke realt og i sproget komme til at optræde som fremtid. Imidlertid skal det ikke forstås så meget som fremtid, men som: det mulige, det alternative.

Oskar Negt knytter dette specielt til arbejderbevidstheden og arbejderes læreprocesser udfra den stadige tilstedeværelse af "overmagt" og undertrykkelse i arbejderens liv, og offentlighedens forsøg på udgrænsning af den voksne arbejders erfaringer.²²¹ Hans projekt er at forsøge at klargøre muligheden for og opstille imperativet om, at livsoverskuddet, omdannet hos Negt til udkastfantasi, kan blive virksomt, blive livspraktisk relevant. Han begrebsætter erfaring som noget, der sker på to måder. De middelbare erfaringer er typisk teoretisk forarbejdning og sammenfatning af samfundsmæssig erfaring.²²² De umiddelbare erfaringer har en tidsstruktur, der forener fortid, nutid og fremtid. I den umiddelbare erfaring er livsoverskuddet tilstede på en ikke-livspraktisk måde, d.v.s. ikke handlingsvejledende, ifølge Negt. Det er imidlertid spørgsmålet, om dette skal opfattes så adskilt. For at følge Regina Becker-Schmidt foregår den sociale læring på uforudsigelig vis, således at individer kan bevæge sig imellem den umiddelbare og den middelbare erfarings måder på upåagtet vis og pludselig handle udfra udkastfantasi. Dette oplever jeg ved flere lejligheder fandt sted i interviewene, hvor handlingerne var ytringerne.

Ved indledningen til det livshistoriske interview, som er blevet aftalt tidligere, beder jeg Isabel (som jeg har været og besøge flere gange) om at starte.

I: "fra jeg... fra jeg blev født?

B: ja.

I: oj, oj! sikken et hårdt arbejde.

B: men du kan begynde og så kan vi se..

I: det er i orden, jeg, jeg blev født for 38 år siden. Så gammel jeg er!

B: ja.

²²⁰ A.Lorenzer an P. Orban: Transitional objects and Phenomena: Socialization and Symbolization, i Grolnick og Barkin (red.): Between Reality and Fantasy, Jason Aronson, London, 1978.

²²¹ Oskar Negt: Hvad skal en arbejder vide for at finde sig til rette i verden i dag?, i Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, Erhvervs og voksenuddannelsesgruppen, RUC, 1994

²²² Birger Steen Nielsen: Det eksemplariske princip, i Kirsten Weber m. fl.: Modet til fremtiden, Roskilde Universitets Forlag, 1997, s.288.

I: hvad..? skal jeg fortælle dig datoen og det også? eller behøver jeg ikke?

B: nej.

I: det er ikke nødvendigt.. og godt, jeg er den ældste af tre søskende, vi arbejder alle tre. Og.. vi har altid været en meget forenet familie, meget.. vi har ikke kunnet leve uden at se hinanden, vi søskende, og det samme med forældrene.. En meget forenet familie hvilket også indbefatter når vi er blevet gift og.. altid har vi været sammen.

B: stadigvæk..

I: stadigvæk... og vi er meget gode venner med konerne og mændene og.. imellem os finder vi godt ud af det. En familie er altid til for problemerne, for de gode ting og for.. og for de dårlige, er det meget godt.

B: okay.

I: det, der sker er at måske, mine søskende.. jeg har altid været meget usikker på mig selv..

B: ja?

I: og måske derfor at jeg.. siden de var små har de altid haft.. haft besluttet deres sager.. min søster er lærer og psykolog, og.. fra starten vidste min bror hvad han ville gøre, det som... fra små af vidste de andre klart hvad de ville. Aldrig... aldrig troede jeg at jeg skulle kunne gøre hverken det ene eller det andet.”

*Isabel fortsætter og taler længe om, hvordan hun er anderledes usikker end sine søskende, ikke er blevet “til noget” og har urealiserede drømme. Interviewet springer videre i associationer, herudfra. Isabel kan ikke fastholde sig selv i en fortælling om barndom og opvækst, fordi hun er optaget af overvejelser over, både hvad hun **kunne** have gjort med sit liv og måske stadig kan gøre. Hvilken forenet familie hun gerne **ville** have haft, som en mulig fantasikonstruktion, i forhold til hendes oplevelse af at være alene i den særlige mindreværdige position hun indtager i forhold til de andre familiedlemmer.*

Fortællestrukturerne forekom på nogle punkter forskellige i de danske og andalusiske interviews. Måden at “ophæve” tiden på og tale udfra perspektiver og i forhold til horisont, var mere markant hos de spanske miguillas. Ses livshistorierne som form, var de andalusiske kvinder mindre fokuseret på at give historien helhedspræg og sikre sig formidling af de mere ”hårde” data og afslutninger. Samtidigt var de mere dialogorienterede. Jeg tolker det som både et behov for større udsyn og som et eksisterende større utopisk overskud. Formmæssigt kan man tolke, at enkeltfortællinger forekom mere interessante for kvinderne end livet som historie. Den sociale og historiske kontekst, hvori kvinderne befandt sig, var karakteriseret af, at det sociale og politiske perspektiv for kvinder og de lavere sociale lag i Andalusien havde forandret sig igennem historiske brud i deres tid, som imidlertid ikke havde fuldbgyrdet de meget stærke forventninger.

10. Synet på børn og opfattelsen af arbejdet med børn

Dagplejeres og miguillas' blik på børn og forståelse af måder at arbejde med børn er to sammenhørende dimensioner fra interviewanalyserne, som forekommer væsentlige at analysere nærmere. Blikket på børn er udtryk for både livshistorie, erfaringer, socialisering og de ideale jeg-forestillinger om "hvem jeg er, og hvem barnet er, og hvordan vi indgår i forhold til hinanden." Dette har historiske, kulturelle, sociale, politiske, religiøse, kønsmæssige m.m. forudsætninger og danner det, som Peter Ø. Andersen kalder et "barndomsfilter", hvorigennem barnet og barndom konstrueres ud fra den voksnes ståsted. Det er derfor sandsynligt, at forskelle imellem de historiske, kulturelle m.m. forudsætninger i Andalusien og Danmark må blive synlige i blikket på børn og i sammenhæng hermed opfattelsen af det at arbejde med børn. Det må også antages, at de særlige sociale vilkår, som er dagplejeres og miguillas' har aftryk i måden at se på børn og forstå eget arbejde med børnene. Blikket må samtidig forstås på den dynamiske måde, Andersen påpeger, således at det både er strukturerende for den kontinuerlige erfaringsdannelse, socialiseringen af - i dette tilfælde at være dagplejer og miguilla - og også for børnenes måde at møde de voksne på i relationsdannelsen.²²³ Når dagplejere og miguillas italesætter deres erfaringer med og opfattelse af arbejdet med børnene, er det derfor både blikket på børn, der ligger som forudsætning, og som til stadighed skabes.

I dette kapitel vil jeg særligt fokusere på en nærmere beskrivelse af disse blikke og forståelser og hvilke faktorer, der synes at have indflydelse herpå. Som ramme for forståelse er både social bestemmelse og indlejrethed og en kulturel bestemmelse blevet sat i fokus, fordi materialet også peger på nogle tendenser på tværs af de to kulturer, som kan tilskrives noget socialt typisk set ud fra forestillinger om børn. I kapitel 12 er den kønnede indlejrethed af blikket sat i fokus set i forhold til symbolske forestillinger om moderskab og moderskabet som erfaring og del af subjektivitetskonstruktion.

10.1 Måltrettethed i handlinger med børn

Forestillinger om dagplejepraksis ud fra pædagogiske mål er af betydning for den måde dagplejepraksis former sig. Disse forestillinger eksisterer både på et mere diffust samfundsmæssigt niveau hos brugere og politikere m.m., som forestillinger hos den enkelte dagplejer og som forestillinger først og fremmest hos dagplejepædagoger, ledere, udviklingskonsulenter i dagplejen, institutionschefer m.m.. Disse forestillinger er tildels dagsordensættende for diskussioner om, hvad der kan betegnes som pædagogik i dagplejen, og hvad der er relevante aktiviteter i dagplejehjemmet. Dagplejepædagoger opfatter hjemlige aktiviteter sammen med børnene som meget vigtige kvaliteter ved dagplejen, der både er socialiserende og udviklende for børn. En dagplejeleder siger:

"Dagplejen kan tilbyde nogle af de ting som forældre ikke når, hjemlige sysler som du kan have børnene med til" og en anden:

"Jeg fokuserer mest på det som jeg kalder for hverdagspædagogik, at kunne se hvordan en familie fungerer. Man kan godt være med til at putte tøjet i vaskemaskinen, til at tage det ud, og til at grave kartoflerne op i haven."

²²³ Peter Ø. Andersen: Hvad voksne hæfter sig ved når de "ser" et barn, Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 3 1996

Formålet med deltagelsen er således ikke, at dagplejeren kan få gjort disse ting, at hjemmets reproduktion kan sikres, men derimod at børn lærer og udvikler sig udfra en udnyttelse af de muligheder, der ligger i dagplejehjemmet. Men hvilke hjemlige aktiviteter, der er udviklende, alderssvarende og "pædagogisk" vigtige, og hvordan børnene kan inddrages i disse aktiviteter, er der en meget forskellig opfattelse af. Det afhænger af den enkelte dagplejers indstilling, fantasi og, kunne man tilføje: pædagogiske sans.

I Andalusien diskuteres disse forhold ikke i en offentlig eller pædagogisk diskurs. Miguillas arbejder usynligt i forhold til de pædagogiske tankefigurer, der udbredes stadig mere i middelklassen. Eller ved siden af, som en "anderledes form for praksis". I dagligdagen er situationen sammenlignelig med den danske, fordi det også er et spørgsmål om, hvilke aktiviteter miguillas prioriterer og med hvilke begrundelser, og hvorvidt disse aktiviteter kan kaldes pædagogisk praksis. Forskellen består dog i, at den store børnegruppe og hjemmets mindre centrale plads betyder, at hjemlige gøremål ikke spiller en ligeså stor rolle i de handlinger, der foregår hos miguillas.

I Danmark bliver den vurdering fremført, at hjemlige gøremål med børnene ikke er pædagogiske aktiviteter, fordi de ikke eksplicit har barnets udvikling mod bestemte opdragelsesmål og udfra en på forhånd fastlagt udviklingsretning som intention, men snarere foregår "uintenderede". Set udfra det synspunkt at pædagogik er bevidst intenderede og voksenplanlagte handlinger, der fremmer barnets udvikling. Når der bages for at bage, der leges for at lege. En undersøgelse af dagplejen konkluderer f.eks., at dagplejere kun foretager pædagogiske aktiviteter med børnene i 6% af tiden (målt udfra dagplejernes egne registreringer af aktiviteter). De 6% henviser til sang og rytmik, tegne-male og leraktiviteter. Hvorimod leg, spille spil, læse historier og hjemlige gøremål ikke anses for pædagogiske aktiviteter.²²⁴ Det pædagogiske antages at ligge i det bevidst intenderede og udviklingsrettede, idet de kreative aktiviteter ikke har noget andet formål for den voksne, end at udvikle børnene. De indgår ikke i hjemmets reproduktion og er ikke kun rent fornøjelige aktiviteter i voksen-barn samvær. Synsvinkelen på arbejdet med børn er her, at den voksne udfører pædagogisk aktivitet, når hun på funktionalistisk vis vælger, at det udviklingsmæssige mål er overordnet indholdet i den proces, hun og børnene deltager i.

Denne opfattelse rummer en bestemt opfattelse af praksiskundskab. Man kan kort sige, at ifølge denne opfattelse forudsættes intention og refleksion i handling at forekomme som verbalt reflekterede handlinger (se kapitel 11). Men i dagplejerens dagligdag vil mange handlinger ofte ikke blive artikulert udfra nogen anden målsætning end den, der forekommer operationelt: vi bager boller med børnene for at spise boller, vi går tur for at røre os og få frisk luft osv. Dagplejeaktivitetsbeskrivelser som disse formår dermed ikke at indfange den eventuelle pædagogiske kvalitet og de intentioner og målsætninger, der kan optræde i disse processer. Her vil jeg imidlertid diskutere forskellige forestillinger om udvikling af børn, som har stor betydning for forestillinger om det, der er den pædagogiske praksis og opdragelsespraksis hos både professionelle og forældre. I dagplejens tilfælde har det betydning for at kunne identificere, om dagplejeres handlinger kan betragtes som pædagogisk praksis, og hvad der er karakteristisk for denne praksis i forhold til f.eks. praksis i daginstitutioner.

De hjemlige gøremål i dansk dagpleje består dels af gøremål, som dagplejeren foretager selv uden

²²⁴ Lis Nielsen: *Dagplejen idag og i morgen*, Kroghs Forlag 1997, s. 88-95

inddragelse af børnene, fordi de indgår i dagplejerens prioritering af hjemmets reproduktion, især i betragtning af, at hjemmet er en arbejdsplads. Kendetegnende for de fleste dagplejere er, at de har svært ved at nå den daglige støvsugning, gulvvask, rengøring af badeværelset, som de synes skal til, når dagplejebørnene har været der:

"Det eneste man kan nå som dagplejer, det er, at man kan nå at vaske sit tøj, og lige få redt sin seng, så kan man ikke lave mere før de sover. Så når de sover så kan man støvsuge og vaske gulv." (Mette)

Den ekstra oprydning og rengøring skal så foregå som ubetalt arbejde udenfor arbejdstid:

"Altså selvfølgelig rydder vi da af bordet og sådan noget. Men det er tit hvis man har et par store der ikke sover, så kan man jo være skrap til det når de små sover. Men ellers er det jo sådan noget man gør om eftermiddagen." (Lene)

Derudover drejer det sig om gøremål som børnene inddrages i. Det dagplejerne nævner, når de taler om hjemlige gøremål sammen med børnene er hyppigst: vaske tøj, bage boller og æbleskiver, støvsuge, smøre mad til frokost, tage ud af bordet, dække bord, give kæledyrene mad. Nogle tager dem også med i havearbejde: luge, hente brænde (et stykke brænde ad gangen), samle grene. Den måde, dagplejerne beskriver disse aktiviteter på, er, at det tager tid, og at de lader det tage den tid, børnene skal bruge. Det er ikke effektivt oplever de, da de må lade det foregå på den måde, børnene kan magte det og have det sjovt samtidigt:

"Nogen af de store kan godt være med til at lægge tøj sammen, selvom jeg skal lave det om bagefter, det er så lige meget, men de synes jo det er enormt spændende at få lov til at lægge en trøje sammen." (Karin)

Forestillinger om bestemte færdigheder, som børnene hermed opnår eller stimuleringer, der fører til bestemte kvaliteter hos barnet som bevæggrunde for, at børn inddrages i hjemlige gøremål, er ikke noget dagplejere artikulere. På den anden side kan man hævde, at det pædagogiske er stærkest tilstede i dagplejerens arbejde, når hun inddrager børnene i hjemlige gøremål, idet hun da nødsages til at overveje børnenes færdigheder, interesser, motivation m.m. og planlægge en arbejdsproces herudfra. Karin fortæller videre om børnenes deltagelse i hjemlige gøremål:

"Til daglig får de lov til selv at prøve, fordi er der en af de små der ikke kan det, der er altid en af de store der lige kommer hen og viser, hvordan det skal gøres, og det er noget helt andet end at jeg gør det..De skal ikke selv kunne klare det hele vel, men så vidt muligt, for du kan også selv se om det er for stor en opgave de er gået igang med. Hvis det er sådan en opgave, som du mener, at det skulle et barn på den alder nok kunne klare ikke, og det kan du også ligesom sådan se, hvordan de griber tingene an.."

Karin overvejer både barnets alder i forhold til forestillinger om normaludvikling, det specifikke barns kunnen og indstilling, børnenes indbyrdes socialiserende kapacitet og sin egen rolle. Omsorg danner udgangspunkt for processen, idet hun ser det som sit ansvar, at børnene får en tilpas udfordring og ikke lider nederlag, at de møder anerkendelse igennem den sociale deltagelse. Og idet hun ønsker at fremme barnets selvhjulpenhed og selvstændighed og sin egen tilbagetrækning. Processen at bage boller, at støvsuge, at luge i haven bliver en helt anden planlagt og reflekteret proces sam-

men med dagplejebørnene, end når hun gør det alene. Hvorimod aktiviteter, som på forhånd er identificerede som "pædagogiske" for børn på bestemte alderstrin, ikke på samme måde er opmærksomhedskrævende for dagplejeren. Processerne at tegne, male, synge og lave ler **kan** påkalde sig megen opmærksomhed, hvis dagplejeren ønsker, at børnene skal udvikle sig i en bestemt retning, lære noget bestemt.

Eller det kan foregå, ligesom legen, med eller uden den voksnes deltagelse og uden andre mål end børnenes behov for at skabe mening, helhed som en del af hverdagslivets upåagtede aktiviteter - i Birthe Bech-Jørgensens forstand - overfor opsplittings og modsætninger, som barnet oplever. Det at tegne og male kan foregå som meditativ proces for barnet, imedens dagplejeren foretager sig noget andet. I den forstand kan det kreative og det æstetiske være meningsfuldt for barnet som reaktioner på hverdagens strukturering fra de voksnes side. Endelig kan det være en proces, der ligefrem trodser enhver pædagogisk intention, idet den voksne styrer processen og målretter den mod produkter, børnene ikke magter eller har interesse for, fordi aktiviteterne ikke er personligt, socialt eller udviklingspsykologisk rigtigt afpassede. Dette blev der givet et eksempel på fra observationsanalyserne i kapitel 5. Nogle dagplejere finder det helt i orden, andre finder det forkert, men gør det alligevel af hensyn til de krav til pædagogisk aktivitet, de oplever, der stilles fra forældre og dagplejepædagoger. Dagplejerne overtager forestillinger og rutiner fra institutionskulturen, som imidlertid ikke mødes med deres egne erfaringer og normer, eksempelvis om hvad de små børn magter indenfor dagplejens rammer. På denne måde bliver praksis instrumentel, rettet ind mod et andet mål end dagplejens øvrige aktiviteter, som overvejende retter sig ind mod en tilfredsstillelse af børnenes og dagplejerens behov. Aktiviteterne foregår på en ikke reflekteret måde, hvor dagplejernes oplevelser ikke danner udgangspunkt for udvikling.

10.2 Udvikling af børn vs. omsorg

Peter Ø. Andersen rejser i sin afhandling om pædagogens praksis bl.a. en kritisk diskussion af pædagogik som anvendt udviklingspsykologi og det, som han kalder "retningstænkning" hos pædagoger.²²⁵ Det giver en meget produktiv kritisk forståelsesramme også overfor det, som optræder som dele af en bestemt tænkning om aktiviteter i dagplejen. Sammenhængen imellem udviklingspsykologien og pædagogikken etableres i retningstænkningen, i følge Andersen, igennem deduktion fra synet på udviklingspsykologi på teoretisk-filosofisk plan til dannelsen af en pædagogisk overordnet retning. De forskellige overordnede retninger bliver overgribende forståelsesrammer, der udelukker andre måder at opleve virkeligheden på og benyttes igennem endnu en deduktion funktionalistisk til handlingsanvisninger i det konkrete arbejde. Eller udviklingspsykologien danner mere direkte grundlag for praksis. Heri ligger en opfattelse af pædagogisk arbejde med børn, påpeger Andersen, som et udtryk for voksnes intentioner og voksens valg i et tilsyneladende frirum og, kan man tilføje, ikke relationelt i forhold til "forskellighed" imellem børns og voksnes og forskellige børns intentioner, børns og voksnes livs- og arbejdsvilkår, forskellighed i kulturelle normer, de voksnes og børnenes socialisation m.m. Børn bliver samtidigt objekter for voksne i de konkrete relationer, hvor voksne er "pædagogiske" i forhold til børn. Og som objekter i mere abstrakt forstand for voksenverdens forsøg på at "voksengøre" dem, fordi tankefiguren er, at børn ansues som ikke-færdige eller mangelfulde voksne.

²²⁵ Peter Ø. Andersen: Pædagogens praksis, Munksgaard/Rosinante, København 1995, især kapitel 3

Peter Ø. Andersen mener, at udviklingspsykologiens væsentligste budskab i generel forstand, at børn og voksne er forskellige, går tabt. En grundlæggende forståelse som kan være udgangspunkt for at stille spørgsmålstejn ved, hvad børn lærer hvornår? Om hvilken rolle den voksne og de planlagte aktiviteter overhovedet har for udvikling indenfor forskellige sider af barnets liv? I diskussionen om dagplejens aktiviteter kan man således rejse spørgsmål som, om børnenes udbytte af inddragelse i hjemlige gøremål er af udviklingsmæssig art, og om dette afhænger af den voksnes planlægning heraf, eller om det opstår udfra barnets motivation? Eller om børnenes objektgørelse indtræder i henholdsvis kreative aktiviteter og hjemlige gøremål og kan opleves som sådan igennem et pres, der evt. hindrer udvikling? Og mange andre spørgsmål udfra en forståelse af pædagogisk virksomhed som langt mere kompleks.

En væsentlig faktor i synet på pædagogisk praksis er tidsopfattelse. Andersen påpeger, at anvendelsen af udviklingspsykologien som pædagogik, ser børnene i deres nuværende position som en del af en langsigtet bevægelse på vej mod noget længere væk. Lis Nielsen, som har foretaget den førmentalte undersøgelse af dagplejen, ser omsorg som en praksis, hvorved barnet “forbliver indviklet i sig selv”, fordi det støtter barnets væren. Dette modstilles udvikling,²²⁶ hvilket udtrykker den tankefigur, at bevægelse og væren er modstillede. Udvikling bliver bevægelsen udfra barnets nuværende position over i andre positioner skudt frem foran i tid og opad i niveau (i forhold til at blive voksen). Omsorgen ses derimod som sammensat af en række kortsigtede handlinger og forståelser bag handlinger om, hvad barnet har brug for og ytrer ønske om her og nu. Intentionaliteten i omsorg som social handling er ikke at nå noget, der ligger længere væk, men at nære livet nu og her, at nå over til barnet i den bevægelse, der finder sted. Dikotomien imellem udvikling og omsorg kan således ses som analogt til dikotomien imellem det kortsigtede og det langsigtede perspektiv i den pædagogiske praksis med børn.

Omsorgens intention kan imidlertid ikke begrænses til det kortsigtede, idet næringen af den anden, barnet, også rummer næringen af udviklingspotentialerne i barnet. Omsorgshandlingerne er samtidig altid en del af en lang kæde af interaktioner, som er kendetegnet ved bevægelse. Lorenzers forståelse af socialisation, i modsætning til den klassiske psykoanalyse, er, at barnet er både natur og samfundsmæssiggjort i enhver facet og ligesådan som voksen. Barnet socialiseres som en blanding af indre kræfter og internalisering af udefra kommende krav fra fødselen. Dermed er udvikling en del af barnet selv ikke kun som “natur” og heller ikke kun noget, der udelukkende hidrører udvendigt fra, fra det sociale omkring barnet. Barnet er fra fødselen både socialt og natur og i udvikling. Omsorgspraksis kan ses som det, der skabes i en stadig interaktion imellem den voksne og barnet, hvor begge socialiserer og skaber udvikling hos hinanden. Større individuation, ændring i graden af gensidighed og større selvhjulpenhed for barnet er en integreret del heraf. Winnicots kriterier for omsorg omfatter det processuelle i individuationsprocessen, at “moderen” hjælper barnet til gradvis adskillelse. Haavinds kriterier omfatter, at den voksne primær-omsorgsperson hjælper barnet til stadig større grad af gensidighed i relationen. Dette skal anskues konkret i sin kulturelle kontekst, idet især gensidighed og opløsningen af asymmetrier kan være meget forskelligt kulturelt, sådan som det også har været tilfældet i denne undersøgelse. Alligevel kan man dog hævde, at udviklingen fra ensi-

²²⁶ Lis Nielsen, op.cit. s.36 "Omsorg sørger for vækst indefra, mens udvikling sætter samfunds nødvendige mål udefra. Hvis et nyt ord for det omsorg gør ved et barn, skal findes, ligger ordet “indvikling” nærmest. Hvorfor? Fordi barnet i bogstavelig forstand skal forblive viklet ind i “sig selv”, hvis dets helt eget væsen skal komme til udtryk. Nu er det naturligvis yderst vanskeligt at pege på denne forskel i en helt konkret hverdagssituation i dagplejen. Men i denne undersøgelse vil den her opridsede forskel på omsorg og udvikling ligge som en vedvarende undertone.”

dighed til gensidighed er et altid tilstedeværende dynamisk element i omsorgsrelationen imellem barn og "moder" som forudsætning for, at subjektkonstruktionen hos både barnet og den voksne til stadighed kan foregå.²²⁷

Når man skal indkredse den pædagogiske praksis i dagplejen, skal blikket således flyttes fra den voksnes position over til det relationelle og interaktive imellem børn og voksne, som danner udgangspunkt for realisering af både omsorg og udvikling igennem gensidigt intenderede handlinger. Udgangspunkterne for pædagogisk praksis kan således være den mangfoldighed af handlinger og interaktioner, der opstår indenfor rammerne af dagplejehjemmet, som den voksne deltager i og som samtidigt tilfredsstiller barnets behov for både næring, beskyttelse, udfordring, mening, ændring, kontakt - og ikke mindst - stadig større grad af selvhjulpenhed. Planlagt som ikke planlagt, "intuitivt" reflekterede som bevidst reflekterede, italesatte som ikke italesatte. Hertil kommer den praksis barnet har, hvor den voksne ikke er deltager.

10.3 Opmærksomhedspunkter fra analyserne af subjektiviteter - dagplejerne

De to danske dagplejere, Connie og Anne, ser begge de børn, de arbejder med, som karakteriseret af en række kvaliteter og særtræk, som den voksne kan glæde sig over eller ærgre sig over. Det er vanskeligt at gøre noget ved det. Den "trælse" pige hos Anne er bare sådan, og den dejlige pige, hun også har haft, var på en anden måde. De to børn, der skreg, var sådan, og det måtte hun acceptere. Ingen af dem fokuserer på specielle sider hos børnene, de har forsøgt at arbejde på at fremme, at stimulere, at hæmme eller ændre. Barnets udvikling er en forventning hos dem om, at børnene kan udvikle sig til noget uforudset og positivt. De frembringer begge erfaringer med børn, som har overrasket dem i den måde, de har udviklet sig på. Opdragelse til bestemte udviklingsmæssige mål er imidlertid ikke noget som italesættes, derimod taler de om regler i dagplejehjemmet, om acceptabel social adfærd, om at deltage i gruppen og familiens rytme. Børnene skal lære en række sociale færdigheder, medens de er i dette hjem og i denne familie. Om børnene gør noget andet hjemme er ikke dagplejerens sag. Man kan kalde det adfærdsregulering, men under tidsmæssige begrænsninger, hvor Connie og Anne ikke italesætter opdragelse eller stimulation af børnene mod bestemte idealer.

Connie og Anne mener begge, at de skal opfylde alle børnenes behov nu og her. Tilpasning til børnene, beskyttelse af børnene og at være hos dem hele tiden er en del af den ideale jeg-forestilling. Når Connie og Anne ikke kan det, forstyrres deres forståelse af sig selv som dagplejer, som omsorgsgiver. De forholder sig imidlertid forskelligt til realiseringen af denne forestilling, afhængig af deres subjektive forudsætninger for at håndtere arbejdet som beskrevet i interviewanalyserne. Anne oplever børnene som meget aktive i skabelsen af relationer imellem hende og børnene. Dynamisk trækker de hende til sig, hun "bevæges" af børnene, men ikke uden modstand fra hende selv. I tiltrækningen identificerer hun sig med børnene og glemmer det asymmetriske forhold imellem barn og voksen. Man kan sige, hun glemmer barndommen som særegent for barnet for selv at infantiliseres, at træde ind i barndommen sammen med børnene i den verden, hun føler sig "overladt" til i dagplejehjemmet. Den stærke intimisering af omsorgsrelationen og dermed også intimiseringen af den pædagogiske praksis opstår i Annes tilfælde i tilknytning til den samfundsmæssige isolation. Som parallelt påpeget i Karen Jensens undersøgelse af hjemmeplejen fører det dagplejeren væk fra

²²⁷ Donald D. Winnicot: Leg og virkelighed, Hans Reitzels Forlag, 1971, og Hanne Haavind: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

et professionelt ideal om synlige og velbegrundede handlinger. I stedet vil hun handle ud fra sine egne ikke italesatte normer og værdier, "sådan gør vi her", som hun ikke vil behøve at begrunde.²²⁸

Connie oplever børnene som truende for hendes opretholdelse af subjektivitet, de binder hende, besætter hende, og hun støder dem derfor fra sig og opretholder et instrumentaliseret og objektiverende syn på børnene. Dette er imidlertid meget smerteligt for hendes oplevelse af subjektivitet og truende for opretholdelse af ideale jeg-forestillinger om at kunne tage sig af børn. Hun identificerer sig ikke empatisk med børnene som Anne, men kræver derimod retten til at udnytte det asymmetriske forhold til at bestemme, hvad der skal foregå i dagplejen, så hun selv får noget ud af det. Hun er utilfreds med sin tilpasning til børnenes behov, men kan i praksis ikke løsrive sig fra forestillingen om, at hun skal gøre alt for børnene. Hun er opmærksom på, at selvstændighed hos børn ikke er noget, hun i praksis vægter, men som hun ser nogle andre mennesker (forældre) vægte højt i forholdet til børn.

Der er en sammenhæng imellem dette syn på børn og syn på egen udvikling, samtidigt med at det kan synes modsatrettet. Begge dagplejere har et udviklingssyn på eget liv som skæbnebestemt, og de har lært, at skæbnen ikke kan udfordres. Man kom i lære, fordi det gjorde man, ud at arbejde, fordi det gjorde man, gik kort tid i skole, fordi andet ikke var på tale osv. Samtidigt er de alligevel, i forskelligt omfang, tentativt i gang med ændringer i eget liv og betragter valg som en mulighed. De har et optimistisk syn på mulighederne for ændringer i egne børns liv og har øje for kvaliteter og potentialer hos deres børn, som de ikke tilskriver egen indsats. Deres forståelse af den samtid, de har gennemlevet, er, at mulighederne har ændret sig, således at mennesker i dag i højere grad kan træffe valg med betydning for eget liv. Denne dobbelthed imellem at forstå livet retrospektivt som skæbnebestemt og socialt og kulturelt bestemt og samtidigt have troen på, at fremtiden bringer forbedring, et "traditionelt" moderne synspunkt genfindes i synet på dagplejebørnene som bærere af fremtid, og som individer med forskellighed.

10.4 Miguillas

Også Carmen og Concha har øje for børns individuelle kvaliteter. Carmen blev meget overrasket over det første barn, hun modtog, som var et vanskeligt barn. Hun havde også blik for hans mange forskellige væremåder, som for hende var lige så besynderlige, som havde han været fra en helt anden kultur. Han var noget andet end hendes egne børn, og dette forstår hun som en forskellighed i familiekultur og social baggrund, nærmest som natur. Concha engagerede sig mere i de mest uforudsigelige børn. Børn betragtes aldrig som forudsigelige p.g.a. udviklingspsykologiske eller andre forventninger. De betragtes i mindre grad som forskellige ud fra barnets egen personlighed, men derimod som en reproduktion af forældrene og deres baggrund. Carmen og Concha giver imidlertid dette to forskellige nuancer. Carmen objektiverer børnene som voksenprodukter: de er sådan og sådan p.g.a. deres forældres måde at være på. Dermed bliver Carmens intentionelle påvirkning af børnene af begrænset betydning, og dette omsætter sig i et distanceret engagement. Concha derimod har et mere positivt udviklingssyn, idet hun gør sin indsats for at dæmme op for forældrenes "negative" indflydelse og tager ansvar for børnenes udvikling.

Børn er overraskende, men først og fremmest i deres forskellighed fra voksne. "Børn er børn" i be-

²²⁸ Karen Jensen: Hjemlig omsorg i offentlig regi, Universitetsforlaget, Oslo 1995

tydningen, at de lever et andet liv, vil noget andet og har mest glæde af hinanden, når de kommer over den indledende totale afhængighed af voksne. Carmen og Concha har en udstrakt forventning til, at børn har deres liv, og de voksne har deres, og på nogle områder udspiller der sig så et fælles liv, som begge parter deltager i. Herudfra definerer de den voksnes rolle som langt mere tilbagetrukket, end dagplejerne gør. Børnene skal overvejende socialisere hinanden, og den voksnes rolle er at tilvejebringe rammerne herfor, være tilstede som tryghed, servicere og at rette børnegruppen ind efter de sociale normer, hvor gruppen ikke selv er i stand til det. I den forstand er den voksne en flokleder, og børnene anskues i højere grad som gruppe end som individer.

Den voksne har dermed en rolle at spille i børnenes socialisering, idet børnenes evne til at omgås hinanden og have et positivt udbytte af børnefællesskabet vurderes meget højt. Når dette ikke fungerer, træder den voksne ind som indiskutabel autoritet. Imidlertid er dette for Carmen og Concha ikke den eneste ideale jeg-forestilling og erfaringsbase at arbejde ud fra. De arbejder også ud fra, at de befinder sig i et offentligt rum, hvor de trækker på mange andre erfaringer fra de sociale fællesskaber, de deltager i og fra arbejdet selv. De giver sig mere tid til de børn, de arbejder med, end de gjorde til egne børn. De drager sammenligninger imellem deres eget liv og barndom og til de børn, de arbejder med og forsøger i højere grad at reflektere, hvad der er på spil med de børn, de arbejder med. Dette er stærkest tilstede hos Concha, som søger deltagelse i et fællesskab med børnene i et vist omfang. Et fællesskab i leg der er helende for hende som compensation for det, hun ikke realiserede igennem det personlige moderskab for egne børn.

10.5 Værens- og projektsyn som socialt indlejrede

Der findes mange undersøgelser af forældres værdier og syn på børn, barndom og børns udvikling, som inddrager kulturelle og sociale forskelle, derimod ikke med denne synsvinkel om dem, der arbejder med børn. Med forbehold for den forskellighed, der ligger i at tale om børn ud fra erfaringen overvejende med egne børn og i forhold til egne børn og det at tale om børn ud fra bredere erfaringer og med et bredere sigte, vil en undersøgelse om forældre her blive brugt både som reference og som analytisk udgangspunkt. Gunilla Halldéns undersøgelse er ikke omfattende, men interessant både i sine resultater, og fordi den bygger på en historisk kritisk forståelse af udviklingsfiguren i forhold til børn. Endvidere fordi hun analyserer på baggrund af fortællinger om børnene mere end på baggrund af generaliseringer af normativ og symbolsk karakter. Hendes forskning omfatter et vist forsøg på at spore oprindelsen til forældrenes syn, men ikke relationen imellem deres syn og deres opførsel i forhold til børn eller konsekvenserne heraf for børnene.

Gunilla Halldén har igennem en analyse af svenske forældres holdninger til deres børn identificeret det, hun kalder et "værenssyn" og et "projektsyn" på barnets udvikling.²²⁹ De forskellige syn udtrykker forskellige blikke på børn og forskellige fokuseringer i opdrager- og omsorgspraksis hos forældre. Undersøgelsen beskæftiger sig ikke med, hvilke resultater disse syn har for børnene. De to syn defineres ikke som et værens-indviklingssyn overfor et udviklings-bevægelsessyn, men derimod som to aktuelt forekommende måder at anskue børn **udvikling** på. Disse syn kunne med stor relevans undersøges indenfor daginstitutioner og dagpleje i Danmark med henblik på at forstå og muligvis ændre forskellige former for pædagogisk praksis. De to former for syn kan være en måde at forstå det, der ligger i de forskellige vægtninger i dagplejen på henholdsvis det hjemlige overfor

²²⁹ Gunilla Halldén: *Föräldrars tankar om barn*, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1992

pædagogiske aktiviteter og til at forstå de blikke på børn og udvikling, som findes i dagplejen. Halldén betragter de to syn som historisk-materialistisk grundfæstede i opfattelsen af det samfund og den tid, mennesker lever i understøttet af den sociale position, man indtager heri. Hun finder ikke de to syn fuldstændigt afgrænsede overfor hinanden, men at de eksisterer som dominerende tendenser i hendes to undersøgelsesgrupper.

Projektsynet knytter sig ifølge Halldén til en lineær tidsopfattelse, hvor fremtiden antages at rumme kvalitative nye spring og at kunne planlægges, og hvor barnet er bærer af denne fremtid. Barnet antages at være formbart som objekt eller projekt for de voksnes regel- og normsætning. Dette syn finder hun er dominerende blandt undersøgelsens gruppe af middelklasseforældre i storbyen. Værenssynet knytter sig til cyklisk tidsopfattelse, hvor barnets udviklingspotentialer overvejende er det, der frembringer udvikling. Og hvor forandring i mindre grad end reproduktion er det, der forventes. Udvikling antages ikke at kunne planlægges og bevidst stimulering ikke at være nødvendig. Modernitetens affødte ambivalens overfor barnet, som både skal indfri forældrenes drømme og ønsker til fremtiden og ikke antaste forældrenes ret til selv at bestemme over nutid og fremtid (som Halldén diskuterer i forhold til Thomas Ziehe), er ikke tilstede i praksis hos de forældre, der har dette syn. Derimod er moderniteten integreret i dette syn på den måde, at forældrene faktisk stimulerer børnene og tager opdragerrollen alvorligt. De forsøger samtidigt at integrere samfundsudviklingens krav til børnene i deres indsats. I den forstand er den lineære tid også til stede i en mere nutidigt fokuseret indsats udfra en bekymring for, om barnet skal kunne klare sig også i fremtiden. Halldén finder, at dette værenssyn er dominerende blandt en anden undersøgelsesgruppe i et mindre by- og landområde, bestående overvejende af fabriks-, transport- og landarbejdere og enkelte bønder. Således konkluderer hun bl.a., at de to syn er klasse-mæssigt indlejrede samt afhængige af urbaniseringsgrad. Socialiseringen til at udøve forældreskabet mener hun i langt højere grad end antaget, tager udgangspunkt i menneskers livserfaring og idealer herfra, også over generationer.

BASUN projektet (Barndom, Samhälle och Utveckling i Norden),²³⁰ hvor en række nordiske børne- og barndomsforskere har undersøgt børns dagligliv i både daginstitution og familie i en sammenligning imellem de nordiske lande, har resultater, der understøtter Halldéns resultater. Heri genfinder de to måder at opfatte forældres empathiske forhold til børn: enten at betragte børnene som "værende" eller "blivende". De finder, at finske arbejderklasseforældre mest markant repræsenterer et "værende" syn, medens svenske og danske middelklasseforældre mest markant repræsenterer et "blivende" syn. Den nationale forskel skal her kort kommenteres. Det finske samfund er kendetegnet af tæt tilknytning til de agrare strukturer med selvstændige småbrugere samtidig med en omfattende modernisering på mange områder af det finske samfund. Den finske arbejderklasse som første og anden generationsarbejdere kan derfor formodes at være bærere af værdiorienteringer, der hidrører delvist herfra og er anderledes end den danske og svenske arbejderklasse. Det kan således medvirke til at forklare de nationale forskelle.²³¹

En psykologisk funderet undersøgelse af værdier hos forældre i det sydlige Spanien, typologiserer tre forskellige forældreholdninger²³². Heri er der paralleller til Basun projektets resultater og samti-

²³⁰ Lars Dencik: Children in day Care and Family Life- Observations from the BASUN project, i Birgit Arve-Parés (ed.): Building Family Welfare, Nordstedt, Stockholm 1995

²³¹ Anja Heikkinen: Gender in Adult Education: Reflections from Male and Female Occupational Ideals in Finnish Vocational Education, paper for ESREA Conference, april 1999, University of Jyväskylä, Finland

²³² J. Palacios: Parents' ideas about their children and parent-child interaction. Paper presented at the biennial meeting of

digte forskelle. Palacios finder, at traditionelle forældre, som oftest udgøres af landbefolkningen uden erhvervsuddannelse, ikke mener, de på nogen måde kan påvirke deres børns udvikling, men at den skyldes mere naturgivne faktorer. Man kunne sige, at dette udtrykker en forestilling om naturen og om børn, som ligger før Darwins udviklingslære og før diskussionen udfra Rousseaus kritik af opdragelsen. Moderne forældre i Palacios' undersøgelse forstår derimod børnenes udvikling som mulig at påvirke i samspil med arvelige faktorer. Endelig typologiserer han nogle forældre som paradoksale forældre. De er optimistiske overfor mulighederne for påvirkning og dermed forældrerollen i udviklingen af deres børn i et sådant omfang, at de oplever nederlag, der imidlertid tilskrives andre udefrakommende faktorer end dem selv. Palacios mener, at hans fund kan bruges som mere generel typologisering af forældreorientering også udenfor det sydlige Spanien. Jeg ser bort fra disse tre orienteringer som gruppemæssige typologier, men har dog i forhold til materialet set det optræde som adskilte eller blandede orienteringer hos miguillas.

10.6 Børn udtrykker den sociale arv eller har nye udviklingspotentialer

Med udgangspunkt i Halldéns undersøgelse og resultaterne fra de dybtgående interviewanalyser er interviewmaterialet blevet kategoriseret udfra seks dimensioner. Tre dimensioner der udtrykker tre forskellige opfattelser af forholdet imellem den voksne og barnet i arbejdet: 1) At børn udvikler sig udelukkende udfra egne potentialer, "sådan er hun". 2) At den voksne stimulerer af børn kan føre til en specifik udvikling bestemt eller målsat af den voksne. 3) Og endelig at den voksne har en lidt mere uspecifik rolle i at socialisere barnet i forhold til at deltage i det sociale liv, at kunne begå sig og klare sig. Tre andre dimensioner drejer sig om dagplejeres og miguillas måder at relatere sig til børnene: 1) Om de observerer og oplever det enkelte barn, 2) om de identificerer sig med børnene, 3) og om de relaterer sig til børnene som deltagere i et samvær. I materialet er disse dimensioner til stede hos interviewpersonerne som dominerende tendenser, men ikke således at én dimension altid vil udelukke de andre dimensioners tilstedeværelse omend i mindre omfang. Kategoriseringens berettigelse ligger i, at der har vist sig synlige forskelligheder i materialet, som jeg her gerne vil fremhæve.

Blandt de spanske miguillas bliver børn anskuet som meget anderledes end voksne, som uregerlige og delvist uforståelige. Nogle gjorde sig store anstrengelser for at forstå børnene, medens andre syntes at forstå børnene i praksis på et intuitivt plan, selvom de sagde, de ikke forstod dem. Alle var meget optaget af "det normale" i forhold til børn, at vurdere om børn var normale, at bekymre sig om barnet var normalt. Ikke om barnet udviklede sig rigtigt udfra udviklingspsykologiske forestillinger, men om barnet udviste en acceptabel social adfærd. Dette kan forstås i sammenhæng med oplevelsen af det uforståelige og uregerlige i barnet, idet det udfordrer den, der skal deltage i en ansvarlighed for socialiseringen af barnet. En væsentlig kulturel faktor at tage i betragtning her er, at det uregerlige, hvis positive side er det legende, intuitive og oprindeligt vilde, optræder på en anden måde i det sociale liv i de lavere lag i Andalusien end i dansk kulturel sammenhæng hos voksne kvinder. På den ene side er det ikke levnet megen plads i de flestes barndom, idet de på et ret tidligt tidspunkt skulle arbejde, og idet al institutionel opdragelse har været meget regelstyret og kontrollerende. På den anden side er det ikke udgrænset fra en forståelse af normal voksenadfærd i samme omfang, men tillades at udtrykke sig i både samværsformer og kreativ udfoldelse (se kapitel 7). En væsentlig tankefigur som optrådte i tilknytning til opfattelsen af det uregerlige med forskellig styr-

ke, var, at børn i et vist omfang skal kontrolleres. Det er den voksnes opgave ikke nødvendigvis at ændre, men at sørge for at holde det uregerlige under kontrol.

Der viste sig to grundlæggende opfattelser af, hvordan børn bliver eller udvikler sig. Den eneste middelklasse miguilla, som er med i materialet, udtrykker en anden opfattelse end resten: børn bør udvikle bestemte færdigheder og blive dygtige. Den voksne kan stimulere og undervise børn til at lære disse ting, som ikke nødvendigvis afhænger af, hvad børnene har med sig hjemmefra. Denne miguilla var meget udviklingsfokuseret, idet hun tog temaer op med børnene, underviste dem, viste dem mange ting og observerede børnene, hvordan det gik, om de lærte tingene. Hun agtede ikke forældrenes kvalifikationer højt, men berømmede sin egen indsats for børnene. Hendes optimisme kan muligvis forstås som paradoks orientering i Palacios typologisering. Den anden opfattelse kan sammenfattes bredt som, at børn er, som de er. De står ikke stille, de er "på vej", men denne vej er deres egen i den forstand, at man ikke kan gøre meget for at ændre den. Den er dog ikke egen i den forstand, at den løsriver sig fra den sociale og kulturelle baggrund og bliver personlig. Dermed produceres der ikke overvejelser over, hvordan man som miguilla kan præge børnene i bestemte retninger, og selvhjulpenhed er ikke en målsætning, men en forventning om noget, som gradvist indtræder udfra barnets egen drift. Isabel madede de store børn, hvis de ønskede at blive madet. Hun fremførte også *"der er børn der ikke kan det andre børn kan, men det gør mig ikke noget, for de lærer det bare senere"*. Børnenes udviklingsrytme skulle respekteres, og det var ikke på dette felt at forestillinger om normalitet trådte ind.

De potentialer, der ligger i børnene, ses overvejende som produceret af forældrene. I den forstand er blikket ikke individuelt orienteret og ikke særlig optimistisk. Carmen udtrykker denne opfattelse sat på spidsen: du bliver som dine forældre eller du bliver stik modsat. Under alle omstændigheder er din udviklingsvej, din personlighed m.m. bestemt af dit ophav, du er bundet til en social reproduktiv cirkel. Dette kan være en orientering som hos den traditionelle agrare type i Palacios' materiale. Samtidigt udtrykker Concha imidlertid også noget mere moderne, idet hun betragter psykologisk indsigt som en vej til at ændre børns adfærd. Det negative i børnenes adfærd tilskriver hun forældrenes adfærd og væremåder. I modsætning til Silvia, der arbejdede på landet, som overhovedet ingen forestillinger havde om at ændre børns adfærd: *"når et barn på 1 1/2 år bider, så må man jo vente til han bliver tre år, så holder det op"*. Slåskampene imellem børnene vendte hun oftest ryggen til og mente sig ikke i stand til at blande sig.

I forhold til Gunilla Halldéns bestemmelse om blikke på børn, kan man se værenssynet hos arbejderklasse miguillaerne i den forstand, at den voksne som opdrager ikke ses at spille nogen særlig rolle for, at barnet former sig på den ene eller den anden måde. Projektsynet er repræsenteret hos den ene middelklasse miguilla, hvilket muligvis er en tilfældighed, men dog er interessant som kontrast. Det dukker også op hos Concha, som har den mest vidtrækkende utopiske horisont for sin biografikonstruktion. Miguillaernes værenssyn er imidlertid anderledes end de svenske arbejderfamiliers syn i Halldéns undersøgelse. Hvor de svenske arbejderforældres syn også rummer et udviklingsperspektiv på barnet, at hun kan udvikle sig til noget helt nyt og har en særegen personlighed, er de spanske miguillas' syn overvejende et deterministisk syn, der forudsætter reproduktion af mønstre og "natur" og ikke anser den enkeltes mulighed for at udvikle sig "fra" sin baggrund i både snæver og bred forstand for sandsynlig.

10.7 Opbrud i synet på børn

Dagplejernes syn ligner miguillas' for så vidt de fleste har et syn, der overvejende kan forstås som et værenssyn. Samtidigt vægter de også socialisering til fællesskabet, at børnene kan begå sig, højt. Imidlertid blander forskellige syn sig og tegner billedet af et syn på børn, der er i opbrud. En form for værenssyn er tilstede hos 2/3, men kun hos tre udelukkede dette andre syn på børn. Resten anså tillige den voksnes rolle i socialiseringen af børn til det sociale fællesskab i dagplejegruppen, som i større fællesskaber, som så væsentlig, at de på en række områder havde mål for børnene, som de arbejdede ud fra også nogle gange på tværs af forældrenes opdragelse. I Hanne Haavinds undersøgelse af norske forældre finder hun også en vægt på social deltagelse i alle mødres indstilling til egne børn, men dog med forskellig vægt i forskellige familier. I Harriet Holter m.fl.s ældre undersøgelse af norske forældre påpeger de, at dette er mest typisk for arbejderklasseforældre. Dette stemmer overens med Halldéns undersøgelse blandt svenske forældre.²³³ Den måde dagplejerne i undersøgelsen her italesætter deres fokusering på den sociale adfærd er meget moderlig i den forstand, at dagplejeren går ind og påtager sig det fulde ansvar for at lade egne værdier og forestillinger om social adfærd, og hvordan barnet skal kunne klare sig, tage over. Udviklingspsykologiske tankefigurer ligger samtidigt som klare forventninger, hvilket indebærer en meget mere italesat social og kulturel determineret bestemmelse af børns væren, hvordan børn "vil" og "bør" udvikle sig, hvad børn er i forhold til voksne m.m. Hos syv dagplejere var et projektsyn meget klart tilstede, og fire af dem vægtede den voksnes definition af og stimulering mod bestemte udviklingsmål højt.

Værenssynet indebærer, at børnene vil udvikle sig ud fra sig selv med de potentialer, de har. Men på en anderledes udviklingsoptimistisk måde end hos miguillas, idet det indebærer en forventning om egenartet udvikling. Det er knyttet til et blik på det enkelte barn, at barnet udvikler sig ud fra den personlighed, hun har. Og omsat i praksis at børn skal vælge og ikke behandles ens eller ud fra voksnes normer: *"Et barn der er et glad og tilfreds barn det er et barn der kan udfolde sig. I stedet for ligesom at blive pakket ind i et hjørne, pakket ind i vat, og nu skal du søreme passe på. For de lærer en masse af at komme ud og prøve grænser af også, også med hinanden... Og nu de store jeg har dem spørger jeg nogle gange hvad de har lyst til at lave, og så bliver det på deres præmisser at vi gør det. Det kan være en dag hvor de har lyst til at sidde ude i sandkassen hele dagen, så skal de have lov til det. Har de lyst til at gå over på den anden blå bro så gør vi det."* (Karin) Den voksne følger og hjælper barnet, men sætter ikke tempoet.

De udviklingspsykologiske tankefigurer er tilstede som forventning, og dermed udelukker synet på ingen måde forestillingen om den voksnes stimulation; men det omsætter sig i en rolig forventning til, at bestemte udviklingstrin vil indfinde sig: *"Nogen de kribler i fingrene for at tegne og klistre hele tiden. Jeg har haft, det sidste hold jeg har haft, det var ene drenge og en af dem, de gad simpelthen ikke når jeg fandt papir og blyanter frem, de gad ikke se det. Men det var jeg da ikke bekymret for, fordi de skal nok komme til det, det tror jeg på."* (Lise) Og det udtrykker sig i en forventning om at børn er forskellige fra hinanden og fra voksne, og at de skal have lov til at være det og samtidigt have lov til at værne om deres personlighed: *"de store det er ligesom en gruppe for sig selv, de har de samme lege. De små de er lidt forskellige, det er en dreng og en pige, det er meget*

²³³ G. Halldén, op.cit., Harriet Holter m.fl.: Familien i klassesamfundet, Pax. Oslo 1975, Hanne Haavind: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

forskelligt i hvad udvikling de er. Altså nogen er lidt langsomme til nogen ting end andre er, de er meget forskellige endnu. Jeg vil nok sige at de små de, når de er så små så leger de egentlig ikke så meget, de observerer mere hvad de store laver. Eller hvad jeg nu sidder og laver. Viser dem nogle ting. Jo, de er så forskellige...De kan bare lege hver for sig hvis de har lyst til det. Der er jo nogen børn, og det har jeg da også oplevet, børn jeg har haft, der ikke lige har lyst til at være sammen med os andre, så de går ind og lukker døren og sidder og læser eller hvad, det synes jeg de skal have lov til. Det barn har brug for at være alene.” (Mette) Mette har som mange andre dagplejere forestillinger om udviklingstrin, hurtig og langsom udvikling, og om hvordan børn på tværs af familier, sociale lag og køn “bør” være på en helt anden måde end miguillas. Der kan trækkes en forbindelse imellem en observation fra kapitel 5: at dagplejere involverer sig mere i det enkelte barn, - og til det udviklingsoptimistiske værenssyn, således at de gensidigt betinger hinanden. Dagplejeren, der engagerer sig i det enkelte barn, får øje på særegne udviklingspotentialer, og hun reducerer dem ikke til barnets baggrund eller udviklingspsykologiske forestillinger. Det opfordrer hende til at indtage en mere aktiv rolle i stimulering af barnet.

Samtidigt åbner dette “bør” op for projektsynet. Det er kendetegnende, at de dagplejere, der har et helt dominerende projektsyn, italesætter dette i forbindelse med børn med særlige behov og børn, som vækker opmærksomhed udfra dagplejerens erfaringsbaggrund. Hvor barnet socialt, kulturelt og udviklingsmæssigt ikke opfylder dagplejerens forventninger, og dagplejeren oplever, hun overtager styringen fra forældre, der svigter. Engagementet i barnet bliver her også til et engagement i et bestemt udviklingsforløb med et hierarki af mål. Dagplejerens rolle er meget aktivt forstået, uden at dette nødvendigvis indebærer en objektgørelse af barnet, da den moderlige omsorg ikke forsvinder ud, men får en ny mere professionel dimension. Disse dagplejere ser nærmest børnenes liv, deres næring og udvikling som afhængig udelukkende af dagplejeren: *“Lige for tiden har jeg et barn hvor jeg en gang om ugen har besøg af en bevægelsesterapeut, hvor vi, altså jeg, børster det barn med sådan en speciel børste, det gør jeg tre gange hver dag..Tror du en institution ville.. Nej jeg ved jo, de ville aldrig gøre det, vel, men på den anden side så ved jeg med mig selv, at det barn kommer til at klare sig. Og det er så min fjer i hatten, for det er min fortjeneste. Og det siger jeg til mig selv. Det var godt han faldt ned her ved dig, Lene, for ellers var det gået galt.”(Lene)*

Dagplejerens ideale jeg-forestillinger i jobbet er imidlertid anderledes hos de dagplejere med projektsyn end hos mange af de dagplejere, der mener at børnene overvejende vil udvikle sig af sig selv. I den første gruppe er en større grad af tilstedeværelse af professionelle idealer om synlighed, regelbundethed i forhold til børnene. I den sidste gruppe er der flere, der identificerer sig med børnene i et omfang, der er ureflekteret i forhold til det asymmetriske forhold, og i stedet etableres en form for både symbiotisk og infantiliseret relation, som i Annes tilfælde.

10.8 Sammenfatning

Dagplejere og miguillas' blik på børn er i dette kapitel analyseret i sammenhæng med den måde, de forstår deres praksis, fordi de indbyrdes producerer hinanden. Det er en del af deres viden om børn og arbejdet med børn. I forståelsen af praksis har jeg forsøgt at placere både dagplejernes og dagplejeorganisationens forståelse ind i forhold til forestillinger om pædagogisk praksis og omsorgsudøvelse med vægt på det første, da det sidste behandles i kapitel 12 og 13.

Dagplejepsikologi er i dagplejen og daginstitutionerne blevet kaldt hverdagspædagogik i et forsøg på at indfange det anderledes og det særlige ved denne praksis i forhold til daginstitutionspædagogik.

Dagplejepraksis er også blevet forstået som ikke-pædagogisk, og i begge synsvinkler ligger et forsøg på at udskille det pædagogiske som noget særligt, der kan adskilles fra og har andre mål end omsorgsudøvelsen i hjemmet. Omsorgens modstilling til udvikling og pædagogikkens reduktion til voksenintenderet udviklende praksis har jeg kritiseret ud fra deres forudsætninger i skellet imellem langsigtet og kortsigtethed og skellet imellem væren og udvikling. Herudfra betragtes dagplejens hverdagspædagogik som en opløsning af langsigtet og kortsigtethed og en opløsning af skellet imellem omsorg og udvikling, idet omsorgsorienteringen ses empirisk danne udgangspunkt for udviklingsrettede refleksioner. Jeg placerer omsorgsudøvelse eller omsorgspraksis i dagplejen som en del af de handlinger, hvori dagplejeren relaterer sig til børnene. De lader sig ikke skille ud som enten pædagogiske eller omsorgsrettede, som hverdagslige eller pædagogiske; men omsorgspraksis kan ses som en del af den pædagogiske praksis, dagplejeren har i arbejdet med børnene. Både i direkte interaktion med børnene og som rammesættende for børnenes færden og væren i dagplejehjemmet. Omsorgspraksis er samtidigt en del af hverdagslige gøremål indlejret i hjemmet, men bliver ikke af den grund til ikke-pædagogisk praksis.

Dagplejeres og miguillas' syn på børn og barndom, deres "barndomsfilter" er blevet betragtet i forhold til forskellige forældreanalyser, og især har Halldéns skelnen imellem et værens- og projektsyn som tendenser i kvindernes syn været forklaringsgivende. Parallelt til arbejderes og smålandbrugeres syn i Halldéns undersøgelse har både miguillas og dagplejere et overvejende værenssyn på børn. I begge kulturer betragtes børn som "anderledes" i forhold til voksne, behersket af en naturlig udviklingsdrift, som betyder, at de udvikler sig "af sig selv" uafhængigt af den voksnes eventuelle intentioner med barnets særlige udvikling, projektioner i forhold til barnet etc. Imidlertid er dette kun beskrivende for et overordnet syn. Fordi samtidig er der i begge grupper en stærk fokusering på barnets sociale tilpasning, barnets sociale adfærd for at kunne færdes i børnegruppen, i dagplejehjemmet etc. Denne fokusering på det sociale i barnets individuering overfor det "naturlige" bliver til en stadig modsatrettethed, hvor dagplejere og miguillas både vil regulere adfærd og på den anden side ikke vil opdrage ud fra de voksnes forestillinger og målsætninger.

De kulturelle forskelle imellem de to grupper viser sig på flere måder. Dels deri at dagplejerne går langt videre i deres tro på at kunne påvirke den sociale adfærd. Og først og fremmest deri at dagplejerne har et langt mere udviklingsoptimistisk syn på børn og deres unikke personligheder som afsæt for egenartet og egenintenderet udvikling. Hvorimod miguillas' syn er mere depressivt, idet de opfatter børn overvejende som reproduktion af deres miljø i et sådant omfang, at det sociale kan forstås som natur. Forskellene synes at være kulturelle og kunne forstås på tre måder. Dels har de udviklingspsykologiske tankefigurer en vis indflydelse på dagplejernes syn på børn. Dagplejerne har visse forestillinger om børns normale udviklingstrin og betydningen af at gennemgå dem til bestemte tider og i bestemt rækkefølge. En anden kulturel forskel ligger i graden af orientering imod individet og mod det enkelte barn som personlighed. Dette er meget tydeligt i dagplejen, hvorimod miguillas i højere grad relaterer sig til børnene som en flok og til det typiske for børn, især det ureglerlige som tilstede alment. Og endelig ligger der formodentlig på mere alment plan en forskel, som her kun kan tolkes i forholdet til børn, i opfattelsen af forholdet imellem natur og det sociale og herunder menneskers selvstændige evne til at påvirke socialisering og individuering.

11. Italesættelse af dagplejeviden

I dette kapitel vil jeg fokusere på italesættelsen af arbejds erfaringerne og omsorgsviden og de iøjnefaldende problemer heri, der har vist sig igennem interviewanalyserne. Italesættelsen her forstået som det oratorisk ekspliciterede og ikke synonymt med det reflekterede, det erfarede. Jeg vil her foreslå nogle indgangsvinkler at forstå problemerne udfra, der ikke relaterer sig til det metodiske, som i kapitel 9, men til arbejdets karakter og rammer. Kapitlet drejer sig om dagplejen, hvor miguillas kun inddrages som kontrasterende reference. Det ville kræve langt mere dybtgående undersøgelse af kulturens betydning for italesættelsen i Andalusien. Miguillas italesætter ikke deres arbejde i forhold til et felt af pædagogisk uddannede, forældre fra andre sociale lag end deres eget eller i forhold til arbejdsgivere og ledere.

Den viden dagplejerne har om at drage omsorg for børnene og om omstændighederne, hvorunder det gøres, og deres udfoldede kundskaber eller kompetencer ser jeg her under ét. Refleksion over handling er meget vanskelig at adskille fra selve handlingen, men ligger også i selve handlingen. Udfra Bengt Molander²³⁴ opfatter jeg kundskab og viden i praksisfagene som synonymer. Kundskaben er eksplicit i sproglig som ikke-sproglig handling, og den er implicit som viden, dvs. forståelse og mening, der ligger tavst i praksis. I den forstand er al viden her i udgangspunktet tavs, og i den bevægelse, der kan føre til den kognitive refleksion og verbalisering af denne viden, er det væsentligt at indkredse også, hvad der i strukturer og kulturen aktivt kan opfordre viden til at artikulere sig eller kan tavsgøre viden.

Denne videns praksisbundethed er et væsentligt problem, som dels kan betyde, at praksiskundskab skal artikuleres i forbindelse med handlingerne, ved observationer og i umiddelbar tilknytning til observationer. Men både ved observationerne i forbindelse med denne undersøgelse og ved observationsundersøgelser fra andre områder synes det ikke at fjerne problemet. Handlingerne følges ikke op af verbale refleksioner over det, der foregår. Omsorgsviden forekommer "selvfølgelig" upåagtet af dens udøvere, som dermed ikke overvejer deres egen manglende italesættelse af deres viden eller verbale refleksioner over praksis. I et empirisk studie af de uformelle kundskaber i forskellige omsorgsområder i Norden observeres dette således: "Att utföra och tänka i omsorg är en självklarhet för deltagarna i studien. Jag har inte många direkta citat som rör omsorg. När det gäller omsorg är det handlingen som står i centrum, inte att prata om den efteråt. De ord som förekommer är en del av själva handlingen. För dem är omsorg kärnan i arbetet, så nära att de inte tänkte på att det var någonting att tala om. Det är nog med att omsorgsfulla handlingar görs. Så länge de blir utförda fäster ingen något större avseende vid dem såvida det inte uppstår problem."²³⁵

Dette studie, ligesom flere andre, opfordrer til at opfatte denne form for praksisviden som tavs på grund af sin egen logik, fordi det er intime, processuelle, stærkt affektive, uobserverede, personlige m.m. relationsdannelser og handlinger, det drejer sig om. Dette, mener jeg imidlertid, indebærer at klassificere denne viden som særlig overfor alle andre former for viden og ligeledes at adskille bærere af denne viden fra bærere af anden viden. Man kan spørge, om det er muligt, at der er viden, der principielt unddrager sig samfundsmæssigt niveau, som ikke kan blive til samfundsmæssig vi-

²³⁴ Bengt Molander: Kunskap i handling, Daidalos, Göteborg, 1993

²³⁵ Lotte Alsterdal: Det tredje ögat - en studie om yrkeskunnande bland offentligt anställda i fyra länder, Arbetslivsinstitutet, Stockholm, 1998, udg.: Kommunalt Ansattes Nordiske Samarbejde, s.23

den? Forskningens problem er, at vi ikke kan se denne viden, den befinder sig skjult for os. Den kan være skjult både for omverdenen og for den, der besidder den og praktiserer den. Skjult i betydning, at meningen er skjult - men ikke tavs i betydningen, at det ingen mening har. Praksisviden er meningsfuld, om end forståelsen af dens mening kan være forskellig alt efter hvilken sammenhæng, man ser den i. Som et led i individets stadige socialisering relaterer subjektiviteten sig til sin omverden med handling, der kan ses som en stadig besættelse af denne omverden på en måde, der er meningsfuld for den enkelte, om end den enkelte ikke udtrykker denne mening og ikke selv reflekterer denne mening.²³⁶

11.1 Har dagplejeviden et sprog?

Kari Martinsen spørger kritisk til artikuleringen af omsorgsviden indenfor sygeplejefeltet i Norden, hvor megen viden igennem tiden er blevet formuleret ud fra et lægevidenskabeligt paradigme: hvor henter man sit sprog fra? Og er det muligt i et lægevidenskabeligt sprog at udtrykke sygeplejerskens erfaringer?²³⁷ Og er det i det hele taget muligt i et sprog, der har videnskabelig karakter at udtrykke det, der er knyttet til det specifikke og ikke er alment, det der er konkret og ikke abstrakt, det der er sammenknyttet og ikke adskilt? Dette spørgsmål kunne stilles til dagplejeområdet: er det muligt ud fra et udviklingspsykologisk paradigme eller teoretisk baserede pædagogiske tankefigurer at italesætte dagplejeerfaringer? Og er det muligt at italesætte dagplejeviden på mere generaliserende og abstraherende måde? Analyserne af subjektiviteterne har bl.a. været et forsøg på at honorere en italesættelse på en hverdagsmæssig, specifik og objekttilknyttet måde. I interviewanalyserne udtrykker dagplejerne sig i meget ringe grad ved hjælp af dette pædagogiske sprog, men hvilket andet sprog er tilgængeligt? Og i hvilken forstand er det et sprogligt problem? Bengt Molander peger på den tavs-gjorte viden, selvom han ikke beskæftiger sig nærmere med at undersøge processerne, hvorunder det sker. Men han fokuserer på det uklare eller tomme sprog, som er så iøjnefaldende indenfor omsorgspraksis og peger på, at det ikke drejer sig om, at sprog ikke kan bruges, eller der ikke er sprog til rådighed, men at der er andre forhold, der forhindrer erfaringer i at blive til sprog: "Sproget i sig selv er ikke nok. Det må fyldes med erfaring. På præcis denne måde kan vi udtrykke det og sige, at på en måde er al viden tavs."²³⁸

Ud fra Negts erfaringsbegreb²³⁹ kan man foreslå, at omsorgsarbejderen kan italesætte det, hun kan se og erfare i forhold til dér, hvor hun befinder sig, historisk, socialt, kulturelt, personligt og sfærebundet. Dette strukturerer hendes hverdagsbevidsthed og erfaringer på en individuel og kollektiv måde i forhold til de udfordringer, hun dagligt møder. Grænser, der ikke opleves som flytbare, vilkår som ikke opleves som foranderlige og oplevede modsætninger, der fornægtes samfundsmæssigt, må hun regulere og udgrænse eller tale om i det omfang, hun psykisk kan afbalancere det og udholde smerten.

²³⁶ Peter Ø. Andersen tager dette udgangspunkt i sin undersøgelse af pædagogers tænkning om praksis, med udgangspunkt i praktikbegrebet hos Bourdieu, personlighedspsykologiske forestillinger, hverdagsbevidsthedsteorien hos Leithäuser, samt Max Webers begreb om social meningsfuldhed. Hans analyse peger på meningsfuldheden i tænkningen om praksis i pædagogfaget, selvom den ikke altid er forbundet med denne praksis. Jeg tager mit udgangspunkt i en forståelse af meningsfuldhed tildels fra Bourdieu, men også ud fra et socialisationsmæssigt udgangspunkt i Lorenzer, og praksisvidensbegrebet hos Schön og Molander.

²³⁷ Bliver omsorgen sanseløs? Samtale med Kari Martinsen, i John Berthelsen m.fl.: Da omsorgen gik på arbejde, Forlaget Børn og Unge, København 1992

²³⁸ Bengt Molander, op.cit.

²³⁹ Oskar Negt og Alexander Kluge: Offentlighed og erfaring, Grenå 1974

Ud fra Bourdieus feltbegreb²⁴⁰ i tilknytning til erfaringsbegrebet, kan man antage, at dagplejerne befinder sig i et felt og ikke i et magtmæssigt tomrum, når de arbejder. Hvor der er forskellige positioner, og hvor de selv indtager positioner, hvorudfra de ser resten af feltet og relaterer sig til andre i feltet. Dagplejerne træder i så fald ind i et felt, som omfatter pædagogisk arbejde med børn, og som indeholder mange forskellige fag og tilgange, herunder individuelle dispositioner for at udføre arbejde med børn.

Forestillingen om, at italesættelse af erfaringer skal ses i forhold til position, horisont og det felt, man befinder sig i, kan bidrage til at forstå måden dagplejerne taler om deres arbejde og viden. Når dagplejere italesætter deres arbejde, er det forskelligartet og med spor af forandringsprocesser; men der er også noget gennemgående utydeligt, som rummer spor af noget konfliktfyldt. Det er som om, der er en hel masse, de ikke kan få ind i sproget, når de bliver bedt om at reflektere deres arbejde. I det følgende har jeg udvalgt en beskrivelse af arbejdet, givet af en dagplejer i et gruppeinterview, som har karakteristiske træk, der er fundet i alle dagplejeinterviewene:

"Jeg har en rytme jo, med at de bliver modtaget om morgenen, og dem der skal have morgenmad, så sidder vi og hygger os lidt og vi finder ud af hvad vi så skal lave, og så ind imellem tager vi på besøg eller legestue. Så har vi middag kl.11. og 11.30, hvor vi får frokost. Og så sidder vi og hygger os lidt igen, inden vi lige skal børste tænder og på potten og så sover de. Og når de så står op så er det leg igen efter frugten. Men der skal man også sidde og hygge lidt inden man begynder igen. Men det er utrolig mange ting for der skal både motivering og leg med og det hele. Når vi hygger er det meget med at synge, og hvor vi læser, og hvis det sådan er større børn, dem kan vi så snakke med jo. Der er jo groft sagt sådan mere kontakt. Og hvad der er utrolig vigtigt, det er knus og kærligt kram." (Lene)

Lene angiver tidsstrukturen og rutinerne som det signifikante i arbejdet, hvorimod de specielle kompetencer i arbejdet og den kvalitet, der udfolder sig, fremtræder utydeligt og sammenfattes med en kliché: vi hygger. Man kunne vælge at se det som manglende refleksivitet bagved ordene - hun ved ikke, hvad det er, hun gør. Dette berører i så fald et både teoretisk og metodisk problem i undersøgelsen. I kapitel 9 har jeg metodisk peget på forskellige klassespecifikke forhold omkring verbalisering og refleksion. Donald Schön og Bengt Molander påpeger ud fra andre praksisområder, at praksis ikke ville være mulig på en så kvalificeret, så specifik objektrettet og stadig fremadskridende professionel måde, hvis ikke der foregik en omfattende refleksion i forbindelse med handling, hvor erfaringer blev inddraget. Der er på denne måde ingen grund til at antage en direkte sammenhæng imellem graden af verbalisering og en bestemt hertil hørende grad af refleksivitet og erfaringsdannelse.

11.2 Den afskærmede refleksion

I en analyse af mindre sproglige og kognitive, men meget kreative professioner, såsom ingeniører og arkitekter, finder Donald Schön²⁴¹, at de i planlægningen af det fremtidige arbejde, i designudvikling ofte arbejder med at reflektere over tidligere erfaringer i en samtidig proces. Heri ligger en

²⁴⁰ Pierre Bourdieu: Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handle. Hans Reitzels Forlag 1994.

²⁴¹ Donald Schön: The Reflective Practitioner, Basic Books 1995. Se kapitel 3: Design as a reflective conversation with the situation.

analyse af et forhold, som også genfindes i andre praksisfag, men som er mere synligt i Schöns eksempler i og med, at udarbejdelsen af designproduktet ret nøje kan følges og observeres på vejen. Den indre bevidste diskussion om nutiden og fortiden opstår i fremtidsarbejdet. I arbejdet med det fremtidige har praktikerne mere "tid og overskud" end i selve realiteten i hendes egen selvforståelse. Psykologisk beskytter hun sig selv på denne måde. Schön forklarer de typiske reaktioner hos praktikerne på denne måde:

"Selv hvis refleksion i handling er gennemførlig, kan den synes farlig. Baseballkasteren som hævder aldrig at tænke over sit kast midt i spillet, og den berømte historie om skolopenderen der paralyseres af forsøget på at forklare, hvordan han bevæger sig, antyder at refleksion griber ind i handling. Den synes at gøre det af fire årsager:

1. Der er ikke tid til at reflektere, når vi er i ildlinien. Hvis vi stopper og tænker, kan vi være døde.
2. Når vi tænker over, hvad vi gør, påfører vi kompleksitet, som griber ind i handlingens glatte strøm. Den kompleksitet, vi kan tackle ubevidst, paralyserer os, når vi bringer den til bevidsthed.
3. Begynder vi at reflektere i handling, kan vi komme til at fremkalde en uendelig tilbagevenden af refleksion over handling, og så over refleksion over handling, osv. i det uendelige.
4. Indstillingen passende til refleksion er uforenelig med indstillingen passende til handling."

Disse årsager, finder Schön konkret i sin analyse, ikke harmonerer med det faktum, at praktikerne virkelig reflekterer i handling, blot intuitivt. Men det beskriver, hvorfor den bevidste refleksionspraksis ikke foregår i handling. Hans andet punkt tillægger han selv stor vægt, idet han hæfter sig ved det "systembekræftende" og overlevelseshæder i denne måde at forholde sig på. Praktikerne reflekterer derved ikke den måde, problemer er stillet på, men mere deres løsning, ikke kompleksiteten i realiteten, men måden de selv handler i realiteten på osv. Hermed bevæger Schön sig langsomt henimod det område, vi kunne kalde tavsgørelsen, selvom det ikke er hans interesse. Idet denne måde at sortere imellem, hvad der skal reflekteres, ikke bare teknisk kan betragtes som et spørgsmål om at prioritere problemløsning over problemets karakter m.m., men bliver et spørgsmål om at skille alt det ud, man ikke mener at kunne gøre noget ved udfra den Negtske forståelse. At udgrænse og på hverdagsbevidst måde adskille tingene.

Lenes italesættelse ovenfor skiller netop en masse fra. Man kan se det som manglende italesættelse af de handlinger og temaer, som er kulturelt indforståede i dagplejen og derfor ikke behøver at have ord for dem, der er i dagplejen. Samtidig er arbejdet i sig selv ikke særlig "sprogligt" i forhold til de små børn, hvor mange andre kommunikationsformer ofte forekommer nyttigere. Man kan endelig også forstå hendes "udspil" i forhold til den struktur hun bliver sat i, hvor behovet for italesættelse ikke udspringer som en nødvendighed i arbejdet, men er et udefra kommende krav, og hvor formålet kan forekomme uklart eller endog truende. Set i forhold til det samlede materiale i undersøgelsen og det pågældende interview som kontekst mener jeg, at dagplejeren her sætter en skærm op omkring sin viden. I det konkrete tilfælde overfor at undersøge hendes viden, men muligvis er det en skærmning af hendes viden, som hun også møder den tilsynsførende eller dagplejelederen med. Skærmen som den implicite viden i dette tilfælde skjuler sig bagved, hedder: vi hygger, hvilket er en hverdagssproglig kliché, som er generelt forståelig indenfor den danske kulturkreds. Samtidig er den dog meget vag eller tom, idet de faktiske handlinger, de ord der følger med og den stemning der er, ikke beskrives og kan forstås meget forskelligt (er der fysisk kontakt, er der dialog imellem den voksne og barnet, er det jævnbyrdigt samvær, spises der, er det dagplejerens kaffepause, m.m.??)

Når jeg vælger udtrykket ”skærm” og at ”afskærme” og ikke den psykologiske terminologi, d.v.s. det fortrængte, ubevidste og undertrykte, er det for at fastholde felt- og horisontbestemmelsen. Den skjulte mening kan være ikke-bevidst i Lorenzers og til dels Bourdieus forstand uden at være ubevidst. Det meningsfulde i den praksis at afskærme skal her ses som en både socialisationsmæssig og sociologisk bestemmelse af det meningsfulde ud fra den position hun har både i feltet og i samfundet mere sammenhængende. Sådan som det fremstår for hende, derudfra hvor hun befinder sig. Det, hun skiller ud og afskærmer, er først og fremmest hendes egen kunnen i at få sådanne rutiner til at fungere eller få dagen til at fungere, selvom disse rutiner ikke kan opretholdes. I andre tilfælde opstilles skærmen som kontrast og lukker på en udfordrende måde af for kritik.: *“Vi ved jo hvad vi skal gøre, uden at være pædagog”*. Dette udtrykker, at dagplejeren opfatter sig som kompetent, men at hun ikke vil vurderes ud fra pædagogiske tankefigurer eller erfaringer. At vide hvad der skal gøres, refererer imidlertid til noget, der holdes afskærmet.

11.3 Regelstyret praksis og øjeblikkets uforudsigelighed

Strukturen på dagen i dagplejen er meget forskellig alt efter børnenes alder. Og ofte langt mere flydende end Lene fortæller ovenfor. Hun videregiver ikke her sine egne oplevelser eller erfaringer med sin dag og sit arbejde, hvilket brudstykker fra andre dagplejeinterview lader ane:

“Jeg har én der bliver hentet allerede klokken 13 to dage og de andre tre dage kommer han først klokken 13.. det fungerer fint idet han er her i hvert fald to dage om formiddagen, for ellers kan han ikke rigtig være med til at lave noget. Der hvor vi laver mest det er om formiddagen, så der lægger jeg vægt på at de der formiddage så skal han være med i det kreative der, men han har ikke sådan helt lyst endnu, altså 5 minutter det er lang tid for ham. Det synes jeg er i orden. Så prøver jeg så på de dage han er der om eftermiddagen, hvis han nu er her lidt alene, en times tid alene, så prøver jeg så på de ting vi har lavet om formiddagen... Der kan også komme et barn der er lidt snottet, eller lidt hænget, og jeg tænker nå, ja det har det jo lige så godt her som de har det hjemme, når jeg kender barnet så godt, når man har dem fra 11 måneder..” (Mette)

Mette har børn i vidt forskellige aldre, der kommer på vidt forskellige tidspunkter, og hun forsøger alligevel at tilpasse aktiviteterne til det enkelte barn. Samtidig har hun også syge børn imellem de raske børn. Bagved disse ord ligger en evne til fleksibel planlægning, men formodentlig også en masse kaos og planer om aktiviteter, der ikke kan gennemføres. Det er imidlertid planlægningen og de kreative aktiviteter, der artikuleres og ikke problemerne i at få hverdagen til at hænge sammen med børn der har forskellig dagsrytme, påvirkning af børnegruppen, aktiviteter nogle kan være med i, andre ikke m.m.

“Og jeg synger altid en sang for dem inden, vi synger altid når vi er færdige med at spise i det her hus. Og det er jo fordi min mand han møder mange gange kl.13 og han har sådan en guitar, og så spiller han meget for børnene, og de forventer faktisk han gør det hver dag. “John, guitaren” siger de så..Og så når de har sovet, ved 14-14.30 tiden så får de gerne en historie.. De sover allesammen, men det er tit der er en eller to, der ikke har sovet. Lige inden de skal i børnehaven så sover de ikke. Og jeg vil også sige, Sofie er tre år, det er ikke nødvendigt hun sover, men det siger hendes moder altså at det er. For det er ikke noget jeg overhovedet synes de skal, altså de har da godt af at hvile, men når jeg nu har haft et barn der ikke sover, så læser jeg en historie for det barn, eller hvis jeg sætter mig herind med en kop kaffe i sofaen med en bog, så kommer det eller de børn også med ind, det fungerer udmærket..”(Lone)

Hos Lone er der ikke faste sovetider eller tider på dagen, hvor hun holder pause, men hun afpasser det efter, hvad børnene vil. Lone giver her to modsatrettede meddelelser i beskrivelsen af en del af hendes praksis: de sover allesammen, hvilket er den overordnede, officielle udmeldelse. Formodentlig sådan det præsenteres overfor forældre og tilsynsførende. Og samtidig siger hun, at de sover ikke, hvis de ikke vil, uanset hvad forældrene siger, men er sammen med Lone. Dermed opløses og omformes faste rytmer hele tiden, og hun gør erfaringer om at holde pauser og ikke holde pauser, og hvad det gør ved dagplejedagen og hende. Men dette italesætter Lone ikke.

Inger: "Ja, jeg startede med tre, hvor den ældste var ni måneder.. og så fik jeg så senere på året, der fik jeg en på ni måneder også. Og så har de ellers fulgt hinanden, og det har været utrolig lækkert at have, da først de var oppe over grundstadiet. Så var det godt! For de fulgtes jo ad, det var simpelthen så skæg. De havde det pragtfuldt sammen. Men så kom jeg jo så ned og fik fire små igen, dvs. at jeg fik en på to og et halvt, det var lige før han blev tre. De var lige flyttet til området, så de skulle kun blive i tre måneder indtil han skulle i børnehaven. Og så fik jeg så tre små, det var ikke særlig spændende."

B: "Nej det var ikke særlig spændende, hvad gjorde du så?"

I: "Altså jeg har heldigvis mine store børn. Når Per og Lisbeth kom fra skole der kl.12, det måtte jeg egentlig benytte mig af. Han var utrolig glad for at lege med dem. Så han gik egentlig og ventede på at det blev eftermiddag. Jamen du har så travlt med de små, de skal have flaske, og de skal have grød, du skal koge grød, jamen det foregår simpelthen sådan hele tiden. Og det er ikke spændende at gå i for et barn, at gå alene i. Han blev meget babyet."

B: "Hvordan havde du det med det?"

I: "Dårligt, jamen det har du, hvis du har en gruppe der ikke fungerer. Jeg havde en af børnene der, han skreg så at sige fra han kom indtil han blev hentet. Det var sådan en rigtig lille hidsig fyr, han ville bare ikke finde sig i at han skulle hjemmefra. Så det gjorde han de første fire måneder. Så fik jeg en ny i stedet for ham der."

B: "Hvad gjorde I ved, at han skreg sådan der?"

I: "Jamen, du måtte faktisk sætte dig ned og lege midt i det, der er ikke andet at gøre."

Ingers fortælling udtrykker, at dagplejehverdagen kan forme sig som en uendelig strøm af tilfredsstillelse af basale behov. Og på den anden side splintres af barnegråd, der gør det umuligt ikke bare at komme udenfor dagplejen, at være kreativ, men også umuligt at planlægge dagen udover at forvente, at de basale behov indfinder sig. Hvordan dette sætter sig som erfaring åbner Inger ikke op for, men anfører projektivt, at det ikke er så spændende for større børn. Hendes klareste erfaringsformidling er her, at børns "grundstadie" er ét, der skal overstås.

Lenes beskrivelser af arbejdet tidligere udtrykker forestillinger om arbejdet, som tildels genfindes på det administrative niveau som en institutionsbureaukratisk logik om, hvordan dagplejearbejde lader sig beskrive og indramme. Men det ville være en forenkling og overdrivelse at sige, at dagplejeledelserne ikke kan nuancere billedet mere end dette. Forestillingerne udtrykker også, hvordan dagplejeren mener, det er rigtig at gøre udfra nogle antydninger af tankefigurer om, hvordan voksne skal relatere sig til børn: hun angiver motivering og legen som redskab for den voksnes målsætning.

ger. Dette hører til den udviklingspsykologiske tankegang “i voksenhøjde”²⁴². Dagplejeren afholder sig fra eller ligefrem undgår at italesætte sin egen intentionalitet med det hun kan og gør, den måde hun relaterer sig på, og den måde hun arbejder på. I stedet træder tankefigurer og logikker ind i hendes sprog fra den teoribaserede pædagogik og fra den bureaukratiske institutionslogik, men på en ikke selvfølgelig måde, der vækker opmærksomhed. Det fremtræder på ingen måde som fuldt overtaget diskurs, og uden at det optræder entydigt, men sammenblandet med hverdagslivets sprog. I dette sprog “mangler” der erfaring.

11.4 Om at tale ind i et felt

En egentlig samlet analyse af det felt, der kunne kaldes det pædagogiske arbejde med børn, er ikke lavet, men især Peter Ø. Andersen har bidraget til at indkredse, hvad der karakteriserer pædagogers positioner og nogle tankefigurer, der ligger indenfor feltet i Danmark.²⁴³ Han beskriver en ret homogen selvforståelse af fagligheden for dem, der er uddannede og arbejder som pædagoger, som i høj grad udtrykker pædagogiske idealer, hvis forbindelse til uddannelsestænkningen er ret tæt. Dette er opnået igennem en professionaliseringsproces af gruppen, der har sit udspring over de senere år i både de mange udviklingsarbejder, i diskussioner af den pædagogiske kvalitet, igennem supervision og vejledning og endelig igennem organisationsudvikling, der i sin decentralisering, afbureaukratisering m.m. har skabt større fokus på den pædagogiske hverdag.²⁴⁴ Professionernes aktive rolle heri kan forstås udfra, at de ligesom mange andre omsorgsarbejdere oplever sig i en legitimitetskriser, hvor det er vigtigt at give sine bud på kvalitet, hvad arbejdets specielle bidrag er m.m.²⁴⁵

De kortuddannede og dagplejen er ikke blevet analyseret eller betragtet i forhold til feltet. Men som arbejdere i det enstrengede pasningstilbud i Danmark, som ledet og vejledt af professionelle pædagoger og med den dynamiske udveksling og påvirkning imellem forskellige former for viden, der foregår i mange former for offentlighed, er de i kontakt med de andre positioner og er en del af feltet. I feltet er de pædagogisk uddannede bærere af en række tankefigurer og diskurser om pædagogisk praksis i forhold til små børn, og hvordan den professionelle agerer i feltet. Peter Ø. Andersen påpeger i sin analyse, at disse ikke nødvendigvis kan forstås meningsfuldt udfra praksis, men udfra en række andre forhold. Jeg har taget et enkelt tema op tidligere, om hvordan hjemlige gøremål kan ses som pædagogisk praksis i sammenhæng med væsentlige pædagogiske tankefigurer, fordi det har særlig betydning for dagplejen (se kapitel 10). En italesættelse af de uformelle kundskaber er blevet

²⁴² I: Børns Legekultur, Munksgaard 1996, påpeger Jan Kampmann og Peter Ø. Andersen udfra observationsanalyser, at legen også kan ses “i børnehøjde”, som etablering af et børnerum uden nogen funktion udenfor legen selv, hvis man undlader at betragte legen udviklingspsykologisk, altså “i voksenhøjde.”

²⁴³ I kapitel 10 er nogle af disse tankefigurer præsenteret i forbindelse med “dagplejepædagogik”. Peter Ø. Andersen: Pædagogens praksis, Munksgaard Rosinante, 1995

²⁴⁴ *ibid.* Afsnit 2

²⁴⁵ Indenfor daginstitutionsområdet har de uddannedes fagforeninger igennem de sidste år været drivkraft i at sikre opkvalificering, dokumentation, kvalitetssikring og udvikling af institutionerne og pædagogfaget igennem projekter som f.eks. “Pædagogers kompetencer” udført af Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen i samarbejde med BUPL og SL og et samarbejde imellem BUPL og Ugebrevet Mandag Morgen om “Morgendagens Daginstitution. Forbundet af offentligt Ansatte følger efter med kvalitetssikringsprojekter i dagplejen og et fælles nordisk projekt om uformelle kvalifikationer i omsorgsarbejdet. Professionsforskere som Donald Schön, Leif Holgersson og Lennart Nilsson har de sidste 15 år påpeget den tendens, at de professionelles egne foreninger førte an i kravene til professionerne som led i professionskampen, fordi de oplever sig værende i legitimitetskriser i forhold til statsmagten. Se både Holgersson og Nilssons bidrag i Broady (red): Professionaliseringsfällan, Carlssons Bokförlag, Stockholm, 1986.

sat mere og mere i fokus (se kapitel 5) og åbner mulighed for synliggørelse i feltet, også således at flere i feltet kan få mulighed for at indføre disse kundskaber i deres "kapital" som løftestang for at positionere sig anderledes og bedre. Eller for at kritisere denne viden og trænge den ud af feltet.

Dette skal tages med i betragtning, når dagplejerne italesætter deres arbejde. De taler ikke om arbejdet i det private rum eller i et adskilt "dagplejerum", en dagplejeoffentlighed adskilt fra det pædagogiske felt, som daginstitutionerne befinder sig i. Men de taler derimod ind i netop dette rum, et allerede eksisterende socio-organisatorisk rum, hvori der optræder andre, som igennem længere tid og med teoretisk ballast har defineret det som rum eller felt. De italesætter arbejdet med reference til dette rum:

- "Det (BD: det jeg laver) er jo det man kalder hverdagspædagogik, jeg tror ikke der er nogen af os der laver sådan en hel struktur.." (Lene)

- "Børnene skulle bare lære sådan nogle helt almindelige manerer og så prøve at være med til nogen ting, uden at være pædagog.." (Gerda)

Arbejdet ses i forhold til det pædagogiske felt generelt og bestemte daginstitutioner konkret. Daginstitutionspraksis bliver referencen i dagplejernes selvforståelse. Arbejdet skal måles og vurderes herudfra. Samtidig er det tydeligt, at de også forstår deres arbejde som noget andet, med hjemmet og familien som reference.

- "Altså man får samvittighed over det..fordi noget som jeg måske nok har gjort, altså og gør meget i, altså det der klippen og klistren, det gør vi ikke så meget her,.. jeg lærer dem ikke at klippe, jeg vil ikke sidde og lave det for dem.." (Anne)

- "Det sidste kursus jeg var på, da var vi ude i en vuggestue, og det var sjovt at se, at de laver jo overhovedet ikke mere med børnene end vi gør, de gør det ikke anderledes.." (Lone)

Anne (ligesom tidligere Lone) italesætter arbejdet dobbelt. Som ideal: at hun klipper og klistrer. Og som praksis, at det gør hun ikke, fordi det er en illusion; børnene kan ikke. Både Anne og Lone udtrykker forståelsen af en bestemt produktionsstandard i daginstitutionsverdenen, som de ikke selv mener, de lever op til. De prøver at italesætte deres arbejde som pædagogisk virksomhed, ofte med henvisning til det forældrene forventer af dem pædagogisk. Jeg forstår indholdet i italesættelsen sådan, at de ved hjælp af ekspliciteringen af referencen til pædagoger og institutioner får positioneret sig i feltet i en lavere position. Igennem denne relationerende italesættelse fjerner de sig fra deres egen praksis. De taler tendentielt om deres egen praksis med andres briller, som de forstår, de bliver set udefra. Samtidigt med at de fastholder at se deres arbejde ud fra egne ideale forestillinger som uddybet i eksemplerne Anne og Connie. Som moderen, der fuldt ud tilpasser sig børnenes behov og som hønemoderen, der pylrer om og styrer sin flok. Denne dobbelthed i italesættelsen peger på, at der foregår en afskærmning af deres viden, spændt ud imellem to former for ideale forestillinger knyttet til henholdsvis den offentlige og den private sfære. På et ikke-bevidst niveau fungerer det som tavsgørelse.

Hvis man ser det ud fra feltoptikken, kan man anskue det således, at når dagplejerne italesætter deres viden, kunnen og erfaringer, positionerer de sig ind i feltet med den kapital, de har med sig. Denne kapital er både "hvordan man gør" i arbejdet og den livserfaring, de værdier og de personlige kompetencer, de bærer fra den kultur, den familie, den egn af landet og det sociale lag, de kommer. De kan, som de selv subjektivt forstår det, kun indtage en mindre magtfuld position som i Connies til-

fælde, hvor hun forstår sin livshistorie fastlagt ud fra hendes baggrund og manglende uddannelsesmuligheder. I den forstand bliver biografikonstruktionen, og ikke subjektiviteten som helhed, også et udtryk for denne positioneren.

I Andalusien var positioneringen anderledes, afhængig af hvilket sociokulturelt lokalområde man arbejdede i, og deraf hvilke børn man passede. En enkelt dagplejer fra et lavere middelklasse kvarter, som også selv var kommet fra den lavere middelklasse, talte om sit arbejde i forhold til udviklingspsykologiske forestillinger. De andre, alle arbejdere på land og i by, som passede by-, landarbejder- og husmandsbørn, talte om deres arbejde overvejende som en udvidelse af hjemlige kompetencer. De italesatte også de herskende normer for socialisering i den lokale kultur, som også var forældrenes forventninger, klassemæssigt og kulturelt afgrænset til den samme gruppe de selv tilhørte. Den "pædagogiske diskurs" i Andalusien var stadig for mellemlagene, og dermed kunne man muligvis tale om helt adskilte felter. (Se kapitel 10.)

Et eksempel på italesættelse af en moderlig omsorgsorientering i praksisviden blandt miguillas var fortællinger om det at give barnet mad. Både indholdet af maden, tilblivelsen, miljøet omkring indtagelsen og allermest motiveringen til at tage imod maden og måderne at give mad. Mad er også et vigtigt tema hos danske dagplejere; men det var mere markant i Andalusien. Jeg forstår det som en meget væsentlig del af udfoldelsen af omsorgens kerne: at nære livet hos det lille barn i begge kulturer, men i Andalusien udstræktes dette også til større børn, og det fik også en symbolsk betydning. Den ældste andalusiske miguilla i undersøgelsen, Silvia på 55 år, fortalte om det første barn, hun havde haft i dagpleje, som hun stadig havde forbindelse med. Hun havde engang besøgt ham som 17-årig, hvor han havde brækket benet, og for at udtrykke sin omsorg bragte hun ham mad, hun selv havde tilberedt, som hun madede ham med. Dette valgte hun at fortælle, da hun skulle fortælle om sin måde at arbejde med børnene. Dette skal forstås ud fra, at det at made selv store børn opfattes i de lavere klasser som et udtryk for den største moderkærlighed.

Denne positionsbestemmelse af det, der verbalt reflekteres, viser sig også i, hvilke tematiseringer dagplejere og miguillas foretager. De tematiserer ud fra det, de kan se, derfra hvor de befinder sig i scenisk forstand, altså også psykologisk kan regulere ud fra Negts begreb om selvregulering. Dagplejerne italesætter f.eks. arbejdet i forhold til uddannelse og det hjemlige som oplevelser og som overvejelser over valg. Dette er tydeligst for kvinder under 40 og mindre tydeligt for kvinder over denne alder. Det illustrerer et socialt handlerum, de lever i, hvor uddannelse kan vælges til og fra.²⁴⁶ Miguillas italesætter også for de yngstes vedkommende uddannelse som en overvejelse, men ikke eventuelle overvejelser over arbejde-ikke arbejde, altså om lønarbejde for dem var lystbetonet, når de havde ansvaret for små børn og husførelse under de givne kønsrelationer. Eller hvor meget de havde lyst til/magtede at arbejde. Dette kan forstås sociokulturelt ud fra, at arbejde for en andalusisk arbejderkvinde er en eksistensbetingelse. I et samfund hvor kvinder sjældent kan finde arbejde, men hvor de fleste gerne vil have det, og for arbejderkvinders vedkommende ofte er nødt til at arbejde for at forsørge voksne børn og arbejdsløse familiemedlemmer, udtrykker den fælles kulturelle tankefigur, at arbejde er en lykke. At arbejdet på ingen måde opleves som lykke, bliver ikke nødvendigvis til erfaring eller italesættes, selvom det måtte være reflekteret.

²⁴⁶ Noget tilsvarende finder Harriet Bjerrum Nielsen ud fra norske undersøgelser, hvor de sociale erfaringer, kvinder har gjort sig på arbejdsmarkedet, er meget parallelle til de danske, og italesættelsen følger samme mønster, blot tidsmæssigt mindst ti år forskudt. Harriet Bjerrum Nielsen: Utdanning, kjønn og kjærlighet i tre generasjoner, Senter for Kvinneforskning, Universitetet i Oslo, 1997

11.5 Eksemplet Connie: Hjem og arbejde som sammenvævede erfaringsområder

Et træk ved de livshistoriske interviews har været, at der forekom en bestemt forvirring, både i de narrative segmenter, men hyppigst i de reflekterende og argumenterende segmenter. Forvirringen drejer sig om at blande egne børn og dagplejebørn, det private liv og arbejdslivet sammen. Connie rykker fortællingerne scenisk rundt imellem sfærerne i abstrakt forstand, i overenstemmelse med at de i konkret forstand er sammenblandede. Hun rykker også rundt imellem egne og sine nærmestes oplevelser og erfaringer. I et segment fletter datterens oplevelser af efterskole sig ind i hendes egen historie. Datteren var ikke glad for at være på efterskole, men ville gerne hjem til sin familie. Datteren gøres til begivenhedsbærer i segmentet, og hun selv til reference. Connie får kun antydning, at hun selv havde det modsat, at hun ville væk fra sin familie og elskede efterskolen. Ved at skifte begivenhedsbærer flyttes fokus væk fra hende selv, og opmærksomheden svækkes overfor det, der ikke italesættes: at hun ikke har haft en god familie, som hun savnede, men derimod har haft det senere i forhold til egne børn, som hun savner. Forvirringen opstår fordi det ikke italesatte alligevel markeres, således at man bliver i tvivl om, hvem der tales om.

I et andet delsegment rykker hun på forvirrende måde rundt imellem egne og dagplejebørnene:

C: "Hvis jeg kunne skrue tiden tilbage i dag, så ville jeg sørme **have haft mine børn i.. i børnehave**. Og men det er så igen tiderne med skolen og.. alt det der, der sker nu, ikke også. **For mine børn har jo aldrig slået eller sparket** eller... alt det der, som man nu hører om i dag, vel."

B: "nej.."

C: "Jamen, **den her lille gruppe med de der dagplejebørn**, de er jo under opsyn sådan hele tiden, ikke også. Lige så snart, der er optræk til noget, jamen, **så.. så kommer mor**, og skal vi ikke lige tage den der i stedet for, eller hvad vi nu finder på, ikke. Eller skal vi gå en tur eller.."

B: "Så det kan du godt se nogle minusser ved også?"

C: "Meget, meget. **Veninden, der, der.. hvor moren arbejder**, hun kommer alene hjem fra skole, jamen hun skal selv bage, og hun kan selv skrælle kartofler og sådan noget. **Det har mine jo aldrig kunnet**, fordi jeg var der jo hele tiden. Og du kan tro, jeg kan se mange minusser der.."

Hun starter med at tale om sine biologiske børn, idet beslutningen om, hvor børnene skal passes, er en forældredisposition. Dernæst taler hun om sine børns opførsel, hvor der tilsyneladende er en forbindelse imellem den første ytring og denne. Men der viser sig bagefter også at være en forbindelse til det, der følger efter: børnene har aldrig sparket eller slået, fordi hun altid kom og afledte dem og gjorde tingene for dem. Således kan det være dagplejebørnene, der aldrig sparkede eller slog. Så føres datterens veninde ind til reference i forhold til "hendes egne". Disse kan altså være begge grupper: egne og dagplejebørnene - eller de er at betragte som et og det samme: "mine børn".

De tre ryk i fortællingens struktur danner tilsammen den refleksion, at Connie har været medvirkende til at gøre sine børn selvstændige, og at hendes børn måske var blevet mere selvstændige og dygtige, hvis de ikke havde været hjemme hos hende, men i stedet var kommet i institution, og hun selv var kommet et andet sted hen. Det, som desuden ligger implicit p.g.a. den sproglige og sceniske forvirring er, at Connie synes at mene, at dagplejebørnene også var blevet mere selvstændige og dygtige, hvis de ikke havde været hos hende, og hun ikke havde været dagplejer. Dette italesættes imidlertid ikke. Strukturen i fortællingen kan opstå fordi hjem og arbejde som erfaringsgivende sfærer på ubemærket vis glider sammen for Connie. Men utydeligheden eller forvirringen er også en måde at afskærme en refleksion, Connie egentlig sidder inde med, men som rummer en masse pro-

blemer ved at blive italesat. Det største problem kan umiddelbart synes at ligge i, at Connie dermed skal konfrontere sig med, at hun bør holde op med at være dagplejer. Dette synes imidlertid ikke at ligge Connie så fjernt. Mere truende for subjektiviteten er derimod forståelsen af sig selv i forhold til sit arbejde. At italesætte overskridelsen imellem sfærerne som udtryk for, at hun udøver dagplejearbejde på en dybt personlig måde og finder det vanskeligt at skelne imellem egne og andres børn. Dette er truende, fordi Connie hele tiden forsøger at lægge en vis distance til arbejdet, at objektgøre det. Derfor opstår de sceniske ryk som en sproglig betydningsmæssig forvirring og ikke som en italesættelse af paralleliteten.

11.6 Når dagplejere fylder sproget med erfaring i uddannelsesrummet

I undersøgelsen er også indgået observationer i uddannelsesrum på efteruddannelseskurser for dagplejere. Jeg valgte overvejende at benytte det som baggrundsviden og ikke benytte det til tolkning og analyse, da mængden i undersøgelsen som helhed er stor, og uddannelse er gledet i baggrund i problemstillingen i undersøgelsen. Imidlertid vil jeg inddrage det her, fordi uddannelsesrummet er rum for mødet imellem de pædagogiske tankefigurer og dagplejeviden og har givet mig større forståelse af dagplejeviden. Rummet er tilsyneladende magtfrit, et frirum udenfor dagplejehverdag og dagplejeorganisation, men samtidig åbenbarer det forskellige positioner i forhold til arbejdet. Kurserne er karakteriseret ved at foregå adskilt fra praksis i dobbelt forstand. Deltagerne befinder sig i tid og rum et andet sted end den praksis, de skal dygtiggøre sig i. Der er ingen børn og ingen behov, der skal mødes med omsorg. Der indgår ikke ”praktik”. Lærerne, der er bærere af tænkning om denne praksis og skal formidle viden, er kendetegnet ved ikke at have deltaget i denne praksis og ved at organisere deres viden ud fra nogle principper, der er udviklingsteoretisk baserede og herudfra orienteret mod løsninger.

Det, dagplejerne udtrykker både før og efter kurser, er, at de først og fremmest søger den indbyrdes erfaringsudveksling, forstået i den hverdagsmæssige betydning af ordet. Fordi kollegaerne ved, hvordan det er at gå alene med fire børn under to år, hvor den ene på fem måneder skriger fra morgen til aften p.g.a. adskillelsen fra moderen. Eller de små daglige problemer *”hvordan der kommer noget sved på panden når du skal hjem fra legepladsen og alle er trætte og sultne.”* (Connie). Det var for mig derfor bemærkelsesværdigt at observere, at dagplejerne på et længerevarende efteruddannelseskursus holdt deres erfaringsudveksling til gruppearbejder uden lærere og til pauserne. De dialoger, der her udspillede sig, var karakteriseret af det, man kunne kalde ”problemidentifikation” set i forhold til lærergruppens målrettede søgning mod problemløsninger: hvad dagplejeren skal gøre. Dagplejerne søgte at finde ud af, om det de oplevede, også var noget andre oplevede, om det der skete imellem dem og børnene eller dem og forældrene kunne forstås anderledes af andre, når man fortalte det. Jeg observerede det som to parallelle uddannelsesrum, hvor der i det ene blev reflekteret dagplejearbejde og italesat dagplejeviden, og dette foregik uden lærere. Det andet rum, hvor lærerne var tilstede, drejede sig om noget andet.

Intentionen med kurset var fra planlæggernes side, at dagplejerne skulle have tilføjet ny teoribaseret viden om børn og kommunikation, ny viden om aktiviteter især af kreativ art, og at dagplejerne i tilknytning hertil skulle have et løft igennem personligt at opleve udvidede muligheder i det kreative, musiske og legende.²⁴⁷ Arbejdet i dagplejen var der imidlertid ikke sat fokus på, fordi arrangø-

²⁴⁷ Som omtalt i kapitel 5 er der ikke megen efteruddannelse for dagplejere, men i nogle kommuner har man igennem de sidste fem år på projekt- og forsøgsbasis lavet længerevarende kurser af 13-26 ugers varighed. Disse kurser har overvejende et kreativt, udviklingspsykologisk og personlighedsudviklende indhold.

terne udtrykte, at dette var dagplejernes forudsætninger. Det var det, de var mestre i, og i stedet var der brug for at se på arbejdet fra en anden vinkel, "fra børnehøjde". Kursuslederne forstod det således, at man her ydede respekt for dagplejernes kompetencer, fordi dagplejerne viste, at de kunne få hverdagen til at fungere. De "manglede" bare noget. Det, der blev introduceret på kurset, ansås at ligge udenfor dagplejernes erfaringsbaggrund. Men der var ikke i den pædagogiske tilrettelæggelse tænkt på, hvordan der kunne etableres et møde imellem lærernes forståelse af dagplejens problemer og dagplejens faglighed og dagplejernes forståelse af samme. Og et møde imellem den teoribaserede viden og dagplejernes erfaring. Hvordan de kunne opfordres til at italesætte det, som er dagplejeviden.

I en form for prøvehandling, der skulle realitetsafprøve en ny afvejning af det lyst og ulystbesatte, som et skridt på vejen til erfaring i den Negtske forstand, forsøgte en gruppe dagplejere på kurset at bryde adskillelserne imellem de to uddannelsesrum. Da dagplejerne fik lejlighed til at vælge eget projektemne, valgte en gruppe at rykke fokus over i privatsfæren. De valgte at tage livserfaringer ind, som i udgangspunktet var defineret som ikke-faglige, og som ikke automatisk kunne italesættes fra daginstitutionserfaringer eller korrigeres og omtolkes i det nye pædagogiske sprog. Dagplejerne havde valgt at fokusere på det at miste et barn, et barn der dør. Fokuseringen var interessant, fordi det at knytte sig og "miste" et barn igen, når der siges farvel, er som vist i både Anne og Connies eksempler et centralt tema i dagplejeres omsorgserfaringer. Kompetencerne i at håndtere det under betingelser af gentagelse, isolation og manglende anerkendelse, er helt afgørende for at kunne lystbesætte dagplejearbejdet. Her har dagplejerne smertefulde oplevelser og svært ved at gøre "erfaring". I Annes tilfælde har hun ikke erfaring om, hvad arbejdet har gjort ved hende. At hun i det arbejde, som var meget lystbesat for hende, er begyndt at reagere forsvarsmæssigt overfor den stigende ulystbesættelse. Connie kan på den anden side ikke danne erfaring om sin ulyst i forhold til de små børn.

Tematiseringen og arbejdet med det var vellykket i den forstand, at dagplejerne fik "væltet" deres stærke følelser, både glæde og smerte udover kurset, og det skabte stor interesse. De andre kursister udviste meget stor respekt for de dagplejere, der tog dette skridt, og de pågældende var meget stolte. Men der optrådte også noget, som jeg tolkede som skamfølelse. Det kunne forstås således, at det allermest intime blev sat i fagligt fokus i uddannelsesrummet, og som noget der var centralt for dagplejere. Det tematiserede centrale eksistentielle problemer i forhold til at bevare subjektivitet for den voksne, der udøver moderskabet. Problemer som dagplejehverdagen på meget parallel måde bidrager til igennem tabenes truende indvirkning på subjektiviteten.

Dagplejernes prøvehandling må forstås både ud fra den måde, dagplejere oplever sammenhæng imellem eget liv og dagpleje arbejde, men også i forhold til hvilke muligheder dagplejerne oplever, der er for at bearbejde deres oplevelser og danne erfaringer. Temaet kunne ses som en "afsløring" af skjult viden, af at dagplejeverdenen er et univers af stærke følelsesmæssige konflikter for den enkelte kvinde. Dagplejerne overskred den grænse, der på kurset var trukket imellem to forskellige artikuleringer af viden. Hermed blev grænserne imellem det hjemlige og det offentlige også overskredet, og dagplejerne kunne ses som i færd med at tabe ansigt. I det omfang dagplejerne betragtede sig selv med dette blik fra mulige andre positioner i feltet, opstod skamfølelsen.

11.7 At tale om arbejdet fra hjemmet

I dagplejeorganisationen og dagplejehverdagen er mødet imellem forskellige former for viden ikke noget, der ofte finder sted, fordi dagplejerne arbejder meget alene uden ret megen vejledning og

sjældent eller aldrig modtager uddannelse. Men dagplejerne er søgende overfor at formulere egen position og "de andres" position. Dagplejere siger, at de ikke taler fagligt med kolleger udover på kurser, ved møderne og i legestuen. Når de har problemer ringer de til en veninde eller snakker med deres mand. Dette kalder de privat snak, at læsse af, m.m. At se dette som en mulig platform for faglighed og erfaringsudveksling ligger udenfor selvforståelsen. Karen Jensen²⁴⁸ finder i analysen af hjemmeplejen i Norge, at arbejdets betingelser som alenearbejde i hjemmets sfære med personlige relationer til brugerne skaber både regression og udvikling i omsorgsarbejdet, hvilket kan aflæses i måden det reflekteres. I refleksionerne er sammensmeltningen af det offentlige og det private, det hjemlige/intime og det faglige tydelig. Også dagplejerne i dagligdagen i hjemmet har svært ved at skabe abstraherende distance til arbejdet. Den distance der kan gøre det muligt at kunne italesætte overskridelsen af grænsen imellem privat og offentligt og imellem individuelt og mere generelt på en måde, der ikke dermed samtidig er nedbrydende, objektiverende, for subjektiviteten. Hverken Connie eller Anne, som illustreret i interviewanalyserne, reflekterer deres arbejde udover det personlige niveau: hvad de ikke kan, og hvad de kan, hvad der sker hos dem. Derfor etableres en italesættelse af overskridelserne imellem sfærerne på mere generaliseret og kollektivt niveau i uddannelsesrummet og sjældent i dagplejeorganisationen.

Den enkelte dagplejer, som jeg har mødt i de livshistoriske interviews, italesætter sin viden ud fra hjemmets erfaringsverden. Hun holder sig dermed mere uden for konflikterne i feltet og hævder en slags medforældre position, en intim personlig relateret position. Det gør det legitimt og muligt på denne måde at have et kritisk beredskab i forhold til den pædagogiske diskurs eller de pædagogiske tankefigurer, at hævde en mere moderlig omsorgsorientering. Hun behøver ikke at gå i faglig diskussion med disse tankefigurer eller fuldt ud at overtage dem.

Alle dagplejere udtrykker, at de fører en kamp for at det, de laver, bliver forstået som arbejde. Skellet imellem privat og offentlig sfære er dybest set den, som rækker ind og gør det vanskeligt at tale om den viden og de erfaringer dagplejere har. Dagplejerens positioneren sig ind rammes af den samfundsmæssige fortielse af den hjemlige sfære som et sted, hvor der foregår værdifuldt arbejde. Ikke som et spørgsmål om mere eller mindre faglig kunnen, mere eller mindre kvalificeret arbejde, men som arbejde eller ikke-arbejde, som værdifuldt eller ikke-værdifuldt. Når de positionerer sig ind i forhold til arbejde/ikke-arbejde igennem at italesætte deres arbejde og hævde, at de arbejder fagligt og professionelt, er deres position lav. Når de træder ud af denne placering og hævder, at det, de foretager sig, er noget kvalitativt andet, noget der er knyttet udelukkende til hjemmet, kan de hævde at besidde en moderlig omsorgsorientering, således som Anne og Connie gør det i interviewene. Dermed afskærer de sig samtidig aktivt fra en faglig profilering og positionerer sig lavt.

Men der er ikke noget åbent valg, hvor dagplejeren kan vælge udelukkende at lade moderlige omsorgsprincipper styre sit arbejde, fordi andre logikker også træder ind i hjemmet. Først og fremmest via hendes egen socialisering også til samfundsmæssig anerkendelse forstået som anerkendelse i den offentlige sfære, dvs. orientering ud af hjemmet, familien og moderskabet. Og konkret opretholdt via arbejdsgiverne og brugerne, der stiller krav til dagplejeren som lønarbejder. Dagplejepædagogen, der kræver, at hun skal registrere overtid, når forældrene henter barnet et kvarter for sent, og dagplejeren ved, at en regning fluks bliver sendt fra kommunen til "hendes forældre", og hun er angiveren. Forælderen, der vader ind med store beskidte støvler og kommenterer, at dette vel er en offentlig arbejdsplads, hvor nogen kan gøre rent. Dagplejerens reaktion bliver ambivalent overfor

²⁴⁸ Karen Jensen: Hjemlig omsorg i offentlig regi, Universitetsforlaget, Oslo, 1992

disse forsøg på at holde sfærerne adskilt, samtidigt med at de overskrides. Hun oplever personlige grænser overtrådt for, hvordan hun vil tolerere, at gæster optræder i hendes hjem. Og samtidig oplever hun, at hun bliver nødt til at sætte grænser, hvor grænser hele tiden overskrides af dem, der samtidig postulerer grænsernes nødvendighed og naturlighed.

Becker-Schmidts påpegning af, at kvinder i krop og sjæl skal sammenknytte sfæreadskillelserne som erfaring og udholde modsigelserne imellem dem, giver en meningsfuld forståelsesramme. Overvejende forstået ikke i psykologisk forstand som ubevidste processer, men som muligvis reflekterede processer, der blot er tavse, fordi deres italesættelse vil fungere som en nedbrydelse af herskende forestillinger, de selv er bærere af og dermed være truende for subjektiviteten. Det har imidlertid, som forsøgt sandsynliggjort i dette kapitel, den særlige betydning for dagplejeres italesættelse af en arbejdsmæssig viden, der indeholder sfæreoverskridelser, at denne viden enten afskærmes igennem utydeliggørelse eller dobbelte meddelelser. Eller at den italesættes på en måde, der forekommer provokerende både på individuelt og kollektivt plan for fastholdelsen af både egne og andres ideale forestillinger om sig selv i relation til arbejdet.

12. Familiestrukturen som ramme for omsorgsarbejdet

"Her er vi som en familie" (Isabel)

Betragtningen, som er kendetegnende for både dagplejere og miguillas, er, at rammer, funktioner, relationer m.m. ligner den struktur, hvori det biologiske og sociale moderskab i privatsfæren udfolder sig, og dermed "bliver" arbejdet også privatsfære uanset dets også offentlige karakter. Familien danner forudsætning for den forestilling om fællesskab, som miguillas og dagplejere socialiserer børnene ud fra. Dette familiefællesskab må forstås i sin sociale og kulturelle sammenhæng, hvilket jeg vil forsøge her.

I dette og de næste to kapitler har jeg valgt at fokusere på familien og moderskabet på baggrund af fænomener, der er udledt fra interviewanalyserne. Interviewanalyserne peger igennem de subjektive nedslag på nogle mulige sammenhænge imellem dagplejeres og miguillas' socialisering til at reproducere den familiære dynamik og rammer og især moderskabet, både som praksis og som ideale jeg-forestillinger om at være moder - og bestemte forståelser af arbejdet, bestemte måder at arbejde på og en bestemt vidensdannelse i arbejdet. Fænomenerne, der her danner udgangspunkt, er flere: En tæt tilknytning og meget personlig relation imellem dagplejere og børn, som kan eksistere i en periode for at afløses af rutinisering, frastødning af børn og aggressioner mod børn eller for at eksistere parallelt i forhold til nogle børn og ikke i forhold til andre. Her vækker relationerne til børn, der græder meget, særlig opmærksomhed. Et andet fænomen er nogles stærke identifikation med børnene og manglende anerkendelse af det asymmetriske i relationerne. Et tredje fænomen er angsten for ansvaret, som hos nogle kan producere ekstrem ængstelighed. Et fjerde fænomen er betydningen af at kunne opretholde subjektivitet igennem at afbalancere en tilpasning til børnenes behov og at relatere sig til det sociale udenom børnene på samme tid - for at kunne udøve omsorg for børnene - og hvordan dette er forskelligt hos miguillas og dagplejere. Et femte fænomen er angivelsen af mangelen på tid og muligheder for at gøre de ting med egne børn, som de nu gør med dagpleje- og miguillas' børn.

12.1 Familiestrukturers bestandighed og bevægelse i Andalusien

Ud fra baggrundsinterviews, observationer og interviewanalyser fremstår den andalusiske familie blandt miguillas på to måder: 1) som den i Danmark velkendte kernefamilie og 2) som meget udvidet familie, der lever sammen i den sociale praksis med praktisk forsørgeransvar, delt ansvar for børn udover biologiske børn, i daglig kontakt om end ikke altid under samme tag. Modern fremstår med stor social betydning for opretholdelse af hele dette udvidede familienetværk. Modernitetens betydning for en eventuel de-institutionalisering af de familiære relationer er blevet et fokus for spansk køns- og kvinde forskning. Samtidig er det dalende fødselstal og færre antal giftermål noget, der optager flere former for forskning. En del analyser har forsøgt at spejle en forståelse af de spanske fænomener i den nordiske udvikling. Det fremsættes ofte, både i nogle analyser og i medierne, at den spanske kvinde frigør sig i lyntempo i forhold til sine europæiske søstre, og at kernefamiliens opløsning er allermest fremskreden i Spanien. Dette forekommer både statistisk og for en overfladisk betragtning at være kortslutninger ud fra en række andre faktorer såsom arbejdsmarkedsdeltagelse, arbejdsopgaver i hjemmet, sociale ansvarsområder, indgåelse af ægteskab m.m. Analyserne af ændringer i demografi, institutioner og relationer, som ser mere kompleks og varieret ud end den danske på dette område, bevæger sig ofte imellem to poler. Enten hævdes det, at der i Spanien er tale om fænomener og mekanismer med mange variationer, som imidlertid alle er udtryk for de

kendte globale perspektiver. Herved forklares de specifikke spanske demografiske forandringer alle deduktivt ud fra bredere systematiske historiske transformationer. Eller man hævder, at de specifikke observerede forandringer er indbyrdes uafhængige af hinanden og skal forstås som selvstændige fænomener uden nogen sammenhængende logik, d.v.s. uden mere strukturelle forklaringer.

En sociologisk undersøgelse af Garrido og Requena kaster imidlertid interessant lys over især familiestrukturens udvikling i Spanien aktuelt. Undersøgelsens resultater er særlig interessante for denne afhandling, fordi de samlivsformer og familiemønstre, som de miguillas, der indgår i undersøgelsen, lever i, er de mønstre Garrido og Requena især søger at kortlægge. Analysen er specifik i forhold til de forskellige regioner i Spanien og søger forklaringer på de geografiske og kulturelle forskelle: "Det er meget passende at spørge sig selv, hvad det er, der er foregået i Sydeuropa, i dette tilfælde Spanien og ikke anse den klassiske forklaring om et simpelt historisk efterslæb i de sociodemografiske forandringer for givet. Og dermed konkludere på alt for forudsigelig måde og med ringe refleksivitet, at den nuværende tilbagegang i fødselstal og ægteskabsindgåelse er de første symptomer, der bebuder en modificering af de spanske familiære modeller på linie med de europæiske naboer."²⁴⁹ De spørger, om de demografiske forandringer kan have fundet sted indenfor de traditionelle institutionelle kontekster?

Som udgangspunkt for analysen af forandringerne benytter de en analyse af de eksisterende spanske familiære modeller, hvori de definerer to traditionelle hovedmodeller: en stammemodel og en kernemodel²⁵⁰. Geografisk kan man herudfra lokalisere to former for familierelationskomplekser i Andalusien. I det vestlige Andalusien, hvor herværende undersøgelse foregår, er familierelationerne overvejende opbygget efter stammemodellen i byerne og kernemodel på landet. Kendetegnende for stammemodellen er, at der kan indgå en kerne eller slet ingen kerne, men at flere forskellige dele af en større familie indgår. Kernemodellen, altså den dominerende på landet, indebærer generelt to-generationsfamilien, hvor den tredje, ældre generation samt resten af familiestammen bor lige i nærheden, oftest i den samme gade, men i egen husstand.

De tager fat i de tre nøglefænomener, som de eksisterende undersøgelser og litteraturen i Spanien aktuelt bygger tesen om familiens forandring op på: det stigende antal husstande bestående af enlige (8,8% i Andalusien i 91), husstandene bestående af enlige forældre (10,2% i Andalusien i 91) og husstandene, der ikke består af kernefamilie med to generationer, men enten ingen kerne har, har flere kerner eller indeholder andre personer (i alt 15% i Andalusien). De finder, at de enlige husstande består overvejende af enker og ikke af unge, og at fordelingen imellem enlige kvinder og enlige mænd i disse husstande er den samme som ti år før. Forklaringen herpå kan være, at mændene tidligere var gifte mænd, der levede alene som de facto skilt, men i dag er "rigtig" skilt. Dette er en udvikling i retning af formalisering af en proces, der er startet tidligere, hvor skilsmisser ikke var tilladte.

De enlige forældre som overhoveder for husstande består overvejende af kvinder over 50 år med deres børn og ikke af unge enlige mødre (kun ca. 20% af disse husstande består af kvinder under 50 år

²⁴⁹ L. Garrido y M. Requena: *Sobre la Construcción de la Identidad Feminina en Relación a la Estructura familiar y su Evolución*, 1995, s.149

²⁵⁰ Flaquer y Soler: *Estructuras familiares en España*. Centro de Estudios Demográficos, 1990.

med deres børn).²⁵¹ Der sker kun en svag udvikling i retning af flere separerede og fraskilte kvinder med børn. Det betyder, at denne type "enlig forælder"husstand, overvejende ikke korresponderer med det, man ser i andre dele af Europa, idet der ikke er tale om en enlig forsørger med afhængige børn, men derimod om en gruppe myndige voksne, der lever sammen. De "mangfoldige" eller "stamme"husstande, altså ikke-kernefamilier, bevæger sig i retning af, at husstande med flere kerner eller andre deltagere er i aftagende, medens dem uden kerne er i svag fremgang (fra 2,7% i 81 til 3,1 i 91 i Andalusien). Det viser sig, at samlivet i de "mangfoldige" husstande gennemsnitligt varer fem år, altså er kortvarige. Garrido og Requena konstaterer, at husstandenes størrelser er faldende absolut i Spanien, men ikke i et omfang, der modsvares af det faldende børnetal. Faktisk udgør antallet af husstande med fire personer og derover halvdelen af alle husstande i Andalusien, hvilket er lidt højere end landsgennemsnit, og dette er helt overvejende forekommende i byområderne og ikke på landet. Sammenholdt antyder det, at familieformerne nok har ændret sig, men ikke modellerne og strukturerne, idet de unge bliver hjemme og forbliver bundet til den ældre generation, moderen forbliver de facto husstandens overhoved. Det er stadig mændene, der evt. flytter væk som tidligere, og kvinderne der bliver ved børnene. Flere generationer bliver ved med at leve sammen, og forskellige dele af slægten bor sammen. Selvfølgelig med det forbehold, at 65% af befolkningen bor i kernefamilie med to generationer eller i par.

De stadig store husstande i byerne, hvor udviklingen ifølge moderniseringstesen forventeligt kunne gå i en anden retning, foreslår Garrido og Requena at forstå udfra konjunkturelle tendenser snarere end som strukturelle forandringer. De peger på to parametre: mangelen på arbejde til de unge og mangelen på boliger.²⁵² Dette sammenholdt med den meget høje middellevetid i Spanien betyder, at familiestammerne, ikke kernerne, foretager en selvregulering, der sikrer de nulevende dele af stammen og ikke stammens videreførsel. Requena og Garrido peger på, at man hypotetisk kan forestille sig, at den "mangfoldige" familieform, stammemodellen, især i Andalusien og også andre steder i Spanien simpelthen fortsætter under nye former, presset af krisen i storbyerne.

For at forstå krisens dybde for de unge behøver man blot kaste et blik på den høje generelle arbejdsløshed, hvor Spanien er et af de få lande i verden, hvor arbejdsløsheden steg igennem hele tiåret fra 1975 til 85 (da Francos regime gik i opløsning) og er fortsat med at stige.²⁵³ Ungdomsarbejdsløsheden var 16% for mænd i hele Spanien i 1997 og 25% i Andalusien. For unge kvinder var den henholdsvis 28% og 41% i Andalusien.²⁵⁴

Samtidigt er der ingen offentlig uddannelsesstøtte, og en længerevarende uddannelse, også ved et offentligt universitet, er samtidig udgiftskrævende i form af eksamensgebyrer etc. Traditionerne byder de unge, både kvinder og mænd, at indstifte ny familie lovformeligt og også helst med kirkens velsignelse, når de flytter hjemmefra. Denne norm er tilstede i alle sociale klasser, om end mange i arbejderklassen aldrig har praktiseret den. Næsten lige mange kvinder over 16 år (fratrasket de separerede, fraskilte og enker) lever som gifte eller ugifte. Antallet af giftermål er faldet imellem 75-

²⁵¹ En opgørelse fra Instituto de la Mujer 1993 viser, at 52.685 husstande har en enlig kvinde som husstandsoverhovede.

²⁵² Disse to temaer er i dag de hyppigste anledninger til at kvinder henvender sig på et af statens kvindekontorer, Centro de la Mujer. Blev bekræftet af interviews med nøglepersoner.

²⁵³ Las Mujeres en La Comunidad Economica Europea, UE, Bruselas, Luxemburgo, 1992.

²⁵⁴ Mujer y Mercado de Trabajo en Andalucía, segundo trimestre 1997, Instituto Andaluz de la Mujer.

85 for at stige svagt i slutningen af 80'erne, men igen falde i løbet af 90'erne.²⁵⁵ Samtidigt er der stigende sociale forventninger bl.a. om, hvordan man stifter bo og familie sammenholdt med de manglende muligheder. I Spanien som helhed er kun 15% af alle kvinder blevet gift, inden de bliver 25, medens 60% af alle kvinder er blevet gift, inden de fylder 30.²⁵⁶ I 1985 var den gennemsnitlige alder for mænds indtræden i ægteskabet steget til næsten 28 år.²⁵⁷ I Andalusien er tendensen forstærket.

12.2 Et modernitets blik på andalusiske kvinder i relation til familien

Modernitet som en betegnelse for en bestemt historisk logik, hvorved menneskelige aktiviteter indordnes, er at betragte som en abstraktion over bestemte udviklingstræk,²⁵⁸ som har forskellige udtryk kulturelt, historisk og klassemæssigt. Samler man en række konjunktuelle træk på tværs af kulturelle grænser i Europa og anskuer dem overvejende ud fra en modernitetsvinkel, kan disse træks politiske producerethed sløres eller andre strukturerende faktorer træde i baggrunden. Husstandenes statistisk observerbare forandring i det sydlige Spanien i retning af flere enlige husstandsoverhoveder er ikke i sig selv et udtryk for øget individualisering under høj-moderniteten. Bevarelsen af husstande uden kerner eller med flere kerner i dele af befolkningen, om end størrelsen af husstandene bliver mindre, står overfor kernefamiliemodellen. En forståelse og bestemmelse af de samfundsmæssige udviklingsprocesser, herunder en aktuel begribelse af moderniteten i forskellige kulturelle og nationale områder, må betragtes under synsvinkelen af de menneskelige erfaringer i kollektiv historisk forstand i de pågældende områder. Modernitetens processer udvikler sig på baggrund af eksisterende erfaringer, og derfor kan en generalisering af modernitet som forklaringskabelon let miste mange af de nuancer, der viser sig i samfundsudviklingen i dens mangfoldighed i forskellige dele af Europa.

Garrido og Requenas analyse inddrager de økonomiske og sociale konjunkturer som rammesættende for at forstå de ændringer, der sker i familierne. De forbinder det mere objektive sociale med det kulturelle betydningsbærende i analysen og hævder en indbyrdes betingethed, samtidig med at de fokuserer på at forstå den skabende dynamik, hvormed mennesker forsøger at få de livssammenhænge, som de er indsocialiserede i, til at fortsætte. Det sociale livs evne til at overleve med sin kulturelle særegenhed under forskellige historiske, økonomiske og sociale forhold samtidig med fremkomsten af nye tendenser er det, der springer i øjnene. Garrido og Requena konkluderer: "Således er der indicier, som peger på, at de familiære former er meget mere istand til at tilpasse sig øjeblikkets sociale konjunkturer, end det kunne se ud til. Og følgelig kan bestemte måder at leve sammen på indlejret i specifikke slægtsforhold optræde under forskellige materielle forhold."²⁵⁹ Herudfra vil jeg foreslå, at det bliver misvisende at anskue de andalusiske kvinders position socialt i forhold til samfund og familie og den viden, de har om at bevæge sig i disse sfærer overvejende som et

²⁵⁵ Las Mujeres Españolas segun su Estado Civil, 1981-1986, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, s.17, samt Susanne Schunter-Kleemann: Welfare States and Family Policies in the EU Countries, op.cit.

²⁵⁶ Proporciones de Solteros y Casados en Algunos Grupos de Edad. Espana 1981, 1986, 1991. Fra: M. Requena y L. Garrido, op.cit.

²⁵⁷ Las Mujeres en cifras, op. cit. s.17

²⁵⁸ Linda Andersen: Bag facaden - Subjektive og symbolske dynamikker i institutionelle moderniseringsprocesser, ph.d.-afhandling, EVU, RUC 1996. L. Andersen ser moderniteten som mere abstrakt logik og bevægelse, fra det traditionelle, religiøse og helhedsmæssige mod det sekulære, individuelle og uddifferentierede.

²⁵⁹ Requena og Garrido s.159, op.cit.

historisk efterslæb i forhold til udviklingen af moderniteten i andre dele af Europa. Der sker en udvikling, men udfra andre kulturelle værdier og andre sociale erfaringer og med en stadig reproduktion af disse under rammer, der er konjunkturelt økonomisk og politisk anderledes end de danske.

Tilhørsforhold i familiestammen og samlivet i familiestammen er en kulturel værdi og en måde at leve på i Andalusien. I tilknytning hertil kommer lokalsamfundet og bredere sociale netværk som en naturlig forlængelse og sammenvævet heri. Dette danner for mange og frem for alt i de kulturelle miljøer, la miguilla befinder sig i, udgangspunkt for den individuelle tilegnelse af nye værdier og forestillinger, der kan indvirke bl.a. på de sociale relationer. I dag er både familiestammen og kernefamilien stærke sociale modeller og begge væsentlige for opretholdelsen af livet hos dens medlemmer i et samfund uden ret megen politisk involvering i den reproduktive sfære. Familien tager ansvar for sig og sine og sikrer stammens overlevelse ind i fremtiden, hvad enten det indebærer at bo i separate husstande på landet side om side eller i samme husstand i byerne. Det placerer under begge omstændigheder de kvindelige medlemmer i et omfattende dobbeltarbejde udfra en stadig traditionel arbejdsdeling imellem mænd og kvinder og en traditionel forståelse af moderskabets rolle i samfundet. Kvinderne berøres imidlertid af moderniteten på flere måder, ved at de uddanner sig mere og mere, "vælger" børn og ægteskab fra over en længere årrække end tidligere og sætter spørgsmålstegn ved eneansvar for hjemmets arbejde.

Kernefamilien er langt mindre fremherskende blandt miguillas i denne undersøgelse, hvor den er den eneste ramme for danske dagplejefamilier. Familielivet fylder i tid og rum også langt mindre, fordi familiens medlemmer er deltagere i større sociale fællesskaber. Både familiestammemodellen og det sociale livs organisering har den betydning for omsorgsarbejdet, at flere voksne end de biologiske forældre drager omsorg for børnene og har indflydelse på børns udvikling. Det har endvidere den betydning, at den kulturelt specifikke måde, miguillas udøver omsorg for børn, kan forstås delvist herudfra. Moderen er vigtig som samfundsmæssig figur; men i hverdagslivets praksis er der mange mødre, som vil deles og samarbejde om omsorg for børn og også have erfaringer med at drage omsorg for andres biologiske børn i et omfang, den danske kernefamiliestruktur ikke muliggør. Kvinderne må forventeligt bevæge sig på en anden måde i omsorgens balance imellem involvering og selvstændighed, tilknytning og adskillelse, asymmetrisk og gensidigt forhold. Dette vil blive uddybet i kapitel 14.

12.3 Modernisering af sociale relationer i danske familier

Den radikale udvikling af moderniteten (eller høj-moderniteten) har i det øvrige Europa, især i Nordeuropa været karakteriseret af individernes stigende frisættelse i forhold til familiære, klasse-mæssige og lokalkulturelle betydningsstrukturer - ved indgåelse af sociale relationer. De sociale relationer er i de nordiske lande empirisk konstaterbart uddifferentierede i et sådant omfang, at man må konkludere, at individer på tværs af klasse og kultur i stigende grad både forstår sig selv og har kompetencen til at være i relativt åbne valgsituationer i forhold til intime relationer og funktioner. Det er et valg, om man vil have børn, hvornår og hvor mange børn, om man vil bo alene eller med andre, hvem man vil bo sammen med, om man vil have børn med en partner, om man vil relatere sig til sin biologiske familie osv. Valgsituationerne forstår jeg som åbne udfra, at værdierne i menneskers traditionelle livssammenhænge ikke længere betinger bestemte valg. Men ikke således, at individerne frit kan vælge livsform og fremtidsudkast, at livet er et rent og skært skabelsesværk ud-

fra refleksive valg og handlinger.²⁶⁰ At vælge til og fra børn er f.eks. ikke kun et valg, men også strukturelt afhængigt af socialiseringen, hvorved det kan være ekstremt vanskeligt for kvinder også i dag at fastholde kønnet identitet uden børn.²⁶¹ Den biografiske konstruktion med dens forestillinger, idealer og forståelse af udviklingsforløb, hvormed de danske dagplejere i denne undersøgelse reflekterer deres liv, er i et stort omfang en videreførsel af kulturelle værdier fra de livssammenhænge, hvori de lever, og deres familier har levet. I et vist omfang indtræder en forståelse af et åbende socialt rum og muligheder for ændring af livsforløbs linie. Og i et vist omfang lever de deres liv som kompromisser i forhold til strukturer, som uintenderede forløb, som en oplevelse af fremmedbestemthed.

Alheit finder igennem biografiske analyser, at kategorierne køn, klasse og generation ikke længere giver faste prognoser om, hvordan man lever sit liv. Individet, som stilles overfor en stadig mere kompleks hverdag, kan ikke blot benytte sig af forhåndenværende kollektive mønstre i klassen, i kulturen, lokalområdet, i familien i forhold til de individuelle kriser, hun geråder ud i.²⁶² Samtidigt kritiserer han dog forestillingen om, at individualisering ophæver betydningen af køn, klasse osv., idet han peger på de store strukturelle forskelle imellem positioner i felter og i det sociale rum (udfra Bourdieu). I forlængelse heraf forekommer det mig ikke teoretisk sandsynliggjort eller empirisk underbygget, at moderniteten skulle have opløst de sociale og kulturelle strukturer i et sådant omfang, at mennesker ikke længere er knyttet til samfundet via familien og slægten (og via arbejdet) som væsentlig betydningsgivende faktor. Eller at socialt og kulturelt bestemte traditionelle forestillinger om moderskab, kvinders placering i den reproduktive struktur m.m. har mistet deres betydning. Moderniteten som en måde at tænke og forstå bestemte udviklingstræk på berører og påvirker menneskers liv meget forskelligt i forhold til det, der er konstituerende for subjektiviteten samt i forhold til de kollektive sociale og kulturelle historiske erfaringer.

Den efterhånden 25 år gamle norske undersøgelse af familierelationer og familiens ydre sociale forhold²⁶³ tydeliggjorde også ved at parallelisere til anden europæisk forskning den klassemæssige forskellighed i en række forhold, herunder familiens betydning for dens medlemmer og familiens placering i individernes relationer til omverdenen. De fandt, at mennesker placeret højt på den sociale rangstige havde et langt større netværk udover familiens og slægtens bånd end mennesker fra de lavere mellemlag og arbejderklassen. De anså dette for at stå i forbindelse med de sociale forskelle i orienteringen imellem arbejdet og livet udenfor arbejdet, hvor arbejderne orienterede sig langt mere imod fritiden og det private som en afskærmning mod arbejdslivet. Medens de højere lag ikke havde behov for en sådan skelnen. De påpegede også en tendens til, at familierne mere og mere lukkede sig omkring sig selv i de lavere sociale lag. De beskrivelser, der var foretaget i England i 50'erne om sammenhæng imellem orientering i forhold til slægten og orienteringen imod bredere sociale netværk af naboer og familiemedlemmers venner, var ikke længere dækkende.

²⁶⁰ Henrik Kaare Nielsen forsvarer denne vidtrækkende moderniseringstese i en kritik af den danske (og udenlandske) venstrefløjss forsøg i 60'erne og 70'erne på at forfægte et mere kollektivt subjekt og sammenhængen imellem samfund og kultur. Nielsens synspunkt er i udtalt opposition til bl.a. Bourdieus kulturbegreb, hvor kulturelle, individuelle dispositioner ses i relation til klassemæssige, familiemæssige, etniske osv. strukturelle forhold og betinget af en sociologisk bestembar feltanalyse. Henrik Kaare Nielsen: *Kultur og modernitet*, Aarhus Universitetsforlag, 1993.

²⁶¹ Dette uddybes i afsnit 11 udfra Regina Becker-Schmidts analyse af moderskabets betydning for socialiseringen.

²⁶² Peter Alheit: *Changing basic Rules of Biographical Construction: Modern Biographies at the end of the 20th Century*. Arbejdstekster til voksenpædagogisk teoriudvikling nr.10, 1993

²⁶³ Harriet Holter m.fl.: *Familien i klassesamfundet*, Pax Forlag, Oslo 1975

Den aktuelle familie- og forældreforskning i Norden tager meget forskellige teoretiske afsæt med stor betydning for det, de ser og fokuserer på den empiri, de producerer. Uanset disse forskelligheder går det dog igen dels, at udviklingen er forskellig i forskellige dele af befolkningen, at disse skel ofte følger den sociale lagdeling, og at der er visse modsatrettede tendenser. Et fællestræk ved flere af undersøgelserne (BASUN-projektet, Langsted og Sommer, Halldén, den igangværende undersøgelse ved Institutet för Socialt Arbete i Göteborg) er, at henholdsvis kernefamilien og daginstitutionen danner udgangspunkt for undersøgelserne som kulturelt udtryk for, hvor vi forudsætter, at omsorgshandlinger, opdragelse og intime relationsdannelser udspiller sig. Uden egentlig at ville diskutere forudsætningerne for fremkomsten af disse tendenser vil jeg fremhæve nogle fænomener, der kan bidrage til at give et billede af spektret af forskellige tendenser med betydning for en forståelse af moderskab og familiære roller i dagplejen. Jeg mener ikke, modernitetens indflydelse på familien, moderskab og de sociale relationsdannelser i Norden på nogen måde er entydig og øjensynlig ikke i stand til gennemgribende at aftraditionalisere de sociale relationer og strukturer for alle dele af befolkningen, herunder dagplejerne. Dagplejerne lever i kernefamilier med hyppig kontakt til egne forældre og egne voksne børn. I hverdagen lever de dog uden et socialt netværk af naboer, veninder, familie som støtte i dagplejearbejdet eller som personlig støtte på anden vis - selvom de har en vis kontakt til naboer, andre i bebyggelsen, kvarteret eller landsbyen. Ofte relaterer de sig i det daglige ikke tæt til andre voksne end deres mand og i et vist omfang til dagplejebørnenes forældre.

Langsted og Sommers undersøgelse af "Småbørns livsvilkår i Danmark"²⁶⁴ viser bl.a., at på trods af skilsmisernes stigning har der ikke tidligere i dette århundrede været så mange børn, der har boet hos begge forældre som nu. Børn har også tætte forhold til bedsteforældre, hvorimod det ser ud som om, børnenes sociale netværk udover familien til naboer og venner opleves som stærkt mangelfulde i dele af befolkningen. Dette kunne således pege på, at den biologiske familie i flere led stadig spiller en stor rolle for børn (og voksne), uanset at tre generationer ikke længere bor sammen, samtidigt med at der er åbnet op for friere relationsdannelser udenfor slægten. Den historiske udvikling indebærer en forlængelse af de familiemæssige relationer generelt, mens den subjektive oplevelse af valgmulighederne til at danne sociale relationer herudover ser forskellig ud. Nogle har meget omfattende sociale netværk, nogle har meget begrænsede sociale netværk. Den præcise karakter af disse netværk set i historisk perspektiv er det imidlertid vanskeligt at aflæse ud fra disse undersøgelser. Historikeren David Gaunts undersøgelse af familielivets historie i Skandinavien konkluderer bl.a., at moderne mennesker i Norden aldrig har haft så mange faste relationer og konkrete kontakter over så lang tid til slægt og familie som i dag. Hans forklaring er, at mennesker lever længere, samtidigt med at vi stadig i store dele af befolkningen relaterer os til vor familie og slægt.²⁶⁵

Undersøgelsen af forældreskab og barndom i moderne familiekulturer ved Institut för Socialt Arbete i Göteborg anskuer familiens forandring væsentligst ud fra relationsdannelserne og forældreskabet som billeder og konstruktioner. De fremlægger²⁶⁶ et modsætningsfyldt billede: at mænd og kvinder ikke længere har forbilleder at forme deres faderskab og moderskab ud fra, men samtidigt består moder- og faderskab som delvist traditionsbundne og forskellige i praksis, hvor kvinderne overvejende har ansvar for hjem og børn. Familien synes at blive et modernitetsprojekt (og barnet et forældreprojekt) for menneskers individuelle livsplaner, men samtidigt ligger traditionsbundne idealer

²⁶⁴ Ole Langsted og Dion Sommer: Småbørns livsvilkår i Danmark, Hans Reitzels Forlag, 1988

²⁶⁵ David Gaunt: Familieliv i Norden, Gidlunds Forlag, Malmø 1983

²⁶⁶ Margareta Bäck-Wiklund: Børn og familie i det postmoderne samfund, Social Kritik nr.61, 1999

tungt nedover familien. Dertil kommer børnenes rolle, idet forældrene oplever, at de stiller krav om rutiner, kontinuitet, tradition, der trækker modsat og viser sig i hverdagspraksis. De²⁶⁷ peger på ambivalenserne i mænds og kvinders idealbilleder af kønnet, hvori bl.a. traditionelle værdier om moderlighed består. Traditionelle værdier synes at blive udfordret af andre værdier og forestillinger og dog at bestå. Familien forstået som kernefamilie synes dermed at styrkes psykologisk i forhold til individueringen samtidigt med en større individorientering i menneskers udviklingssyn og omfanget af den tid, familiemedlemmerne opholder sig hver for sig. Andre værdier end de traditionelle er kommet til - men de synes at kunne eksistere side om side. Modsat denne undersøgelse vil jeg i det følgende beskæftige mig med moderbilleder som mere end billeder, men som indsocialiserede idealer og integrerede dele af subjektiviteten.

²⁶⁷ M.Bäck-Wicklund, op.cit.

13. Moderkompetencer og modringspraksis

Historisk har kvinders moderfunktioner lige fra arkaiske samfundsformationer været knyttet til de biologiske kvindelige funktioner, og dette har været grundlag for en kønsarbejdsdeling i familien.²⁶⁸ Moderkompetencerne reproduceres imidlertid i dag som indlejret i den nuværende samfundsformation som helhed, og ikke kun i familien og privatsfæren. Dette sker på en sådan måde, at funktioner der tidligere blev udført af personer med "moderlige" relationer til bestemte mennesker, nu også er knyttet til den offentlige sfære, som både resultat af og bestemmende for udviklingen af den samfundsmæssige arbejdsdeling. Dagplejere og miguillas er kvinder, der bevæger sig i skæringspunktet imellem offentlig og privat omsorg, hvor moderlige funktioner ikke længere blot udføres af den biologiske moder eller andre i privatsfæren, der indgår i moderlige relationer til bestemte mennesker. De træder ind og udfører disse funktioner og relaterer sig i stedet for den biologiske og sociale moder, en tid på dagen, i en stor del af de små børns vågne tid.

I dette kapitel inddrages alle interviews i undersøgelsen ud fra en opmærksomhed omkring moderskabet som erfaringsområde, som arbejdets væsentligste praksiserfaring på den ene side, og som socialiserende for den moderlige omsorgsorientering i arbejdet. Jeg vil her nærmere forsøge at beskrive og analysere, hvilke ligheder og forskelle jeg ser imellem moderskabet i de to kulturer, dels ud fra kvindernes subjektive forståelse af moderskabet og dets opgaver og problemer, og placering af det i biografikonstruktionen. Det vil sige, hvilken rolle de opfatter, det har i deres liv, og hvilken forklaringsfaktor det udgør i de fortalte livshistorier. I et forsøg på at begribe det som historisk produceret og producerende, og som kulturelle forskelle, er kvindernes forhold til moderskab belyst også igen gennem at se det generationsmæssigt. Bevægelsen fra forrige kapitel til dette går fra en mere sociologisk forståelse af moderskabet som indlejret ideal forestilling og som praksis i familien - og til en mere psykologisk og socialisationsmæssig forståelse.

13.1 Moderskab som imperativ

Moderskabet har i dag en mytologisk status på flere måder. Dels er rester fra forestillingerne i de arkaiske samfund om "den store moder", som kan skabe liv i sig selv, forblevet i vores forestillingsverden. Marina Moeller-Gambaroff har udforsket dette historisk og igennem refleksion over terapeutisk praksis, hvor hun finder arkaiske forestillinger, f.eks. om moderen som fortærer sine børn, eller om moderlig almagt som psykodynamisk aktive.²⁶⁹ I fortællinger lever disse naturalistiske forestillinger i dag i henholdsvis resterne af middelalderens Jomfru Maria-tilbedelse, som eksempelvis er levende i Andalusien, og på den anden side i eventyrenes fortællinger om mødre(eller hekse) der spiser børn, om de onde stedmødre, etc. I disse forestillinger og historier knyttes de biologiske moderfunktioner sammen med symbolske betydninger af magt i både positiv og negativ forstand. Børnepsykiatrien og psykoanalysen har i vores kultur mere aktuelt understøttet moderskabets magtfulde og afhængighedsskabende karakter både videnskabeligt og normativt, helt frem til 70'erne og 80'er-

²⁶⁸ Nancy Chodorow placerer moderskabet historisk i forhold til kapitalismens udvikling. Denne har betinget en stadig større adskillelse imellem de biologiske og sociale funktioner, i og med den samfundsmæssige overtagelse af stadigt flere af moderens opgaver (uddannelse af døtrene, fysisk behandling af syge børn, pasning etc.), i takt med produktionens behov for at kunne løsrive arbejdskraft fra familien til sine behov. Nancy Chodorow: *The Reproduction of Mothering, Psychoanalysis and the Sociology of Gender*

²⁶⁹ Marina Moeller-Gambaroff: *Forplantning som en følelsesmæssig oplevelse*, og M. Moeller-Gambaroff: *Graviditetsfantasier*, i: *I moders liv*, Hug! nr. 44, 1985

ne, hvor teorierne om "bonding", har dannet udgangspunkt for klinisk praksis i f.eks. sundhedsvæsenet²⁷⁰. Mytologiseringen og institutionaliseringen betyder, at til trods for mænds stærkere indtræden i børneomsorgen, så har vi, også i de nordiske lande, et moderideal, som man kan opfatte som et delvist ideologisk efterslæb i forhold til de faktiske mødres og fædres praksis.

Moderfølelsen antages stadig at opstå "af sig selv", om end i en lidt mere moderniseret forståelse, idet det ikke kun knyttes til den biologiske moder, men også til den sociale moder, f.eks. moderskab ved adoption. Den opstår hos kvinder, fordi de i biologisk forstand skulle være programmerede for at modre. Den svenske filosof Ulla Holm²⁷¹ siger polemisk, at moderskab i vores kultur er et "bør", der naturaliseres som et "er". Valget at få børn, eller ikke få børn har bestemte socialt, kulturelt og historisk mulige svar. Naturaliseringen af normen betyder, at man slet ikke spørger: hvorfor vil du have børn? men derimod hvorfor vil du ikke have børn? Fravalget bliver dermed en negation af kulturen, mener Ulla Holm, idet kvinder skal finde argumenter for ikke at få børn, men derimod ikke for, hvorfor de får børn.²⁷² Dagplejere og miguillas' manglende refleksivitet omkring valget af moderskab (behandlet i kapitel 12), kan forstås som et udtryk for kulturelt pres. De argumenter de har for ikke at få børn opstår refleksivt udfra deres erfaringer med at få børn, og dermed efter at have sikret sig etableringen af en social kønnet kvindelighed.

Regina Becker-Schmidt²⁷³ mener, at moderskab og moderlighed stadig udelukkende er samfundsmæssigt kvindelige livsudkast, og ikke mandlige. D.v.s. at det forventes ikke af mænd at blive mødre med de funktioner, forestillinger og kvaliteter der ligger heri. Derimod forventes det af kvinder, for at realisere og opbygge subjektivitet og en normalbiografi. Kvindelighed er først og fremmest "moderlighed" og "feminin seksualitet" er udgrænset herfra. Dette er oplagt en forenkling, men som påpeget af Bäck-Wiklund udfra foreløbige undersøgelsesresultater fra en svensk undersøgelse af forældreskab og barndom i moderne familie kulturer, identificerer kvinder sig stadig med moderrollen og familieansvaret, medens mænd gør det i langt mindre grad, som et aspekt, der er "kommet oveni" deres prioritering af lønarbejdet²⁷⁴. Selvom det i dag er blevet positivt at være far, og mænd går mere og mere ind i børneomsorgen, så er dette stadig ikke i samfundsmæssig forstand et krav i socialiseringen af drenge, og ikke identitetsopbyggende i sammenlignelig grad som for kvinder.

Regina Becker-Schmidt mener, at moderskabet stadig i dag præsenteres i samfundsmæssig forstand, i modsætning til faderskab, som naturaliseret ideal, hvor de ulystfyldte sider er stærkt udgrænsede. Dette lægger et pres på kvinder, der vanskeligt kan forholde sig til det som et valg, og dermed optræder afbalanceringen af det lystfyldte og ikke-lystfyldte i andre mindre genkendelige former. Det er både lystfyldt og ulystfyldt for kvinden at vælge at blive moder, eller at vælge det fra. At vælge moderskab giver den anerkendelse det er, at holde sig indenfor normalbiografien, men at gøre moderskabet i praksis er en uproduktiv, ukvalificeret virksomhed udenfor samfundsmæssige anerkendelse. Hun mener udfra klinisk materiale, at konsekvenserne kan være så vidtrækkende som ikke-

²⁷⁰ Først og fremmest lanceret af Klaus og Kennel: Maternal-infant bonding, St.Louis; CV Mosby, 1976

²⁷¹ Nancy Chodorow, gennemgår kritisk sociologiens påstande om moderlighed som natur, med udgangspunkt i bl.a. sociologen Alice Rossi. Udfra chromosom og hormon analyser hævder Rossi m.fl., at den historisk og fysiologisk betingede arbejdsdeling imellem kønnene har aflejret sig biologisk, således at de fysiologiske forskelle til stadighed reproduceres, selvom det samfundsmæssige grundlag har ændret sig.

²⁷² Ulla Holm: Modrande och praxis, En feministfilosofisk undersökning, Daidalos, Göteborg, 1993

²⁷³ Regina Becker-Schmidt: Geschlechtertrennung-geschlechterdifferenz, Dietz Verlag 1987, her henviser jeg især til afsnittet: Widerspruch und Ambivalenz am Beispiel "Mutterlichkeit"

²⁷⁴ Margareta Bäck-Wiklund: Børn og familie i det postmoderne samfund, i Social Kritik nr.61, 1999

biologisk betinget frigiditet. Kontrol/kontroltab som et tema hos frigide kvinder, og kan set ud fra en "moderskabs" synsvinkel forstås som en reaktion på den trussel valgsituationen sætter kvinder i. Der findes få undersøgelser i Danmark af kvinders forhold til tilvalg eller fravalg af børn, ud fra denne optik, men dog er der enkelte fingerpeg. En dansk evaluering af Mødrehjælpen finder f.eks., at en del af de enlige mødre i undersøgelsen er præget af forbigående, ikke-patologisk angst i forhold til deres situation, hvor de er alene med helt små børn, og samtidig set i forhold til samfundets krav til kvinderne som mødre.²⁷⁵

13.2 Moderskabet står - modring bevæger sig

Moderskab repræsenterer en institution og er uodynamisk som begreb. Derfor vil jeg vælge at bruge Ulla Holms begreb "modrande"²⁷⁶, som har den fordel, at det er aktivt og løsrevet fra den biologiske moderfunktion. Dernæst drejer begrebet sig om omsorgsdelen af moderskabet. Det udtrykker de handlinger og de indlærte orienteringer (eller den praktiske sans), hvorved kvinder (eller mænd) realiserer det der samfundsmæssigt forstås som moderlig omsorg. Hendes "modra" begreb adskiller hun fra de biologiske funktioner, at føde og at amme, som hun kalder "mödra" med en hverdagslivs betydning, altså alle de funktioner mødre har i en given kulturel kontekst. At modre er derimod i sig selv kønsneutralt. "Modring" (som jeg herefter vil kalde det) er ifølge Ulla Holm nogle socialt nødvendige, kulturelt bestemte menneskelige praktiker, når en eller flere voksne tager sig af ("tar hand om" i det svenske sprog kommer tæt på Winnicots bestemmelse af "holding" som karakteristisk for moderlig omsorg) et barn.". Når sproget ikke normalt benytter sig af aktive begreber og udtryk, men beskriver institutionen, mener Ulla Holm det skyldes det kulturelle syn på de handlinger og den kunnen som moderfigurer har og gør. "Mariadyrkare, moderskapsromantiker och morsdagssentimentalister räknar inte modranden till mänskliga kompetensområden: mödrarna bara ÅR, de GÖR inget eller gör det utan träning och utan att intelligent lära av sina misstag osv. Tankar på inlärda och uppövade förmågor ingår inte heller i föreställningar att modrande nödvändigt följer ur mödrande."²⁷⁷

Det er min opfattelse, at Ulla Holm, ligesom objektrelationsteoretikerne (Klein, Winnicot, Ferensci) og de feministiske psykoanalytikere (Gambaroff, Parker, Hollway m.fl.) fokuserer på det, der blot er den ene, men vigtige del af skabelsen af moderskabets kompetencer: den interaktionelle praksis i forhold til det lille barn, som læringsrum både for barnet og siden for den voksne kvinde. Den anden vigtige del udgøres af nogle særlige processer i pigers tidlige socialisering i forhold til egen moder, som Becker-Schmidt har fokuseret på.

²⁷⁵ Anne Køppe: Evaluering af Mødrehjælpen af 1983, Struktur, aktiviteter og klienter, Institut for Socialmedicin, København oktober 1987.

²⁷⁶ Ulla Holm: Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning. Daidalos, 1993. Ulla Holm er filosof og bygger sit praxis begreb på Aristoteles. Hun har en vis kritisk distance til Aristoteles, og især moderne anvendelse af ham, på linie med Benhabib. Men hun bygger på hans syn på mennesket, som værende i bevægelse, hvorved mennesket "gør sig" til menneske. Praxis er i denne forstand de bevægelser, de læreprocesser, mennesket til stadighed udfører, og som betyder at mennesket ikke bare "er".

²⁷⁷ Ulla Holm, ibid. s.130

13.3 Modring som interaktivt indsocialiseret

Donald D. Winnicott har beskæftiget sig med det interaktive udgangspunkt for modring som kompetence. Hvordan den første gang opstår som potentielle kompetencer i det lille barn, selvom kompetencernes udfoldelse eller den specifikke betydning for den voksnes subjektivitet ikke er en del af Winnicotts teori, og hvordan den voksne udvikler modring som kompetence, hvordan mødre lærer at modre. Ved at bestemme det interaktivt i den sociale sammenhæng, og ikke som drift eller natur, bliver modring en social aktivitet, der indlæres, indsocialiseres, om end Winnicott ikke beskæftiger sig med moderskab som kulturel og historisk bestemt praksis.²⁷⁸ Tværtimod fastholder Winnicott implicit moderskabet som historisk uforanderlig praksis og figuren om den "tilstrækkeligt gode moder." Dermed bidrager han aktivt til produktionen af kulturelle forestillinger om moderskabet og til reproduktionen af i forvejen eksisterende normative forestillinger om moderen og barnet.

Interaktionen imellem moder og barn beskriver Winnicott i tre faser ud fra en nærmest naturaliseret reference om "vellykket modring" eller "den tilstrækkeligt gode moder". Moderen tilpasser sig i begyndelsen barnet så fuldstændigt, at barnet ikke oplever adskillelse. Dette finder sted ved, at moderen identificerer sig med barnet. Dernæst introducerer hun overgangsobjekter på en sådan måde, at barnet senere kan relatere sig til objekter og gøre brug af dem, som en del af realitetsoplevelse. Denne introduktion skal kunne indebære, at overgangsobjekterne kan symbolisere enheden imellem mor og barn og dermed lystbesættes af barnet. Lystbesættelse kan forstås som både omdirigeret drift, og socialisationsmæssigt som relateren sig til objekter. Siden vil objekterne gradvist kunne gemmes væk af barnet. Dette indtræder, når verden rundt om barnet er blevet så fuldt af objekter, som barnet efterhånden kan relatere sig til, at også den kreative bevægelse imellem indre og ydre, oplevelsen og kommunikationen med verden og livet, som første gang fandt sted i forbindelse med overgangsobjekt(er) nu finder sted mere omfattende.

Modringen består dernæst i gradvist at løsne tilpasningen, at introducere det legende, som et "potentielt rum" eller "mellemrum", og at indføre objekter, som barnet kan "finde", tage til sig, og på en troværdig måde, for ellers kan de ikke bruges. Vellykket modring indebærer pålidelighed, at man kan regne med moderfiguren. Barnet må gradvist have udviklet tillid til mor-figuren, hvilket ifølge Winnicott inkluderer mere end, at behovstilfredsstillelsen bliver mødt. Det kræver, at barnet tidligt har oplevet at blive mødt med identifikation fra moderen "Med andre ord indeholder moderens eller terapeutens kærlighed ikke bare det at møde et afhængighedsbehov, men den får også det indhold, at give barnet eller patienten mulighed for at bevæge sig fra afhængighed til autonomi. En baby kan laves uden kærlighed, men kærlighedsløs eller upersonlig omsorg vil ikke føre frem til at et nyt selvstændigt barn udvikler sig. Under tillid og pålidelighed er der et potentielt rum, der kunne blive et uendeligt område for adskillelsen, som babyen, barnet, den unge og den voksne kreativt kan fylde ud i sin leg, og som lidt efter lidt forvandler sig til evnen til at glædes ved den kulturelle arv."²⁷⁹

Flere nye strømninger indenfor barndomspsykologien hævder et nyt børnesyn "det kompetente barn",²⁸⁰ som er influeret af især Daniel Sterns²⁸¹ teori. Stern hævder i modsætning til den klassiske

²⁷⁸ Udfra Donald D. Winnicott: *Leg og virkelighed*, Hans Reitzels Forlag, 1971

²⁷⁹ Winnicott s.126-127, op.cit.

²⁸⁰ Som f.eks. hos Dion Sommer: *Barndomspsykologi, udviklingen i en forandret verden*, Hans Reitzels Forlag, 1996

²⁸¹ Daniel Stern: *Barnets interpersonelle univers*, Hans Reitzels Forlag, 1991: "evnen til at indgå i blandings- eller fusionlignende oplevelser, som beskrevet af psykoanalysen, er sekundær og afhængig af en allerede eksisterende oplevelse af selv og andre.. Først kommer dannelsen af selvet og andre, og først derefter bliver fornemmelsen af sammen-

udviklingspsykologi (Eriksson) og psykoanalysen (især overfor Margaret Mahler og Melanie Klein), at barnet fra fødslen er i stand til at skelne imellem selvet og omverdenen, kan opleve verden, og dermed danne relationer ud fra et selv - i stedet for at se oplevelsen og erfaringen med selvet som en proces, der hører den sociale verden til. Denne teori har den implicite betydning for modring, at modring må ses som fungerende i relationsdannelse imellem subjektiviteter. Barnet kan ikke med dette udgangspunkt ses som skabende for modring. Teorien siger dog ikke klart, hvad den skabte relation betyder for udbyggelsen og ændringer i modring, selvom flere har anført, at moderfigurer måske slet ikke er nødvendige. Den psykodynamik, hvorved moderen kan pendle imellem symbiose og adskillelse, bevæge sig i et legende rum sammen med barnet, lade sig binde til barnet i symbiose, eller aldrig danne moder-relation, skabes altså i et andet læringsrum og på baggrund af andre faktorer end den psykodynamik som skabes i den tidlige interaktion i selve modringens indledende skridt, ifølge Stern.

Jeg tager imidlertid udgangspunkt i Winnicots antagelser om dyadens karakter p.g.a. den implicite socialiserings forståelse der ligger, som senere er udfoldet hos Lorenzer. Hos Lorenzer skabes en sandsynliggørelse af forbindelsen imellem de tidligste interaktioner imellem moder og barn i sin historiske og kulturelle producerethed, og den voksnes både sproglige og handlingsmæssige beredskab for at indgå i interaktioner. Winnicot er meget tilbageholdende med ud fra sin kliniske forskning at analysere, hvad der sker når modringens funktioner og opgaver løsrives fra den oprindelige moderfigur, hvilket muligvis kunne give et større fingerpeg om, hvad omsorgen kan bestå af og hvordan den indsocialiseres. Winnicot inkluderer andre figurer og praksiser, kaldet "fædring", uden at han dog beskæftiger sig med karakteren af denne praksis.²⁸² Winnicots fokus er simpelthen ikke: hvordan skabes en mor. Imidlertid lægger teorien grunden for en socialiseringsteori om skabelsen af ikke bare barnets, men også moderens subjektivitet på dynamisk måde, parallelt og i interaktion. Barnet skaber også moderen. Det "potentielle rum" Winnicot opererer med er en form for mellemrum imellem subjektivitet og objektivitet ud fra et socialisationsperspektiv, som barn og moder bevæger sig i. Winnicot mener, at modringen som opgave består livet igennem, også for det voksne menneske, som til stadighed vil arbejde med at bevæge sig imellem ydre og indre realitet, imellem subjekt og objekttilstande. Hermed bliver adskillelse og udvikling til autonomi knyttet til skærming og behovstilpasning, som noget der kan udvikle sig i det læringsrum, eller mellemrum, hvori moder og barn relaterer sig. Nancy Chodorow og Roszika Parker²⁸³ læser eksempelvis Winnicot ud fra modrings synsvinkelen, og fremfører, at man kan se det også som en teori om moderens stadige individuering igennem brugen af barnet som objekt, hvilket vil skabe ambivalens også hos moderen.²⁸⁴

Jeg mener man kan indlæse hos Winnicot, at velgennemført modring lader sig reproducere i den sociale kontekst. Idet den moder, der selv er blevet set, og har mødt identifikation, ikke vil have behov for at spejle sig selv i barnet, men kan se barnet og respektere, at barnet er "en anden". Og den mo-

smeltningsslignende oplevelser mulig." s.79 Teorien er udviklet ud fra spædbarnsobservationer og klinisk erfaring med voksne.

²⁸² Winnicot bruger brystet som symbol for enheden barn-moder, og dette betyder ikke, at det fysiske kvindebryst antages at være uerstatteligt. Han siger udtrykkeligt: "moder eller moder figuren" og "Den tilstrækkeligt gode "moder" (ikke nødvendigvis barnets egen moder)". Winnicot s.126 og s.20

²⁸³ Roszika Parker: The Production and purposes of maternal ambivalence, in Hollway and Featherstone (red): Mothering and Ambivalence, Routledge, London 1997.

²⁸⁴ Dette er en af Nancy Chodorows argumenter. N. Chodorow: The Reproduction of Mothering, University of California Press 1978.

der, som har haft en pålidelig morfigur, som igennem leg har lært hende at finde glæde i at bruge andre objekter, at lystbesætte verden, vil selv fortsat finde glæde ved denne legende omgang med både verden og barnet, og vil være tilskyndet til at bringe enheden gradvist til ophør. Winnicots teori er på denne måde væsentlig for at forstå indsocialisering af modring, men mangler de samfundsmæssigt strukturerende forhold, som virker aktivt socialiserende på den voksne og også skaber modring. Modring idealiseres på denne måde af Winnicot til en vis grad som et "bør", idet hverken den livslange socialisering af mødre, eller moderskabet som social institution og udtryk for kulturrens forståelse af hvordan mødrefunktioner gøres, er medinddraget.

13.4 Modring er erfaringsbestemt

Ulla Holm ønsker at bestemme moderskabet i praksis udfra bl.a. Bordieus praktik begreb. Det indebærer, at moderskabet egentlig væsentligt betragtes som sociologisk bestemt af kategorien habitus, som et udtryk for dispositioner og habituelt indlært udfra forståelsen af samfundsmæssige strukturer som helhed. I den forstand bliver moderskabet ikke subjektivt indlejret og sat i forbindelse med bestemte erfaringer. Hun beskæftiger sig ikke med moderskabets kompetencer eller socialisering til modring. Imidlertid har hun på et mere hypotetisk og filosofisk niveau hævdet erfaringens betydning og dekonstrueret vores moderskabs billeder. Hun påpeger, at den passive bestemmelse af moderskabet, udelukker intentionaliteten, rettetheden, i indlæringen af "modra", og dermed interesserer man sig ikke i den dominerende kultur for erfaringsdannelse i forbindelse med moderskab. Kvinders faktiske erfaringer med modring forties, og mødes af en hegemonisk kulturel forståelse af moderskab uden konflikter "Modraren saknar hegemonisk auktoritet att offentligen benämna vad hon med sinnen, känslor och förnuft erfar av verkligheten. Begrepskliven pendlar hon mellan institutionellt auktoritativa specialistutsagor om barns natur, situation och krav å ena sidan och reflektionellt grundade i sinnlig varseblivning och begrepp förvärvade i lärlingsskap å den andra. Om teoretiskt utifrånförmedlade begrepp svär mot de praktiskt förvärvade segrar gärna de senare i konkret handling. Hennes begreppsläggning sker til dels i doldo – ibland i uppenbar strid med överkulturella begrepp."²⁸⁵

Ikke kun læreprocesserne forties, men også indholdet i det erfaringsmateriale kvinder oparbejder, når de modrer. Det forties frem for alt, at det er fuldt af ambivalenskonflikter. Forståelsen af disse konflikter, bestemmelsen af ambivalens og den samfundsmæssige strukturelle indlejring er forskellig hos Becker-Schmidt, Chodorow, Rask Eriksen, Holm, Moeller-Gambaroff, Ruddick og Parker. Nogle overbetoner ambivalensproblemerne i en negativ bestemmelse af modring, andre betoner det mere positivt kulturelt skabende og helende i modring. Men de peger alle på, at modring er en lære og socialiseringsproces som fortsætter livet igennem og indebærer tilegnelse af konflikt og ambivalenserfaringer- og at dette forties i den herskende kultur. Opfattelsen af disse ambivalensers karakter og opståen er forskellig, idet den traditionelle freudianske opfattelse af ambivalens er, at det er patologisk udfra driftskonflikter, hvilket f.eks. Rozika Parker ikke afviser selvom hun medtænker de asymmetriske forhold kvinder lever under. Medens Regina Becker-Schmidt placerer ambivalens i kvinders normalbiografi som symptomer, hvis opgave det er at få de samfundsmæssigt skabte modsætninger og konflikter i kvinders liv til at træde frem og gøres håndterlige, i en for subjektiviteten ufarlig form, hvor de ikke ses som samfundsmæssige produkter.

²⁸⁵ Ulla Holm: *Modrande och praxis*, s.134, op.cit.

13.5 Modring som livslang socialisering

Becker-Schmidts bidrag til en forståelse af modring, er dels som en forståelse af hvilket beredskab kvinder har at påtage sig moderskabet med, og dels som en forståelse af den psykodynamiske bevægelse, som vil være på spil hos moderen, når hun skal modre. Og dels hvordan de samfundsmæssige strukturelle forhold tendentielt vil forstyrre modringen, sådan som den i sin kerne er beskrevet hos Winnicott. Becker-Schmidt betragter moderlighed som indsocialiseret med udgangspunkt i krav til moderskabet indenfor familien, som reproduceres og socialt indlæres over generationer, hvilket også er Rask Eriksens og Prokops udgangspunkt. Men samtidig er dette en del af en dobbelt, eller måske tredobbelt socialisering til også produktionens og de bredere samfundsmæssige krav, og til at udholde modsætningerne imellem de forskellige krav og logikker, som præsenteret i kapitel 2. Socialiseringen til moderskabet bliver derfor i udgangspunktet uadskilleligt fra socialiseringen til bredere samfundsmæssig integrering og til afbalancering af modsætningerne og dobbelthederne. Moderkompetencer kan ikke forstås som omsorgskompetencer uden ambivalens, asymmetri og magtkonflikter. Og vil ikke forekomme uden at vise træk af, kontrastere sig til, eller relatere sig til produktive logikker.

Moderskabs kompetencer opstår hos piger i socialiseringen på to måder ifølge Becker-Schmidt, ved at mødre formidler billeder og prægninger til deres døtre af moderlighed, kvindelighed og kønsidentitet. Ydermere bidrager de til den måde piger besætter deres krop på, og dermed forbereder sig til at blive mødre. Heri bruges ikke begrebet ”praktikker”, men hun taler om kropslige erindringer og prægninger, som kun kan forstås som en del af en social læring i forhold til den samfundsmæssige struktur. Således at ”moderskabets praksis” skal forstås også samfundsmæssiggjort, med de asymmetriske strukturer kvinder lever i, samt ambivalenser indlejret i kompetencerne.²⁸⁶ Piger vil forsøge at blive ”ligesom” deres mødre, og dette er forbundet med identifikationen med ”modrings” opgaverne. Da modrings opgaverne ikke er forbundet med social anerkendelse, men henvist til privatsfæren og en høj grad af isolation og privathed, og hierarkisk underordnet de offentlige produktive opgaver, indfinder lystens tilfredsstillelse sig ikke ved at følge denne bevægelse. Piger vil derfor være tilbøjelige til i udgangspunktet også at identificere sig med faderen. Da modtager de anerkendelse, og dermed tilfredsstillelse af lysten til at opleve selvet. Det indebærer imidlertid en evig afvisning i socialisationsprocessen, idet begge bestræbelser ikke er mulige i betragtning af de sociale kønsforhold. Dette skaber samtidig et tendentielt også aggressivt forhold til egen moder. Dermed er der psykodynamiske årsager til at kvinder både vælger modring, og har et ambivalent forhold til at modre.

13.6. Moderskabet som natur

"Det er selvfølgelig altid drømmen- du gifter dig.. du danner dit hjem, ikke? Derfor kom jeg i omstændigheder, ikke? Så kom min datter og jeg var heldt vild, ikke? For jeg havde altså altid været meget glad for børn..”(Amparo, 40 år)

De andalusiske miguillas betragter dét at få børn som en forventet selvfølgelighed, og som en indisputabel følge af en lige så stor selvfølge: at blive gift med en mand. Ægteskabet og børnefødslerne er forventelige hændelser i livsløbet, der finder sted, når de kan finde sted, og er ikke et resultat af særlige valg. Der er ikke noget ”særligt” ved denne skæbne, men den forstås som en fælles skæbne

²⁸⁶ Regina Becker Schmidt: Geschlechtertrennung-geschlechterdifferenz: Suchbewegungen sozialen lernens, Dietz Verlag, 1987, samt foredrag på seminar:Køn, arbejde og Erfaring, Roskilde Universitetscenter marts 1996

betinget både af kønnets og det at ære til, som natur. Valget indtræder derimod i forbindelse med størrelsen af børneflokkene. En miguilla i undersøgelsen (den eneste), som kun havde ét barn, anså dette for en ulykke for hende selv. En kvinde skal have mere end ét barn. "*Det er min sorg og skam, at jeg kun fik ét barn*".²⁸⁷ Problemet mener hun er, at et sådant enebarn næsten er dømt til at blive forkert opdraget. Retrospektivt mener flere, at to børn ville være nok i deres livsomstændigheder, en enkelt mener endda, at ét barn er nok. Blandt dem, der har fire børn, er både nogle, der fortryder det, og nogle der siger, de ikke ville have valgt anderledes. Dette ser jeg som udtryk for, at valgets eksistens er en bevidsthed flere kvinder har, men det dukker kun op reflektivt i deres biografikonstruktion, uden at valget forekommer at have været tilstede i den pågældende livsfase. Aktuelt er denne holdning i Andalusien i overensstemmelse med de unge kvinder (20-25 årige)s ideal. De vil vælge antallet af børn, og antallet skal helst ikke overstige to børn.²⁸⁸

Dette skal ses i sammenhæng med, at næsten halvdelen af alle kvinder traditionelt ikke blev eller bliver gift i Andalusien, og ofte derfor af kulturelle og sociale årsager ikke får børn.²⁸⁹ Tankefiguren om moderskabet som natur, som kvinderne synes at have, er således ude af trit med, at de i praksis har lige så stor sandsynlighed for ikke at blive mødre. Kvinderne åbner imidlertid ikke i egen refleksion op for andre livsudkast end dem, der kan inkludere moderskabet, idet de hverken i rekapitulationen eller refleksion over tidligere livsfaser overvejer et liv uden børn. Dette skal også forstås socialt udfra, at pardannelse er forudsætning for social sikkerhed et andet sted end under slægten eller stammens vinger, idet kvindernes egne chancer på arbejdsmarkedet for at kunne opretholde livet er meget usikre, og moder og husmoderrollen derfor er de forventelige roller for kvinder, som beskrevet i kapitel 7. For en hurtig betragtning kunne man finde situationen parallel til danske arbejderkvinders i 1950'erne. Men som tidligere diskuteret omkring familiestrukturen og de sociale relationer, giver det mere mening, at forstå moderskabet som kulturelt indlejret, og ikke kun som historisk efterslæb. Det er både klasse, kultur og historie, der på særegen vis spiller sammen for at man kan forstå miguillas' indstilling til børn og moderskabet. Abort har ikke været en mulighed og er det stadig kun på medicinsk eller psykologisk indikation- med mindre man kan betale sig fra det illegalt. I sammenhæng med religionens påbud om at føde børn, og den socialt vigtige rolle moderen har for livets opretholdelse i de lavere sociale klasser, bliver moderskabet ikke kun idealbillede eller livsudkast, men natur. I kapitel 10 blev tankefiguren om reproduktionen som natur og betydningen heraf for voksnes roller i forhold til børns forventelige udvikling præsenteret. Denne tankefigur synes også at være tilstede her.²⁹⁰

²⁸⁷ Rocio siger: "Mi pena es no haber podido tener más." Pena udtrykker her både sorgen og skammen over ikke at kunne udfylde sin moderlige opgave. Udtrykket er det samme som det religiøse: mine synder er...

²⁸⁸ En gruppe arbejderkvinder, organiseret som mødregruppe, som jeg fulgte over flere måneder i deltagerobservation reflekterede ofte over valgsituationerne i forbindelse med indgåelse af moderskab. En eksisterende rollemodel fra den modsatte ende af den sociale rangstige, en moder til syv børn, der offentligt byder kvinderne at føde flere børn og blive hjemme og drage omsorg for dem, fungerede som reference. Kvinderne italesatte deres erfaringer i forhold hertil. De delte sig imellem dem, der afviste idealet som frastødende med ordene "det er som kaniner", og dem der sagde "hvis jeg havde hendes penge, ville jeg gerne have syv eller otte børn, for jeg elsker børn."

²⁸⁹ I 1987 var 44% af alle kvinder over 18 år ikke gifte, fraskilte eller enker. Las Mujeres en España. Todos los datos, Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.

²⁹⁰ Et vigtigt forbehold at tage er, at i denne undersøgelse indgår ikke kvinder, der ikke har kunnet få børn, eller har valgt børn fra, da de er et særsyn blandt dagplejere i Danmark, og jeg slet ikke har mødt det blandt miguillas i Andalusien.

13.7 Kontrollen over kroppen

De danske dagplejere sætter heller ikke spørgsmålstejn ved moderskab. Ingen taler om tvivl eller om at vælge det fra. Moderskab og familie er forventningen. De fleste har to børn, hvor de fleste af de spanske har tre børn. Hvor miguillas mener to børn er idealet, er der flere dagplejere, der taler om ønsket om et tredje barn, som de enten aldrig fik, eller stadig måske kan nå at få. De "unge" danske dagplejere imellem 25 og begyndelsen af 30'erne taler imidlertid anderledes om deres egen rolle i det at få børn. De opfatter kontrollen over tidspunktet og antallet som deres ret, og dermed at ægteskab eller at "finde den rette" ikke automatisk betyder graviditet. De venter med at få børn til de er i hvert fald midt i 20'erne, så "smed de p-pillerne" og så kom børnene. For alle herover (undtagen én i materialet, som sandsynligvis havde haft svært ved at få børn) kom børnene meget tidligt: 10 ud af 16 dagplejere blev gravide inden de fyldte 20 år, og så giftede de sig eller flyttede sammen.

"Da har jeg været 18-19 år.. og vi blev så gift da Jackie han blev døbt.. det var meningen at vi skulle have været gift inden vi fik børn ikk, men det blev bare sådan.." (Eva, 34 år)

I modsætning til de spanske miguillas har de ikke ventet på giftermål og social sikkerhed som forudsætning for moderskab, men har levet med muligheden for uønsket graviditet og enligt moderskab. Forskellen i vilkår er retten til abort. For de danske dagplejere under 40 år har abort været en mulighed, der muligvis er benyttet, men som alligevel ikke tematiseres. Deres graviditeter forekommer i biografifremstillingen som uintenderede hændelser.

"Jeg havde jo kun 10 skoleår, så det begrænsede det nok lidt, men jeg var træt af at gå i skole da jeg var færdig, så der havde jeg slet ikke lyst til det der (BD: uddannelse). Og så var det at det bød sig, at man kunne komme til Norge, så tog jeg til Norge, og så tænkte jeg, at det var også værd at prøve noget, men så blev jeg gravid med Anne, og så har det bare kørt med at jeg skulle jo også helst have noget arbejde.." (Susanne, 38 år)

Flere får som Susanne det første barn, da de er imellem 17-19 år, med en kæreste, som hurtigt forsvinder ud af billedet, og et par år efter finder de en ny mand og får flere børn. Men efter første barn træder der nye overvejelser om et mere fast parforhold og social sikkerhed, som tilstræbte forudsætninger for barn nr. to. Erfaringerne indebærer en ny dynamik, hvor de i højere grad forsøger at tage styringen, og skabe det liv de ønsker.

13.8 Forestillinger om moderskab hos miguillas

Moderskabet indebærer en mere udvidet rolle i familien end for de danske dagplejere. Kvinderne i de lavere sociale lag optræder som familieoverhovede i forhold til hjemmet og børnene, træffer afgørelserne, organiserer familien som social ramme, opdrager m.m.:

"min mand var komplet uduelig i huset, i forhold til alt med børnene, i alt..." (Maria Jesus)

"da min mand ikke hjalp mig, fordi han har aldrig hjulpet mig med børnene, følte jeg mig i virkeligheden udmattet" (Anna),

"fordi min mand er én som er nødt til at arbejde langt væk altid, så var jeg moderen og faderen" (Rocio).

Årsagerne er mangfoldige, men jeg vil fremhæve i hvert fald én vigtig social faktor. Arbejdsdelingen på landet, i dette overvejende agrarsamfund, har været, at manden har været den udearbejdende, og kvinden har styret dyreholdet ved huset, foruden husførelse og børn. Som landarbejdere har mange mænd været væk fra huset fra morgen til aften eller i længere perioder som sæsonarbejdere langt fra hjemmet. I byarbejderklassen er dette videreført hos mange, på den måde, at faderen arbejder langt fra hjemmet, og muligvis hele sin tilværelse rejser rundt i Spanien, hvor der er arbejde at få.²⁹¹

De andalusiske miguillas oplever kravene til moderskabet, om at lykkes som moder, som ideale moderbilleder i kulturen, dvs. kulturen i deres eget sociale lag, der blander sig med den herskende kultur. De identificerer sig med disse billeder. De skal forsyne børnene med kærlighed. Dernæst skal de sørge for, at børnene vokser op vel socialiserede i forhold til det liv, de skal indgå i. D.v.s. de forestillinger forældrene har om dette liv, afhængig af den sociale struktur forældrene indgår i. Dette forekommer ret klart for kvinderne fra arbejderkvartererne og landområderne. Medens det i forstadsområderne er mere uklart, hvilke forestillinger forældrene har om det liv, deres børn skal socialiseres til. For det tredje opfatter alle i undersøgelsen, at de skal bidrage til at børnene helbredsmaessigt, og i anden række økonomisk og uddannelsesmaessigt, klarer sig så godt, at de ikke skal være udelukkede fra muligheder i samfundet. Muligheder skal her forstås i forhold til forældrenes opfattelse af eksisterende muligheder.

Således ønsker de at skærme børnene, hvilket kan ses parallelt til Hanne Haavinds²⁹² undersøgelse af norske mødres omsorg for deres børn. Sara Ruddick²⁹³, der bygger delvist på Winnicott og "den gode nok måde at være moder på", peger på, at mødres forestillinger om omsorg for deres børn er styret af tre interesser: at skærme dem, at udvikle dem, og socialt tilpasse dem. Gunilla Halldén²⁹⁴ finder forestillingen om den sociale tilpasning især hos de svenske arbejderforældre. Ruddicks tredje faktor, udvikling, er ikke fremherskende i interviewene med miguillas, men derimod social tilpasning og skærmning, hvilket går igen i forhold til de børn de arbejder med.

Sygdom og manglende indkomst er de to fænomener, der opfattes som mest truende for familierne og moderskabet. Det er to "afgrunde" børnene kan falde i, som betyder, at de ikke kan opfylde forestillingerne om et normalt liv, en normalbiografi. I fortællinger om børnene, og hvordan kvinderne selv forholder sig til deres børn, indgår tre sikre "succeskriterier" eller biografiske parametre: børnenes helbredstilstand, om de har klaret sig i skolen, og hvilken social position (hvad enten de arbejder, læser eller placerer sig socialt via ægteskab med manden) de indtager, eller er på vej til at indtage. Med den høje arbejdsløshed er kroniske sygdomme og forskellige anomalier som livsperspektiv for deres børn tendentielt med til at udelukke fra samfundsmæssig deltagelse. En parallel

²⁹¹ Mødreskolen, som nogle af miguillas her deltog i, er som fænomen i sig selv et bidrag til at forstå moderskabets rolle og idealets styrke. En af de største sociale bevægelser i Andalusien i dag er forældrebevægelsen, APA. Forældreorganiseringen er en af den demokratiske epokes nyskabelser, forbundet med ny skolelovgivning, der etablerede skolenævn. Langt de fleste af deltagerne er kvinder, og mange steder har kvinderne ønsket at organisere sig som mødre, uden de mandlige formænd. Nogle steder har man kaldt sig "mødregruppe", eller "mødreskole". At moderskabet er platformen for en sådan kvindeorganisering, betragter kvinderne ikke som taktik. Moderen er en figur med positiv ladning, som er stærk identificerbar, i forhold til kvindernes egen tematisering af deres problemer. Moderskabets praksis er samtidig vanskeligt, og kvinderne føler sig ret alene. Endelig er det en socialt accepteret platform.

²⁹² Hanne Haavind: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo, 1987

²⁹³ Sara Ruddick: Maternal Thinking, Towards a Politics of Peace, The Womens Press, London, 1990

²⁹⁴ Halldén: Föräldrars tankar om barn, Carlssons Bokförlag, Stockholm, 1992

kan trækkes til den tidligere nævnte katalanske biografiske undersøgelse af førtidspensionerede. Undersøgelsen viser, at mennesker som har måttet leve med kronisk eller alvorlig sygdom eller nedslidning, oplevede det som en trussel om social udstødelse.²⁹⁵ Ved sygdom hos børnene er det kvindernes oplevelse, at de skal kæmpe for anerkendelse af den syges ret til ordentlig behandling. De får desuden meget ringe støtte, hvis barnet har et handicap eller lignende. Det tvinger derimod moderen til at blive og passe barnet til han/hun kan klare sig selv.

At være moder for små børn har kvinderne et meget fast billede af. Det er den beskyttende moder og floklederen "*som hønen med kyllingerne bagved*" (Mercedes), "*med børnene der hang i mine skorter*" (Anna). Udfra den familiemæssige struktur og måder at relatere sig på vil jeg forudsætte at billedet her, samtidig understøttes af moderskabets mere omfattende betydning for slægten og den udvidede familie. At være flokleder kan således være et billede uanset om man kun har to børn. Miguillas benytter klichéprægede vendinger, der signalerer entydighed og harmoni i moderrollen, men disse har en langt mere konfliktfyldt følelsesmæssig baggrund, som set i interviewanalyserne. Moderrollen italesættes overvejende i forhold til små børn, og dermed børnene i deres arbejde. Klichéerne omkring moderskabet og moderskabets praksis er ikke til rådighed på samme måde i forhold til de større børn, hvor nye forestillinger trænger sig på. At være moder for større børn, børn i puberteten, har kvinderne et uklart billede af, og det volder dem store problemer at danne erfaringer herom.

"Det vanskeligste for mig er lige nu, når de er større, mere end når de er små. Fordi jeg gjorde med dem.. klædte dem på som jeg ville, tog dem med derhen hvor jeg ville, nej drømmen om de små er for mig bedre end nu.." (Esther, 35 år)

Moderen regulerer forholdet til børnene og er dominerende, og det er accepteret socialt i forhold til små børn, inden de kommer i puberteten. Men de autoritære midler overfor individer der kan udtrykke en stærk selvstændig vilje, er i dag kulturelt forkastet som del af dannelses og uddannelsesprocesser. Generationen af kvinder i 50'erne og 40'erne er vokset op med Franquismens konservering af det antikverede traditionalistiske autoritære forhold imellem børn og voksne. Indtil den generation der var unge i 70'erne fik børn, var autoritære opdragelsesmetoder og stærke asymmetriske relationer kulturelt foreskrevne. Med nedbrydningen af Franquismen åbnedes op for nye modeller af mere forhandlingsmæssig og induktiv karakter.

Et tema, der optager mødrene meget, er børnenes færden frit udenfor hjemmet om natten. Dette skal ses i forhold til, hvordan børns og mødres sociale liv former sig. Børnene i arbejderklassen tilbringer allerede fra 3-4 års alderen nogen tid uden kontakt med moderen, eller hvor moderen er i nærheden, men ikke er deltager i barnets aktiviteter og relationer til andre. Selv små børn kan have et meget veludviklet "alternativt" eller "parallelt" liv blandt andre børn, i kontakt med andre voksne osv. Men når barnet bevæger sig ind i moderens sfære, oplever hun stadig at kontrollere den, indtil barnet når i pubertet. Tidligere, i mødrenes barndom, færdedes de store børn meget udenfor hjemmet, omend ikke så sent om natten. Men de steder de opholdt sig og det, de foretog sig, var forudsigeligt. Og miljøet var så tæt, at andre voksne altid var ved hånden. Desuden var det accepteret, at mødrene kunne kalde dem ind og straffe dem, hvis de ikke gjorde, som hun sagde.

²⁹⁵ Eli Tejero and Laura Torrabadella, Universitat Autònoma de Barcelona: Spanish National Report-Early Retired, in Social Exclusion in Comparative Perspective, Centre for Biography in Social Policy, University of East London

Det, de unge teenagere foretager sig i dag, er ikke altid forudsigeligt, og adskiller sig fra det, deres forældre foretog sig. I arbejderkvartererne er der en stor frygt for stoffer, der trænger ind og hertil kommer en frygt forbundet med den tidligere seksuelle debut. Kvinderne er bange for, hvad det gør ved fællesskabet og de kulturelle værdier, men også bange for deres eget barns liv og helbred, hvilket kan forstås ud fra, at Spanien ikke har fri abort, og Spanien har den højeste andel AIDSramte i Europa. Dette er imidlertid et velkendt fænomen og synes ikke specielt for den sydspanske kultur eller sociale forhold. En engelsk undersøgelse af mødres holdninger til børns sikkerhed fra 1995 viser, at engelske mødre lever med en stærkt fremherskende angst for fremmede, trafik og stoffer i forhold til deres børn.²⁹⁶ Det kan derfor også betragtes psykologisk som udtryk for usikkerhed i skærmning af og graden af involvering i de større børn, d.v.s. hvordan forholdet bevæges over i retning af stadig større gensidighed. Usikkerheden er meget mindre fremherskende overfor de små børn, som de ser på en bestemt, kulturelt accepteret måde:

“Det vanskelige er for os som mødre, at acceptere for eksempel, at børnene nu opfører sig mere som personer.. det er ikke det samme at have dem som små, hvor du mere eller mindre dominerer dem, i den gode betydning af ordet, hvor du ved hvor de er, hvor du ved hvordan du skal behandle dem..” (Esthér, 35 år)

I puberteten opfatter mødrene børnene som individer med individueringsbehov, som udenfor det fælles rum hvor moder og barn bevæger sig. Individueringsbehovene værdsættes ikke, hvis de bryder med de kulturelle normer og forventninger. Problemet forøges, når børnene ikke flytter hjemmefra på det tidspunkt, hvor de ønsker at leve et uafhængigt liv, og løsrivelsesprocessen skal foregå indenfor det samme fysiske og sociale rum, i de små arbejderboliger. Mødring er for livstid, som konkret optagelse af tid og energi, så ingen af kvinderne forestiller sig, at deres voksne børn ikke skulle blive boende hos dem til den dag de vælger at flytte. Mercedes har børn på 21 og 22 boende hjemme, Carmen har en pige på 21 boende hjemme, Esthér har en på 20år i hjemmet, Silvia to børn midt i 20érne, Concha har tre børn midt i tyverne boende.

13.9 Forestillinger om moderskab hos dagplejere

Interviewet med Eva er et bemærkelsesværdigt interview. Eva er ung og fortæller sin livshistorie igennem en lang passage om sin barndom, hvor kærligheden til hendes fader fylder meget og uddybes detaljeret. Siden beskriver hun mødet med sine tre mænd og skilsmisserne fra de to, sine graviditeter og børnenes fødsler, og hvordan hun levede alene med tre børn i flere år og var moder 100% og nød det. Siden om hvordan hun fandt sin tredje mand og det samliv de har nu, og hvordan hun håndterer de mange børn, egne og ikke egne, og drømmen om endnu et barn. På intet tidspunkt berører hun arbejde, hvad hun levede af, eller ønsker og ambitioner i forhold til den offentlige sfære, uddannelse, position i samfundet eller lign. Først langt henne i hendes beretning spørger jeg ind til arbejde, og hun fortæller om sine småjobs og sine fravalg af arbejde i lange perioder, og endelig om valget af dagpleje. Evas historie er speciel i den henseende, at lønarbejde er så udgrænset fra hendes biografikonstruktion, at familiedannelse og moderskab dominerer så stærkt, og at hun virker i så høj grad i stand til at lystbesætte og finde berigelse for identiteten igennem moderskabet og seksualiteten/lidenskab i forhold til partnere. Men med Eva som reference kan man anskue de andre interviews med dagplejere således, at de alle har en tendens til at vægte moderskab og familiedannelse langt højere end lønarbejde og deltagelse i et mere offentligt liv.

²⁹⁶ Rozsika Parker: The Production and Purposes of Maternal Ambivalence, in Wendy Hollway and Brid Featherstone: Mothering and Ambivalence

“Så mens de har været små, har det været utroligt dejligt at være dagplejer, ikke. Altså jeg har altid.. der har altid været nogen hjemme, ikke.” (Anne)

Danske dagplejere ønsker at være sammen med deres børn, og mener det er afgørende at være til rådighed for børn. Når børn er helt små opfattes moderen som den bedste til at tage sig af børnene, og de ønsker så vidt muligt at holde dem hjemme. Både Jytte og Anne forsøgte at være hjemme ved deres børn så meget de kunne, og dette er det helt generelle billede, også hos de yngste dagplejere. Dette indebærer ikke kun at være der så de kan tilkaldes, men at være i nærheden af børnene og støtte dem i de ting de vil. Disse opgaver opfattes af de fleste som så vigtige og omfattende, at når de har små børn, går de hjemme. Enten som arbejdsløse, på orlov eller meldt ud af arbejdsmarkedet.

“..det var et rigtigt dejligt job det var det (BD: som bogholder i en lille virksomhed). Men så blev det altså for meget, jeg syntes ikke jeg kunne klare både hus og mand og tre børn, og slet ikke forsvare det overfor børnene. Og der fik jeg så også lov at holde, og gik så hjemme som arbejdsløs i et år. Og det år det nød jeg bare, den mellemste var i børnehaven og fik lov til at beholde det, fordi hun var så glad for det, hende tog jeg ikke ud. Så kunne hun selv bestemme hvornår hun ville være hjemme. Den lille har så været 2.. ja lige knap 2. Så hende tog jeg ud af dagplejen og beholdt hende hjemme, og det var simpelthen lækkert.”(Jette)

Dagplejere er kvinder, der står for at lave det meste derhjemme. Når de taler om at være i nærheden af børnene omfatter det også at kunne nå alt det husmoderlige. Connie fortæller, at hun ikke blot gjorde alt for sin mand, men også for børnene, således at de ingen huslige pligter har lært, eller har skullet klare noget selv. Dagplejere med store børn beholder dem gerne hjemme, og er meget bekymrede for, hvordan det skal gå deres børn, når de er væk fra moder. Kvinderne udviser en stærk afhængighed af nærværet med deres børn, hvilket Susanne er en af de få der udtrykker:

“Nej nu er de ved at være så store (BD: 19 og 12 år), at de kan begynde og klare sig lidt mere selv, og jeg er ikke så afhængig af dem mere, vel” (Susanne)

Forældrene i dagplejen, hvis børn de passer, har de svært ved at forstå. De spejler deres egen opfattelse af moderskabet i forhold til små børn i forældrene til dagplejebørnene. Her drejer det sig ikke kun om at de spejler, hvad de selv gjorde i forhold til egne børn, men også om en sammenligning imellem det de selv gør med det forældrene gør.

Helle: "Og så spurgte moderen om vi ikke ville komme med over, for hun havde fri fra arbejde, og det ville vi gerne og så fik vi æbleskiver og så spiste vi madpakker, og så kunne jeg godt se at du hængte lidt og ville med, og så sagde jeg vil du med mig hjem, nej det ville hun så ikke alligevel. Nå, men det var der så ikke noget at gøre ved. Så måtte hun jo blive hjemme ved moderen, så ringede de da vi var kommet hjem og spurgte om Maria måtte komme herover, fordi Katrine ville med børnehaven hjem og nu ville Maria også over til mig. Og tænk det synes jeg faktisk er en falliterklæring overfor nogle forældre, at de gerne vil det, at de ikke en gang imellem synes det er dejligt, at nu bliver jeg herhjemme i dag fordi du har taget fri moder. Og at der så sker de ting der gør at de børn synes det er dejligt at være der hjemme. Nej de vil hellere med mig her over. Som jeg sommetider tænker, at nogen dage kan der da godt være kamp, slåskamp, og de kan græde meget..

B: Og hvad er det så du tænker?

H: Jamen om ikke børn synes det kan være dejligt at være hjemme hos deres moder en dag.

B: Hvor det kun er dem og deres moder?

H: Ja, men at de beder om at komme i dagpleje eller i børnehave. Det synes jeg, det er, det ville jeg ikke have siddende på mig hvis det var mine børn. Hvis mine piger havde gjort sådan..”

For Helle spiller hendes forestilling om det “rigtige” moderskab en vigtig rolle. Hun projicerer sin egen opfattelse af modring over på forældrene, og tilkendegiver hvilket personligt nederlag det ville være, hvis barnet ikke altid foretrak sin moder frem for andre voksne, andre aktiviteter, andre børn m.m. Det kan samtidig forstås som de ofte flydende grænser imellem forældre og dagplejer m.h.t. at bestemme hvad der er rigtigt for børnene, omkring at kende børnene m.m. Altsammen faktorer der tjener til at sammenligne deres “erstatningsmodring” med forældrene. Endelig kan reaktionen også forstås som en identifikation med barnet som barn, og således udtrykker dagplejerens infantilisering (dette vil blive berørt senere) overfor de voksne biologiske forældre.

13.10 Netværket som forudsætning for moderskabets praksis i Andalusien

I dette afsnit vil jeg fremhæve et særtræk ved de andalusiske miguillas' omsorgspraksis. Denne synes at være stærkt næret af og dybt afhængig af de sociale netværk og relationsdannelser til andre voksne. Der kan trækkes en linie fra interviewanalyserne til den rammeforståelse af de sociale relationer og familieformer, der er præsenteret i dette kapitel. Familien, især moderen, men også søstre, tanter og mandlige medlemmer, familiestammen, er dem der støtter kvinderne i moderskabet, ligesom de også støtter dem, når der opstår krise i kvindens biografiske kompetence, i at leve sit liv ud fra de erfaringer hun har. Især når netværket og disse familiemedlemmer er fraværende, bliver betydningen for kvindernes biografiske kompetencer meget tydelige, fordi kvinderne oplever savnet som truende for gennemførelse af moderskabet overfor egne børn, ligesom overfor at gennemføre omsorgsarbejdet med andres børn, som illustreret i interviewet med Concha.

Men hertil kommer også de større sociale netværk udover familien, som kvinderne i materialet viste bemærkelsesværdige sociale kompetencer i at opbygge under forhold, hvor de gamle relationer og strukturer blev brudt op. Kvinderne i dette materiale er for en dels vedkommende omfattet af vandringer fra land til by i 70'erne. Her er der store forskelle, når man flytter fra land til by, idet familiestammen enten ikke flytter med, eller ikke kan bo i den samme lille lejlighed, og bliver spredt ud over byen, i modsætning til på landet hvor alle er tæt på hinanden i gaden. Dette er Amparo, 40 år, et eksempel på:

”Senere, da børnene var lidt større, var det mest vanskelige at jeg oplevede mig... meget alene. Jeg var vant til fra min landsby- der er en anden familiefølelse, ikke? En anden.. mit hjem, mange folk, fordi hele vores familie boede i den samme gade, mit hus..Jeg havde nogle meget gode forældre, og derfor var mit “hjem” hele den forenede familie, og også hele gaden, for hvis ikke de var kusiner, hvis ikke de var tanter...”

Dermed er det tydeligt, at urbaniseringen medfører en grad af modernitet, en delvis frisættelse af de sociale relationer. Dette bliver en erfaring om kontrasterne, og forskellige måder at leve på for Amparo. I storbyen Amparo flytter til, har hun ikke hele dette netværk, og må gøre en stor aktiv indsats for at genskabe de værdier og relationer hun er indsocialiseret til. Hun opfatter det som et problem, især i forhold til opdragelsen af børnene:

“Jamen vi elsker hinanden meget, og så har børnene jo i virkeligheden også del i denne kærlighed. Men det har været de to for de to. De to, min mand og jeg, for mine to børn. Forstår du?”

Dette er en mangel, en indskrænkning, af det sociale liv, der opleves som en form for forarmning, i forhold til den måde hun mener, den gode og rigtige socialisering bør foregå *"fordi jeg er meget godt opdraget, med mange voksne, mange rundt om mig"*.

I mangel af dette sit nære netværk finder Amparo en strategi, hvorved hun "adopterer" nogle gode venner som familiemedlemmer, som kan og vil spille disse roller for hende. Dette har flere andre miguillas, der har oplevet at flytte til storbyens moderne arbejderkvarterer, også gjort. Nære og omsorgsgivende relationer forstås og omtolkes som familiære relationer, hvorved de tilskrives ny betydning, en kvalitet og intimitet. Der skabes en mere intim adgang og involvering, og skæbne forbundethed til disse personer, og en ønsket struktur genopstår på en ny måde. Det vil sige, at det både fortæller om nedbrydning af netværk og strukturer og bevarelse af disse. En anden fortæller om den type relationers nødvendighed:

"Da jeg kom hertil for at bo var der mange børn, vi var alle mere eller mindre i den samme alder, og alle børnene mere eller mindre lige, og i mit hus var der en der havde sine forældre boende, og børnene gik ned og legede, og så var der lille Pedros bedstefar,..og på en måde så blev han bedstefar for 8-10 børn.." (Mercedes).

På denne måde kan en moder bruge og blive støttet af naboskabet og lokalsamfundet i at bevare den struktur hun selv er indsocialiseret i, i forhold til hendes egne børns socialisering. Den form for sociale kompetencer er der ingen blandt de danske dagplejere, der italesætter. Angeles, 17 år, er et eksempel på den familiære kultur og relationsdannelse på landet. Hun bor i en landsby med hele familiestammen tæt omkring sig. Da Angeles valgte at blive miguilla, var det med støtte fra sin mor og sin mormor, der begge havde været miguillas. De hjalp både i praksis med børnene, og kunne videregive erfaringerne, som var vigtige, da Isabel endnu ikke selv havde fået børn. Dette bekymrede imidlertid ikke Isabel, da hun startede som miguilla, idet hun opfattede sig i besiddelse af nærmest genetiske kompetencer: *"det er noget vi kan i vores familie, og vi har altid børn som kommer ind og ud hos os."* Hendes arbejde foregår konkret i forældrenes hus, hvor hun selv bor. Hun får derfor også hjælp fra sin mor, når hun har brug for det.

Concha er byarbejder, og hendes familie har været det igennem mange generationer. Hun er i højere grad vant til ikke at have hele slægten ved siden af, men dog dele heraf. Både hendes fader og nye kone, to af hendes brødre med familier og en fætter med familie bor i den samme bebyggelse. Men hendes svigtende familiære netværk er et meget vigtigt tema i hendes liv, og ved hjælp af nye netværk forsøger hun at hele sit liv som udtryk for biografisk konstruktion. Samtidigt er hun udfarende i forhold til at finde nye mennesker i et nyt netværk, uafhængigt af familiære bånd eller familielignende strukturer. Dette finder hun delvist i det sociale nabofællesskab, og delvist i en kvindeggruppe. Det er ligesom hos Amparo og Mercedes en bestræbelse på at lade bestemte strukturer fortsætte, men med andre end nuværende slægtsmedlemmer.

Sammenhold på tværs af generationer, og på tværs af kerner, indenfor den brede familiestamme, er en måde at leve på for disse kvinder. Samtidig er flere i stand til at finde andre løsninger end blodets bånd for at bevare familielignende strukturer som forudsætning også for moderskabet. Privathed for det enkelte individ og personligt frirum besætter konkret, tidsmæssigt og rumligt en mindre plads. Dertil kommer, at sammenhold og tilhørsforhold til lokalsamfundet også har sin placering som værdi, og derfor kan det netop ofte forekomme, at andre mennesker træder ind på "tomme pladser" i familienetværket. Tiden skal derfor fordeles imellem "stammen" og "lokalsamfunds fællesskabet", således at begge strukturer plejes, og den resterende tid, i dette tilfælde: den tid kvinderne helt selv

råder over, hvor de ikke skal påtage sig de samfundsmæssigt accepterede kvinderoller - bliver meget lille.

13.11 Moderskab i generationer

Jeg har valgt at anskue materialet udfra en historisk dimension, for at se om det kunne vise nogle væsentlige udviklingstræk i modring som praksis og ideal i livshistorierne. Den kulturelle dimension er bevaret således, at kontrasten imellem de to kulturelle grupper er fremskrevet. I det følgende fremstilles dagplejere og miguillas i kohorter, hvori fokus er på moderskabets placering i livsløbet og i livshistorien, i forhold til andre faktorer, først og fremmest arbejdet og personligt liv udenfor arbejde og familie. I forlængelse af blikket på familiestrukturer og familierelationer fra kapitel 12 ser jeg på, hvad der er i deres forventningshorisont og hvorvidt selvrefleksion indgår. Inspirationen har først og fremmest været Harriet Bjerrum Nielsens meget mere omfattende undersøgelse²⁹⁷ af norske kvinder.

13.11.1. Miguillas

25-34 årige²⁹⁸

Disse kvinder (to) har mand og børn, og dette har ikke været forbundet med at holde op med at arbejde. Børnene er kommet, da de var i slutningen af 20'erne, hvilket er senere i forhold til kvinderne over 35. Disse kvinder ønsker få børn i betragtning af deres situation, og oplever, at de savner udvikling som selvstændige individer. I dag har de et udviklingsperspektiv i horisonten, der går videre end moderskabet, husmoderarbejdet og miguilla arbejde. De er glade for at arbejde som miguilla, og oplever sig heldige i forhold til andre kvinder i deres sociale lag, men på den anden side er dette ikke for dem "rigtigt arbejde", hvilket den ene har prøvet inden hun blev miguilla. For den ene er perspektivet uddannelse, for den anden er det et socialt arbejde i lokalområdet. De lægger stor vægt på at opfylde moderskabets krav. De har et godt forhold til deres egne mødre, men er kritiske overfor moderskabet og den familiære rolle. De lever begge mere løsrevet fra deres biologiske familiære netværk, men i tætte kvindenetværk, hvor de bor.

²⁹⁷ Harriet Bjerrum Nielsen: Utdanning, kønn og kærlighed i tre generasjoner, arbeidspapir, eller Gender, Love and Education in three Generations, in Weber (red): Life History, Gender and Experience, Adult Education Research Group, Roskilde University 1998.

²⁹⁸ En enkelt miguilla er 17 år og har endnu ikke stiftet familie. Moderskab og ægtestand er perspektivet hos hende. Arbejdet som miguilla, startede hun med for to år siden, efter at hun i to år havde arbejdet i marken hos sin fader, efter endt skolegang som 13 årig. Arbejdet forstås som en venteperiode inden hun bliver gift og perspektivet lukker sig omkring dette mål, som hun ikke har nået endnu. Imidlertid er hun både nødt til at forsørge sig selv og er glad for et vist selvstændigt voksenliv som miguilla. Hun er stolt over sin position som miguilla og tager det helt personligt når hun kritiseres af de ældre mødre. Det er i højere grad en social identitet i fællesskabet end en lønarbejdsidentitet, der er skabt. Betragter man hendes fremtidsforestillinger, som horisont, der relaterer sig til nogle af hendes erfaringer, først og fremmest etableringen af hendes miguilla arbejde, indgår uddannelse også. Men hendes reflekterede forståelse af biografien er på den anden side også farvet af en negativ livsforløbskurve, et pessimistisk perspektiv om, at hun ikke vil kunne få en uddannelse, og ikke vil kunne bevæge sig socialt. Disse perspektiver eksisterer side om side, som modsætningsfyldte. Hendes opfattelse af moderskabet italesættes på en harmoniserende måde både bagudrettet i forhold til hendes egen moder, og fremadrettet hypotetisk. Det erfaringsmæssige ligger bl.a. i at hun lever sammen med en udvidet familie, og har haft mange kvinder omkring sig, som både har deltaget i omsorg for hende, og støttet hende i hendes omsorgsarbejde. Som eksempel er hun ikke utypisk, da andre helt unge piger på landet fungerer som miguillas. Men i interviewet synes hun at reproducere forældrenes livsudkast og bidrag til hendes biografikonstruktion. Hendes ungdom implicerer nogle forbehold overfor det biografiske materiale, idet der næppe er etableret distance til udviklingsfaserne og en egentlig refleksion over eget liv som selvstændigt voksenliv.

De 35-44 årige

De (9 miguillas) lever alle i en livsfase med børn, der har strakt sig over 20-25 år, fordi de fik børnene, da de var mellem 20-25 år, og stadig har de voksne børn hjemme. Deres erfaring som voksne inkluderer ingen faser, hvor de har levet alene, sammen med veninder etc., men de har bevæget sig fra deres forældres hjem til eget hjem med mand og børn (foruden en søster, en tante m.m.) eller de to kernefamilier er blot vokset ud af hinanden og blevet sammen i samme hjem. Nogle har den biologiske familie i udvidet forstand tæt omkring sig, andre har andre sociale netværk de benytter sig af, da den biologiske familie bor længere væk. Alle er vokset op i udvidede familier på forskellig måde. De er begyndt at arbejde som miguillas nogle eller adskillige år efter de har fået børn. Deres tidligere arbejds erfaringer daterer sig til tiden inden de fik børn, og efter de gik ud af skolen som 13-15 årige.

De oplever at måtte skabe mange nye kompetencer i forhold til at være mødre. Deres mødre rådgav dem, da deres egne børn var små, men efterhånden som børnene vokser op, synes de ikke længere at kunne bruge mødrenes råd. Ofte føler kvinderne sig tættere på deres voksne børn end på deres egne mødre, de forstår hinanden bedre. Dette har også konsekvenser for den rolle de ser sig selv i, i forhold til den ældre generation, hvor det tidligere var en selvfølgelighed at forældrene flyttede ind hos børnene, når de fik besvær med at klare sig selv. Eller på landet boede de i nabohuset, og de to huse fungerede i praksis som én husstand. I dag er dette ikke en selvfølge, både fordi de unge stadig bor hjemme, og fordi kravene til voksnes mulighed for individuelt frirum er større. I arbejdet vinder de nye erfaringer og oplever glæder som de ikke oplevede med egne børn. De bliver erfarne "professionelle" erstatningsmødre for andres børn.

Miguillas i denne generation accepterer ikke helt på samme måde at underlægge sig deres forældre, især deres mødre. De har en forventningshorisont om forandring foran sig, der omfatter forskellige former for frirum til sig selv, til at være noget andet end moder, husmoder, og omsorgsgiver, men den er kendetegnet ved at være meget lidt realitetsorienteret.

De 45-54 årige

Livsløbene hos miguillas i denne generation (tre) er meget ens m.h.t. livsfasernes indhold og den subjektive oplevelse af biografien. De får børn i begyndelsen af 20'erne i forbindelse med at de gifter sig. Kvinderne er overhoved for børn og hjem, uanset den familiære konstellation de lever i. Alle er opvoksede i langt større kernefamilier, end dem de selv lever i. Tillige har de haft den udvidede familie omkring sig. De har altid arbejdet i hjemmet fra de var små, og den ene arbejdede også ude fra hun forlod skolen som 14 årig. Siden blev de gift og har været i hjemmet. Deres forventning var at blive hustru, moder og husmoder, men mandens forsvinden er det, der bringer dem ud på arbejdsmarkedet igen. For at virkeliggøre egne mål skal kvinderne gøre op med vigtige dele af deres kønnede socialisering til at servicere, stille sig til rådighed, opofre sig for mænd, børn og den ældre generation. Dette vanskeliggøres bl.a. af, at der ikke foregår en praktisk fysisk separation imellem dem og deres voksne børn. Arbejde og økonomisk ansvar for hjemmet er det, der kan tvinge kvinderne til at omdefinere moderrollen.

Måden de fortæller historierne har visse fællestræk: formningen af deres liv forstås i høj grad som skæbne og forudsigelighed, bestemt af deres sociale og kønsmæssige tilhørsforhold. Samtidig optræder der horisontskift i forbindelse med forskellige livsfaser, hvorved forståelsen af skæbne kontrasteres. I modsætning til de danske kvinders måder at fortælle på, optræder kvindernes mødre ikke i så høj grad som baggrundsfigurer, men mere som aktive "modstandere", som miguillas kæmper

med igennem hele livet. De er trætte - arbejdet, dobbeltarbejdet og den dobbelte orientering og balancen her imellem tærer på dem. De artikulerer et behov for selv at få omsorg.

13.11.2 Dagplejerne

25-34 årige

Dagplejerne (fem) har stiftet familie på to forskellige måder. En har fået børn meget tidligt og uplanlagt, med forskellige mænd, har levet som enlig moder i mange år, og befinder sig nu i sin tredje kernefamilie. De andre har fået deres børn planlagt, da de var i slutningen af tyverne, med den mand de er gift med. Der er det sociale mønster, at de fire "planlagte" mødre opnår et længerevarende, tilfredsstillende arbejdsliv og socialt liv inden de beslutter sig for at få børn. To arbejder i daginstitutioner, én går i lære og arbejder som faglært igennem 5-6 år og rejser ud med sit fag, én arbejder på stort slagteri med godt socialt liv og mange penge. De fire vælger dagplejearbejde ud fra hensynet til egne børn, familieliv og ønsket om bedre livskvalitet, og er bevidste om det de mister: kolleger i dagligdagen, penge, og (i lidt mindre grad) status.

Hvorimod den femte har lille arbejds erfaring og mange brudte forløb imellem graviditet, orlov, lidt arbejde, arbejdsløshed, graviditet, orlov, kursus, lidt arbejde osv. bag sig. Hun kommer ind i dagplejearbejdet mere af tradition og socialisering (hendes moder og søster var dagplejere), og som udtryk for en bestemt forventningshorisont, hvor lønarbejde på det store arbejdsmarked nærmest er afskrevet. De fem kvinder har dog det til fælles, at børn og familie er meget væsentlige værdier for dem. De føler sig ikke usikre på deres moderskab eller på at arbejde med andres børn, som alle har gjort tidligere som barnepiger, pædagogmedhjælper m.m. De har herudover et ønske om, at have et selvstændigt liv med personlig udvikling ved siden af mand og børn. De har deres børn i offentlig pasning i daginstitutioner, men i et mere begrænset omfang, idet de lægger vægt på at børnene kan vælge at være hjemme. De er kvinder, der "går til noget" og har en venindekreds, som har en vigtig placering i deres livsstrategi. Kvindernes mødre er aktive figurer i deres biografi, i modsætning til de andre generationer, om end forholdet til disse mødre er forskelligt.

35 - 44 årige

De (11) har fået første barn meget tidligt, oftest inden de blev gift, og har fået nr. to og tre med nogen spredning. Derfor har de fleste stadig børn omkring skolestart. De gik i lære eller kom ud at arbejde, da de sluttede skolen, de fleste efter 9 års skolegang. Ingen planlagde at gå hjemme, eller at arbejde i hjemmet, og de har været ude at arbejde imellem graviditeter, orlov m.m. Deres livsløb er typisk afbrudte med flere længere hjemmeperioder, da de ønsker at være hjemme hos deres små børn. De deler sig i to hoved grupper. Den ene gruppe kommer fra små land samfund, hvor egen moder gik hjemme eller arbejdede med i landbruget, og de er altid selv blevet passet hjemme. Familie og børn er for dem et indiskutabelt moderligt ansvar, og de har en skepsis overfor offentlig pasning. Deres egne børn er hos dem mindst indtil de kommer i børnehøvealder. Den anden gruppe har været byboere, deres mødre har arbejdet ude og de har selv nogen institutionserfaring, men foretrækker også at børnene er hjemme når de er små. Deres mødre spiller i livshistorierne en ret tilbagetrukket rolle jo ældre kvinderne er.

Nogle få er kommet til dagplejearbejde uden andre erfaringer end egne børn, og de fleste har mange erfaringer med at passe børn, og at passe syge og handicappede familiemedlemmer. Deres forhold til arbejdet er meget forskelligt. Nogle har været dagplejere igennem mere end ti år og føler sig enten godt tilrette, eller har det svært med arbejdet. De har oplevet personlige kriser og har haft behov for at trække sig fra arbejdet, men har ikke kunnet. Andre er lige startet og er enten meget optimisti-

ske eller afventende overfor at se, hvordan arbejdet vil udvikle sig for dem. De er i en fase, hvor de stadig sammenligner dette arbejde med tidligere arbejds erfaringer. Karakteristisk for kvinderne er, at de stadig har en forventning om andre former for arbejde foran sig, at komme ud "på det store arbejdsmarked" igen. Imidlertid forekommer dette for nogle at være blevet ret urealistisk, da de ikke længere tror sig kvalificerede.

45-55 årige

Alle (seks) har været dagplejere igennem mange år, dvs. mindst 15 år. De fire er fra landet, og alle seks havde mødre, der arbejdede i hjemmet. I livshistorierne er mødrene baggrundsfigurer og fædre dominerende, som en afspejling af mande og kvinde billeder i deres socialisering, mere end at stå i relation til det faktiske livsløb. Moderskab, familie, og hjem er det væsentligste i deres liv, og de har få års arbejds- og livserfaringer, der ikke knytter sig hertil. De har været kvinder, der altid var hjemme og hvor døren stod åben for naboens børn. Deres forventning har været at være husmødre når de blev gift, men alle er endt med at tjene deres egne penge og arbejde i et offentligt rum. De har tidligere arbejdet som børn og unge med at hjælpe til i hjemmet, ved landbruget, passet andres børn. De blev selv mødre meget tidligt og fire gik herefter hjemme i mange år indtil de begyndte som dagplejere. To kom ud at arbejde nogle år imellem børnefødslerne, men har siden dels været hjemme og dels arbejdet som dagplejere i eget hjem. De deler sig i tre, der til stadighed kan lystbesætte arbejdet og danne relationer til børnene på en engageret måde, og tre der ikke længere kan. De sidste tre har et perspektiv om andet arbejde og andre muligheder, men på en delvis ikke realistisk måde, idet det følger af et objektiviserende autobiografisk blik, hvor "noget må ske med mig," og reflekterer ikke klart, hvad de vil, oplever kun svagt lyst til konkrete forandringer.

13.12 Kontrasterende betragtning over livshistorierne som kohorter

Der er en reproduktion af moderskabets "naturlighed" og modercentreringens uundgåelighed i de danske dagplejeres forhold til moderskab. Alle kohorter har en socialt genkendelig måde, (som findes i undersøgelser af arbejderforældre,) at se på børn og på egen placering i familien. Samtidig er der en udvikling imellem generationerne fra et skæbnebestemt autobiografisk blik på deres eget moderskabs indgåelse, praksis og læring, som tendentielt objektiviserer de ældste. En udvikling herfra hen imod en opfattelse af egne valgs betydning, af selvrefleksionens nytteværdi. Det ytrer sig både i forhold til egen moders placering som baggrundsfigur i biografien, til hendes placering i en italesat mere betydningsfuld position og positiv tilvalgt relation. I mellemgruppen af 35-44 årige er flere forskellige relationsmåder til stede, og den mest positive er at finde hos de yngste. Det ytrer sig også igennem en mere italesat reflekteret afvejning af livsstrategi imellem arbejde, børn og familie hos de yngste, også hos dem, der vælger arbejdet som sekundært, idet de forholder sig til arbejdet, og kan italesætte deres egen subjektive udvikling i forhold til både arbejde og familie. Samtidigt er den kønnede subjektivitet i alle tre kohorter knyttet til moderskabet.

Der er en tydelig reproduktion igennem alle generationer af miguillas' forhold til moderskab: at det er det mest sandsynlige og socialt positive livsudkast at realisere moderskabet og have det som den vigtigste praksis i livsstrategien. Endvidere at moderskabet forventes at udfolde sig i en udvidet familie eller et tæt socialt netværk, hvori andre udenfor den biologiske familie træder ind i netværket. Dermed forventes moderen både at indtage lederposition i hjemmet, og at kunne støtte sig på en række andre voksne. Men der er en udvikling i miguillas' oplevelse af sig selv i forhold til moderskabet og tydelige livskonstruktioner introduceres, der indebærer at moderskabets praksis som kulturelle indsocialiserede færdigheder og viden ikke længere bare lader sig reproducere. Moderskabet er (også) blevet en del af en reflekteret selvforståelse. Ikke om man skal være det og prioritere det

højest, men hvordan det realiseres og læres. Og lønarbejdet er blevet mere tiltrækkende. Konkret ændres familiestrukturen således at kvinderne i højere grad lever i lidt mindre familier og i kerner end tidligere, om end stammefællesskaberne stadig er virksomme. De lever også i lidt svækkede sociale fællesskaber, om end de stadig er langt større og stærkere end danske dagplejeres netværk.

På tværs af de to kulturer og generationer ses den sociale kategorisering slå igennem derved, at arbejdet er betingelsen for at kunne flytte hjemmefra, og bliver overgangen til voksenlivet, inden moderskabet. Uddannelse er ingen mellemstation, udover for ganske få. De fleste starter en glidende overgang imellem barndom og arbejde i 11-12 års alderen og træder fra barndommen ud i arbejdslivet som 14-15 årige. Arbejdet er her forudsætningen for at kunne komme hjemmefra og udvikle selvbestemmelse i forhold til nogle livsområder. Udviklingen er: arbejde - forlade gamle kerne og danne ny kerne - moderskab. Der hvor det kulturelle og historiske kommer ind er, at hos både miguillas og dagplejere over 45 år, bliver moderskabet derefter forudsætningen for et liv i privatsfæren, herunder også miguillas eller dagplejearbejde. Således at faserne ser således ud: arbejde - forlade gamle kerne og danne ny kerne - moderskab - husmodertilværelse. Men dette forandrer sig tydeligt for de yngre generationer af dagplejere, som vender tilbage til arbejdsmarkedet efter moderskabets indledning, og for dem er dagplejearbejde ikke et livsperspektiv, men de vil oftest ud på det store arbejdsmarked igen. Her får vi de brudte forløb: arbejde- ny kerne- moderskab - arbejde og moderskab - moderskab(nyt barn)- arbejde og moderskab osv.

På tværs af alle generationer er der endvidere det iøjnefaldende hos begge grupper, at der ikke er en sammenhæng imellem graden af reflekteret horisont og forventninger i forhold til forandringer i eget liv, herunder forandringer i moderskabets subjektive betydning, og en historisk fremadskriden. Eksempelvis reflekterer de ældste miguillas en forandring af deres horisont med mere radikale, om end utopisk forståede forventninger til livsforandringer. Medens mellemgenerationen af dagplejere på den anden side italesætter en meget realitetsbundet forventningshorisont, der holder sig ret snævert indenfor arbejdets rammer og det liv de lever i dag.

Hos de ældste dagplejere og de ældste miguillas kan man identificere flest fællestræk i forhold til moderskabets betydning i normalbiografien, som ideal og praksis. Det fælles hos den ældste generation er moderskabets dominans i livsløbet konkret, og samtidig den stærke ambivalens og ambivalensforsvar det har produceret hos kvinderne. I sammenhæng med de historiske forandringer, de har levet under, har det produceret biografiske kriser hos flere. At blive og være moder har været et selvfølgeligt livsudkast, som ikke har kunnet udfordres før børnene blev voksne. Først da formuleres en ny horisont, der indebærer et personligt liv uafhængigt af familien under en eller anden form. Arbejdet forbliver sekundært i selvforståelsen i forhold til at opfylde kravene som moderskabet stiller, samtidig med at den dobbelte orientering i forhold til arbejde og familie belaster kvinderne hårdt, idet behovet for social anerkendelse synes at være ophobet igennem livsløbet.

Den historiske forandring fra et stadig mindre hierarkiseret samfundsmæssigt kønsforhold er tilstede i begge gruppers livshistorier, først og fremmest deri, at arbejdet træder ind som en stadig mere betydelig faktor ved siden af moderskabet i den livsfase, hvor kvinder har små børn i hjemmet. Hvorimod moderskabet reproduceres i den ældste kohortes første voksenalder på "naturlig" måde, medens selvrefleksiviteten trænger sig på i dag, hvor børnene er voksne. Imidlertid er der også i de ældste kohorter den forskel, at moderskabet opfattes langt mere socialt betydningsfuldt, og er dermed mere positivt ladet i forhold til orienteringen mod social anerkendelse, for de ældste miguillas i forhold til de ældste dagplejere. Dette afspejler sig også i egne mødres placering i livshistorien og igennem det autobiografiske blik. Men jo yngre de bliver, jo større bliver forskelligheden imellem

miguillas og dagplejere imidlertid. Miguillas lever stadig i familiestrukturer, der reproducerer værdier og traditioner fra de tidligere generationer, hvorimod dagplejere lever i kernefamilier, der i højere grad er løsrevne fra de familiære sociale netværk. For miguillas er moderskab og familie stadig forventningen i normalbiografien, dobbeltarbejdet stort set uændret, og arbejdet udenfor sekundært, hvorfor deres forventninger har mere utopisk karakter. De to yngre kohorter af dagplejere har mange forskellige arbejdserfaringer at trække på udenfor moderskabet, og realitetsbetonede forventninger i forhold til arbejdet og ændringer i dobbeltarbejdet, foran dem. De yngste dagplejere har realitetsorienterede forventninger til uddannelse, personlig udvikling og forskellige udfordringer ud fra egne valg, livet igennem. De yngste miguillas har også forventninger om forandringer, men har dels meget færre arbejdserfaringer at trække på, og en mindre realitetsorienteret horisont i forhold til fremtiden.

14. Omsorgsarbejdet som modring

På baggrund af Rask Eriksens analyse af omsorgskompetencer i sygeplejen som en reproduktion af kompetencer med udgangspunkt i moderskabets praksis vil jeg her forsøge at belyse forbindelsen imellem moderskabets praksis, moderskabet som ideal og omsorgskompetencerne hos miguillas og dagplejere. Omsorgskompetencerne skal forstås spændt ud imellem det private og det offentlige som strukturerende for den enkelte dagplejer/miguilla på den måde, at der i arbejdet er en sammenvævning: praksis ligner, interaktionerne ligner, italesættelsen af arbejdets erfaringer ligner. Men udenfor arbejdet, i livshistorien og livet udenfor arbejdet, ligner det ikke, da der her er en adskillelse og foregår en anden, supplerende erfarings- og vidensdannelse. I udførelsen af de moderlige funktioner reproducerer miguillas og dagplejere værdier, erfaringer og viden, som skabes i den enkelte kvindes familie, kultur m.m. udfra en anden livs- og erfaringsammenhæng end den, børnene og deres biologiske forældre befinder sig i. Der kan være en tæt beslægtethed igennem fælles livsbetingelser og kultur, hvilket især er tilfældet hos miguillas. Hvorimod danske dagplejere tager sig af børn fra miljøer, kulturer, under sociale livsbetingelser, der er meget forskellige fra deres egne.

Men i begge grupper foregår udviklingen af moderlige/omsorgs kompetencer hele tiden udfra mindst to praksisfællesskaber: det ene med børnene på arbejde og det andet med egne børn og egen familie i snæver (Danmark) eller bred (Andalusien) forstand. Betydningen heraf for udfoldelsen af moderlige omsorgskompetencer er ikke forudsigelig og har vist sig igennem f.eks. en tilsyneladende større grad af nærvær og samvær med børnene på arbejde end med egne børn (forrige kapitel). Dette kan anskues som en større tilfredsstillelse af barnets behov udfra Winnicots kriterier for moderlig omsorg og som en større grad af tilgængelighed udfra Haavinds kriterier. Man kunne derfor provokatorisk spørge, om omsorgsrelationen til disse ikke-egne børn er stærkere end overfor biologiske børn, eller om det kulturelle moder ideal, "den gode nok moder", i højere grad lader sig realisere overfor ikke-egne børn i arbejdet? I dette kapitel vil bl.a. dette blive behandlet mere dybtgående.

14.1 Moderrolle som arbejdsidentitet

Omsorgskompetencer produceres og reproduceres ikke kun på et praksis niveau, men også på et niveau for ideale forestillinger, hvoraf man kan læse et forsøg på at skabe identitet i forbindelse med udfoldelsen af kompetencerne. Når dagplejere og miguillas italesætter deres arbejde og deres kompetencer som ideale jeg-forestillinger (sådan er jeg i mit arbejde - sådan vil jeg gerne være og se mig selv i mit arbejde) er det dels i en sammenblanding imellem arbejde og egen familie, imellem moder- og arbejdsrolle, som fremdraget i kapitel 11 og dels ved hjælp af deres moderidentitet direkte og ved hjælp af moderskabets praksis i egen familie. *"..Jeg synes da selv mine egne børn har fået en god opdragelse, og det fungerer fint, så det vil jeg da gerne give videre.."* (Anne) Det reflekteres ikke, om kompetencerne uden videre går at reproducere fra det ene erfaringsfællesskab til det næste uden at skelne imellem egne børn og ikke-egne børn i relationsdannelsen. Det er en forestilling om "erstatnings modring" som dagplejerens og miguillaens faglighed:

"Jeg mener at min opgave som dagplejemor, jeg skal sørge for..vores opgave når de er så små, det er, at vi skal give dem kærlighed og omsorg. Jeg mener ikke jeg behøver at lære dem så mange ting. Det bliver de bedre til når de kommer i børnehaven, også mere motiverede til..vi skal nusse om dem, og vi skal hygge os og have det rart. Det er det jeg mener, det synes jeg jeg er god til. Måske mere end som, når de skal ned og lave fingermaling, og hvad de nu skal lave nede i børnehaven. Hvis vi

har sørget for at de har klaret sig trygt og godt. Så kan de også bedre klare sådan nogle ting.”
(Mette)

Denne forestilling afføder en række problemer som vist i interviewanalyserne i relation til de biologiske forældre. Når dagplejere og miguillas ikke oplever sig anerkendt af forældre, berører det både den ideale jeg-forestilling, samt opretholdelsen af den subjektive produktion af mening i arbejdet som i hverdagslivet, idet dette blander sig for dagplejer og miguilla.

14.2 Adskillelse og tilknytning

”Og det..det gør man også lidt i det øjeblik de..hvor man ved, at nu er det sidste dag, de er her, ikke også, så føler jeg selv, det er mit eget barn, jeg siger farvel til. Altså sådan har jeg gjort i mange tilfælde, ikke også, hvor det virkelig har været hårdt at skulle sige farvel til sine børn. Og det bliver det også, når de... når de stopper her, når jeg skal til at gå i skole, det bliver simpelthen frygteligt. Jeg ved ikke, hvordan jeg kommer igennem den dag, vel ? Men altså, det er jeg jo nødt til..” (Anne)

Omsorgsforholdets etablering eller ikke-etablering skal forstås ud fra dagplejerens bevægelse imellem tilknytning/binding og adskillelse/afvisning på en måde, der viser bevægeligheden i dagplejens praksis imellem den af lønarbejdet afgrænsede relationsdannelse og den intime moderlige relationsdannelse. Dagplejerens kompetence består i at kunne afbalancere det lystfyldte og ulystfyldte overfor barnets krav ud fra hendes eget behov for berigelse igennem at kunne lystbesætte arbejdet. Jeg har fundet en tydeliggørelse og forståelse igennem et indblik i de mere tilspidsede situationer og meget krævende opgaver for dagplejeren og miguillaen. Disse opgaver er samtidigt en almindelig del af hverdagen, som alle har prøvet; de fleste mange gange. Det er i faglig forstand et af de vigtigste temaer for kompetenceudvikling: at etablere en relation til et spædbarn, der oplever adskillelse, der savner og græder meget. At ”få det til at falde til”. En relation der skal være så stærk, så intim, at barnet trygt kan overføre sin afhængighed og behovstilfredsstillelse til denne anden i de mange vågne timer, barnet er væk fra eget hjem.

Dagplejerens kompetence her kan ses som en udfoldelse af mødreerfaringer og kunnen i/eller manglende kunnen i at modre andres børn. I psykodynamisk forstand en kompetence til at forbinde sig uden at integriteten og subjektiviteten trues og som en ambivalenstolerance af samme karakter som moderens, hvor hendes berigelse (anerkendelse og kærlighed) måske indfinder sig, måske ikke indfinder sig i forhold til barnet og/eller i forhold til det omgivende samfund. ”Det mest bemærkelsesværdige ved en moder er hendes evne til at vente på belønninger som måtte eller ikke måtte komme på et senere tidspunkt.”²⁹⁹ Det Winnicot her forbavses over, kan imidlertid forstås ved hjælp af teorien om kvinders dobbeltsocialisering. Når moderskabet som ansvar er påtaget eller pålagt, og omsorgspersonen identificerer sig med det herskende moderskabsideal og skal søge anerkendelse heri, er det en bevægelse for kvinden frem imod en mulig positiv berigelse eller slet ingen berigelse og endog oplevelsen af tab.

²⁹⁹ Winnicot, *Playing at Reality*, s. 202

14.3 At tilpasse sig børns behov som en kompetence

Børn, der græder meget, går igen i alle de interviews, der er indeholdt i denne undersøgelse.³⁰⁰ Nogle græder hele dagen kun afbrudt af pauser, når de tager middagslur. Andre græder i perioder, som er sværere at rekapitulere for dagplejeren, der fortæller, at gråden opleves som uafbrudt. Nogle græder kun ved afsked med forældrene, og når de ikke er på dagplejerens arm. Andre græder uanset hvad, dagplejeren foretager sig. Det varer fra få uger op til et halvt år, hvilket er den længste sekvens, der er omtalt i interviewene. Det afsluttes ved at barnet holder op med at græde, eller bliver flyttet til en anden dagpleje, til vuggestue eller lignende.

Dagplejerens handlestrategier er flere; men situationen bliver hurtigt tilspidset af, at de kendte arbejdsmetoder og strategier ikke kan anvendes. De oftest anvendte metoder ved børns utilfredshed er: at snakke med barnet og forældrene for at finde frem til, hvad man kan ændre og evt. få barnet til overfor forældrene at fortælle om utilfredsheden. Eller at skabe afledning igennem kreative aktiviteter, at komme udenfor dagplejen og opleve noget andet eller udendørs aktiviteter og bevægelse og leg i gymnastiksal for at få rum til at bevæge sig i. I forhold til disse muligheder er græde-barnet for lille. Eller at være mere sammen med andre dagplejere, på legepladsen eller i legestuen eller bare på besøg, så der er nye legekammerater til børnene end dem, der er i dagplejegruppen og samtidig anden voksenafslætning. Dette er en mulighed; men de fleste vælger den fra, fordi grædebarnet er en belastning for omgivelserne.

”Du gør egentlig det i den periode, at du holder dig meget hjemme, du er ikke så udfarende i forhold til kollegaer. Du gør det kun hvis dine børn skal i gæstedagpleje. Så du bliver faktisk meget alene, når du har et barn, der græder så meget...Det er virkelig hårdt, du har faktisk ikke nogen energi, når klokken den er fem, så er du fuldstændig bombet, du orker næsten ikke at tage dig af dine egne børn.. det var sidste efterår, det var så forfærdeligt.” (Inger)

Dagplejerens ensomhed i ansvaret for andre mennesker, hvilket i forvejen for nogle kan være angstfremkaldende, forøges hermed. Hendes afbalancering af oplevelsen af dobbeltheden: omnipotens - jeg kan og skal gøre alt for barnet - og afmagt - jeg kan intet stille op - bliver sværere. Hendes evne til at lystbesætte arbejdet svækkes, men også hendes evne til at lystbesætte praksis i forhold til hendes egne børn. Hendes energi forsvinder ud, og der opstår en art udslættelse af følelser (“fuldstændig bombet”). Mange oplever sig tæt på generelt at give op overfor arbejdet i de situationer:

”Det var hårdt. Det var sådan lige før man tænkte, duer du egentlig til det her, ja det var det..Og så faldt han til.”(Anne)

”.. og jeg kæmpede en kamp hver dag, og da jeg nåede fyraften, så tænkte jeg, nu holder jeg op i dag.”(Helle)

”..jeg kan ikke huske hvor lang tid der gik, der gik, om der gik...en tre måneder eller sådan noget, så måtte jeg simpelthen også sige... nu skal jeg i hvert fald lige have en pause med ham, drengen der, ikke også. Og der fik jeg så lige et par dage der til lige og... og hvile ud der, ikke også altså. Og så fik man jo også en helt anden gruppe børn igen, altså, fik snakket med dem, ikke også. Og...og vi prøvede så igen med ham der..”(Hanne)

³⁰⁰ De ældre dagplejere har haft børn, der startede i 2-3 måneders alderen, hvorimod børn i dag tidligst starter i 5 måneders alderen med få undtagelser. Miguillas har få børn, der starter inden de er fyldt et år, og det mest almindelige er at starte i 2-års alderen.

“Vi prøvede igen” er en gengivelse af dagplejelederen eller pædagogens beslutning, idet dagplejere ikke i øvrigt taler i “vi” om deres arbejde. I dette tilfælde tildelte dagplejelederen Hanne en pause til at “komme sig” og give hende en mulighed for at genvinde lyst til arbejdet. Indtil hun igen konfronteres med kravene. Hannes tilfælde er et eksempel på den nedslidning af følelsesmæssig art, dagplejere udsættes for i arbejdet med grædebørn, men at de oftest ikke har mulighed for at undgå denne nedslidning - højst at få en lille “orlov.”

I analysen af interviewet med Anne i kapitel 6.1 forekommer et narrativt segment, som jeg her vil fremhæve. Det er en historie om, at et barns gråd opleves så stærkt, at det fremkalder migræneanfald, og dagplejeren bukker fysisk under momentant, men kommer ud af situationen igennem dagplejepædagogens ganske lille indsats, der sætter hende i stand til at række ud til barnet og ændre på balancen imellem det ulyst- og lystfyldte. Tre generelle karakteristika ved modring i dagplejen, som genfindes i andre dagplejeinterviews, er her tilstede. Dels at dagplejerens kamp for at balancere det lystfyldte og ulystfyldte i arbejdet er meget vanskelig overfor børn, hvis krav om modring er absolut og kompromisløst. Dels at kampen vindes ved, at dagplejeren sætter sig udover egen ulystfølelse, identificerer sig med barnet og tilpasser sig barnets behov. Herved opnås tilknytning eller binding, som samtidig bliver grundlaget for en ny lystbesættelse, da det beriger dagplejeren. For det tredje at ulysten kan blive så stærk, at anerkendelse udenfor det asymmetriske forhold til barnet og på en måde, der samtidigt anerkender det som arbejde, er en forudsætning for at genvinde balance. Således at anerkendelsen ikke alene bliver et redskab for vellykket modring, men ses som et led i en vanskelig faglig håndtering, som kræver en unik personlig indsats.

Annes interaktion med barnet udtrykker en af den moderlige omsorgskompetences tre grundlæggende karakteristika hos Winnicott: fuldstændig tilpasning til barnets behov. Men med Winnicott forstås Annes ambivalens overfor barnet ikke. Dette må forstås ud fra Lorenzer som et udtryk for den destruktive trussel om objektgørelse, som omsorgsgiveren her oplever. Hun overfører samtidigt tendentielt dette til barnet og har svært ved at overvinde objektgørelsen i betragtning af hendes “overladthed” til barnet. Den hjemlige og den samfundsmæssige orientering, at gøre som “en god nok moder” og samtidig som en “god nok omsorgsgiver” i ansvaret for andres børn, er begge tilstede uden, at det skaber helhed og berigelse hos dagplejeren, så længe hun er alene. Det private i handlingen i hjemmet og usynligheden af praksis gør, at den subjektive tilegnelse af enheden af faglig og moderlig identitet forbliver undertrykt.

14.4 Eksempel: Jette og et barn der græder meget

Annes erfaringer med tilknytning og den kompetence, hun har opnået, er ét mønster. Et andet mønster, som kontrasterer Annes, vil her blive fremdraget i form af et segment fra interview med Jette:

*J: ja, altså hun var vant til at **skulle underholdes konstant** og ville ikke sove, og **havde en vilje uden lige, og et organ uden lige** (ler). Det var altså somme tider lige ved at tage pippet fra mig, især i starten, **for hun skreg konstant, hvis ikke lige man var opmærksom på hende. Og det kan man ikke være**, når der er tre andre børn. Det går ud over alle..*

B: hvordan får man det så, når børnene skrider så meget?

*J: Man bliver lidt frustreret og sådan, irritabel. Men **man er nødt til bare sådan**, det fik jeg jo så at vide af de der erfarne, at **du er nødt til at lade hende skride, for så lærer hun det**. Selvfølgelig skal du ikke lade hende skride sig ihjel vel, men **hun lærer det hurtigt ved at du ikke pylrer om hende i***

hvert fald, og det er ganske rigtigt, altså kort tid efter så....., når hun så havde haft fri, så var den der igen.

B: og det var svært for dig?

*J: Ja, det var det, men det er måske også fordi man er ny, det ved jeg ikke. Og så alligevel tror jeg det ikke, fordi der er én i gruppen, som har været det i hvertfald i 15 år, hvis ikke snart det er 20 år, hun har to børn, som er lidt på samme måde ikke, **de er meget opmærksomhedskrævende**. Man har lidt sværere ved at tackle det, også med alderen ikke, fordi hun bliver jo også ældre. **Så det er hårdt når et barn græder, selvom man kan se det er skab, det meste af det.***

B: var det ok at være alene?

*J: ja, det var fint nok, **det gjorde mig ikke noget**, fordi det var jo mest de situationer, hvor vi ikke foretog os noget, i starten var det selvfølgelig fordi at hun var vant til at blive båret på og sådan noget, det gik jo hurtigt over, så efterhånden, **så var det jo mest, når hun skulle have sin vilje, at... og så gør det mig ikke noget og bare sige: "jamen, det kan du godt glemme."** Hvis det bare er for at få sin vilje. **Det er mere det der, hvis man er lidt i tvivl om det er fordi de er kede af det, eller der er, eller hvad det er.***

Jette identificerer sig ikke med det lille barns behov igennem dets kalden. Hun afviser det behov, barnet konkret artikulere, og hun afviser barnet mere generelt ved ikke at ville gå i dialog med barnet. Jette forklarer barnets gråd og dermed dets kommunikation til hende og hendes eget gensvar ud fra 1) at det er uægte ("skab"), 2) at det er "for" krævende ("meget opmærksomhedskrævende") og 3) at hun opfatter barnet som magtfuldt. Barnet forsøger at bestemme over hende, at fravriste hende noget (en vilje uden lige). Det, hun vil undgå, kunne antages at være at miste sin magt til at definere situationen og de behov, barnet har: barnet kræver for meget og noget forkert ud fra hendes opfattelse. Derfor identificerer hun sig ikke med barnet, for hun anser det for sin ret at indordne barnet under hendes egen behovstolkning. Historien tyder på, at barnet har trukket sig. Forældrene afviser Jette ikke direkte, men dog indirekte, idet hun angiver at "skabet" opstår hjemme hos forældrene. Erstatningsmodring set som et forsøg på at tilfredsstille barnets behov i samme omfang, som det gøres i barnets eget hjem eller med en kvalitet, der kan tilfredsstille barnet ud fra erfaringerne i eget hjem eller som kompensation for den omsorg, barnet ikke får i eget hjem, er ikke udgangspunkt for Jettes refleksioner her.

Ser man på måden, historien fortælles på, forekommer Jettes indstilling mindre entydig. Jette formidler også ambivalenser omkring situationen. Der er meget lidt narration, scenisk og episk genfortælling, der ligger tæt på begivenhederne, og dermed kan de følelsesmæssige oplevelser i vidt omfang holdes ude. Hun legitimerer sine handlinger ud fra sin tolkning af andre dagplejeres erfaringer via baggrundsviden i biografisk forstand. Det er løsrevet fra den faktiske rekapitulation og egne erfaringer. Dette bidrager til at rykke fokus væk fra hendes egne følelser. Men i de klichéer, hun bringer i anvendelse, fjerner hun sig ikke bare fra følelsesmæssige oplevelser, der er modstridende; men de manifesterer sig inde i selve teksten som modsætning. På den ene side hævder hun sin ufølsomhed eller ligegyldighed overfor barnets gråd:

"det gjorde mig ikke noget, fordi det var jo mest de situationer, hvor.."

"og så gør det mig ikke noget og bare sige: "jamen, det kan du godt glemme"

Og på den anden side fortæller hun, at hun lider under det: *"Det var altså somme tider lige ved at tage pippet fra mig" og "man bliver lidt frustreret og sådan, lidt irriteret.."*

Jette oplever, at barnet påvirker hende, at gråden fremkalder stor ulyst hos hende, men hun vælger at sige fra overfor barnet og at udelukke den relationsdannelse til barnet, hun hermed kunne indlede. At hun har haft nogle følelsesmæssige oplevelser i forbindelse hermed og ikke været indifferent fremgår af, at hun har svært ved at beskrive afvisningen, og det hun konkret gør.

”Men man er nødt til bare sådan.....selvfølgelig skal du ikke lade hende skrike sig ihjel vel...”

Ved ikke på noget tidspunkt konkret at beskrive de afvisende bevægelser udblændes erfaringerne med den måde, det påvirkede hende, og hun kan dermed ikke tage oplevelserne til sig som bidrag til konstruktionen af arbejdsidentiteten.

Annes og Jettes eksempler er typiske for to bevægelser af tilknytning-adskillelse i deres mere enkle former. Ofte vil de eksistere hos samme dagplejer overfor samme barn på forskellige tidspunkter eller overfor nogle børn og ikke andre børn, i nogle perioder og ikke i andre. Som eksempler i forhold til baggrundsvARIABLE krydser de to fortællinger hinanden. Den yngre Jette er mindre erfaren, bærer mindre viden om handlestrategier, har færre kompetencer. Hun forsøger at konstruere en faglig identitet udfra andre dagplejeres viden. Samtidig har hun færre ideale forestillinger om moderskab, som hun ser sit arbejde i forhold til. Dette forekommer hyppigst hos de yngre. På den anden side er hendes opfattelse af, hvordan man forholder sig i det asymmetriske forhold mere typisk for den ældre generation end resten af de yngre interviewede.

14.5 Tid til modring

Den moderlige omsorg for det lille barn opleves af både miguillas og dagplejere som omfattende arbejdsmæssigt. Kvinderne mener samtidigt som udtryk for moderlige ideale jeg-forestillinger, at børnene har bedst af, at mødrene er hjemme hos dem de første år. De mener, de har indrettet deres dagsrytme, således at de så vidt muligt kunne tilfredsstille børnenes behov, da de var små: de overstod de huslige gøremål, mens børnene sov eller beskæftigede sig selv, og de afså tid til at lege med børnene, at gå ned på legepladsen eller gå en tur. Alle kvinderne, også de ældste har et ideal om at have meget tid sammen med børnene. De udtrykker stor afhængighed af børnene og børnenes velbefindende. På den anden side fortæller de, at mange huslige gøremål ofte skubber sig ind før de drager omsorg for barnet. Dette er stærkest ytret af miguillas. Der er en dobbelthed i beskrivelsen, som kan ses som et skel imellem ideal og erfaring.

Næsten alle er kvinder, der har passet andre menneskers børn og egne søskende, fra de var teenager. Siden har de fået egne børn. Utallige er de små detaljer omkring at give mad, at overskue, at forstå barnets gråd, at deltage på børnenes præmisser, at hjælpe børnene til at fungere sammen etc. som kommer frem, som noget de er blevet bedre til. Heri indgår også at blive bedre til at ”bruge tiden” eller have fået mere tid, end da det drejede sig om egne børn. Kun enkelte blandt dagplejere og miguillas tematiserer ikke tiden, men siger, at forskellen imellem at tage sig af egne børn og arbejde med andres børn ligger i erfaringen, hvor de i dag har langt større erfaring. Derfor mener de, at de klarer det bedre, ”de har lært at modre”. Tiden tematiseres dog af de fleste miguillas og dagplejere og langt stærkere hos miguillas:

”Jeg havde ikke tid til at hellige mig dem.. d.v.s. den tid jeg gerne ville have haft til at hellige mig hver enkelt, fordi jeg var meget udmattet..”(Anna)

“Og tid havde jeg ikke.. i weekenden, selvfølgelig. Men at bringe børnene i skole, og hvis der manglede noget så gå ud og købe ind, og tage dem til tandklinik hvis de skal det..men overfor det er

der jo ingen grund til at klage. Det er tiden du skal bruge til at opdrage fire børn, under de forhold. Tænk bare på måltiderne: morgenmad, frokost, eftermiddagsmad og aftensmad, du, du.. Ja altså du har rigeligt.”(Pepi)

”Problemet der var, fra de var helt små, fordi de voksede til og blev meget sunde og stærke og der har ikke været store problemer, var dette, at jeg ikke havde tid til at være mere sammen med dem, som jeg gerne ville ikke? At være mere sammen med dem ikke? Når weekenden kom og.. jeg kunne være mere sammen med dem, så kastede jeg mig også over at gøre hovedrent i huset, fordi min moder var allerede gammel..”(Maria Jesús)

Den manglende tid i deres eget hjem og familie angives i de fleste tilfælde af miguillas som årsagen til, at de synes, de får meget mere ud af at passe andre menneskers børn i dag, end da deres egne børn var små. Miguillaerne oplever, at de har meget bedre tid til at fordybe sig sammen med de børn, de passer på arbejde.

”Men jeg holder af dette, at være hos dem, sætte mig ned hos dem, og høre på hvad de taler om, leve, være.. det er jo også sådan at da vores egne børn var små, så kunne vi ikke gøre det, fordi vi ikke havde tid, for at vi skulle gøre rent, ned på pladsen... det er anderledes end med dem.” (Concha)

Til forståelsen heraf indgår, at de andalusiske miguillas har flere opgaver og en mere besværlig dag end de danske dagplejere, som skildret i kapitel 7. Imidlertid forekommer oplevelsen af manglende tid uanset kvindernes alder, antallet af hjemmeboende børn, mandens rolle og ansvar. Blandt dagplejerne er der en generationsmæssig forskel, idet de ældste dagplejere angiver mangelen på tid til egne børn som væsentlig. Tid spiller imidlertid for alle dagplejere en rolle som tematisering i forhold til arbejdet med små børn. Rigelighed af tid opfattes af de fleste som en væsentlig kvalitet ved deres arbejde, både for børnene og for dem selv. Særligt hos de, der har haft andet arbejde under strammere tidsskemaer:

*”Vi sidder jo ikke bare og laver en slagplan i hverdagen, og det er heller ikke meningen vi skal. Vi **bruger den der tid**. Jeg har prøvet med et allergibarn, hvor du står og bager nogle kager uden mælk, så de kan være med til det, og jeg har haft et barn der nærmest fra hun var lille har haft spisvægning, hvor du står og laver fire forskellige slags mad, og hun får tilbudt det, fordi det er synd hun ikke får noget mad. Det er **utrolig tid** du kan bruge på sådan noget. Og ham der den lille, det startede med, at han skreg og skreg altid.”(Lene)*

I dagplejen er der tid til at inddrage børnene, at tage dem med til alt det, forældre og familie ikke når. At bage, at købe ind, at gå tur i de mindstes tempo, at lære selv at tage tøj af og på, smøre madder, god tid ved morgenmaden osv. Nogle taler med glæde herom, men også med lidt bitterhed over, at det er dem, der ”skal levere” tiden og opmærksomheden til børnene, også på forældrenes vegne. Udfra observationerne i dagplejen fremstod tiden til nærvær og tilgængelighed for børnene som meget typisk i dagplejen. Dagplejernes ”ståen til rådighed” opløste forestillingen om dagplejers egen tid; men i stedet var der tale om en fælles tid eller lidt mere ensidigt betragtet, at børnene bemægtigede sig tiden, og dagplejeren mistede egen tid. Oplevelsen af at miste egen tid er klart tilstede hos Anne og Connie fra interviewanalyserne i sammenhæng med oplevelsen af ikke længere at kunne beriges af arbejdet. Men pointen er, at de fleste fra begge kulturer oplever, at de bemægtiger sig tiden i højere grad, når de arbejder med børn end tidligere.

Når Lene, som er meget tilfreds i sin arbejdssituation, taler på denne måde om tiden som et reservoir at tage af, kan det forstås ud fra Bech-Jørgensens³⁰¹ forståelse af den sekulære tid på et fænomenologisk oplevelsesplan i tilknytning til hverdagslivets upåagtede aktiviteter. Tiden bliver en udifferentieret strøm eller et uendeligt reservoir i stedet for en kvantificerbar størrelse. Det omsætter sig i en indre oplevelse af "tid nok", en indre tidsstyring. Lene, der i mange år arbejdede på et stort sygehus under stressede arbejdsforhold, falder til ro med denne tid og kan selv fylde tiden ud, eller lader tiden fylde ud i fællesskab med børnene, hvilket giver hende stor tilfredsstillende.

Om dette imidlertid altid er meningsfuldt for den enkelte, om det er helende overfor de opsplitninger, den enkelte må leve med i hverdagen, er imidlertid forskelligt. Hjemmet som rammen om arbejdet og identitetsudvikling har høj symbolsk værdi for dagplejerne, således som Gullestad³⁰² påpeger i forhold til hjemmets fænomenologi. Det har høj værdi at opholde sig i og arbejde i sit hjem. Men erfaringsdannelsen er for mange meget modsætningsfyldt, som en oplevelse af manglende tid, og at den lineære tidsstyring og opsplittethed stadig indhenter dem. Connie fortæller om den forestilling hun havde, om at mere tid til eget barn var afgørende for, at hun udfyldte sin moderrolle tilfredsstillende:

"Da hun var baby, og hun skulle i dagpleje, for jeg havde arbejde i vuggestuen i Hvidovre. Men jeg var jo lige ved at træde cyklen i stykker, bare jeg kunne komme fem minutter før, så blev hun jo nok glad ikke?"

Connie angiver, at mangelen på tid er årsagen til, at hun beslutter at begynde som dagplejer med tre andre børn og sin egen lille. Men hun må efter kort tid opleve, at det ikke fungerer. Det er ikke bare et spørgsmål om mere tid sammen, men om hvad der foregår i denne tid, og hvordan hun håndterer tiden. At dele "al tid" imellem hendes eget barn og tre andre børn i forhold til tidligere, hvor denne tid blev tilbragt uden barnet et andet sted, giver alligevel ikke tid nok. Hun siger op som dagplejer og bliver vicevært i den ejendom, hun bor i, hvorved hun har trukket "sin tid" helt tæt ind til hendes egne prioriteringer indenfor hjemmets sfære. Dette fungerer i en periode, men dog i længden heller ikke tilfredsstillende. Connie opnår ikke en mere tilfredsstillende brug af tiden. Der er imidlertid andre dagplejere, der føler de får mere "magt" over tiden med dagplejearbejde. Gerda er en af de dagplejere, der fortæller, hvordan egne børn oplever, at der bliver mere tid til samvær, efter at hun er blevet dagplejer, end før da hun gik hjemme:

"Jeg kan huske at min yngste datter sagde til mig, sådan et halvt års tid efter at jeg var blevet kommunal dagplejer. "Moder, jeg kan godt huske hvordan det var inden du begyndte at passe børn. Du gjorde rent når jeg gik i skole om morgenen og du gjorde rent når jeg kom hjem," og sådan gjorde man nok.."

Det er ikke mængden af tid, men andre faktorer, der her må spille ind på anvendelsen af tiden og på oplevelsen af den utilfredsstillende tidsmangel. Dette kan ud fra dobbeltsocialisationsteorien forstås som, at lønarbejderorientering er tilstede, uanset at al tid leves i hjemmet uden lønnet arbejde, eller at der arbejdes i hjemmet med børn. Sfæreadskillelserne eksisterer ikke som subjektiv oplevelse omend på kulturelt symbolsk niveau, set ud fra Becker-Schmidt og Knapp. Således giver det ikke

³⁰¹ Birthe Bech-Jørgensen: "Noget med mennesker eller noget på et kontor", Forstadsliv, pigekultur, arbejdsløshed. Samfundsfagsnyt, 1985

³⁰² Marianne Gullestad: Kultur og hverdagsliv, Universitetsforlaget, Oslo, 1989

mening at betragte et hjem eller hjemmets fænomenologi som adskilt fra det samfundsmæssige i kvinders oplevelser og erfaringer. Set herudfra vil den sekulære tidsoplevelse, den indre tidsstyring være illusorisk at opretholde, og man kan stille spørgsmålstegn ved hjemmet som ramme for healing af bl.a. oplevelsen af opsplittet tid. Becker-Schmidt³⁰³ påpeger, at kvinders erfaringer først og fremmest tematiserer de sammenhængende sfærer og de hierarkiske strukturer, men at de er kulturelt undertrykte erfaringer. Kvinder kan i hverdagen opretholde et liv, der er meget utilfredsstillende for dem selv, og som ikke opleves at leve op til de kulturelt symbolske forestillinger om f.eks. et hjem; men deres erfaringer forbliver tavse. Kvinders erfaringer vil ikke blot afspejle situationen, men vil også være bestemmende og skabende, således at kvinder, som f.eks. i Gerdas tilfælde, selv vil omskabe livet i hjemmet i overensstemmelse med hendes forståelse af et lønarbejde og de af-savn, det kan producere. Samtidigt med at hjemmet tilsyneladende danner ramme om en uendelig strøm af tid, som hun selv kan styre.

Tankefiguren "manglende tid" er tilstede både hos dagplejere og miguillas, der havde arbejde samtidigt med små børn, og kvinder der ikke havde, og uanset om kvinderne havde mange børn eller få børn. "Manglende tid" er således en måde at opleve på, der ikke står i forhold til den kvantificerbart tilgængelige mængde af tid til forskellige funktioner, herunder omsorgsfunktioner for børn. Men det er også et valg af italesættelse af noget, der har en forbindelse til erfaring uden nødvendigvis at være denne erfaring. Ud fra en anden teoretisk forforståelse og med en anden intention via fænomenologien at fremskrive en arbejdspladskultur og dens sammenhæng med professionens arbejdsindhold har Helle Ploug Hansen forsøgt at komme bagom "manglende tid" som italesættelse af bestemte forhold med forbindelse til erfaringer. Med forbehold overfor at undersøgelsen drejer sig udelukkende om en arbejdspladskultur, og at det her drejer sig om overgangene mellem professionelt arbejde og hjemlige handlinger, mener jeg, at hendes observationer og analyse kan kaste uddybende lys over, hvilken rolle "tid" kan spille i italesættelsen af bestemte oplevelser og erfaringer.

Ploug Hansen ser "manglende tid" både som en måde at opleve og en måde at kommunikere på for de involverede.³⁰⁴ De italesætter bestemte oplevelser i nogle kollektivt accepterede og forståelige former, en art koder, som bliver skabende for og samtidigt udtrykker plejekulturen på den pågældende arbejdsplads og formodentlig mere bredt. Der er imidlertid i hendes observationer modsigelser imellem plejepersonalets italesættelse "at have travlt" og "bare vi havde mere tid" og det, de foretager sig med tiden. Modsigelserne, mener Ploug Hansen, har en erkendelsesmæssig karakter, er en måde at omgås dobbeltheder i arbejdet: nærhed og væren, overfor afstand og observation og imellem det generelle og det specifikke. Det skaber forudsigelighed og betydning i sig selv. Set ud fra en socialisationsmæssig vinkel (Becker-Schmidt, Knapp og Lorenzer) ser jeg det som en organisationskulturel måde at omgås de lyst- og ulystbesatte dele af arbejdet for at opretholde en art kollektiv ambivalenstolerance overfor de modsigelser, Ploug Hansen beskriver i arbejdet. Men også

³⁰³ Regina Becker-Schmidt: *Ideologie als verstellte Erfahrung*, in Kirsten Weber (red): *Life History, Gender and Experience*, Roskilde 1998

³⁰⁴ "Sygeplejepersonalet i eksempel 2 (BD: en case observation, hvor personalet ved morgenrapport udsiger "at det bliver en travl dag") sagde gentagne gange til hinanden: "Hvis bare vi ikke havde så travlt, så ville vi have bedre tid til at tage os af patienterne. Vi ville have meget bedre tid til at tale med dem og til at give dem den psykiske støtte, som de har brug for." Herved skabte de gennem de sproglige symbolske tegn et ideal om god sygepleje til kræftpatienter. Disse symbolske tegn henviser til, at det at "have travlt" udelukkende er en nødvendighed, ikke noget ønskeligt. Men det viste sig med eksempel 3 (BD: case observation, hvor personalet fra morgenrapport havde forsikret hinanden om at det ville blive en rolig dag) at på rolige dage benyttede sygeplejepersonalet tiden til andet, end det de gav udtryk for, når de havde travlt. Der er med andre ord tale om modsigelser." Helle Ploug Hansen: *I grænsefladen mellem liv og død*, Gylden-dal 1995, s.70

overfor modsigelserne imellem den dominerende kulturs italesættelse af arbejdet og den subjektive oplevelse af arbejdet. En italesættelse som giver mening i en dominerende kultur, hvor omsorg inddeles i tid, samtidigt med at erfaringen tematiserer omsorg som psykodynamisk bevægelse.

“Manglende tid” italesættes af miguillas og dagplejere under så forskellige individuelle omstændigheder, at det kan ses som en måde at italesætte de prioriteringer, man foretager sig og har foretaget sig som moder og som dagplejer/miguilla. Forskellen til eksemplet hos Ploug Hansen synes bl.a. at være, at det inter-kommunikative ikke spiller den samme rolle, idet miguillas og dagplejere ikke taler ind i et dagligt fungerende arbejdskollektiv. Alligevel vil jeg forstå det som et forsøg på at italesætte den spejling, der foregår imellem oplevelser med egne børn og arbejdet med andres børn ud fra den nuværende position: at opleve sig som en del af et pædagogisk felt. (Se kapitel 10) “Manglende tid” begrundes altid prioriteringer: ikke at bruge tid til fordybning, til at lege så meget, til at være børn med børnene osv., i forhold til det som moderskab “burde være”. Det har kun mening i forhold til en forestilling om, hvad der **skulle** foregå, hvis der var “tid nok”.

Jeg opfatter det med baggrund i ovenfor anførte forståelse af kvindernes subjektive oplevelse af de to sfæres sammenhæng som en bredere (ikke organisations-) kulturel indforståethed af, at modring kræver “megen tid”, måske “al tid”, og at i forhold hertil bliver italesættelsen “manglende tid” de tegn, som kan antyde konflikter og problemer i modring. Konflikter og problemer som kan have relation til tidsoplevelse, men som ikke reflekteres sprogligt p.g.a. moderskabets naturalisering. Dette understøttes af, at valget at være hjemme, at arbejde hjemme eller at arbejde ude italesættes overvejende med reference til tid og penge som kvantificerbar størrelse (mere tid til mine børn, mere tid til mig selv, arbejdstiderne er for lange, ikke råd til at gå hjemme osv.) Jagten på tiden kan billedligt i Connies eksempel, hvor hun racer af sted på cyklen for at indhente de fem minutter, ses som jagten på at lykkes som mor. Kvinderne forsøger at bevare den tætte tilknytning og minimere adskillelsen, men mængden af tid i sig selv får ikke modringen til at folde sig tilfredsstillende ud. Således oplever en del at mestre tiden bedre og mere tilfredsstillende med dagplejebørn end med egne børn.

For miguillas er der tydeligvis tale om større oplevet tilfredsstillelse i forhold til ikke-egne børn. Når de så meget mere markant fremhæver oplevelsen af manglende tid i forhold til egne børn, kan det udtrykke, at i forhold til den forestilling om moderskab, de besidder og de opgaver, moderen herudfra skal udfylde, oplever de moderskabet som et personligt pres. I forhold til de børn, som de ikke “skal” modre, men vælger at modre, letter presset. Når tiden er mindre presset i arbejdet, kan det udtrykke, at det kun er dele af moderskabet og måske ikke til samme kvalitative niveau, kvinderne oplever, de skal udfylde. Men det synes også at udtrykke, at i arbejdet kan kvinderne i højere grad interaktivt rette sig mod børnene end i det biologiske moderskab. (En faktor som kan spille en rolle, men som ikke er belyst i min undersøgelse, er faderfigurens udelukkelse fra dagpleje/miguillas familien i modsætning til den biologiske familie.) Der er ikke kun “mere tid”, men der er mindre kulturelt pres på moderskabet.

14.6 Modercentrering

Når jeg sætter forskellene i oplevelsen af “tid” i forbindelse med det kulturelle pres på moderskabet, ligger der implicit en forståelse af, hvad dette pres indeholder. Der tænkes på, hvad man kan betegne som den overdrevne samfundsmæssige centrering omkring moderfiguren i familien, som alle kvinder ser deres prioriteringer og handlinger i forhold til. Feministiske forskere har i de sidste 25 år fra forskellige indgangsvinkler understreget den samfundsmæssige modercentrerings eksistens og

skadelige virkning på modring. Modercentreringen opstår af en samfundsmæssig antagelse om, at moderen er den vigtigste figur i børns udvikling og i familien. Dette påhviler samfundsmæssigt kvinder og oftest de biologiske mødre, som tildeles hovedansvaret for ikke blot modring, men også familiens opretholdelse og i videre forstand civilisationens overlevelse og udvikling.

Regina Becker-Schmidt placerer modring i forhold til kvinders stadige socialiseringsproces, hvori de forsøger at lystbesætte livet og verden omkring sig og blive beriget heraf, opnå anerkendelse og tilfredsstillelse. Familieinstitutionens overdrevne modercentrering vil tendentielt hæmme kvindens mulighed for at tage verden udenfor familien i besiddelse. Det binder kvinden så stærkt både socialt (ansvar, opgaver, status) og psykologisk til at opfylde modringens krav i meget udvidet forstand, og dette skal samtidigt foregå i den reproduktive sfære, privat og intimt. Dermed er muligheden for, at hun herigennem kan føle sig beriget stærkt begrænset, idet det ikke giver samfundsmæssig anerkendelse. Uanset at modringen, moderlighed og familien i den vestlige kultur opfattes som civilisationsrisk forudsætning for samfundet som helhed, forstyrrer kulturen faktisk modring.

Rozsika Parker peger på moderidealets tilsyneladende entydighed og faktiske dobbelthed i relation til det spæde barn: "Fra undfangelsesøjeblikket påtvinger den sociale håndtering af graviditet og fødsel moderen en modsætningsfyldt følelse af omnipotens. Hun er i andre menneskers hænder, men føler sig samtidig ansvarlig for at producere en sund baby med en god fødselsoplevelse. Hun oplever sig selv både enorm og frygtelig lille."³⁰⁵ Modring indeholder i psykodynamisk forstand (hun bygger på både Klein og Winnicott) en vanskelig individueringsproces for både moder og barn, og under de samfundsmæssige betingelser for at påtage sig moderskabet forøges vanskelighederne. Det vil uvægerligt føre til ambivalenser, der er uhåndterlige i forhold til dobbelthederne sammen-smeltning/adskillelse og almagt/afmagt, som moderen bevæger sig i. De bliver uproduktive og uhåndterlige, ifølge Parker, fordi der skabes social skam og skyld over ikke at kunne leve op til moderidealet.

Det er således afstanden imellem ideal og virkelighed og udelukkelsen af de psykologiske konflikter i modring, som gør modring til en konfliktfyldt praksis, ifølge Parker. Det er modringens placering som en kvindeopgave indenfor et socialt hierarkiseret genussystem med udgrænset reproduktiv sfære og manglende social anerkendelse, der ifølge Becker-Schmidt gør modring til en subjektivt konfliktfyldt praksis. Modercentreringen danner udgangspunkt kulturelt hos begge undersøgelsesgrupper for dannelsen af omsorgsviden. Omsorgens udfoldelse som "erstatningsmodring" skal ses i forhold hertil, og dermed også som værende under pres omend under et mindre pres end i forhold til biologiske børn. At bevæge sig imellem erfaring og ideal om moderskab vil også her være truende for den enkelte i forhold til subjektivitetskonstruktionen og kræve stor ambivalenstolerance.

14.7 Asymmetri og kompensation

Igennem observationsanalyserne fremstod dagplejeres praksis modsætningsfyldt i forhold til måden at forholde sig i den asymmetriske relation imellem barn og voksen. Dagplejerne er fysisk meget tæt på børnene, stiller sig til rådighed og skærmer børnene i et sådant omfang, at man kan tale om overinvolvering og fastholdelse af asymmetrien. Samtidigt er der andre træk, der nedbryder asymmetrien, især igennem invitation til deltagelse i hverdagens aktiviteter i hjemmet og igennem støtte

³⁰⁵ Rozsika Parker: The Production and Purposes of Maternal Ambivalence, s. 32, i Wendy Hollway and Brid Featherstone, red.: Mothering and Ambivalence.

til børnenes selvhjulpnehed på det praktiske plan. Miguillas derimod arbejder ud fra det asymmetriske forhold som forudsætning for, at den voksne kan vælge til og fra i kontakten. Miguillas står til rådighed på en langt mere distanceret måde, hvor grænserne for voksenrum og børnerum er klarere trukket op, og den voksne ikke involverer sig i børnenes rum og indbyrdes liv. Børnene skal i stort omfang være selvhjulpne, samtidigt med at miguillas ind imellem kan både made dem osv. som udtryk for "cariño" (kærlig omsorg). Det er igennem det egne børnerum og den store selvhjulpnehed, at børnene gradvist befrier sig fra det asymmetriske forhold og ikke på baggrund af bestemte omsorgshandlinger fra miguillas. Tværtimod er det asymmetriske forhold for Concha for eksempel grundlaget for, at hun mener, hun har ret til at reagere på børnene. Hun er den magtfulde, der kan skælde ud og definere rammerne for samværet.

I den forstand er der i begge grupper en relativt stærk tendens til at fastholde asymmetrier i relationerne til børnene, men på vidt forskellig måde og med ret forskelligt resultat formodentlig. Jeg mener, det er relevant at sammenholde den mere distancerede fastholdte asymmetri med det fænomen, der er behandlet ovenfor, at miguillas synes, de får mere ud af samværet med børnene på arbejde og i højere grad skærmer børnene på deres arbejde, hvilket f.eks. fremgik af interview med Concha. Og at sammenholde dagplejeres tendens til overinvolvering og fastholdelse af asymmetri med deres behov for omsorg til sig selv, hvilket fremgik af interview med Connie og Anne.

Både miguillas og dagplejere udtrykker ikke kun ønsket om at kunne give til børnene, men også at få af børnene. Miguillas udtrykker dette mere direkte og kontant, hvor f.eks. Carmen fortæller stolt om drengen, der ville kalde hende moder, uden at hun tilkendegiver sine egne reaktioner herpå, om hun faktisk var i stand til at "modre" ham. Hun smigres og holder af hans hengivenhed. Et anvendt udtryk i Andalusien, som miguillas bruger, er "at hun kom i den alder, hvor hun begyndte at give takken". Dette udtrykker, at den mindst magtfulde i den asymmetriske relation, barnet, skal vise taknemmelighed overfor den moderlige giver, efter spædbarnsalderen er overstået. Udtrykket bruges også om at komme i selvstændigheds-fase eller "trods-alderen", hvor barnets individuation tager kraftigere fat, og den voksnes dominans mødes af stærkere modstand. Altså det følelsesmæssige indhold er vendt til sin modsætning. Dette sker ofte i sproget i forbindelse med andre fænomener, f.eks. i de religiøse klicheer, som er en del af hverdagslivssproget, hvor udtryk kan have modsat betydning og forlade det oprindelige følelsesmæssige indhold.

I Danmark bruges udtrykket "at barnet giver igen" ud fra en forestilling om gensidighed i omsorgsforholdet, men ligeledes som et udtryk for det modsatte følelsesmæssige indhold. Dagplejerne tematiserer dog ikke eksplicit en forventning om, hvad de præcist kan få igen fra børnene. Imidlertid synes det at ligge langt mere implicit i den måde, dagplejere omgås børnene på. I mange af dagplejeforentalningerne understreges børnenes afhængighed af den voksne. Flere dagplejere lader børnene kalde sig moder generelt uden at forsøge at ændre på det. I Connies tilfælde ytrede hun et stærkt behov for at være børn med børnene, altså ikke at skulle give, men at være i centrum og modtage omsorg ligesom børnene. Mette identificerer sig i arbejdet med moderrollen og forstår denne først og fremmest som skærmning og identifikation med barnets behov:

"Jeg er sådan mere moderlig vil jeg nok sige, hurtig til at trøste, hvis de slår sig, det er ikke altid at de lige ser det, der går måske lidt tid indtil de kommer op til de voksne, eller de voksne kommer ned. Jeg er ved siden af dem hele tiden. Og går jeg fra dem er det aller højest et par minutter, hvis jeg lige er på toilettet. Jeg er ved siden af dem hele tiden. Jeg kan hele tiden høre dem." (Mette)

Den tredje af Winnicots kriterier, og den som Hanne Haavind har fundet så væsentlig, at hjælpe barnet til gradvis selvstændighed fremstår ikke her. Mettes reference for det, hun her italesætter, fremgår ikke eksplicit af kontekst, det samlede interview, men kunne tænkes at være pædagoger, som hun altså er "mere" moderlig end. Imidlertid peger teksten i sig selv på en anden sammenligning i forhold til gruppen "voksne", hvilket kan omfatte pædagoger, men også forældre. Mette placerer sig i teksten udenfor gruppen "voksne". Det er de voksne, der "ikke altid lige ser det" eller kommer ned i børnenes højde. Mette fremhæver derimod, at hun selv er meget hurtig til at være der, og at hun er "ved siden af dem" i modsætning til at være "oppe", hvorfra den voksne "kommer ned" i børnehøjde. Mette beskriver her det ofte observerede, at dagplejere fysisk befinder sig i børnenes niveau. Men hun beskriver også en del af hendes subjektivitetsforståelse, at hun ikke er voksen, og at dette opretholdes bl.a. igennem en ekstrem skærmning, hvor børnene knap nok når at mærke deres egne behov. På én gang en opløsning af asymmetrien og en ekstrem fastholdelse.

En dagplejer, som Mette, orienterer sig i forhold til den samfundsmæssige modercentrering, hun tager kravene på sig og har moderens altfavnende betydning indlejret som en del af hendes forståelse af egen praksis. For at forstå den dynamik, der fører til, at en dagplejer som Mette placerer sig helt udenfor de voksnes rækker, og at Connie påkalder sig retten til at være barn med børnene, må modercentreringen betragtes i sammenhæng med de asymmetriske strukturer. Ikke blot imellem barn og moder, men imellem voksne. Subjektivitet og objektivitet positionerer sig ind på en hierarkiseret måde i både samfund og familie, imellem mand og kvinde og er i familien til stede som en samfundsmæssigt reguleret hierarkisering af det intersubjektive forhold. Modringens dynamik kan med inddragelse af det asymmetriske i relationsdannelsen forstås som (udfra Becker-Schmidt) at producere et behov hos moderen for at vinde lysttilfredsstillelse og erfaring indefra i familien igennem børnene. I interviewet med Anne fremtrådte barnets anerkendelse af Anne som meget væsentlig for hende. I et sådant omfang at Anne i sin nedslidningsperiode, hvor hun føler sig mere og mere isoleret og arbejdet lystbesættets mindre og mindre, kommer ind i en spiral, hvor børnenes manglende anerkendelse udløser hendes aggressioner. Uden at hun kan vedkende sig dem som hendes. Igennem at lystbesætte børnene som objekter for tilfredsstillelse af lysten til at opleve selvet forsøger hun at erstatte den tilfredsstillelse, som hun ikke kan opnå ud fra hendes orientering ud af familien og udenfor dagplejearbejdet i dette tilfælde. En væsentlig følgevirkning er ifølge Becker-Schmidt bl.a., at moderen tendentielt vil infantiliseres i forhold til afhængigheden af børnenes anerkendelse og den usikkerhed, der heraf opstår i forhold til at kunne finde berigelse i samværet med andre voksne både i og udenfor familien.

Det er denne infantilisering Mette her giver udtryk for, og som også er tilstede i interviewene med Connie og Anne og er svagere tilstede hos Concha. Infantilisering skal således forstås som både et resultat af asymmetriske strukturer, samtidigt med at det skabes subjektivt for at kompensere for asymmetriske strukturer på samfundsmæssigt niveau. Infantilisering er kun virksomt, hvor asymmetriske strukturer imellem børn og dagplejere fastholdes, hvorimod disse strukturer kun kan opløses, når den voksne påtager sig den voksne moderlige omsorgsfunktion. At hævde denne analyse betyder at se dynamikken i den sociale modring reproducere sig i etableringen af omsorgsforholdet imellem dagplejere/miguillas og andres børn indenfor lønarbejdets rammer.

14.8 Sammenfatning

Jeg har betragtet modring som interaktiv proces i dagpleje og miguillas' praksis som mødre og arbejde med børn, hvori nogle omsorgskompetencer er skabt. Det er både en praksis, der interaktivt producerer moderkompetencer hos dagplejere og miguillas, og det er ideale jeg-forestillinger om

egen placering i denne praksis og endelig også produkter af tidligere socialisering i kvindernes egne familier og i forhold til egne mødre. Derfor ser jeg dagplejeres og miguillas' viden og færdigheder som kulturelt skabte kompetencer, med ligheder og forskelle, som udtryk for mere generelle socialiseringsforhold og også mere specifikke, der overføres til arbejdet med andres børn. Dagplejerne og miguillas skaber i livshistorierne fortællinger om et arbejde, men også fortællinger om moderskab. Ikke blot italesættes erfaringerne ofte uden at skelne imellem egne børn og andres børn (som vist i kapitel 11), men egne moderskabserfaringer blander sig med spejlende oplevelser og refleksioner af forældrenes måde at være forældre på, især andre mødres måder at udøve moderskab og egne måder at forholde sig til dagplejebørnene på.

Jeg har trukket en linie fra Winnicots tre kriterier for moderlig omsorg og set: tilpasning til barnets behov, identifikation og gradvis adskillelse som centrale i den måde, dagplejere og miguillas danner relationer og øver omsorg for børn. Ikke således at dette altid findes som kompetence eller altid opbygges, men således at det kan skabes i og med kvindernes egen socialisering og i og med den interaktion, der finder sted imellem dagplejer/miguilla og børnene. Både kvindernes "arbejds"identitet, rammerne og børnenes måder at relatere sig til dem påkalder modring, hvilket er styrende for kvindernes strategier i arbejdet, også når de afviser denne relationsdannelse og således ikke modrer. Det tredje kriterie viser sig dog overvejende ikke at opfyldes, idet asymmetrier synes at bevares og tildels fastlåses ud fra den kompensatoriske funktion, arbejdet med andres børn synes at have for disse kvinder.

Denne compensation ser jeg overvejende i forbindelse med det socialt skabte fænomen, at moderskabets psykiske belastning er mindre i forhold andres børn, som man ikke har eneansvaret for. Moderskabets konflikter, som fordrer ambivalenstolerance og ofte producerer psykisk belastning, beror dels på naturaliseringen (som behandlet i forrige kapitel), der udgrænser mødres erfaringer med at lære modring i praksis, dels på den tilsyneladende symbolske ophøjethed for moderskabet og benægtelsen af den faktiske lavere position i et hierarkiseret forhold imellem de to sfærer. Dels består det i den vægt, samfundet lægger på, at moderansvaret udøves, ofte alene og uden samfundsmæssig støtte: modercentreringen. "Tid til modring" har jeg set som en måde at italesætte konflikterne i modring i kulturer, hvor det kvantificerbare er legitimt og følelsesmæssigt håndterligt. Jeg har forstået det som et symptom på kvindernes tavse viden om afstanden imellem moderskabet som ideal og de faktiske erfaringer med at realisere det og lære det. Samt den tavse viden om sammenhængen og den indbyrdes afhængighed imellem de to sfærer, hvor modring og lønarbejde foregår, idet tiden til modring og tiden til offentligt liv griber ind i hinanden og øver indflydelse på hinanden. Den ikke-kvantitative måde og uden relation til kvantitative mål, der tales om "manglende tid" (som er en kvantitativ betragtning), tyder på, at kvinderne har en kvalitativ oplevelse af utilfredsstillende tid i modring.

Men netop ved at vælge modercentreringen i Becker-Schmidts og de feministiske psykoanalytikeres teoretiske forståelsesramme opstår en klarere måde at anskue forskellen imellem miguillas og dagplejere. Miguillas er dem, der oplever den største positive forskel imellem egne moderskabserfaringer og det at modre andres børn. På den ene side er den subjektive indlejrning af en kulturel modercentrering og en stærkt asymmetrisk struktur imellem mand og kvinde fremherskende i Andalusien, hvorfor afstanden imellem kulturelle symbolske forestillinger og eget jeg-ideal som moder, - og den subjektive oplevelse i modring bliver større end i Danmark. Dette kræver stor ambivalenstolerance. På den anden side er moderens rolle i de sociale fællesskaber i et samfund, hvor lønarbejdet erfaringsmæssigt spiller en meget mindre dominerende rolle (endnu) for identitet, stærkere forbundet med anerkendelse. Dette ændrer afbalanceringen i den dobbelte socialisering noget til fordel for en

mindre krævende lønarbejdsdomineret offentlig orientering i socialiseringen. Når miguillas derpå indtræder i arbejdet, træder de i langt højere grad ud af modercentreringen, idet den udvidede familie og de sociale fællesskaber danner ramme om arbejdet, og den enkelte miguilla kan finde identitet i en form for co-moderrolle, som hun kender fra sin egen familie og naboskab. Moderens isolation i hjemmet eksisterer ikke i Andalusien. Hvorimod den danske dagplejer må fortsætte moderskabets enegang fra kernefamilien ind i dagplejearbejdets ensomhed og enerolle som erstatningsmoder. Ambivalenstolerancens svækkelse, som oftere ses hos dagplejere end hos de miguillas, der optræder i undersøgelsen, bliver dermed også forståelig. Infantilisering og den kompensatoriske indgang til omsorgsrelationen var meget svagt tilstede blandt miguillas, hvilket også kan forstås ud fra mindre modercentrering.

15. Samlede refleksioner

Jeg forsøgte igennem undersøgelsen at betragte arbejds erfaringerne og de områder, hvor dagplejere og miguillas havde svært ved at gøre erfaring, udfra de tre dimensioner: de internaliserede jeg-ideal forestillinger - erfaringer i bredeste forstand både fra arbejdet og hverdagslivet- og forståelsen og oplevelsen af praksis og egne kompetencer. I hovedtræk fandt jeg, at kvinderne havde meget stærke idealer omkring deres egen placering i praksis, en form for arbejdsidentitet udfra et udvidet arbejdsbegreb, som udsprang af tolkningen af kulturens krav til moderskabet. Samtidig at afstanden imellem dette ideal, og deres oplevelser fra modring i egen familie og i forhold til egne børn, samt oplevelser i omsorgsarbejdet, ikke stemte overens. At danne erfaring herom havde kvinderne meget vanskeligt ved, således at der ikke findes en tilgængelig særlig dagpleje og miguillas viden, men en række genererede brudstykker af viden fra et ”eksplosivt” felt, hvori disse kvinder oplever og til tider danner erfaring om, hvordan modringspraksis kan overskride grænserne imellem intimt og offentligt rum på trods af forestillinger om dette som lønarbejde. Og hvor en modsætningsfyldt forståelse af praksis: som værdifuld og værdiløs, som kvalificeret og naturlig, synlig og usynlig er en indlejret del af kvindernes egen forståelse af subjektivitet i arbejdet.

Fokuseringen på italesættelsen viste noget væsentligt: At der forekom en sammenvævning af den private og arbejdsmæssige sfære i italesættelsen, på en ureflekteret måde, der tydede på en sammenvævning som oplevelse. Som et udtryk for, at hjem og arbejde som erfaringsgivende sfærer glider sammen for den enkelte, både som parallelle erfaringer udfra gentagelsen af problemstillinger og temaer, og udfra at kompetencer og viden på ureflekteret vis overføres fra det ene til det andet ”jeg gør som var det mine egne”. Uden at dette dermed var det der præcist foregik, idet omsorgen for børnene kunne adskille sig fra omsorgen for egne børn. Men samtidig, at overskridelsen af sfærerne ikke italesættes, men at det forekommer problematisk for kvinderne at reflektere den helt personlige måde de arbejder på. Udfra samme betragtning kan man forstå fænomenet at italesætte ”dobbelt”, at tale om arbejdet som både mere regelbundet ideal og som specifik praksis. Det regelbundne og det generaliserende forekommer knyttet til det arbejdsmæssige i sproget, mens det specifikke og det konkrete, hvor det enkelte barn, den specifikke situation, og den personlige relation imellem dagplejer/miguilla og barn er tilstede, italesættes hverdagsligt og personligt. Dette er velkendt fra andre undersøgelser af omsorgspraksis (L. Alsterdal, Karen Jensen, Ploug Hansen). Men det specielle er i dette felt, at praksis udgør en enhed af det intime og det offentlige, og af det specifikke og det generelle, men at dette forties. Dermed kan arbejdet vanskeligt italesættes overhovedet. Erfaringen finder ikke adgang til en offentlig diskurs, og udtrykker en dybere konflikt i at kunne danne viden om dette, som lønarbejde.

15.1 *Praksis som arbejde*

Kvindernes erfaringer og socialisering til arbejdet ser jeg som udtryk for det sociale rum der åbner sig for dem, og den klassemæssige baggrund de har i arbejder og småborgermiljøer. Arbejdet er hos de fleste kommet tidligt ind i deres liv, som erfaring og orientering, idet de har deltaget i husarbejde og omsorgsarbejde i hjemmet, hjulpet til i landbrug, været babysittere, og kommet ud og arbejde eller i lære fra de var 13-14 år (for de ældstes vedkommende), og fra de var 15-16 for de yngste dagplejeres vedkommende. Den dobbelte socialisering tager således sit konkrete stoflige afsæt i erfaringer med at arbejde, og herigennem opnå anerkendelse, som en integreret del af kønssocialiseringen af dagplejere og miguillas som piger. Moderskabets prægning af pigerne, som kønnet socialisering, er således i udgangspunktet parret af en socialisering imod anerkendelse igennem arbejdet.

I de første arbejds erfaringer er arbejdets konkrete og stoflige indhold det, de har mødt, og det abstrakte har været fraværende eller stærkt tilbagetrukket. Arbejdet, såsom babysitting, har givet en social anerkendelse i familien og videre i lokalsamfundet, og har medvirket på en bestemt måde til at skabe en sanselig-praktisk gestaltning af genstandsverdenen (i Negts forståelse). De har følt sig berigede ved at tage sig af andre, på en måde der ikke adskilte det legende fra det mere materielt manipulerende, eller aggressive i forhold til omverdenen, og dette er blevet tilegnet som en del af subjektiviteten. Det er dette, der genfindes i en glæde ved omsorgens mange opgaver, også i deres gentagelser og rutiner: at nære, at give mad, at pusle, at rydde op, at organisere. Ikke som natur, og ikke som udelukkende kvindeligt kønnet socialisering, men som social og kønnet socialisering. Arbejdsmarkedets andre tilbud til de voksne kvinder opleves ofte som meget mindre "liv", i forhold til de første arbejds erfaringer.

Samtidigt har arbejdet som børn og unge også været kilden til skuffelse hos mange, og spillet en rolle i konstitueringen af kønsidentiteten, igennem opdagelsen af kønnenes hierarkiserede positioner, idet deres arbejdsindsats blev ringere værdsat end andre former for arbejde. Især for miguillas har denne opdagelse været smertelig, idet de lærte at servicere deres brødre, som en forudsætning for at bevare en anerkendelse i familien, hvorimod brødrene ikke blev stillet overfor lignende krav. Men også de ældste dagplejere har draget smertelige erfaringer med arbejdet. Eksemplet Anne tiltrækkes til dagplejearbejdet for at kunne videreføre de positive og berigende erfaringer med denne praksis igennem sin egen socialisering og igennem sin egen moderskabspraksis. Det er forhold specifikt ved dette arbejde, der skaber en stigende ulystbesættelse. Eksemplet Connie derimod tiltrækkes til dagplejearbejdet i håb om berigelse, i håb om kompensation for det ulystfyldte ved både arbejdet og hjemmet, som hang sammen, ligesom det hænger sammen her. Men hun kan derfor vanskeligt lystbesætte arbejdet, da det bliver en gentagelse af det familiære arbejdes tvangsmæssighed i en hierarkiseret familiestruktur. I dagplejearbejdet udebliver anerkendelsen også.

Både blandt miguillas og blandt dagplejere var der kvinder, for hvem det lønnede arbejde i meget ringe grad var identitetsgivende i deres samlede livshistorie. Deres liv indeholdt mange brud med perioder som hjemmegående med små børn, som arbejdsløse, med lidt økonomisk supplement fra sort arbejde etc. Dagplejearbejdet adskilte sig på denne måde ikke fra andre perioder i deres liv, hvori egen berigelse udsprang af en evne til at lystbesætte bestemte dele af deres omverden, især i relationerne med små børn og i kreative udfoldelser. Der var også kvinder som havde en lønarbejderorientering, hvor afbalanceringen af arbejdets abstrakte og konkrete sider på "det store arbejdsmarked" blev ulystbesat på en truende måde, og som var i stand til at lystbesætte dagplejearbejde, som konkret arbejde, netop fordi det har det abstrakte arbejdes kendetegn i mindre grad, til forskel fra andet arbejde. Endelig var der kvinder som havde store vanskeligheder i at afbalancere de modsætningsfyldte krav imellem hjem og arbejde, således at ambivalenstolerancen var truet, både i dette arbejde, som i andet arbejde.

Samlet set opnår de ikke den tilstræbte harmonisering imellem lønarbejdets abstrakthed og det menneskelige arbejdes stoflige, kvalitative og skabende liv, som de søger, men det forbliver modsætningsfuldt, strittende imod hinanden i hverdagens oplevelser, og i kvindernes viden. Modsætningen imellem de to skærpes til smertegrænsen i arbejdets oplevede krav om identifikation med børnene, og på den anden side kravet om at kunne afbryde forholdet og adskille sig fuldstændigt. I gentagelsen af disse processer over tid nedslides dagplejere og miguillas' evne til lystbesættelse i sammenhæng med at subjektivitetskonstruktionen trues i stigende grad af de samme processer, og udbændthed er en oplagt prognose.

15.2 Den historiske dimension

Moderskabet, arbejdet, og viden om arbejdet placerer sig ikke ens igennem de tre beskrevne generationer af miguillas og dagplejere. De ældste dagplejere og miguillas' identifikation med den samfundsmæssige modercentrering, synes på den ene side at være aggressionsfremkaldende hos kvinderne og på den anden side at skabe stærke internaliserede krav om indlevelse i og tilpasning til børnenes behov. Moderskabet og familien i den biografiske konstruktion lukker sig på realitetsbetonet måde om kvindernes udsyn i begge kulturer, således at en lystbesættelse af arbejdet er vanskelig at opretholde, i forhold til kvindernes orientering mod at opnå anerkendelse for mere end omsorgsarbejdet, fra andre voksne. Kvindernes mere utopiske horisont, især hos de ældste miguillas, synes at bidrage til opretholdelse af ambivalentolerance, hvorimod tolerancen svækkes over tid hos de danske dagplejere.

Den viden de ældste har om at passe små børn som et lønarbejde hjemme eller i en familielignende struktur, genereres ud fra moderskabet og familien. Men bliver over et langt liv til kundskaber, der hidrører fra mange andre erfaringer end de familiære. De yngre trækker på erfaringer fra andet arbejde, og et socialt liv, hvor de ikke er mødre, når de træder ind i dagpleje og miguillas arbejde. De har færre erfaringer med at passe andre end egne børn i et offentligt rum. I den forstand kommer den historiske dimension ind og anskueliggør den viden, der skabes i netop dette arbejde. Derfor blev de valgte livshistorier, som blev fremsat af de ret erfarne indenfor arbejdet, til eksemplariske cases i min forståelse, uanset, at de også udviste træk, der netop var typiske for den ældste generation af dagplejere og miguillas. De erfaringsdimensioner og fænomener, der her blev fundet, blev senere genfundet i de andre livshistorier, og kunne kobles til observationerne.

15.3 Omsorg i kulturel kontrast

Igennem kontrasteringen imellem dagplejere og miguillas, bestemte danske og andalusiske sociale grupper, er der nogle figurer og kontraster, der træder frem. Kontrasten viser samlet betragtet, at viden om hvad der er godt for børn, om hvordan man drager omsorg for børn, og hvad dette arbejde gør ved omsorgsarbejderen, (udover parallellen i den sociale og kønnede bestemtthed af kvindernes viden i begge kulturer) er meget forskellig. Involvering i børn kan være meget forskellig, og forstås meget forskelligt. Miguillas mindre involvering, der er italesat og velovervejet, og følges af tæt kontakt i perioder, kan ikke blot opfattes som mangel på omsorg. Konteksten hvori denne omsorg udøves på er vidt forskellig og af stor betydning for de voksnes blik på børnene, opfattelse af moderlig omsorg og følgende erfaringsdannelse om omsorgsudøvelse. Kontrasten viser også, at det asymmetriske i relationsdannelsen imellem børn og voksne kan udvikles meget forskelligt, hvor adskillelsen i den danske kontekst forudsættes at foregå langsomt, men i den andalusiske at foregå i ryk. Kontrasten viser også, at selvom man forstår det aggressionsfremkaldende i selve modringens praksis, så kan den sociale kontekst på vidt forskellig måde påvirke dette, for den der udøver moderlig omsorg.

Der er en forbindelse imellem dagplejeres/miguillas' grad af deltagelse i socialt fællesskab i hverdagen og i arbejdet, det internaliserede moderlige ideals sociale status og karakter, og deres erfaringsdannelse i arbejdet. Begge de to første dimensioner er anderledes i Andalusien. Jeg fandt, at miguillas' arbejde i fællesskab, i modsætning til dagplejernes isolation og overladthed til børnene, ikke var et brud med en familielignende struktur, men blot udtryk for en anden familiestruktur. En familiestruktur, hvor den samfundsmæssige modercentrering var tilstede som i Danmark, men indebar, at kvinderne ikke var alene om at erstatte forældrene og realisere "erstatningsmodring". Dermed var

modercentreringen tilstede som betydende faktor, men ikke personificeret igennem den enkelte miguilla's relation til børnene. Børnene har mange modrende omsorgspersoner, i hjemmet, som hos la miguilla. Jeg fandt at figuren "manglende tid til modring" var generel hos dagplejere og miguillas, men stærkest hos miguillas, som italesættelsen af en kontrasterfaring imellem egne og ikke-egne børn. Hos miguillas var dette udtryk for, at modercentreringen udøvede et mindre pres på varetagelsen af omsorg for ikke-egne børn. I Andalusien er de mest negative konsekvenser for moderen, som modercentreringen skaber, ængsteligheden i forbindelse med det økonomiske og moralske enesvar, forventningerne til at være overhoved. Og tillige overbebyrdetheden og de asymmetriske relationer, som serviceringen af de mandlige medlemmer af familien skaber. Hvorimod moderskabet placerer kvinden socialt mere positivt. I forbindelse med arbejdet som miguilla kunne kvinderne i højere grad kompensere for tidligere afstand imellem internaliseret ideal og praksis, og faktisk opleve berigelse som omsorgsperson. Dette var også tilstede hos dagplejerne, men langt svagere, da dagplejearbejdet indebærer, at de fortsætter i den isolerede praksis.

Jeg har overvejet projektets relevans i forhold til omsorgsarbejdets praksis. Det der fremkalder, at dagplejere arbejder udfra en forestilling om "erstatningsmodring" synes ikke kun at være, at det drejer sig om at tage sig af børn i en familielignende struktur, eller i eget hjem, men også at de i alenearbejdet reproducerer den samfundsmæssige modercentrerings pålæggelse af ansvar til moderen, og at de ureflekteret overfører kompetencer genereret fra hverdagslivet og egen socialisering, både i moderskab og som pige, til arbejdet. Disse sidste to forhold kunne man derfor forestille sig var virksomme i forhold til mange andre jobs indenfor omsorgsområdet, hvor kvinder uden faglig uddannelse arbejder alene i omsorgen for andre, i så tilpas lang tid, at relationer kan opstå. Her kan man tænke på ældreområdet, hjemmeplejen, og forsorgsområdet. At se på omsorgen i det offentlige rum udfra et psykoanalytisk objektrelations udgangspunkt, (udfra Winnicott, Ferencsi, Klein, Mahler, eller Bowlby) har ikke været så almindelig i den nordiske sygeplejeforskning (Martinsen, Jensen, Wærness) men derimod ligget indenfor dagsordenen i barndomsforskningen (Thyssen og Diderichsen, Kampmann og Andersen) og den engelske feministiske psykoanalytiske forskning (Hollway, Parker, Featherstone, Orbach). Det har ført til fokus på kønnede orienteringer i den kvindelige og moderlige omsorg. Men man har ikke koblet det eksplicit med den samfundsmæssige modercentrering og dens påvirkning af subjektive strukturer, og hvad det kan betyde for reproduktionen af moderlige omsorgskompetencer i et offentligt rum. Tine Rask Eriksen tog et spring i forståelsen af omsorgsviden, da hun italesatte sygeplejens omsorgspraksis som reproduktionen af nogle kønnede indsocialiserede praktikker i forhold til pigers erfaring med modring i egen familie, som klassemæssigt forskellige. Jeg stiller mig spørgsmålet, om ikke man kunne tænke videre herfra og forsøge at forstå moderskab som livslang socialisering (udfra Becker-Schmidt) i sammenhæng med samfundsmæssig modercentrering, og spørge hvorvidt den ureflekterede kompetenceoverføring, som Rask Eriksen fandt også i det offentlige sygeplejearbejde, også til stadighed påvirkes af kvindernes aktuelle modringspraksis i et intimt, men samfundsmæssigt påvirket rum, således som jeg fandt, at det var tilfældet for dagplejerne?

15.4 Refleksivitet og læreprocesser

De livshistoriske interviews fremstod ikke som helheder, eller som historier over liv, men snarere som tematiske historiesamlinger samt illustration af forskellige dynamikker, der var tilstede i de enkeltes subjektivitet. De livshistoriske interviews manglende helhedspræg og "sammenbrud" har jeg forsøgt at forstå udfra forskellige synsvinkler. Jeg fandt væsentligst, at erfaringsdannelsen kun delvist vil optræde i og med den stærke kulturelle reproduktion, der finder sted, samt adskillige faktorer, der hindrer selvrefleksiviteten i at udfolde sig. Disse faktorer knytter sig både til positionering i

feltet, hvori livshistorien italesættes og erfaringsdannelse finder sted, og til den subjektive psykiske indlejring af samfundsmæssige strukturelle forhold. Et væsentligt punkt i forhold til anvendelsen af livshistoriske interview og deres udsagnskraft, var opdagelsen af de interviewedes manglende optagethed af, eller interesse for livshistorien som sådan. Dette kunne også delvist forstås som et socialt og kønnet produkt fra interviewpersonernes erfaringsverden, idet livsfaser, temaer og oplevelser, kunne forekomme mindre meningsfulde at reflektere og/eller italesætte. Her kobledes jeg min forståelse af livshistoriens subjektive og demokratiske udgangspunkt, med Bourdieus meningsbegreb, samt erfaringsbegrebet hos Negt.

Jeg fandt at perspektivet i narrativerne derimod var væsentlige for interviewpersonerne, således at de ikke var optagede af at få de enkelte narrativer til at blive en del af en samlet historie, men at reflektere, hvordan udvalgte oplevelser kunne forstås og tilegnes på subjektiv meningsfuld måde - uden nødvendigvis at bidrage til et sammenhængende billede. De perspektiver hvormed de forsøgte at bearbejde deres oplevelser var relateret til en horisont, der krydsede fortid, nutid og fremtid, men havde betydning for måden at danne erfaring på.

Eksemplet Concha rummede, at hendes horisont fremad og bagud forestillinger om brud og forandring på socialt som psykisk niveau. Hun så et kvindefællesskab foran sig, og drog erfaringer om et solidarisk lokalsamfundsfællesskabs subjektive betydning for hende. Hun dannede erfaringer om social diskriminering, og så et brud med kønsdiskriminering foran sig. Hos Concha skabte det italesættelse af erfaringer med den sociale nød og psykiske nedslidning i sammenhæng med den samfundsmæssige modercentrering og hendes socialisering. Erfaringer som betød at hun kunne bearbejde sin ulyst i forhold til børnene. Som den eneste af de cases, der forekom i materialet som helhed, havde hun dannet erfaringer om sin egen nedslidning, og om sammenhængen imellem evnen til at lystbesætte arbejdet og evnen til at lystbesætte sit liv udenfor arbejdet. Hun var også den eneste i materialet, der italesatte det asymmetriske i forholdet imellem børn og voksne ud fra eget udgangspunkt i omsorgsrelationen, at hun havde bedt børnene om omsorg, fordi hun behøvede det. Eksemplet Connie havde derimod en meget kort horisont, hvor smertelige oplevelser bagud var harmoniserede i et sådant omfang, at de optrådte som baggrundsviden, og ikke som oplevelser og erfaringer, og fremad turde hun ikke se. Der skulle ske noget nu! For hende skabte mangelen på perspektiv på nutiden, og benægtelsen af store dele af fortiden ingen utopisk horisont, og en meget kort realitetsorienteret horisont. Lystbesættelsen af arbejdet syntes at stå i forhold til perspektiveringen på liv og arbejde, således at "nu"-orienteringen også forhindrede hende i at danne erfaring om hendes arbejde med børnene.

Uddannelsesrummet så jeg i eksemplet Eva, som en mulighed for at overskride gabet imellem erfaringer og de herskende tankefigurer i feltet, deri at distancen til arbejdet gjorde italesættelsen af det intime i arbejdet, det specifikke og det uregelmæssige mindre farligt for den enkelte. Formodentlig ikke fordi uddannelsen var "et andet rum" slet og ret, men fordi uddannelsen var et offentligt rum. Kampen for at blive anset som lønarbejder og høste anerkendelse herfor skulle ikke kæmpes i uddannelsesrummet, da dagplejerne her forstod sig selv som et arbejderkollektiv (om end af midlertidig status) som havde ret til kvalificering. Sammenhængende kan man sige, at eksemplet peger på uddannelsens vigtighed for erfaringsdannelsen, men også på uddannelsesrummet som langt fra magtfrit. Der forestår en stor opgave i at uddannelsesfolk i dagplejen ser sig selv som en del af opgaven: at italesætte og bearbejde dagplejeerfaring, snarere end formidling af bestemte forestillinger om arbejdet set udefra. Ikke således at dagplejere ikke skal møde andres tanker og erfaringer om børn og pædagogik, men således at det subjektive og livshistoriske udgangspunkt for erfaringsdannelse bliver vejledende.

15.5 Spørgsmål

Spørgsmål, der er dukket op, og som ligger ubesvarede for mig, er flere. Jeg har kunnet ane en sammenhæng imellem de forestillinger miguillas og dagplejere har, om hvad der er godt for børn, og den måde voksenkulturen forventer, at børn skal indgå i det sociale fællesskab, og i samfundet mere generelt i de pågældende miljøer og kulturer. Miguillas anser børnegruppens indbyrdes socialisering meget væsentlig, og blander sig meget mindre i børnelivet end dagplejerne, og samtidig anses det i kulturen og de pågældende sociale miljøer for vigtigt, at børn faktisk socialiseres til at kunne klare sig i børnegruppen og blandt andre voksne i et offentligt rum en langt større del af dagen, end i Danmark, og under langt mindre “opsyn”. Herudfra kan man hævde, at miguillas blik giver mening som udtryk for en interesse i at børnene klarer sig socialt, hvilket forældreundersøgelser (Halldén, Haavind, Palacios) viser er fundamentalt for en forældremæssig orientering, eller hvad vi her kunne kalde en moderlig omsorgsorientering. Det bliver en fornuftsmæssig orientering, der kan forstås udfra, at de pågældende indtager en bestemt position, uden at denne interesses handlingsorientering nødvendigvis er bevidst for de pågældende (Bourdieu).

Miguillas er ikke bevidst om, at de artikulerer en interesse, når de fortæller, at børn helst selv skal klare deres konflikter, men forstår det som en del af et værdisæt, eller endog som naturgivne leve-regler. Men i hverdagslivet i de andalusiske arbejdsmiljøer færdes børn uden deres nærmeste voksne lige ved hånden, i børnegrupper, sammen med voksne de kender, ikke i en intim sfære, men i en offentlig sfære. Og dette håndterer de med stor selvhjulpenhed, om end ikke alene, i tillid til fællesskabet. Vender vi blikket til dagplejeres opfattelse af børnenes behov for tæt kontakt og involvering, rejser spørgsmålet sig, om dette skal forbindes med socialisering til at indgå i danske fællesskaber? Og hvorvidt disse vitterlig efterspørger børnenes tæthed til og afhængighed af de voksnes stadige involvering? Eller man skal muligvis forstå det anderledes knyttet til mere generelle samfundsmæssige forandringer, der producerer større angstelighed for børns færden uden voksne, og børns eget liv uafhængigt af de voksne i de danske miljøer, end i de andalusiske. En række spørgsmål har trængt sig på i et forsøg på at forstå, hvordan denne forskel optræder, men uden, at det har været muligt indenfor projektets problemstilling at forfølge det.

Et spørgsmål jeg ikke helt vil afvise er, om man kan hævde at der findes en “dagpleje-diskurs”, som f.eks. opfatter en fælles delt forståelse af pædagogik, som hverdagspædagogik, med de forståelser jeg har beskrevet. Ville man ved at undersøge dagplejeviden forstået som diskurs, dermed bedre kunne præcisere dagplejeres forståelse af deres felt og sig selv og den position de indtager. Mit argument imod at anlægge en sådan vinkel har været, at dette ville forudsætte delte opfattelser, hvor disse ikke var til stede. I undersøgelsen fandt jeg, at dagplejere på få områder overtog dele af en pædagogisk diskurs/tankefigurer, men ikke havde tilsyneladende delte opfattelser af dette som et lønarbejde i et offentligt rum. Altså at viden i udpræget grad var ikke- eller ekstra-diskursiv. På den anden side blev jeg via komparationen med Andalusien opmærksom på, at de pædagogiske tankefigurer fra daginstitutionsverdenen og udviklingspsykologien var langt mere tilstede i dagplejen, end jeg først havde set indenfor den danske kontekst.

Endnu et spørgsmål, der er opstået i den sidste fase af arbejdet, tager udgangspunkt i overføringen af kompetencer fra det intime rum til det “offentlige rum”, og sammenvævningen af de to som erfaringsgivende. En væsentlig forskel i disse rum er, at manden ikke har sin position i “dagpleje/miguilla familien”. Hvis den samfundsmæssige modercentrering anskues i sammenhæng med kønnenes hierarkiserede position, bør man overveje betydningen af mandens tilstedeværelse. Som bærer af den anden position i kønshierarkiet, og udfra en forståelse af modring som noget der til

stadighed interaktivt socialiseres til, har hans manglende tilstedeværelse en betydning for omsorgskompetencer og omsorgsviden. Man kan f.eks. spørge, om manden i de danske dagplejefamilier deltager i omsorgsudøvelsen i et sådant omfang, at forhandlingssituationen om følelser, værdier og handlinger udfra de to parter forskellige positioner, kan aflaste kvinderne fra at rumme alle dele af modercentreringen eller belaster denne forhandling hende? Skal eneansvaret i arbejdet forstås som en aflastning i forhold til kønspositioneringen, som skal medtænkes i forhold til den isolation og infantilisering, der her er set ?

Litteratur

Alheit, Peter: Changing Basic Rules of Biographical Construction: Modern Biographies at the End of the 20th. Century, Arbejdstekster nr.10, Roskilde 1993

Alheit, Peter: Det biografiske spørgsmål, i Social Kritik nr.36, 1995

Alheit, Peter: Erzählform und “ soziales Gedächtnis”: Beispiel beginnender Traditionsbildung im autobiographischen Erinnerungsprozess, i Alheit og Hoerning: Biographisches Wissen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrung, Frankfurt am Main, Campus Verlag 1989.

Alheit, Peter: Taking the Knocks, Youth Unemployment and Biography- A Qualitative Analysis, Cassel, London 1994.

Alsterdal, Lotte: Det tredje øgat - en studie om yrkeskunnande bland offentligt anställda i fyra länder, Arbetslivsinstitutet, Stockholm, 1998

Alvesson, Mats og Kaj Sköldberg: Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. Studentlitteratur, Lund 1994.

Ambjörnsson, Ronny: Barnets fødsel, i Claus Clausen (red): Barndommens historie, Tiderne Skifter 1981

Andersen, Anders Siig og Kirsten Larsen: Autobiografiske spontanfortællinger som grundlag for socialvidenskabelig forskning - en præsentation af Fritz Schützes teori om autobiografiske spontanfortællinger. Arbejdspapir, RUC, 1999.

Andersen, Helle: Omsorg, udvikling og kønsperspektiver, i Skolelivets socialpsykologi, Unge Pædagoger, København 1996

Andersen, Linda: Bag facaden. Subjektive og symbolske dynamikker i institutionelle moderniseringsprocesser. Ph.d. afhandling, EVU gruppen, RUC 1996

Andersen, Linda: Den disciplinerede lyst. Kvalifikation, køn og diskurs i aktuelle moderniseringsprocesser, i Tine Rask Eriksen m.fl.: Spor i tiden- kvalifikationer, Munksgaard 1998.

Andersen, Peter Ø. : Hvad voksne hæfter sig ved når de “ser “ et barn, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 3, 1996

Andersen, Peter Ø.: Pædagogens praksis, Munksgaard Rosinante, 1995

Andersen, Peter Ø.: Pædagogers betydning, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 1, 1995

Andersen, Peter Ø. og Jan Kampmann: Børns Legeskultur, Munksgaard-Rosinante, København 1996

Andersen, Peter Ø. og Jan Kampmann: Vuggestuen, hverdag og utopi, København 1988

Aarkrog m.fl.: Uddannelsesstilbud til langtidsledige, Danmarks Lærerhøjskole og Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenuddannelse, 1991

Bak, Maren: Om enlige mødres hverdagsliv og tid, i Anne-Dorthe Christensen m.fl.: Det kønnede samfund, Aalborg Universitetsforlag, 1997.

Bayer, Søs: Den ukyndige kyndige, i Social Kritik nr. 35, 1995

Bech-Jørgensen, Birte: "Noget med mennesker eller noget på et kontor". Forstadsliv, pigekultur, arbejdsløshed, Samfundsfagsnyt, København 1985

Bech-Jørgensen, Birthe: Når hver dag bliver hverdag, Akademisk Forlag, København 1994.

Becker-Schmidt, Regina: Früher- später, innen-aussen: Feministische Überlegungen zum Ideologiebegriff, i Zeitschrift für Kritische Theorie nr. 3, 1996

Becker-Schmidt, Regina: Ideologie als verstellte Erfahrung, in Kirsten Weber (red.): Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998

Becker-Schmidt, Regina: Kritische Theorie. Postmoderne und Feminismus, arbejdspapir fra foredrag i Bochum, 1997

Becker-Schmidt, Regina: Modsætningsfyldt realitet og ambivalens - kvinders arbejds erfaringer i fabrik og familie, Udkast nr.2 1982

Becker-Schmidt, Regina og Gudrun-Axeli Knapp: Geschlechtertrennung- geschlechterdifferenz, Suchbewegungen sozialen Lernens, Dietz, Bonn 1989

Becker-Schmidt, Regina og Gudrun-Axeli Knapp: Geschlechterverhältniss als gegenstand der Sozialwissenschaft, Frankfurt am Main, New York 1995

Becker-Schmidt, Regina m.fl.: Kvinnoarbete på fabrik - yrkessocialisation som läroprocess?, i: Kvinnovetenskapligt Tidsskrift nr.2, 1979

Becker-Schmidt, Regina og Gudrun-Axeli Knapp: Vi har ikke et minut, det er minutterne, der har os, i B.Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC, 1994.

Benhabib, Seyla: Situating the self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics, Polity Press, 1992

Bertaux, D.: Les récits de vie comme forme d'expression comme approche et comme mouvement
Berthelsen, Ole: Den kommunale dagpleje og forældrene, SFI 1992, i G.Pineaud og G. Jobert (red.) Histoires de vie. Tome 1. Utilisation pour la formation, Paris. L'Harmattan, 1989

Berthelsen, John m.fl.: Da omsorgen gik på arbejde, Forlaget Børn og Unge, København 1992

Bild, Tage m.fl.: Arbejde, politik, livssammenhænge, en undersøgelse blandt medlemmer i LO, LO og Carma, Ålborg, 1993.

Bourdieu, Pierre: Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen, Hans Reitzels Forlag, 1994

Bourdieu, Pierre: Den biografiske Illusion, i Social Kritik nr.36, 1995

Bourdieu, Pierre: Distinction, A social critique of the judgement of taste, Routledge and Kegan Paul, London 1986

Bourdieu, Pierre: The Logic of Practice, Polity Press 1990

Bourdieu og Wacquant: Refleksiv sociologi- mål og midler, Hans Reitzels Forlag, 1996

Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron : The Craft of Sociology, de Gruyter, Berlin. New York 1991.

Brante, Thomas: Professioners identitet och samhälleliga villkor, i Staffan Selander (red.) :Kampen om yrkesutövning, status och kunskap, Stockholm 1989

Broady, P (red): Professionaliseringsfällan, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1986

Bäck-Wicklund, Margareta: Børn og familie i det postmoderne samfund, i Social Kritik nr. 61, 1999

Callewaert, Staf :Kultur, pædagogik og videnskab, Akademisk Forlag 1992

Callewaert, Staf: Pierre Bourdieu, i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.) : Klassisk og moderne samfundsteori, Hans reitzels Forlag, 1996

Chodorow, Nancy: The Reproduction of Mothering, Psychoanalysis and the Sociology of Gender, University of California Press, 1978

Christiansen, Litha: Life Stories and Everyday Life of Unemployed Women, in Salling Olesen and Rasmussen (red.) :Theoretical Issues in Adult Education, Roskilde University Press, 1996

Christensen, Karen: Andre-orientering og offentligt omsorgsarbejde, i Social Kritik nr.63, maj 1999

Christensen, Lillian og Tricia Gale: Erfaring - problem eller potentiale? Speciale, RUC, 1997.

Dagplejen i kommunerne 1996, Bureau 2000, 1996

Dahl, Hanne Marlene: Hjemmehjælpen, husmoderen og den professionelle, i Social Kritik nr.63, maj 1999

Dausien, Bettina: Biographie und Geschlecht, IBL Forschung, Donat Verlag, Bremen 1996

Dausien, Bettina: Biographieforschung als Königinnenweg?, in Dietzinger, Angelika m.fl.: Erfahrung mit Methode - Wege sozialwissenschaftlicher Frauenforschung, Kore 1994

Dausien, Bettina: Biografische Konstruktionen in Widersprüchen, in Kirsten Weber (red.) : Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998

Dausien, Bettina: Education as Biographical Construction? Narration, Gender and Learning - a Case Study , in Peter Alheit and Eva Kammler (red.) : Lifelong Learning and its Impact on Social and Regional Development, Donat Verlag, Bremen 1998

Dausien, Bettina: Geschlecht als Biografische Konstruktion, in Kirsten Weber (red.) : Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998

Dencik, Lars: Children in Day Care and Family Life - Observations from the Basun project, in Birgit Arve-Parés (red) : Building Family Welfare, The Network of Nordic Focal Points for the International Year of the Family 1994, Stockholm 1995.

Dupond, Søren m.fl.: Travle, halvgamle mænd i uddannelsessamfundet, RUC 1997

Dybbroe, Betina: Vi er alle mødre for vor herre - omsorgskundskab hos arbejderkvinder i Danmark og Andalusien, i Social Kritik nr. 63, maj 1999

Dybbroe, Betina: Private erfaringer-offentlig service, Arbejdsmarkedsstyrelsen 1996

Dybbroe, Betina: Qualifying Unskilled Women in caring Roles through Adult Education: Gender Experiences that clash with Modernisation, i Peter Alheit and Eva Kammler: Lifelong Learning and its Impact on Social and Regional Development, Donat Verlag, Bremen 1998

Ehn, Billy: Ska vi leka tiger? Daghemsliv ur kulturell synvinkel, Liber, Kungälv 1983

Eliasson, Rosmari : Omsorgsforskning - om positioner og perspektiver i omsorgsforskningen, i Social Kritik nr. 3, 1989.

Ellegaard, Tomas: Børnehaveforskerens blik, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 1, 1995

Ellegaard, Tomas: Når Ronny og Maria går i børnehave - om social og kulturel ulighed i førskoleinstitutioner, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr.5, nov. 1998

Elsass, Peter: Kultur og tænke måde. Tankeforstyrrelser som overlevelsismekanisme hos et indiansk folk i Latinamerika, i Elsass og Hasturp (red): Sygdomsbilleder, Medicinsk antropologi og psykologi, Gyldendal 1986

Elzinga, Aant: Kunskapsanalys och klassanalys - med fokus på omvårdnadsforskning, i Staffan Selander (red.) : Kampen om yrkesutövning, status och kunskap, Stockholm 1989

Empleo y Paro en la Union Europea, El Pais 23-11-97

EU kommissionens netværk for børnepasning :Beskæftigelse, ligestilling og omsorg for børn, Årsberetning 1993

EU kommissionens netværk for børnepasning: Kvalitetsmål for daginstitutioner, 1996

Featherstone, Brid and Wendy Hollway: Mothering and Ambivalence, Routledge, London 1997

Felding, J. m.fl.: Pædagogik og barndom, København 1980

Finansministeriet: Fornyelse af den offentlige sektor - hvad mener borgerne og medarbejderne?, april 1995

Flaquer y Soler: Estructuras Familiares en España, Centro de Estudios Demograficos, 1990

FOA: Dagplejen- se hvad vi kan og gør, Forbundet af Offentligt Ansatte, Rapport 99

Fog, Jette : Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview. Akademisk Forlag, 1994

Freud, Sigmund: Metapsykologi 1, Hans Reitzels Forlag, København 1983

Gambaroff, Marina M.: Forplantning som en følelsesmæssig oplevelse, og: Graviditetsfantasier, i: I moders liv, HUG! 1985

Gambaroff, Marina M.: Frigørelse skaber angst, i Tania Ørum: Kvindelighed, Tiderne Skifter, 1980

Gambaroff, Marina: Troskabens utopi, Tiderne skifter, København 1986

García-Nieto París, María Carmen (red.): La Palabra de las Mujeres. Una propuesta didáctica para hacer historia (1931-1990), Editorial Popular, Madrid 1991.

Garrido, L. og M.Requena: Sobre La Construcción de la Identidad Feminina en Relación a la Estructura Familiar y su Evolución, 1995

Gaunt, David: Familieliv i Norden, Gidlunds Forlag, Malmø 1983

Glaser, Barney and Anselm Strauss: The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, Aldine de Gruyter, New York, 1967

Glavind, Niels og Susanne Pade: Pædagog i dagplejen, FOA og Bureau 2000, 1998

González Monteagudo, José: Vida cotidiana y profesión docente: Teoría y práctica educativas centradas en historias de vida. Sevilla: Universidad de Sevilla. Tesis Doctoral inédita.

Grønbæk Hansen, Kirsten: Er læring mere end situeret praksis?, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr.2, 1998.

Gullestad, Marianne: Kultur og hverdagsliv, Universitetsforlaget, Oslo 1989

- Halldén, Gunilla: Föräldrars tankar om barn, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1992
- Hansen, Erik Jørgen: Sociale klasser og social ulighed, i Heine Andersen: Sociologi - en grundbog til et fag, Hans Reitzels Forlag, København 1998
- Hastrup, Kirsten og Kirsten Ramløv(red.): Kulturanalyse.Fortolkningens forløb i antropologien, Akademisk Forlag, København, 1989
- Hastrup, Kirsten og Kirsten Ramløv (red.): Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien, Akademisk Forlag , København, 1989
- Haugen, Synnøve: Kvalitet i familiebarnehagetilbud for små barn, Pedagogisk Institut, Trondheim, 1996
- Heikkinen, Anja: Gender in Adult Education: Reflections from Male and Female Occupational Ideals in Finnish Vocational Education, paper for ESREA Conference, april 1999, University of Jyväskylä, Finland
- Herning Kommune: Kvalitetsundersøgelse af børnepasningstilbuddet i Herning Kommune, 1994
- Holter, Harriet m.fl.: Familien i klassesamfunnet, Pax, Oslo 1975
- Holm, Ulla M.: Modrande och praxis, En feministfilosofisk undersökning, Daidalos, Göteborg 1993
- Haare, Jytte og Søs Bayer: Om demokrati, børn og børnehaver, i Social Kritik nr. 47
- Haavind, Hanne: Liten og stor, Universitetsforlaget, Oslo 1987
- Høyrup, Thomas: Det glemte folk, Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Statens Byggeforskningsinstitut, 1983
- Järvinen, Margareta: Kön som text - om den sociala konstruktivismens gränser, i Kvinder, Køn og Forskning nr. 2 1996.
- Järvinen, Margareta: Om Bourdieus reflexiva sociologi, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, 1998
- Jensen, Karen: Hjemlig omsorg i offentlig regi, Universitetsforlaget, Oslo, 1995
- Jensen, Karen: Moderne Omsorgsbilder, Gyldendal, Oslo 1990
- Jensen, Karen: Omsorg som kritik og utopi, Glimt fra omsorgsbegrebets brugshistorie, Social Kritik nr. 27, 1993
- Johansen, Els og Ejler: Omsorg som mangelvare, i Social Kritik nr.3 1989

- Kampmann, Jan: Barndom og børnekultur, i Weber m.fl. :Modet til fremtiden, Roskilde Universitets Forlag 1997
- Kampmann, Jan: Børnehøjde, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr.3, 1996
- Kampmann, Jan: Fagidentitet, praksis og køn inden for sygeplejefeltet, i Karin Anna Petersen (red.): Praktikteori i sundhedsvidenskab, Akademisk Forlag 1995.
- Kampmann, Jan: Køn, omsorgsarbejde og efteruddannelse, i Social Kritik nr. 35, 1995
- Kampmann, Per og Fritz von Nordheim Nielsen: Tal om Børn, Det Tværministerielle Børneudvalg 1995
- Karlsson, Malene: Dagplejen i Europa, ikke publiceret licentiatafhandling, Pædagogisk Institut, Stockholm, 1994
- Klaus og Kennel: Maternal-infant bonding, St.Louis, C.V.Mosby, 1976
- Knapp, Gudrun-Axeli: Das Seiende als Text seines Werdens lesen, in Kirsten Weber: Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998.
- Knapp, Gudrun-Axeli: Geschlechterdifferenz und Dekonstruktion, in Kirsten Weber (red.) : Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998.
- Knapp, Gudrun-Axeli: Fragile Foundations, Strong Traditions, Situated Questioning: Critical Theory in German-speaking Feminism., arbejdspapir 1997
- Kurstilbud for kommunale dagplejere 1994, Bureau 2000, 1995
- Kvalitetsundersøgelse af børnepasningstilbudet i Herning Kommune, Herning Kommune 1994
- Køppe, Anne: Evaluering af Mødrehjælpen 1983, Struktur, aktiviteter og klienter, Institut for Socialmedicin, København, oktober 1987
- La Mujer en cifras, Instituto de la Mujer, Ministerio de Asuntos Sociales, 1991
- Langsted,Ole og Dion Sommer: Småbørns livsvilkår i Danmark, Hans Reitzels Forlag, København 1988
- Larsson, Staffan: Vardagslärande och vuxenstudie, i Per -Erik Ellström m.fl.: Livslångt lärande, Studentlitteratur, Lund, 1996
- La Mujer en cifras, Instituto de la Mujer, 1991
- Las Mujeres en Andalucia, Actas del 2. Encuentro Interdisciplinaria de Estudios de la Mujer en Andalucia. Malaga, 1993.

Las Mujeres en España, Instituto de la Mujer, 1988

Las Mujeres en la Comunidad Economica Europea, Eurostat, Bruselas- Luxemburgo, 1992

Lave, Jean and Etienne Wenger: Situated learning. Legitimate peripheral participation, Cambridge University Press 1995

Leithäuser, Thomas: Hverdagsbevidsthedsteorien, Tkster til Voksenpædagogisk teoriudvikling nr.3, RUC, marts 1993

Leithäuser, Thomas og Birgit Volmerg: Arbejde og socialisation, i B. Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC 1994.

Liljeström, Rita: Vore børn, andres unger, Fremad, 1977

López Górritz, Isabel: Analyse multidimensionnelle d'une expérience pédagogique avec des adultes immigrés espagnols à Paris. Memoire de Maitrise. U.E.R. de Sciences de L'éducation de Paris VIII

Lorenzer, A: Barndom, i Barndommen - de voksnes verden, Kontext nr.41, 1980

Lorenzer, Alfred: Die analyse der subjektiven Struktur von Lebensläufen und das gesellschaftlich Objektive, i: Baacke og Schültze (red): Aus Geschichten lernen, München 1979

Lorenzer, A. : Materialistisk socialisationsteori, København 1975

Lorenzer, A. og P. Orban: Transitional Objects and Phenomena : Socialization and Symbolization, i Grolnick og Barkin (red): Between Reality and Fantasy, Jason Aronson, 1978

Løgstrup, K.E.: Den etiske fordring, København 1966

Molander, Bengt: Kunskap i handling, Daidalos, Göteborg 1996.

Morgenroth, Christine: Die engagierte Frau. Frauen in interessenorganisationen, Westfälisches Dampfboot, Münster 1992.

Morgenroth, Christine: Frauen in Interessenorganisationen, in Kirsten Weber (red.) : Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998.

Morgenroth, Christine: Uden arbejde - en depressiv dynamik, i B.Steen Nielsen m.fl.: Arbejde og subjektivitet, Erhvervs og voksenuddannelsesgruppen, RUC, 1994

Muel-Dreyfus, Francine: Utbildning, yrkesförväntningar och grusade förhoppningar, översättning och bearbetning av Elisabeth Hultqvist, i Broady, red: Kultur och Utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi, Stockholm 1986

Mujer y Mercado de Trabajo en Andalucia, Segundo Trimestre 1997, Instituto Andalúz de la Mujer, Junta de Andalucia, Consejeria de la Presidencia

Negt, Oskar: Hvad skal en arbejder vide for at finde sig til rette i verden i dag?, i B. Steen Nielsen m.fl. : Arbejde og subjektivitet, EVU, RUC,1994.

Negt, Oskar og Alexander Kluge: Geschichte und Eigensinn,1 Entstehung der industrieller Disziplin aus Trennung und Enteignung, Suhrkamp, Frankfurt an Main 1993

Negt,Oskar og Alexander Kluge: Offentlighed og erfaring. Grenå 1974

Nielsen, Henrik Kaare: Kultur og modernitet, Aarhus Universitetsforlag, 1993

Nielsen, Steen Baagøe og Kirsten Weber: Jagten på den mandlige omsorgskompetence, Roskilde Universitetscenter 1997

Nielsen, Birger Steen: Det eksemplariske princip, i Weber m.fl.: Modet til fremtiden, Roskilde Universitets Forlag 1997

Nielsen, Harriet Bjerrum: Kjønn som irritationsmoment i det moderne, i Grus nr. 47, 1995

Nielsen, Harriet Bjerrum: Utdanning, kjønn og kjærlighet i tre generasjoner, arbeidspapir, se også: Gender, Love and Education in three Generations, i Weber(red): Life History, Gender and Experience, Adult Education Research Group, Roskilde University 1998

Nielsen, Lis: Dagplejen i dag og i morgen, Kroghs Forlag, Vejle 1997

Olesen, Henning Salling: Arbejdskraftens politiske økonomi, i Weber m.fl.: Modet til fremtiden. Om inspirationen fra Oskar Negt. Roskilde University Press, 1997

Olesen, Henning Salling: Experience, Life History and Biography, in Olesen og Rasmussen(red): Theoretical Issues in Adult Education, Roskilde University Press 1996

Olesen, Henning Salling: Kvalifikation og arbejde, i Dansk Sociologi 1995

Olesen, Henning Salling: Voksenliv - hverdagsliv og erfaringer, Unge Pædagoger 1985

Palacios, J.: Parents ideas about their children and parent-child interaction. Paper presented at the biennial meeting of the International Society for the Study of Behavioural Developement, Minneapolis, MN, 1991

Pésceli, Benedicta: Interview med Pierre Bourdieu : La misère du monde - og sociologiens kald, i Social Ktitik nr. 37, 1995

Petersen, Karin Anna: Ligheder og forskelle i nyere teorier om praktikernes erkendelsesgrundlag, i Karin Anna Petersen (red.) Praktikteori i sundhedsvidenskab, Akademisk Forlag 1995

Pineau, Gerard et Marie-Michelle: Produire sa vie - autoformatiön et autobiographie, Editions Saint-Martin, , Montreal 1983

Ploug Hansen, Helle :I grænsefladen mellem liv og død, En kulturanalyse af sygeplejen på en onkologisk afdeling, Gyldendal, København 1995

Ploug Hansen, Helle : Renlighed i Sygeplejen, i H.Ploug Hansen (red): Omsorg, krop og død - en bog om sygepleje, Gyldendal, København 1998

Polanyi, Michael: The Tacit Dimension, Anchor Books, New York 1967

Prokop,Ulrike:Kvindelig livssammenhæng, GMT 1978

Pædagogisk Medhjælper Forbund: Pasningsgarantien der blev væk, Bureau 2000, 1996

Pædagogisk Sektor, FOA: Notat af 1.6.1999

Pædagogisk Sektor, FOA: Undersøgelse af PGU-elever, juni 1998

Rask Eriksen,Tine: Kvindeverden og offentlig sektor, i Social Kritik nr.3, 1989

Rask Eriksen, Tine: Kønnen omsorg - Kvalificering til maskulinitet gennem krop, sprog og handling?, i Nielsen m.fl.: Køn i forandring, Hyldeespjæt, København 1993

Rask Eriksen, Tine: Kønnen omsorg og sygeplejerskesocialisering, i Karin Anna Petersen (red.): Praktikteori i sundhedsvidenskab , Akademisk Forlag 1995

Rask Eriksen, Tine: Livet med kræft - i et støtte- og omsorgsperspektiv, Munksgaard, København 1996

Rask Eriksen, Tine: Omsorg i forandring, Munksgaard, 1995

Rask Eriksen, Tine: Omsorgens paradoks, i Social Kritik nr. 63, maj 1999

Rasmussen, Palle: Arbejde, kultur og frigørelse, i K.Weber m.fl.: Modet til fremtiden, Roskilde Universitetsforlag ,1997

Ravn, Anna-Birte: Køn i historisk forandring, i Christensen m.fl.: Det kønnede samfund, Aalborg Universitetsforlag 1997

Robenhagen, Ole, m.fl.: Kan vi bygge bro? Forældrebestyrelser i den kommunale dagpleje, DPI, København 1995

Ruddick, Sara: Maternal Thinking, Towards a Politics of Peace, The Women's Press, London 1990.

Ryan, Anne: Adult Continuing Education: Empowerment or Containment, in Peter Alheit and Eva Kammler: Lifelong learning and its Impact on Social and Regional Development, Donat Verlag, Bremen 1996

- Schmiedbauer, W.: De professionelle hjælpere, København 1986
- Schön, Donald: The Reflective Practitioner. How professionals think in action, New York 1983
- Schuller, Tom: Age and generation in Life Course Modelling, in Kirsten Weber (red.): Life History, Gender and Experience, Adult Education research group, Roskilde 1998.
- Schuller, Tom: Modelling the Life Course: Age, Time and Education, in Papaioannou m.fl.(red): Community, Education and Social Change, Anogia Workbooks 2, RUC 1996
- Schultz Jørgensen, Per: Børnefamilie, i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 3, 1996
- Schunter-Kleemann, Susanne: Welfare States and Family Policies in the EU Countries, in Nora no.2, 1995
- Schütze, Fritz: Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens, i M. Kohli og G. Robert (red): Biographie und soziale Wirklichkeit, Metzler, Stuttgart 1984
- Sestoft, Carsten: Bourdieu, filosofien og det skolestiske synspunkt, i Slagmark nr.27, 1997-98
- Situación General de la Educación Infantil, Junta de Andalucía, 1996
- Smidt, Søren: Virkelighed og plan i danske daginstitutioner, Ph.d. afhandling, RUC 1997
- Smidt, Søren: Daginstitutionernes virksomhedsplan og pædagogernes faglighed, i Social Kritik nr.47, 1996
- Stryhn, Puk: Børn i dagpleje, Gyldendals Pædagogiske Bibliotek, 1978
- Sommer, Dion: Barndomsspsykologi, Hans Reitzels Forlag, København 1996
- Stern, Daniel: Barnets interpersonelle univers. Hans Reitzels Forlag, København 1997
- Svensson, Lennart: Teori och praktik i professionellas vardagsarbete, i Staffan Selander (red.): Kampen om yrkesutövning, status och kunskap, Stockholm 1989
- Tejero, Eli and Laura Torrabadella : Spanish National Report - Early retired. in Social Exclusion in Comparative Perspective. Centre for Biography in Social Policy. Sociological Department. University of East London, 1998.
- Torstendahl, Rolf: Professionalisering, stat och kunskapsbas. Förutsättningar för en teoribildning, i Staffan Selander (red.): Kampen om yrkesutövning, status och kunskap, Stockholm 1989.
- Thyssen, Sven: Omsorg for de 2-6 årige. Omsorg i udviklingsmæssigt perspektiv. København 1991
- Ugebrevet Mandag Morgen og BUPL : Morgendagens Institutioner, 1996

Varming, Ole: Holdninger til børn, Gyldendal 1985

Ve, Hildur: Sociologi og forståelse av kjønn, i Taksdal og Widerberg: Forståelser av kjønn, Gyldendal, 1992

Volmerg, Birgit m.fl.: Betriebliche Lebenswelt - eine Sozialpsychologie industrieller Arbeitsverhältnisse, Westdeutscher Verlag 1986.

Weber, Kirsten: Ambivalens og erfaring. Mod et kønsdifferentieret læringsbegreb, skriftserie fra erhvervsog voksenuddannelses puljen, RUC, 1995

Weber, Kirsten: Experiencing Gender, A Psychodynamic Approach to Adult Learning - And a Case of Masculinity and Social Work, in Henning Salling Olesen and Palle Rasmussen (red.) : Theoretical Issues in Adult Education, Roskilde University Press 1996

Weber, Kirsten: Køn, klasse og subjektivitet, i Weber m.fl.: Modet til fremtiden, Roskilde Universitets Forlag, 1997.

Weber, Kirsten: Omstilling og udbrændthed. Om sammenhængen mellem moderniserings-processer og psykisk arbejdsmiljø, i Linda Andersen(red.): Kvalitetens veje og vildveje - om modernisering, kvalitet og udvikling i det sociale felt, EVU, RUC, 1994.

Weber, Kirsten: Towards a New Understanding of Adult Learning, in Weber (red.) : Life History, Gender and Experience, Roskilde 1998

Weber, Kirsten og Ejler Johansen: Omsorg i omstilling, i Social Kritik nr.35, 1995

West, Linden : Beyond Fragments- Adults, Motivation and Higher Education, paper for Conference on Life Long Learning, Bremen 1996.

Widerberg, Karin: Køn og samfund, i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.): Klassisk og moderne samfundsteori, Hans Reitzels Forlag, 1996

Widerberg, Karin: Teoretisk verktøyskasse - angreppsmåter og metoder, i Taksdal og Widerberg: Forståelser av kjønn, Gyldendal 1992

Winnicott, Donald D.: Leg og virkelighed, Hans Reitzels Forlag, København 1990

Winnicott, Donald D.: Spædbørn og deres mødre, Hans Reitzels Forlag, København 1997

Wright, Erik Olin: Classes, Verso, London-New York, 1985

Wærness, Kari: Omsorgen som lønearbete - en begreppsdiskussion, i Kvinnovetenskapligt Tidskrift 1:3.

Bilag 1

Kort præsentation af spørgeskemaundersøgelsen fra projekt Kvalifikationsprofil på dagplejen, som præsenteret i: "Private erfaringer-offentlig service", Arbejdsmarkedsstyrelsen 1996

Den kvantitative undersøgelses hensigt var at få en repræsentativ beskrivelse af dagplejeres generelle erfaringsbaggrund og forhold til dagplejearbejdet som baggrund for den kvalitative undersøgelse. Den kvantitative undersøgelse er indgået som en del af forforståelsen i forbindelse med opstilling af forskningsspørgsmålene i afhandlingen. Undersøgelsen omfatter 257 udsendte spørgeskemaer, hvorved godt 1% af landets dagplejere i 1995 indgår i undersøgelsen. Undersøgelsen er foregået i fire geografiske områder fordelt på tre kommuner, hvori godt 50% af disse områders dagplejere har deltaget. De tre kommuner er udvalgt på baggrund af demografiske data og deres dagplejeprofiler, som er blevet bekendt igennem indsamling af materialer vedrørende pasningsbehov, institutionsdækning, aldersfordeling i dagplejen, forældresammensætning, målsætninger, virksomhedsplaner m.m. fra mange af landets kommuner samt udfra undersøgelsen udfærdiget af Bureau 2000: Dagplejen i kommunerne 1996. Endvidere er vurderinger og oplysninger fra Forbundet af Offentligt Ansatte og Kommunernes Landsforening inddraget.

De tre kommunale områder er: en landkommune af næstmindste slags, Purhus kommune, med en dagplejeorganisation på størrelse med 45% af landets øvrige dagplejer; en bykommune af middelstørrelse, Randers kommune, har en dagplejeorganisation på størrelse med 25% af landets øvrige dagplejer; samt endelig en bykommune af største slags udenfor hovedstadsområdet: Odense. Her er undersøgelsen foregået i to områder, hvor det ene er et tæt befolket storbyområde og det andet et mere tyndt befolket forstadsområde. Disse 4 områder danner tilsammen et repræsentativt udgangspunkt for en undersøgelse i dagplejen, udvalgt udfra parametrene: befolkningstæthed, erhvervs-sammensætning, social sammensætning blandt brugerne, dækningsgrad med dagpasning, antallet af dagplejere, antal børn pr. dagplejer og type af dagpleje målsætning.

Den samlede svarprocent lå på 70,8%. Denne svarprocent er tilfredsstillende udfra bestemte pragmatiske betragtninger. Udfra en psykologisk betragtning var der forskellige barrierer til stede overfor deltagelse. Tre skal her fremhæves. Den ene drejede sig om en undren og delvis skepsis i forhold til det "nyttige" i en dokumentation og analyse af dagplejearbejde, idet det angiveligt ikke korresponderede med dagplejernes oplevelse af interesse for deres arbejde. Heri lå også hos nogle en forestilling om at skulle afgive viden, som muligvis kunne blive dem selv til skade (eksplicit formuleret på møder om spørgeskemaundersøgelsen omkring de spørgsmål skemaet indeholdt om at passe børn med særlige behov). En anden barriere lå i manglende kendskab til at besvare et spørgeskema. En tredje væsentlig barriere lå i undersøgelsens identificering med fagforeningen og/eller arbejdslederne, fordi begge parter banede vejen for undersøgelsen og bidrog til at afvikle den, omend besvarelsene blev afleveret/sendt til undersøgelseslederen.

Svarprocenten afviger ikke markant fra andre undersøgelser i dagplejen. Undersøgelsen om forældrebestyrelser i den kommunale dagpleje, foretaget af Danmarks Pædagogiske Institut i samarbejde med Forbundet af Offentligt Ansatte (1994) havde en svarprocent på 74%. En undersøgelse med en mere begrænset undersøgelsesgruppe (70 mennesker) fra Danmarks Lærerbhøjskole ved Lis Nielsen

havde en svarprocent på 80%. De lokale kommunale undersøgelser om kvalitet i dagplejen har svarprocenter på imellem 25% og 75% (f.eks. Ringsted Kommune 1995: 70,2%, Herning Kommune 1994: 31%). I en stor undersøgelse med sammenlignelige deltagere, APL-undersøgelsen, som omfattede 1-3% af LO's medlemmer (1992) var svarprocenten på 64%. Socialforskningsinstituttets undersøgelse af dagplejen (1991-92) adskiller sig en del med en høj svarprocent på 87%. Denne undersøgelses fordel var, dels at den var den første landsdækkende undersøgelse i dagplejen, og dels at den ikke kunne identificeres direkte med arbejdsmarkedets parter på dagplejeområdet.

Bilag 2

En dag i dagplejen

"Her er der ikke en dag, der er ens. Vi kan gå på legepladsen, eller ned i parken, eller lave skovtur herhjemme, eller hvad børnene vil." (Karin)

"Selvom vi er ansat ved kommunen, så er det jo et frit job." (Vibeke)

"Og så skulle jeg have en ny gruppe ind, og det var så de tre store drenge, jeg snakkede om, og så Nina på 1 ½ år. Så dvs., det her år, det er også gået med, jeg kunne gøre næsten, hvad jeg ville. Altså jeg kunne jo selvfølgelig ikke tage bus og sådan noget. Men den lille der hun har haft mange fri-dage pga. morens arbejde, og så har jeg alligevel kunnet tage af sted og., ikke også, ikke været afhængig af... Og så lige pludselig så ringede kontoret, at... vi har en lille en på...på fem måneder. Så følte jeg mig bundet. Jeg kunne ikke være på legepladsen så lang tid, som jeg nu havde lyst, fordi.. så skal jeg hjem og lave havregrød og øllebrød eller sådan noget. Så.." (Connie)

Dagplejere har den frihed, der består i at kunne tilrettelægge deres arbejdsdag selv – stærkt bundet af hvad børnene kan og vil. Bare ét spædbarn i en gruppe kan være udslagsgivende for hverdagens rytme og aktiviteter. Men fordi børnene bliver ældre, oplever alle dagplejere stor variation med perioder, hvor de med lethed kan gå på legepladsen, tage til biblioteket, over og besøge andre dagplejere - og andre perioder, hvor hverdagen er optaget af en mængde opgaver i forbindelse med den fysiske pleje og omsorg i forhold til helt primære behov: spisning, skiftning, putning, oprydning, skiftning, spisning...osv.

En dag i dagplejen kan starte kl. 6.30 og vil så ende ca. 16.15, da dagplejeren har en 48 timers arbejdsuge. Åbningstiden er forskellig for dagplejerne, tilpasset den enkelte dagplejers ønske og forældrenes behov:³⁰⁶

Dagplejeren Lone har allerede dækket morgenbordet i køkkenet til hendes egen familie og dagplejebørnene, når hun "åbner". Hun forbereder nu dagplejebørnenes morgenmad: To forskellige slags grød og mælkeerstatning. 6.45 kommer første barn, Oskar (der er knap et år), kl. 7 kommer den næste, Anna (på 9 måneder), og der er tid til, at hvert barn får et knus og en hurtig snak med forældrene om bleer, skiftetøj, hvordan børnene har sovet, kigge efter i skiftetasken. De vinker farvel og får så morgenmad i hver sin børnestol ude i køkkenet. Begge skal laves, og der snakkes også med egne børn, inden de tager i skole. Inde på legeværelset når Lone lige at lege lidt med de to på gulvet med nogle klodser hun tager frem, så kommer tredje barn, Mads (1 ½ år), og da moderen har lidt bedre tid går hun med ind i legeværelset, medens Lone hurtigt rytter af vejen i køkkenet. Det huslige og organisatoriske passes ind, når man har helt små børn, der ikke kan være meget med i det. Kl.

³⁰⁶ Observationsoptegnelse jeg har foretaget i et dagplejehjem. Dagen og dagplejen er udvalgt, fordi den er typisk, og dermed er polariteterne ikke synlige. En dagbogsoptegnelse fra dagplejeren selv er ikke en metode, der er anvendt i dette projekt, men den er blevet anvendt af andre f.eks. Lis Nielsen, op.cit. og Synnøve Haugen: Kvalitet i familiebarnehage tilbud for små børn, Pædagogisk Institut Trondheim, 1996, og i FOA's projekt om kvalitetsudvikling, op.cit. Dagbogsoptegnelser ville jeg snarere se som kilder til dagplejerens blik på eget arbejde. Beskrivelsen er med tidsangivelse, ikke fordi tiden er den overordnede indramning af dagen udover start- og sluttidspunkt, det er derimod snarere børnenes behov; men fordi det giver en signalering af, hvor lang tid de enkelte handlinger tager, og hvordan dagen fyldes ud.

8 kommer fjerde og sidste barn, Jonas (på 1 ¾ år), og han kan selv gå ind og sige hej til Lone, som snakker med de to mødre.

Da mødrene er gået, er der kort "kontortid", idet hun ringer til dagplejekontoret om det gæstebarn, hun skal have i morgen for at høre nærmere om forældrenes indstilling, da barnet er blevet flyttet fra en anden gæstedagpleje. Så tager hun barnevogn frem fra garagen, og de fire børn er et kort øjeblik alene, den mindste placeret i sikkerhed i kravlegården. Anna bliver nu skiftet og puttet med tid til pludren og kærtegn, da de tre andre er veloplagte inde i stuen. Hun kan vugge Anna i søvn i barnevognen, mens hun kigger ind ad vinduet til de tre andre. Så er det Oskars tur til at blive skiftet, mens de to andre er kommet op at skændes, og hun råber ind til dem fra bryggerset. Hun kommer ind og sætter gang i puslespil til de to store og sidder selv med den lille Oskar på skødet. Så skal de to store på potte og skiftes, og Oskar tusser rundt. Kvart i 9 er det tid til at tage det spændende legetøj ned fra den høje hylde, et signal om ro til leg. Så går Lone i køkkenet og smører frokostmad, og stiller saft og franskbrødstern med ost, "formiddagsmaden", parat. Hurtigt ud og hente klapvognen så den står parat til turen og hen og vække Anna.

Nu er det saft-kaffe-brød, afslapningsstund – tidligt i dag, fordi det hele har passet sig ind efter hinanden, i går blev det tre kvarter senere, fordi Anna faldt sent i søvn. Anna er på skødet, der er ro og pludren, til sidst synger Lone nogle sange, hvor de to store synger med. Lone tager ud af bordet og lægger tøj frem til de to store drenge, i medens hun giver de to andre tøj på efter tur. Det tager den tid, det tager de to store drenge at finde ud af det, med lidt skub og opmuntring. Kvart over ti er de på vej ud ad skovvejen med de to små i dobbeltklapvognen. De er heldige, for det regner ikke. De stopper mange gange og skal sætte sig ned, kigge, pille, snakke, have en kiks, op at gå fra klapvognen, ned igen. På tilbagevejen begynder Anna at græde og Oskar er utilfreds og vil hverken gå eller sidde i klapvogn. En efter en kommer børnene ind og får tøjet af, de to store sidst, og de har tværet deres jakker ind i mudder fra en vandpyt imens. De to store skal prøve at vaske hænder selv, men mudderet må først af, imedens Anna stadig græder og Oskar er træt og vil bæres.

Lone får dem alle ind i legeværelset og skynder sig at varme mosen til Anna. De to store hjælper med borddækning, og så serverer Lone maden. Hun mader Anna med mos, samtidigt med at hun hjælper Oskar med at få spist sine små rugbrødstern, og de to store spiser selv. Jonas skal lige have sin medicin under protester, og imedens er Oskar ved at falde i søvn i stolen. Hurtigt henter Lone barnevognen, som hun lægger ham ud i. Mads er imedens gået ud i Lones køkken og har fået fat i mælkekartonen, der står på bordet, som han har væltet. Hun tager Mads med ud på badeværelset, han skal have helt nyt tørt tøj på. Inde igen kan hun give Anna lidt mere at spise, og så er det Annas tur til at blive skiftet. Så skal drengene ud på potte og ud at sove. Hun siger godnat til dem og går, og der er stille. Endelig alene med Anna kan hun nå at pludre og nusse om hende, give hende særlig opmærksomhed. Hun henter en foldeud bog med dyrebilleder, som de kigger på, og Lone fortæller. Så går hun med Anna og dyne på armen ud for at finde hendes barnevogn. De står lidt derude og kigger på solsorten, og så putter hun Anna og går en lille tur rundt med hende på gårdspladsen.

Kvart i et spiser Lone selv, og så lægger hun benene op og lukker øjnene i et kvarter. Så er det kontortid igen - hun ringer først til tillidsmanden om noget med hendes ferie, så til en dagplejekollega om det nye gæstebarn, hun skal modtage i morgen fra hende. Den næste uge skal de altså være fem børn, da dagplejeren har ferie. Så sætter hun sig og skriver lidt notater, forslag til hvad de kunne lave til legestue om fjorten dage, når hun skal arrangere sammen med Jytte. Hun vil ringe til Jytte i morgen og diskutere det. Lone laver saft og skræller frugt, og nu vågner første barn. De kommer ind én efter én, får tøjet af og en tår vand, kun Anna bliver ude. Oskar bliver ked af det

over, at hun også skal hjælpe de to andre, og det ender med, at han kommer på armen, mens de store sidder på potte. Mads finder en bog, og de sætter sig alle tilrette på madrassen. Det er tydeligt, at børnene følger en vane - nu er det læsetid uden den allermindste. Med Oskar på skødet går det at læse og snakke om billeder.

Anna vågner, og så er det tid til saften og frugten og frugtmos til Anna. Altid forskellig slags mad til de forskellige børn, undtagen når de alle er 2-3 år og kan spise det samme. Mens de stadig sidder ved frugten, kommer Oskars mor, Mads og Jonas vil lege og går i gang. Først sidder Oskars mor med ved frugten, så pakker hun tingene sammen, og de går. Lone rydder ud af bordet, Anna er på gulvet og drengene optagede af deres. Nu lægger Lone sig på madrassen med Anna og leger med hende, de to drenge vil også lege med, og de tumler lidt alle fire. Lone må afbryde det, for Anna bliver ked af det, noget er i optræk, og Lone er meget opmærksom på Anna hele tiden. Da Annas mor kommer, bliver Anna helt ude af sig selv, og moderen giver sig til at amme i sofaen. Lone og moderen snakker om dagen, der gik, og Mads begynder at blive urolig, han spørger efter sin far. Lone afbryder snakken og tager et billedlotteri frem, som hun spiller med drengene. Anna og hendes mor tager af sted, og ti minutter efter kommer Mads's far, som ikke bliver længe. Nu kan de ikke spille billedlotteri mere, og Lone tager togbanen ned og giver sig til at bygge med Jonas. Da banen er bygget, og han kører med toget, begynder Lone at rydde alt det andet op. Et minut i lukketid kommer Jonas's mor farende ind ad døren, og først 16.20 kan Lone tage en gang over med støvsugeren og den sidste oprydning på badeværelse og legeværelse – selvom hendes arbejdsdag egentlig er slut.

En dag i dagplejen som denne er en ”god” dag, en god arbejdssituation, hvor de uforudsete hændelser er små og ikke vælter dagplejerens sans for planlægning ud fra betingelserne. Børnene her er også veltilpassede og ikke i indkøringsfase. Aldersmæssigt ligger de spredt, men ikke mere end at de to største er begyndt at kunne lege sammen, og om et halvt år kan alle gå selv og være med i fælles aktiviteter. Hvis dagplejeren har et grædebarn, et sygt (har kastet op hjemme, lidt feber, snotforkølet) barn, et særligt krævende barn (socialt, psykisk eller fysisk) forløber dagen langt mindre glidende. Der er mange ting, der er nemme for Lone, fordi hun er en dagplejer i eget hus med direkte adgang til have og skov, og hun skal ikke op og ned ad trapper, benytte offentlig legeplads medmindre hun vælger det, have barnevogne i aflåste kældre, osv.

En anden dag i ugen tager Lone i legestue. En tredje dag er de udenfor i haven og på legepladsen både formiddag og eftermiddag, og Lone luger lidt ind imellem med de tre drenge i sandkassen, medens Anna sover, fordi solen skinner. En fjerde dag kommer en anden dagplejer på besøg. Men Lone tager ikke selv på besøg i øjeblikket, da hun har to børn, der skal bæres, løftes, køres, og to børn der ikke kan ret meget selv endnu. Egentlig ville hun også helst undvære legestuen, men det er på den anden side synd for de to drenge, der er kommet i legealder og har glæde af de andre og de fysiske aktiviteter i legestuen. Dagen i en dagpleje med små børn fyldes typisk ud med praktiske gøremål omkring børnene, omsorg, leg og igangsættende aktiviteter.

Bilag 3

Observationer

A. Observationer i dagplejehjem, legestue og hos la miguilla:

Observationerne har haft to perspektiver. Det ene perspektiv har været at skabe et overblik over rytmen, set over tid, både som handlingsforløb og som social proces imellem deltagerne i en hel dagplejedag eller en længere sekvens i henholdsvis legestue, eget hjem og fælles dagpleje. Heri er særlig fokuseret på dagplejers og miguillas praksis: arten af handlinger, kvaliteten af handlinger, stemningen omkring handlinger. Hertil er brugt en skematiseret, men også åben måde at observere på, hvor bestemte temaer og perspektiver i observationerne går igen, og samtidig er der plads til, at vægtningen kan være forskellig ud fra oplevelsen på observationstidspunktet. Notater er overvejende udført på stedet og undervejs. I enkelte tilfælde har det imidlertid været nødvendigt at foretage observationsnotater umiddelbart efter observationerne, et andet sted. Det andet perspektiv har været at kunne tolke observationer som tekster, altså at fokusere på enkelte interaktioner af både verbal som nonverbal art, som enten er optagede på bånd eller minutiøst nedskrevet ud fra samtidig observation. I nogle observationer har jeg valgt det første perspektiv, i nogle det andet, og endelig har jeg med hjælp af en studerende foretaget enkelte observationer med begge perspektiver parallelt indenfor det samme rum.

I observationerne er tidsforløb samt observatørreaktioner løbende angivet ved indledningen til alle nye handlingssekvenser. De skematiserede fokuspunkter er:

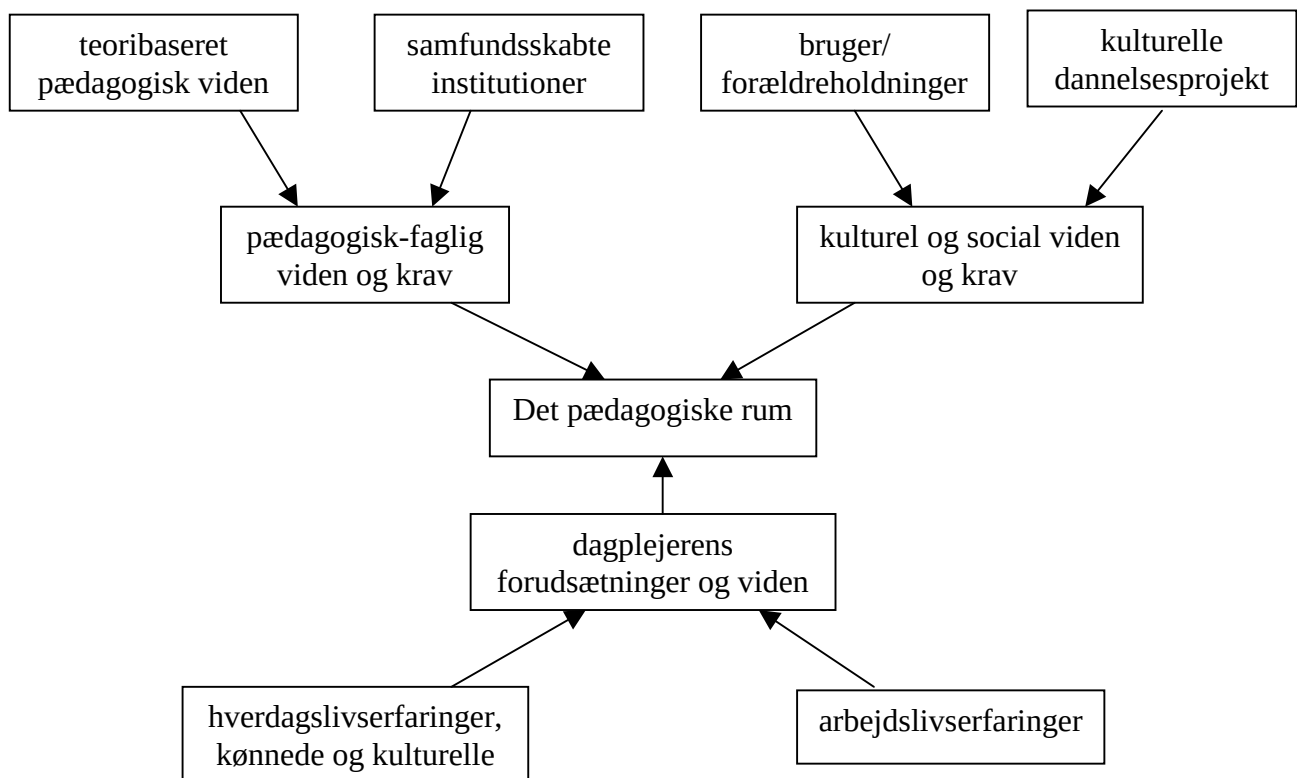
1. *Scenisk beskrivelse:*
 - placeringer og bevægelser
 - aktiviteters centrering
 - rumudnyttelse
 - lokalisering af stemning
2. *Kommunikation og interaktion:* dagplejers og miguillas':
 - fysiske kontakt med enkelte børn og flere børn
 - verbal kontakt med enkelte børn og flere børn
 - kontakt med egne børn, egne dagplejebørn og andres børn
 - kontakt med andre dagplejere
 - stemning i kontakten
 - børnenes bidrag og reaktioner i forhold til punkterne ovenfor
3. *Former for praksis:*
 - praktisk-organisatoriske handlinger i forhold til dagplejen
 - hjemlige gøremål
 - omsorgshandlinger i forhold til enkelte børn
 - omsorgshandlinger i forhold til gruppen af børn
 - dagplejerens handlinger "for sig selv"

dagplejerens initiativer i forhold til børnene
dagplejehandlinger, der griber ind i forhold til børnenes
handlinger

B. Observationer på efteruddannelse:

Udgangspunktet for observationerne har været: at se hvordan dagplejeviden og dagplejeerfaringer mødes med anden viden og andre erfaringer i den pædagogisk proces i et uddannelsesrum. Og hvordan dette påvirker dagplejerens erfaringsdannelse og personlige udviklingsproces i uddannelsesrummet. Således er uddannelsens perspektiv om indlæring af et bestemt indhold og formidling af bestemte forståelser samt senere omsætning i praksis ikke et mål for observationerne.

Uddannelsesrummet kan i det perspektiv ses på følgende måde:

Modellen skal udtrykke, at det pædagogiske rum forventes at ville indeholde forskellige former for erfaringer og viden set fra observatørens perspektiv, men at set fra dagplejernes perspektiv vil dette udspille sig som forholdet imellem krav og forudsætninger. Den viden og de krav dagplejerne vil møde i uddannelsesrummet vil på den ene side være pædagogisk-faglige, dels bestemt af institutionaliserede forståelser i pædagog og pædagoggrunduddannelsestænkning og dels bestemt af den teoribaserede pædagogik uafhængig af institutioner. Dels vil dagplejerne møde en kulturelt og socialt bestemt viden hos deres forældregrupper, omsat i krav fra pædagoger som arbejdsledere. Og mere alment som det projekt for uddannelse og dannelse af børn, som er politisk accepteret i Danmark.

Observationerne forløb dels som båndoptagelser og dels som skematiserede beskrivelser, hvor tiden var forløbsramme og dimensionerne var:

- temaet (diskussionstema, aktivitetstema m.m.)
- handlingerne herindenfor
- scenen, både fysisk og stemningsmæssigt, hvori tema behandles og handlinger finder sted
- deltagere i tema, handlinger og scene
- nøglesætninger der signalerer intentionalitet og retning i kravene overfor dagplejerne, forstået som positionerede udtryk i feltet.